

Ў КАНТЭКСЦЕ СУСВЕТНАЙ ГІСТОРЫІ



11



Беларусь у другой палове XIX ст.



НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ

- МІНСК Цэнтры губерняў Расійскай імперыі
- Орша Цэнтры паветаў Расійскай імперыі
- Рэчыца Іншыя гарады
- Лёзна Мястэчкі і іншыя населеныя пункты

ГРАНИЦЫ

- дзяржаў да канца XIX ст.
- губерняў Расійскай імперыі
- паветаў Расійскай імперыі
- сучаснай Рэспублікі Беларусь

Лічбамі на карце пазначаны:

- 1 – Сувалкаўская губерня
- 2 – Ломжынская губерня
- 3 – Сялецкая губерня
- 4 – Люблінская губерня
- 5 – Кіеўская губерня

Спецыялізацыя сельскай гаспадаркі

- вытворчасць збожжа
- авечкагадоўля
- мяса-малочная вытворчасць
- вырошчванне бульбы
- вырошчванне ільну

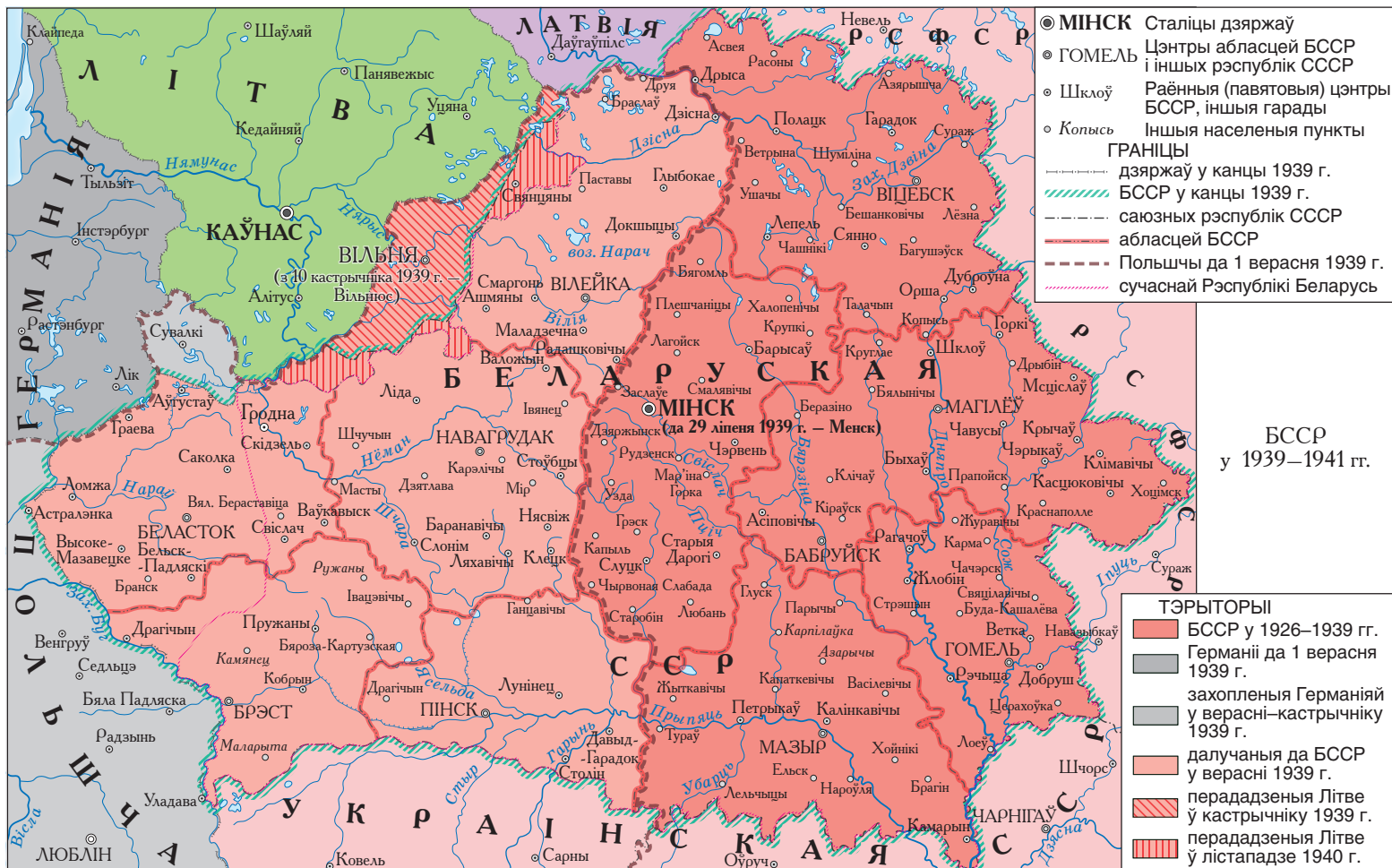
Прамысловыя прадпрыемствы

- металаапрацоўчыя
- хімічныя
- дрэваапрацоўчыя
- будаўнічых матэрыялаў
- шклянныя
- харчовыя
- тэкстыльныя
- гарбарныя, шчацінныя

Важнейшыя рачныя шляхі

- Чыгункі другой паловы XIX – пачатку XX ст.





ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

ў кантэксце сусветнай гісторыі

Вучэбны дапаможнік для **11** класа
ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць
адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі,
з беларускай мовай навучання і выхавання
(з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню)

Пад рэдакцыяй доктара гістарычных навук
прафесара А. Г. Каханоўскага

У дзвюх частках
Частка 1

*Данушчана Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
Выдавецкі цэнтр БДУ
2025

Правообладатель Издательский центр БГУ

УДК 94(476)(075.3)
ББК 63.3(4Бел)я721
К30

Аўтары:

*А. Г. Каханойскі, У. С. Кошалеў, С. М. Цемушай, А. М. Мох,
М. М. Мезга, А. І. Корсак, Г. І. Маскевіч, С. М. Ходзін*

Аўтары метадычнага забеспячэння:

Л. М. Гурыновіч, А. В. Пікаловіч

Навуковы кансультант:

доктар гістарычных навук, прафесар, член-карэспандэнт
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі *І. А. Марзалюк*

Пераклад на беларускую мову *В. М. Іванова*

Рэцэнзенты:

кафедра археалогіі, гісторыі Беларусі і спецыяльных гістарычных дысцыплін;
кафедра гісторыі і філасофіі ўстановы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»; настаўнік гісторыі і грамадазнаўства вышэйшай
кваліфікацыйнай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 3
г. Брэста імя В. М. Верамяюк» *В. В. Куц*

Рэцэнзенты ад дзяржаўнай камісіі:

доктар гістарычных навук, дацэнт, намеснік старшыні Пастаяннай камісіі па
адукацыі, культуры і навуцы Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу
Рэспублікі Беларусь *В. В. Даніловіч*;
настаўнік гісторыі кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст»
дзяржаўнай установы адукацыі «Ленінская сярэдняя школа
Бабруйскага раёна» *С. М. Герасімовіч*

Каханойскі, А. Г.

К30 Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі : вучэб. дапам.
для 11-га кл. устаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя
прагр. агул. сярэд. адукацыі, з беларус. мовай навучання і выхаван-
ня (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню) : у 2 ч. Ч. 1 /
А. Г. Каханойскі [і інш.] ; пад рэд. А. Г. Каханойскага ; пер. на бела-
рус. мову В. М. Іваной. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2025. — 311,
[1] с. : іл.

ISBN 978-985-553-843-2.

УДК 94(476)(075.3)
ББК 63.3(4Бел)я721

ISBN 978-985-553-843-2 (ч. 1)
ISBN 978-985-553-842-5

© Афармленне. РУП «Выдавецкі
цэнтр БДУ», 2025

Змест

Як працаваць з вучэбным дапаможнікам	4
Уводзіны	6
Раздзел I. БЕЛАРУСЬ І СВЕТ У XIX — ПАЧАТКУ XX ст.	18
§ 1. XIX стагоддзе ў гісторыі свету і Беларусі	18
§ 2. Прамысловая рэвалюцыя	30
§ 3. Рэвалюцыі і нацыянальныя рухі ў свеце	41
§ 4. Асаблівасці развіцця краін Захаду і Усходу ў другой палове XIX — пачатку XX ст.	52
§ 5. Расійская імперыя ў XIX — пачатку XX ст.	62
§ 6. Беларусь у складзе Расійскай імперыі ў пачатку XIX ст.	75
§ 7. Развіццё сельскай гаспадаркі ў Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.	84
§ 8. Беларусь на шляху да індустрыяльнага грамадства	95
§ 9. Сацыяльныя наступствы прамысловай рэвалюцыі ў Беларусі	105
§ 10. Грамадска-палітычныя рухі ў Беларусі ў XIX ст.	114
§ 11. Грамадска-палітычная барацьба ў Беларусі напачатку XX ст.	126
§ 12. Ад беларускай народнасці да беларускай нацыі	135
§ 13. Беларускае грамадства напачатку XX ст.	143
§ 14. Развіццё культуры Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.	150
§ 15. Першая сусветная вайна як рубажны перыяд сусветнай гісторыі	161
§ 16. Беларусь у гады Першай сусветнай вайны	172
Практыкум па раздзеле «Беларусь і свет у XIX — пачатку XX ст.»	182
Абагульненне па раздзеле «Беларусь і свет у XIX — пачатку XX ст.»	188
Наш край у XIX — пачатку XX ст.	193
Раздзел II. БЕЛАРУСЬ І СВЕТ У 1917–1945 гг.	196
§ 17. Тэндэнцыі гістарычнага развіцця ў 1917–1945 гг.	196
§ 18. Беларусь у Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыях 1917 г.	208
§ 19. Краіны Захаду ў міжваенны перыяд	219
§ 20. Краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі ў міжваенны перыяд	231
§ 21. Савецкае дзяржаўнае будаўніцтва ў 1917–1939 гг.	243
§ 22. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў Беларусі	258
§ 23. Сацыяльна-эканамічнае развіццё БССР у 1920–1930-я гг.	269
§ 24. Заходняя Беларусь у 1921–1939 гг.	278
§ 25. Развіццё культуры Савецкай Беларусі ў міжваенны перыяд	288
§ 26. Міжнароднае становішча напярэдадні Другой сусветнай вайны	299
Паказальнік тэрмінаў і паняццяў	308
Храналагічная табліца (канец XVIII ст. — 1939 г.)	309



Як працаваць з вучэбным дапаможнікам

Шаноўныя адзінаццацікласнікі! У гэтым годзе вы працягваеце вывучэнне вучэбнага прадмета «Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі». У 11-м класе аб’ектам вывучэння будзе перыяд гісторыі XIX — першай чвэрці XXI ст. Вам трэба будзе, абапіраючыся на веды, атрыманыя на ўроках гісторыі ў 8–9 класах, абагульніць і сістэматызаваць асноўныя тэндэнцыі палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця беларускага народа, выявіць асаблівасці гістарычнага развіцця Беларусі ў рамках сусветнага гістарычнага працэсу.

Дадзены вучэбны дапаможнік складаецца з дзвюх частак, якія аб’ядноўваюць чатыры раздзелы, і прызначаны для вывучэння вучэбнага прадмета на базавым узроўні. Матэрыялы для вывучэння вучэбнага прадмета на павышаным узроўні змешчаны на нацыянальным адукацыйным партале (<http://www.profil.edu.by>).

У вучэбным дапаможніку прадстаўлены не толькі тэксты параграфу, але і фрагменты гістарычных дакументаў, картасхемы, табліцы, ілюстрацыі. Кожны раздзел пачынаецца са стужкі часу, на якой у храналагічнай паслядоўнасці адзначаны даты найважнейшых падзей з гісторыі Беларусі і сусветнай гісторыі. Работа са стужкай часу дазволіць вам успомніць і сістэматызаваць вучэбны матэрыял, вывучаны ў 8–9 класах.

Кожны новы параграф пачынаецца з «Воблака слоў» — гэта тыя паняцці, імёны гістарычных асоб, якія ўжо вывучаліся вамі ў папярэдніх класах і могуць зрабіцца асновай для далейшага пазнання гісторыі.

Абавязковыя для запамінання даты, гістарычныя паняцці, імёны гістарычных асоб вылучаны ў тэксце параграфа **паўтлустым** шрыфтам. Вывучаючы матэрыял, варта звяртаць увагу на інфармацыю, вылучаную *курсівам*. Яна важная для разумення гістарычных падзей, якія вывучаюцца.

Тэзісы, палажэнні, вынесеныя на палі вучэбнага дапаможніка, дапамогуць вам разабрацца ў галоўных ідэях тэксту, спросцяць пошук неабходнай інфармацыі ў параграфе.

Да тэкстаў параграфу, табліц, схем, ілюстрацый, картасхем прапанаваныя пытанні і заданні. Яны спрыяюць асэнсаванню гістарычнай інфармацыі, усталяванню сувязей з раней вывучаным матэрыялам, у тым ліку па іншых вучэбных прадметах. Адказы на гэтыя пытанні і заданні дазваляць вам сфарміраваць цэласную карціну гістарычнай мінуўшчыны.



Заданні з рубрык «Працуем з гістарычнай крыніцай», «Праводзім міні-даследаванне», «Гісторыя і сучаснасць» дазваляць пранікнуць у сутнасць гістарычных падзей і працэсаў, вызначыць сувязь гістарычных падзей, якія вывучаюцца, з сучаснай рэчаіснасцю. Выконваць заданні з гэтых рубрык можна як індывідуальна, так і ў групах.

Ключавыя ідэі кожнага параграфу сфармуляваны ў вывадах, вылучаных *курсівам*. Для лепшага засваення вучэбнага матэрыялу прапануем канкрэтызаваць гэтыя ідэі вывучанымі гістарычнымі фактамі. У канцы кожнага параграфу прапанаваныя пытанні і заданні, якія могуць выкарыстоўвацца для самакантролю і замацавання засвоеных ведаў.

Табліца «Калі ў свеце... На тэрыторыі Беларусі» дапаможа сінхронізаваць найважнейшыя падзеі сусветнай і айчыннай гісторыі, выявіць заканамернасці гістарычнага працэсу і асаблівасці развіцця Беларусі.

У канцы кожнага раздзела змешчаны практыкумы. Выконваючы прапанаваныя ў іх заданні, вы навучыцеся вылучаць заканамернасці і выпадковасці ў гістарычным працэсе, адрозніваць факт ад меркавання, ажыццяўляць пошук неабходнай інфармацыі, аддзяляць галоўнае ад другаснага.

Заданні рубрыкі «Абагульненне па раздзеле» дазваляць вам замацаваць вывучаны матэрыял, абагульніць яго, сістэматызаваць, падрыхтавацца да кантролю ведаў па вывучанай тэме.

На ўроках па тэме «Наш край» вельмі важна зразумець, як гісторыя вашага рэгіёна, роднага краю была звязана з падзеямі, з'явамі і працэсамі айчыннай і сусветнай гісторыі. Рэкамендуем выкарыстоўваць на гэтых уроках гісторыка-дакументальныя хронікі «Памяць», матэрыялы краязнаўчых і школьных музеяў, публікацыі мясцовага перыядычнага друку.

У канцы вучэбнага дапаможніка прыведзеныя алфавітны паказальнік гістарычных паняццяў і храналагічная табліца.

Спадзяёмся, што вучэбны дапаможнік зробіць вывучэнне вучэбнага прадмета «Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі» цікавым, насычаным і творчым. Няхай разуменне мінуўшчыны зробіцца для вас крыніцай каштоўнасных арыенціраў, маральных перакананняў і вернасці тым ідэалам, якія былі створаны нашымі продкамі і прайшлі выпрабаванне часам.

Аўтары



Уводзіны

ПРАМЫСЛОВАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ НАВУКОВА-ТЭХНІЧНАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ УРБАЊІЗАЦЫЯ МАСАВАЯ КУЛЬТУРА РЭВАЛЮЦЫЯ «ХАЛОДНАЯ ВАЙНА» ІНДУСТРЫЯЛІЗАЦЫЯ ПОСТІНДУСТРЫЯЛЬНАЕ ГРАМАДСТВА ГЛАБАЛІЗАЦЫЯ ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА ДРУГАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА

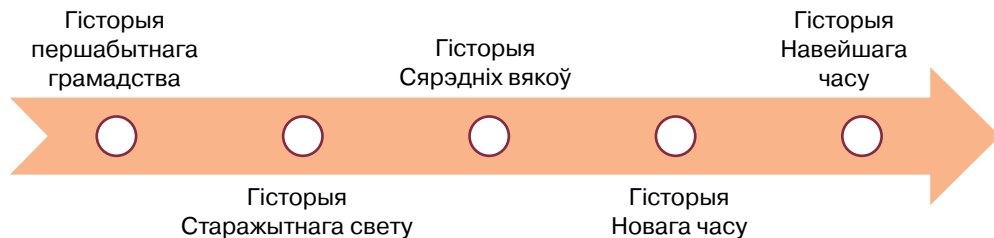
Як вы лічыце, якія асаблівасці XX ст. дазваляюць вылучыць у перыядызацыі сусветнай гісторыі Навейшы час?

Перыядызацыя сусветнай гісторыі

1. Перыядызацыя сусветнай гісторыі і гісторыі Беларусі XIX — першай чвэрці XXI ст. Перыяд гісторыі, што будзе вывучацца ў 11 класе, ахоплівае больш за два стагоддзі — ад пачатку XIX ст. да нашых дзён. У адпаведнасці з агульнапрынятай перыядызацыяй эпоху XIX — пачатку XX ст. адносяць да заключнага этапу Новага часу, пачатак якога сягае ў апошнія дзесяцігоддзі XV ст. Першая сусветная вайна, што падзяліла перыяды Новай і *Навейшай гісторыі*, пацягнула за сабой шэраг падзей і з’яў, якія вызначылі асаблівасці XX ст.

У аснову гістарычнай перыядызацыі пакладзены найбольш істотныя фактары, якія з’яўляюцца агульнымі для ўсіх краін, вызначаюць вектар гістарычнага развіцця. Фактары могуць быць розныя: эканамічныя і палітычныя, матэрыяльныя і духоўныя. Таму і існуе мноства перыядызацый і падыходаў да вывучэння як сусветнай гісторыі, так і гісторыі асобнай краіны.

Найбольш вядомай з’яўляецца перыядызацыя, паводле якой сусветная гісторыя падзяляецца на 5 перыядаў.



Успомніце:

1. Храналагічныя рамкі кожнага перыяду сусветнай гісторыі.
2. Падзеі, што адбываліся падчас пераходу чалавецтва з аднаго гістарычнага перыяду ў іншы.

Гісторыя Беларусі арганічна ўпісваецца ў гэтую перыядызацыю. Усе тэндэнцыі агульнагістарычнага развіцця ўласцівыя і нашай краіне. Аднак перыядызацыя гісторыі асобных краін і народаў далёка не заўсёды цалкам супадае з сусветнай, бо кожная краіна мае ўласны, непаўторны шлях гістарычнага развіцця.

Ёсць усе падставы сцвярджаць, што гэта адносіцца і да Беларусі. Галоўнай гістарычнай каштоўнасцю для нас выступае факт захавання беларускага этнасу і развіцця беларускай дзяржаўнасці. Таму за аснову перыядызацыі айчыннай гісторыі можна ўзяць *гістарычныя і нацыянальныя формы беларускай дзяржаўнасці*.

Да гістарычных формаў дзяржаўнасці, што існавалі на тэрыторыі Беларусі, адносяцца Старажытнаруская дзяржава, Полацкае і Тураўскае княствы, Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае, Расійская імперыя. Усе пералічаныя дзяржаўныя ўтварэнні былі агульнымі не толькі для беларусаў, але і для іншых народаў.

Нацыянальныя формы беларускай дзяржаўнасці найбольш яскрава ўвасоблены ў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы (БССР) і Рэспубліцы Беларусь.

Перыядызацыя гісторыі Беларусі

Гістарычныя формы беларускай дзяржаўнасці

Нацыянальныя формы беларускай дзяржаўнасці





Полацкая, Тураўская
і іншыя землі.
Старажытнаруская
дзяржава



Вялікае
Княства
Літоўскае



Расійская
імперыя



БССР



Рэспубліка
Беларусь

Якія помнікі архітэктуры паказаныя на ілюстрацыі да кожнага перыяду?
Успомніце храналагічныя рамкі кожнага перыяду гісторыі Беларусі.

Беларусь у складзе Расійскай імперыі

Апошнія тры перыяды з вышэйзгаданых з'яўляюцца вызначальнымі для беларускага народа. Сваім зместам яны ўпісваюцца ў другі этап Новага і ўсяго Навейшага часу, якія будуць вывучацца ў 11 класе.

Перыяд у складзе Расійскай імперыі храналагічна ахоплівае канец XVIII — пачатак XX ст. У сусветнай гісторыі гэта адпавядае XIX ст. Пануючае становішча ў свеце займалі імперыі. Аднак у выніку Першай сусветнай вайны Германская, Расійская, Аўстра-Венгерская і Асманская імперыі распаліся.

Асноўны змест гісторыі XIX ст.:

- прамысловая рэвалюцыя;
- фарміраванне індустрыяльнага грамадства;
- рэформы і рэвалюцыі;
- каланіяльная экспансія еўрапейскіх дзяржаў;
- пераход капіталізму ў яго імперыялістычную стадыю.

Свет і Беларусь у Навейшы час

Існаванне беларускай дзяржаўнасці ў форме БССР у Рэспубліцы Беларусь суадносіцца з перыядам

гісторыі Навейшага часу. Асноўны змест гэтага этапу складаюць завяршэнне фарміравання *індустрыяльнага грамадства* і пачатак пераходу да постіндустрыяльнага.

Постіндустрыяльнае грамадства — гэта стадыя ў развіцці грамадства, якая пачалася прыблізна ў апошняй чвэрці XX ст. як вынік навукова-тэхнічнай рэвалюцыі. Да пачатку XXI ст. у постіндустрыяльную стадыю развіцця ўступілі каля 30 дзяржаў, у якіх жыве пятая частка насельніцтва планеты.

У гісторыі Навейшага часу можна вылучыць тры адносна самастойныя перыяды.

1918–1939 гг.

- Барацьба дэмакратычнай і таталітарнай тэндэнцыі у Еўропе. Развіццё нацыянальна-вызваленчага руху ў Азіі;
- абстраэнне супярэчнасцей паміж найбуйнейшымі дзяржавамі свету

1939–1945 гг.

Барацьба дзяржаў антыгітлераўскай кааліцыі супраць фашысцкіх дзяржаў і іх саюзнікаў. Найважнейшай яе часткай была Вялікая Айчынная вайна, перамога савецкага народа ў якой забяспечыла разгром нацызму

1945 г. —
цяперашні
час

- Спаборніцтва дзвюх звышдзяржаў — СССР і ЗША, капіталістычных і сацыялістычных краін;
- распад СССР і біпалярнага светапарадку, дамінаванне ЗША;
- глабалізацыя, фарміраванне шматпалярнага свету, рост уплыву Кітая і Расіі

Асноўныя рысы індустрыяльнага грамадства:

- масавая вытворчасць тавараў;
- машынізацыя і аўтаматызацыя вытворчасці;
- узрастанне ролі дзяржавы ў рэгуляванні сацыяльна-эканамічнай сферы;
- рост колькасці рабочага класа, яго барацьба за свае правы;
- урбанізацыя;
- разбурэнне саслоўных прывілей;
- фарміраванне масавай культуры.

Асноўныя рысы постіндустрыяльнага грамадства:

- развіццё энергазберагальных тэхналогій;
- стварэнне высокатэхналагічных вытворчасцей;
- усеагульная інфарматызацыя;
- развіццё навукі і тэхнікі;
- павышэнне ўзроўню адукацыі, медыцыны, якасці жыцця людзей;
- пераарыентацыя эканомікі з прамысловай вытворчасці ў бок развіцця сферы паслуг.

Як вы лічыце, ці можна ў наш час казаць пра фарміраванне чацвёртага перыяду Навейшага часу? Сваю думку аргументуйце.



Пачатак індустрыяльнай цывілізацыі



Глабалізацыя — працэс усебаковага збліжэння розных краін і станаўлення адзінай сістэмы тэхналагічных, фінансавых, эканамічных, сацыяльна-палітычных і культурных сувязей на аснове найноўшых інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій.

Свет у першай палове XX ст.

2. Асноўныя тэндэнцыі развіцця свету ў XIX — першай чвэрці XXI ст. У XIX ст. у вядучых краінах свету склаўся новы тып індустрыяльнай цывілізацыі, які на доўгі час вызначыў кірунак развіцця сусветнай гісторыі. Пашырэнне капіталізму суправаджалася актыўнай каланіяльнай экспансіяй еўрапейскіх дзяржаў, што ўзмацняла ўплыў Захаду на іншыя рэгіёны. Заходняя цывілізацыя аказвала ўсё большы ўплыў на свет, фарміруючы глабальныя эканамічныя, палітычныя і культурныя сувязі. Упершыню ў гісторыі адна група краін усталявала панаванне над большасцю рэгіёнаў планеты. Развіццё дзяржаў і народаў набывала падобныя рысы, што закладвала падмурак для будучай **глабалізацыі**, у якой прамысловая вытворчасць, гандаль і культурныя працэсы рабіліся ўсё больш узаемазвязанымі.

На мяжы XIX–XX стст. развіцця краіны свету ўвайшлі ў эпоху імперыялізму. Адначасова з гэтым захавалася і нават узмацнілася нераўнамернасць развіцця асобных дзяржаў. Такія краіны з розным гістарычным мінулым, як, напрыклад, Германія і Японія, развіваліся хуткімі тэмпамі і імкнуліся да новага перадазелу свету. Ваяўнічы нацыяналізм і імперскія амбіцыі, гонка ўзбраенняў і сістэма вайскова-палітычных саюзаў, што супрацьстаялі адзін аднаму, зрабілі сваю разбуральную справу. Рост міжнароднай напружанасці, што прыкметна выявіўся напачатку XX ст., у выніку прывёў да Першай сусветнай вайны 1914–1918 гг. Яна паўстала пачаткам эпохі рэвалюцый і грамадзянскіх войнаў.

Першая палова XX ст. адзначылася бурным індустрыяльным развіццём. Вырашальную ролю ў эканоміцы цяпер адыгрывалі новыя тэхналогіі. Паскарэнне тэмпаў развіцця шмат у чым было абумоўлена навукова-тэхнічным «выбухам» канца XIX — пачатку XX ст.

Пасляваеннае развіццё краін Захаду прывяло да сусветнага эканамічнага крызісу, што пачаўся



ў 1929 г., а гэта ў значнай меры справакавала развіццё міжнароднага палітычнага крызісу, які прывёў да Другой сусветнай вайны. Яшчэ адна праблема, з якой сутыкнуліся на Захадзе, — гэта прыход да ўлады ў асобных еўрапейскіх краінах перш за ўсё фашыстаў Італіі і нацыстаў Германіі.

Капіталістычнаму варыянту развіцця Захаду ў гэты час супрацьстаяла савецкая мадэль мадэрнізацыі. Сацыялістычныя пераўтварэнні, індустрыялізацыя і калектывізацыя дазволілі СССР выйсці на адзін узровень развіцця з краінамі, што займалі пануючае месца ў сусветнай эканоміцы, і перамагчы ў самай крывавай вайне супраць гітлераўскай Германіі і яе саюзнікаў.

XX ст. характарызуецца надзвычайным паскарэннем тэмпаў сацыяльна-палітычных змен. Чарада сацыяльных рэвалюцый, асаблівае месца сярод якіх займае Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расіі, не раз скаланала краіны і кантыненты. Вырашальны ўплыў

Успомніце прыкметы капіталістычнага грамадства.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ



Якія падзеі і тэндэнцыі Навейшага часу ілюструюць гэтыя плакаты, выпушчаныя ў СССР у другой палове XX ст.?

на лёс усяго чалавецтва аказала перамога СССР і краін антыгітлераўскай кааліцыі над нацысцкай Германіяй і яе саюзнікамі ў гады Другой сусветнай вайны.

Уплывовай сілай сучаснасці выступіў нацыянальна-вызваленчы рух народаў Азіі і Афрыкі. У выніку *дэкаланізацыі* на палітычнай карце свету з'явілася больш за 100 незалежных дзяржаў.

Свет у перыяд
«халоднай вайны»

Пасля завяршэння Другой сусветнай вайны вядучую ролю ў свеце пачалі адыгрываць дзве звышдзяржавы — СССР і ЗША. Сфарміравалася Ялцінска-Патсдамская сістэма міжнародных адносін. Яна характарызавалася падзелам сусветнай супольнасці на дзве варожыя паміж сабой грамадска-палітычныя сістэмы — капіталістычную і сацыялістычную. Супрацьстаянне і канфлікты паміж імі ўвайшлі ў гісторыю пад назвай «халоднай вайны».

У гэтым супрацьстаянні ЗША наблізіліся да палітычнай і эканамічнай гегемоніі, маючы дамінуючыя пазіцыі ў сусветнай гаспадарцы і кантралюючы сусветную фінансавую сістэму, а таксама забяспечыўшы сабе паступленне нафты з Блізкага Усходу. У 1991 г. «халодная вайна» скончылася разам са спыненнем існавання Савецкага Саюза.

Свет у канцы XX —
першай чвэрці XXI ст.

Распад СССР і ўсяго сацыялістычнага лагера прывёў да істотных змен ва ўсім свеце. Паўстала новая структура эканамічных і палітычных адносін паміж вялікімі дзяржавамі, скончыўся перыяд біпалярнага светапарадку. На перадавыя пазіцыі ў сусветнай эканоміцы і палітыцы выйшлі ЗША. Бескантрольнае пашырэнне НАТО на ўсход ператварылася ў сур'ёзную небяспеку для Расійскай Федэрацыі. У адказ Масква актывізавала намаганні па абароне свайго суверэнітэту і незалежнасці, што прывяло да абвастрэння адносін Расіі з Захадам і яго саюзнікамі.

Апошнім часам сталі асабліва заўважныя прыкметы страты ЗША пануючага становішча ў свеце, тады як Кітайская Народная Рэспубліка (КНР) пасту-

пова ператварылася ў «сусветную фабрыку», высокатэхналагічную краіну і пануючую кантынентальную дзяржаву Усходняй Азіі.

3. Асаблівасці гістарычнага развіцця Беларусі ў XIX — першай чвэрці ХХІ ст. Лёсавызначальнай падзеяй для беларусаў было далучэнне тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі ў выніку трох падзеяў Рэчы Паспалітай напрыканцы ХVІІІ ст. Фактычна адбылося ўз'яднанне ўсходнеславянскіх народаў у адной дзяржаве. Пачалося азнаямленне беларусаў з багатай рускай культурай, але галоўнае — быў спынены працэс паланізацыі беларускага народа. У гэтым заключаецца гістарычнае значэнне падзеяў Рэчы Паспалітай для беларусаў.

Па меры развіцця беларускага этнасу ў складзе Расійскай імперыі ўзніклі ўмовы для стварэння ўласнай дзяржаўнасці. Беларускі нацыянальны рух аформіўся ў канцы ХІХ — пачатку ХХ ст. Спачатку ён выступаў за развіццё беларускай культуры і мовы, а пасля за стварэнне дзяржавы на нацыянальнай аснове. Такі позні выхад нацыянальнага руху на арэну грамадска-палітычнага жыцця тлумачыцца складанымі ўмовамі гістарычнага развіцця ў папярэдні перыяд. Цяжкасць становішча, у якім апынуўся беларускі народ пасля далучэння да Расійскай імперыі, заключалася ў тым, што ён не меў сваёй эліты, інтэлігенцыі, літаратурнай мовы, школ і г. д. У значнай ступені беларуская шляхта на той час была ўжо апалячаная. Эканамічна актыўным насельніцтвам беларускіх гарадоў былі пераважна прадстаўнікі яўрэйскай буржуазіі, якія адстойвалі свае нацыянальныя інтарэсы. Таму спатрэбілася нямала часу для таго, каб у беларусаў, небагатай шляхты і сялян, з'явілася ўласная інтэлігенцыя як выразнік нацыянальных інтарэсаў народа.

Рэвалюцыйныя падзеі ў Расіі дазволілі рэалізавацца нацыянальным памкненням беларускага



Панарама Пекіна

Якая на цяперашні час роля Кітая ў сусветнай эканамічнай сістэме?



Прывядзіце прыклады дружбы і супрацоўніцтва, яднання братэрскіх народаў Беларусі і Расіі ў гады ваенных выпрабаванняў і мірнага будаўніцтва.



ССРБ — першая форма
нацыянальнай
беларускай
дзяржаўнасці

Рэспубліка Беларусь
у сучасным свеце

народа. Кастрычніцкая рэвалюцыя прывяла да ўтварэння Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі (ССРБ) — першай формы беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці, што паўстала на савецкай аснове. Невыпадкава дзень 7 лістапада з’яўляецца агульнарэспубліканскім святочным днём у Рэспубліцы Беларусь. За гады савецкай улады ў складзе СССР Беларусь ператварылася ў высокаразвітую індустрыяльную дзяржаву, адыграла важную ролю ў барацьбе супраць нацысцкай Германіі і яе саюзнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны.

Пасля распаду Савецкага Саюза БССР была пераўтворана ў суверэнную Рэспубліку Беларусь, якая стала новай нацыянальнай формай беларускай дзяржаўнасці. Наша краіна развіваецца на аснове спадчыны савецкай Беларусі і ў саюзных адносінах з Расійскай Федэрацыяй.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Дзяржаўныя святы і святочныя дні ў Рэспубліцы Беларусь:

- Дзень Канстытуцыі — 15 сакавіка;
- Дзень яднання народаў Беларусі і Расіі — 2 красавіка;
- Дзень Перамогі — 9 мая;
- Дзень Дзяржаўнага сцяга, Дзяржаўнага герба і Дзяржаўнага гімна Рэспублікі Беларусь — другая нядзеля мая;
- Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь (Дзень Рэспублікі) — 3 ліпеня;
- Дзень народнага адзінства — 17 верасня;
- Дзень Кастрычніцкай рэвалюцыі — 7 лістапада.

Як дзяржаўныя святы Рэспублікі Беларусь адлюстроўваюць гістарычны шлях і каштоўнасці беларускага народа?

Дзякуючы палітычнай волі кіраўніцтва дзяржавы, што прадстаўляе інтарэсы беларускага народа, наша краіна захавала асноўныя сацыяльныя, эканамічныя і культурныя заваёвы савецкага перыяду, паспяхова супрацьстаіць выклікам часу.

XIX стагоддзе было эпохай індустрыялізацыі, навуковых адкрыццяў, але таксама імперыялізму і фарміравання ваенна-палітычных блокаў, што ў выніку прывяло да Першай сусветнай вайны. Для Беларусі гэта быў час зараджэння нацыянальнай ідэі і фарміравання перадумоў нацыянальнай дзяржаўнасці.

XX стагоддзе стала часам навуковага і тэхналагічнага прагрэсу, але адначасова эпохай войнаў, рэвалюцый і глабальных узрушэнняў, якія паставілі пад пытанне ідэі гуманізму і самопаняцце прагрэсу. Для Беларусі гэтае стагоддзе прынесла найцяжэйшыя выпрабаванні — сусветныя войны, разбурэнні і страты, але разам з тым і Перамогу ў Вялікай Айчыннай вайне, індустрыялізацыю, культурны і навуковы росквіт, стварэнне і ўмацаванне нацыянальнай дзяржаўнасці.

XXI стагоддзе — гэта эпоха глабалізацыі, лічбавізацыі і новых выклікаў, што патрабуюць пошуку ўстойлівых шляхоў развіцця. Для суверэннай Рэспублікі Беларусь гэта час умацавання нацыянальнай ідэнтычнасці, адаптацыі да змен у сусветных рэаліях і імкнення да сацыяльна-эканамічнай стабільнасці, заснаванай на гістарычным досведзе і культурнай спадчыне.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Складзіце параўнальную табліцу «Перыядызацыя сусветнай гісторыі і гісторыі Беларусі». Зрабіце вывад наконт прычын адрознення дзвюх перыядызацый.
2. Падбярыце 2–3 паняцці да кожнага перыяду сусветнай гісторыі і гісторыі Беларусі, што адлюстроўваюць іх сутнасць.
3. Сфармулюйце асноўныя тэндэнцыі развіцця свету ў XIX ст., першай палове XX ст., другой палове XX — першай чвэрці XXI ст.
4. У чым заключаецца гістарычнае значэнне далучэння Беларусі да Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст.?
5. Якія 5 дасягненняў сучаснай Рэспублікі Беларусь, на вашу думку, з'яўляюцца найбольш значымі? Чаму?



БЕЛАРУСЬ І СВЕТ



1799–1815 гг.



1815 г.



1861–1865 гг.

Напалеонаўскія войны

Грамадзянская вайна ў ЗША

Венскі кангрэс

Айчынная вайна

Адмена прыгоннага

1812 г.

1861 г.



У XIX — ПАЧАТКУ XX ст.



1914–1918 гг.

Першая сусветная вайна

Першая расійская рэвалюцыя

права

Брэсцкі мірны дагавор

1905–1907 гг.

1918 г.



Раздзел I. БЕЛАРУСЬ І СВЕТ У XIX — ПАЧАТКУ XX ст.

§ 1. XIX стагоддзе ў гісторыі свету і Беларусі

ПРАМЫСЛОВАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ
ФАБРЫЧНАЯ ВЫТВОРЧАСЦЬ
ПРАЛЕТАРЫЯТ БУРЖУАЗІЯ НАЦЫЯ
НАВУКОВА-ТЭХНІЧНЫ ПРАГРЭС
ТРАДЫЦЫЙНАЕ ГРАМАДСТВА ЧАРТЫЗМ
РЭСПУБЛІКА МАНАРХІЯ КАЛОНІЯ
НАЦЫЯНАЛІЗМ СВЯШЧЭННЫ САЮЗ

Сутнасць
мадэрнізацыі

1. Мадэрнізацыя і фарміраванне індустрыяльнага грамадства. У сучаснай літаратуры паняцце «мадэрнізацыя» ўжываецца ў розных сэнсах для абазначэння:

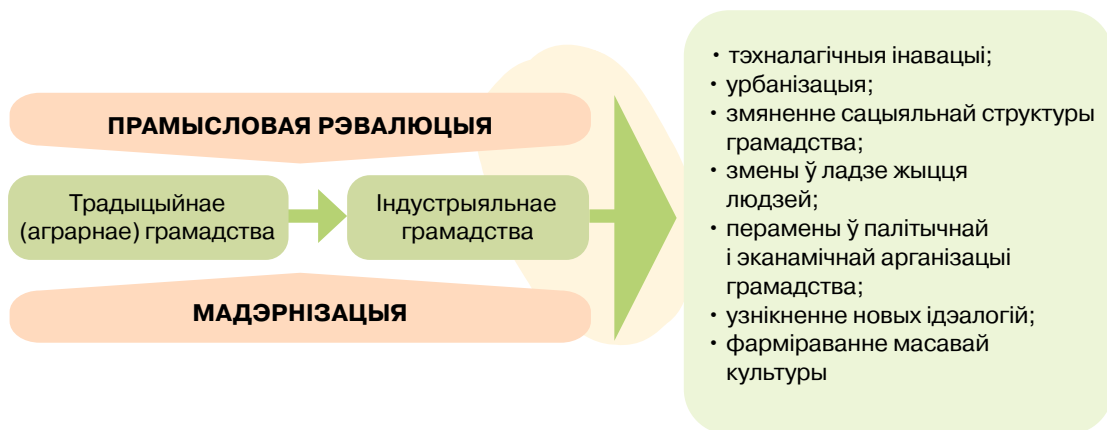
1) шырокага пераходу на працягу многіх стагоддзяў ад традыцыйнасці да сучаснасці, ад аграрнага да індустрыяльнага грамадства;

2) шматварыянтнага працэсу, які кіруецца нацыянальнымі элітамі, дзяржавай з мэтай адказу на знешнія і ўнутраныя выклікі.

У XIX ст. мадэрнізацыя перш за ўсё закранула заходнееўрапейскія дзяржавы. Яна адбывалася адначасова з прамысловай рэвалюцыяй, але ахапіла ўсе сферы жыцця таго грамадства, якое атрымала назву



Індустрыяльнае грамадства — грамадства, што сфарміравалася ў выніку развіцця навукі, тэхнікі, прамысловага перавароту.



індустрыяльнага. У краінах, якія сталі на гэты шлях пазней, вызначальную ролю адыгрывала дзяржава.

Мадэрнізацыя адбывалася не толькі ў Еўропе, але і ў краінах Усходу. Рэформы праводзіліся ў Асманскай імперыі, Кітаі, Іране, Японіі. Першапачаткова яны былі накіраваныя на ўмацаванне феадальных адносін, але паступова набылі буржуазную скіраванасць.

У каланіяльных краінах пераўтварэнні праводзіліся выключна ў інтарэсах метраполіі. Напрыклад, для Індыі быў характэрны каланіяльны тып мадэрнізацыі. У гэтай краіне брытанскія каланізатары стваралі сучасныя эканамічныя і палітычныя структуры выключна ў інтарэсах метраполіі. Тым не менш іх палітыка аб'ектыўна спрыяла фарміраванню ў Індыі капіталістычных адносін.

2. Рэвалюцыі і рэформы. XIX ст. займае асаблівае месца ў гісторыі. Гэта быў перыяд шматлікіх рэвалюцый і рэформаў, і не толькі ў Еўропе, але і ў краінах Азіі, Паўночнай Афрыкі і Лацінскай Амерыкі.

Мадэрнізацыя ў краінах Усходу

Як вы лічыце, чым былі абумоўлены асаблівасці мадэрнізацыі ў краінах Усходу?

Век рэвалюцый і рэформаў



Формы трансфармацыі грамадства

РЭВАЛЮЦЫЯ

РЭФОРМА

Наступствы могуць быць станоўчыя і / або адмоўныя

- карэннае, глыбокае якаснае змяненне (пераўтварэнне), скачок у развіцці прыроды, грамадства, пазнання;
- пераход ад аднаго якаснага стану да іншага;
- мірны і гвалтоўны шляхі правядзення;
- арганізуецца «знізу»;
- як правіла, вядзе да змены існуючага ладу

- мэтакіраванае змяненне (пераўтварэнне) нейкага асобнага боку грамадскага жыцця, часткі сістэмы без закранання існуючых асноў грамадства;
- арганізуецца і накіроўваецца дзяржавай (заканадаўчым шляхам);
- мірны шлях правядзення

1. Прывядзіце прыклады вядомых вам рэвалюцый і рэформаў. Выявіце прыкметы рэвалюцый і рэформаў у прыведзеных прыкладах падзей.
2. Сфармулюйце на аснове схемы азначэнні паняццяў «рэвалюцыя», «рэформа».

Этапы рэвалюцый

Рэвалюцыі і рэформы ў XIX ст. развіваліся ў ходзе *прамысловай рэвалюцыі і фарміравання індустрыяльнага капіталістычнага грамадства*. Для першай паловы XIX ст. характэрныя тры этапы рэвалюцый.

1820-я гг.

1830-я гг.

1848–1849 гг.

Рэвалюцыі насілі буржуазна-дэмакратычны характар і былі скіраваныя на знішчэнне феадальных парадкаў, абмежаванне ўлады манархіі і ўсталяванне парламенцкага праўлення.

Адзінай краінай Еўропы, якая пазбегла рэвалюцыйных узрушэнняў і пайшла шляхам рэформаў, была Вялікабрытанія. У гэтай краіне «Біль аб правах» з’явіўся ў XVII ст. Згодна з рэформай 1832 г. прамысловая буржуазія атрымала выбарчае права.

Пад уплывам чартысцкага руху 1830–1850-х гг. брытанскі ўрад пайшоў на саступкі рабочым. Для абароны іх правоў быў створаны Брытанскі кангрэс трэд-юніёнаў, які існуе і пагэтуль. Гатовасць улады ісці на саступкі ўсяляла ў працоўных веру ў дасягненне сваіх мэт мірным шляхам. Шмат што з дасягнутага ў Вялікабрытаніі мірным шляхам у іншых краінах Еўропы заваёўвалася на барыкадах.

У другой палове XIX ст. найбольш сур’ёзныя перамены адбыліся ў Японіі, дзе падчас Рэстаўрацыі Мэйдзі ў 1868–1889 гг. была зрынутая ўлада феадальнага дому Такугава і пачалася маштабная капіталістычная мадэрнізацыя на еўрапейскі ўзор.

Напачатку XX ст. рэвалюцыі закранулі асобныя краіны Усходу, і перш за ўсё тыя, якія мелі незалежны статус, як, напрыклад, Кітай, Іран або Асманская імперыя. У Кітаі на змену манархіі прыйшла рэспубліка, у Асманскай імперыі была адноўлена канстытуцыя, у Іране з’явіўся парламент.

3. Стагоддзе нацыяналізму і станаўлення новых еўрапейскіх дзяржаў. XIX ст. у Еўропе лічыцца перыядам інтэнсіўнага нацыянальнага абуджэння і ўзнікнення новых нацыянальных дзяржаў. Усе нацыянальныя рухі выступалі пад сцягам *нацыяналізму*, які сфарміраваўся пад уплывам амерыканскай і французскай рэвалюцый канца XVIII ст.

Паўстаўшы ў позні Новы час, нацыяналізм захаваўся да нашых дзён. У аснову гэтай ідэалогіі

Рэформы ў Вялікабрытаніі

Рэвалюцыі ў краінах Усходу

Перыяд нацыянальнага абуджэння

Ідэалогія нацыяналізму





Еўропа ў 1871 г.

Знайдзіце на картасхеме дзяржавы, якія здабылі незалежнасць у XIX ст.

Успомніце прыкметы паняцця «нацыя».

пакладзены тэзіс аб каштоўнасці нацыі як найвышэйшай формы грамадскага адзінства. Нацыя трактавалася як натуральная аснова для стварэння

дзяржавы, якая мае кіраваць сабой без умяшання звонку.

Нацыянальныя рухі аб'ядноўвалі розныя пласты грамадства, нягледзячы на іх нярэдка супрацьлеглыя інтарэсы. У іх удзельнічалі прадстаўнікі дваранства і сялянства, буржуазіі і рабочых, рамеснікаў, інтэлігенцыі і іншых сацыяльных груп.

У XIX ст. нацыянальнымі рухамі былі ахоплены перш за ўсё дзяржавы, на тэрыторыі якіх жылі прадстаўнікі розных нацый і народнасцей. Паўднёвыя славяне (балгары, сербы, чарнагорцы) і грэкі змагаліся за незалежнасць ад Асманскай імперыі; венгры, італьянцы, валахі, а таксама славянскія народы (чэхі, славакі, славенцы, харваты і інш.) — за нацыянальнае раўнапраўе і незалежнасць ад Аўстрыйскай імперыі. Многія народы здабылі сваю незалежнасць: адны на працягу XIX — пачатку XX ст., іншыя — у выніку Першай сусветнай вайны.

Нацыянальныя рухі
ў Еўропе

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Прааналізуйце прыведзеныя ніжэй паняцці і адкажыце на пытанні.

Нацыяналізм — ідэалогія і кірунак палітыкі, вызначальным прынцыпам якой з'яўляецца тэзіс аб каштоўнасці нацыі як найвышэйшай формы грамадскага адзінства, яе першаснасці ў працэсе ўтварэння дзяржавы.

Шавінізм — крайняя форма нацыяналізму, якая можа выяўляцца ў падаўленні іншых народаў у межах шматнацыянальных дзяржаў. Можа выступаць асновай для нацыяналістычных і экстрэмісцкіх настрояў.

Нацызм развіўся з сістэмы нацыяналістычных каштоўнасцей і атрымаў пашырэнне сярод немцаў у XX ст.: заваёва «жыццёвай прасторы» для нямецкай нацыі і забеспячэнне сусветнага панавання Германіі. Нацызм спалучае ідэю «арыйскай расы паноў», яе біялагічнай і культурнай перавагі над іншымі расамі, якія разглядаюцца як «непаўнавартасныя».



1. Што аб'ядноўвае паняцці «нацыяналізм», «шавінізм», «нацызм»?
2. У чым заключаецца розніца паміж гэтымі паняццямі?
3. Ці можна пазбегнуць перараджэння нацыяналізму ў шавінізм і нацызм?
4. Ці з'яўляецца нацыяналізм прагрэсіўнай ідэалогіяй напачатку XXI ст.?
5. Ці згодныя вы з выказваннем: «Нацыяналізм з'яўляецца найлепшым спосабам, каб распаліць грамадства на пратэсты. Гэта найлепшы сродак для разгойдвання мас і развалу дзяржавы»?

Ці можна лічыць напалеонаўскія войны прагрэсіўнай з'явай? Чаму?

Змяненне палітычнай карты Еўропы

Умацаванне капіталістычнага ладу

Адначасова з гэтым італьянцы і немцы вялі барацьбу за нацыянальнае адзінства, якая скончылася стварэннем дзвюх новых незалежных дзяржаў — Італіі і Германіі.

4. Наступствы напалеонаўскіх войнаў. Пачатак XIX стагоддзя — эпоха напалеонаўскіх войнаў. Вайна рэвалюцыйнай Францыі супраць іншаземных інтэрвентаў, што першапачаткова насіла справядлівы абарончы характар, з 1794 г. ператварылася ў захопніцкую. З прыходам да ўлады Напалеона маштабы французскіх заваёў у Еўропе пашырыліся.

Войны змянілі палітычную карту Еўропы. Напалеон змяняў межы еўрапейскіх дзяржаў, як жадаў. Ствараліся і новыя дзяржавы. Напрыклад, з польскіх зямель, што належалі Прускаму каралёўству, было складзена Вялікае Герцагства Варшаўскае.

Рэформы, што праводзіліся ў звязаных краінах, спрыялі пераадоленню феадальных перажыткаў — скасоўваліся прыгоннае права і саслоўныя прывілеі; зацвярджаліся законы, што баранілі правы прыватных уласнікаў; уводзіліся канстытуцыі. Але гэтыя пераўтварэнні суправаджаліся эканамічнай і культурнай экспансіяй Францыі: тэрыторыі сістэматычна рабаваліся, у інтарэсах французскіх прамыслоўцаў абмяжоўвалася мясцовая вытворчасць.

Айчынная вайна 1812 г., падчас якой Расія атрымала перамогу над раней непераможнай арміяй Напалеона, змяніла сітуацыю і паклала пачатак поўнаму разгрому напалеонаўскіх войскаў. Перамога значна ўзняла аўтарытэт Расіі на міжнароднай арэне.

Вынікі напалеонаўскіх войнаў былі падведзены на *Венскім кангрэсе* ў 1815 г., на якім былі зацверджаныя змены межаў у Еўропе на карысць дзяржаў-пераможцаў. Прынятыя на кангрэсе рашэнні, а таксама заключаныя восенню 1815 г. дамовы зрабіліся асновай новай сістэмы міжнародных адносін — Венскай, якая існавала з 1815 да 1914 г. Закладзеныя ў гэтай сістэме прынцыпы насілі кансерватыўны характар. Лідары еўрапейскіх краін бачылі асноўную задачу ў захаванні палітычных рэжымаў і дзяржаўных межаў, што склаліся ў Еўропе пасля разгрому Напалеона.

У верасні 1815 г. з ініцыятывы расійскага імператара Аляксандра I быў створаны *Свяшчэнны саюз*, у які пачаткова ўвайшлі Расія, Аўстрыя і Прусія, а пасля далучыліся амаль усе еўрапейскія дзяржавы, акрамя Вялікабрытаніі і Турцыі. Удзельнікі аб'яднання абавязваліся дапамагаць адно аднаму ў падаўленні ўсякіх праяў «рэвалюцыйнага духу».

Венская сістэма паспрыяла таму, што Еўропа здолела пазбегнуць буйных міждзяржаўных канфліктаў аж да Крымскай, а пасля Першай сусветнай войнаў.

5. Беларусь і Расія. Пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай напрыканцы XVIII ст. тэрыторыя Беларусі ўвайшла ў склад Расійскай імперыі. Гэта вызначыла далейшы лёс беларускага народа, забяспечыла краіне тэрытарыяльную цэласнасць, эканамічную мадэрнізацыю, працяглае мірнае развіццё, спрыяла развіццю нацыянальна-духоўных традыцый, фарміраванню беларускай нацыі.

Айчынная вайна 1812 г.

Венскі кангрэс

Свяшчэнны саюз

Беларусь у складзе Расійскай імперыі

Чаму ўваходжанне Беларусі ў склад Расійскай імперыі напрыканцы XVIII ст. мела для яе прагрэсіўнае значэнне?

Польскі ўплыў

Успомніце, у чым праяўлялася паланізацыя насельніцтва Беларусі ў перыяд Рэчы Паспалітай.

Прамысловая рэвалюцыя ў Беларусі

Змены ў сацыяльнай структуры грамадства

У першай палове XIX ст., нягледзячы на далучэнне да Расійскай імперыі, эканамічны і палітычны ўплыў на тэрыторыі Беларусі захавала польская і мясцовая апалячаная шляхта, што прыняла каталіцтва. Яе грамадска-палітычныя памкненні былі звязаныя з аднаўленнем польскай дзяржаўнасці ў выглядзе Рэчы Паспалітай. Менавіта гэтай мэты яна дабівалася падчас двух польскіх нацыянальных паўстанняў 1830–1831 і 1863–1864 гг., накіраваных супраць расійскай улады. І толькі пасля гэтага царскі ўрад узяў курс на *дэпаланізацыю* тэрыторыі Беларусі.

У першай палове XIX ст. у Беларусі пачаўся *прамысловы пераварот*. Прамысловасць Беларусі была арыентаваная на перапрацоўку сельскагаспадарчай сыравіны, таму мануфактурныя і фабрычныя прадпрыемствы ствараліся напачатку не ў гарадах, а ў сельскай мясцовасці — бліжэй да сыравіны і таннай рабочай сілы і далей ад канкурэнцыі з боку гарадскіх рамесніцкіх карпарацый. Першыя суконныя фабрыкі, што выкарыстоўвалі паравыя машыны, з'явіліся яшчэ ў 1820-х гг.

Інтэнсіўнае прамысловае развіццё Расійскай імперыі ў другой палове XIX ст. спрыяла будаўніцтву чыгунак, паляпшэнню транспартнай інфраструктуры і інтэграцыі беларускай эканомікі з рынкамі Расійскай імперыі і Заходняй Еўропы.

Напрыканцы стагоддзя прамысловыя прадпрыемствы канцэнтраваліся ўжо звычайна ў буйных гарадах, такіх як Мінск, Гродна і Віцебск. У асноўным гэта былі заводы харчовай і тэкстыльнай прамысловасці. Аднак, нягледзячы на прамысловы рост, сельская гаспадарка заставалася пануючай галіной эканомікі.

Пасля буржуазных рэформаў 1860–1870-х гг. у Расійскай імперыі адбываліся значныя змены ў сацыяльнай структуры грамадства. У гарадах Бе-

ларусі паступова ўтвараўся пралетарыят, які складаўся пераважна са збыднелых сялян і мяшчан. Буржуазія ў Беларусі фарміравалася з ліку памешчыкаў, якія займаліся прамысловай вытворчасцю, купцоў, мяшчан, разбагацелых рамеснікаў і заможных сялян. Фарміравалася ўласна беларуская інтэлігенцыя, чаму ў значнай меры спрыяла палітыка дэпаланізацыі, якую праводзіў расійскі ўрад.

Паступовы пераход ад аграрнага грамадства да індустрыяльнага быў той асновай, на якой у апошняй траціне XIX ст. пачалося нацыянальнае абуджэнне беларускага народа. Яно праявілася ў культурным адраджэнні і ўзнікненні нацыянальнага руху.

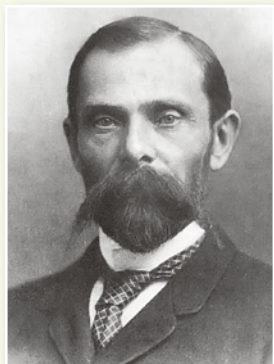
Фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці беларусаў у другой палове XIX — пачатку XX ст. паспрыяла творчасць **Ф. Багушэвіча**, які лічыцца адным з заснавальнікаў новай беларускай літаратуры, **Янкі Купалы**, чые вершы і п’есы ўваблялі імкненне народа да свабоды і нацыянальнага самавызначэння, **В. Дуніна-Марцінкевіча**, **Якуба Коласа**, **М. Багдановіча**. Беларускі нацыянальны рух развіваўся пад моцным уплывам рэвалюцыйных працесаў, што адбываліся ў Расіі.

Пачатак нацыянальнага абуджэння

ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Пра якія прыкметы нацыі гаворыцца ў прыведзеных фрагментах твора Ф. Багушэвіча і Янкі Купалы (гл. с. 28)? Якія яшчэ прыкметы нацыі вы ведаеце?
2. Ці згодныя вы са сцвярджэннем, што беларускія паэты другой паловы XIX — пачатку XX ст. спрыялі фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці беларусаў? Сваю думку патлумачце.





Ф. Багушэвіч

3 прадмовы да зборніка «Дудка беларуская» Ф. Багушэвіча

«...Братцы мілыя, дзеці Зямлі-маткі маёй! Вам ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую... “мужыцкай” завуць, а завецца яна “беларускай”. Шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так, як той чалавек перад скананнем, катораму мову зойме, а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!..»

«А хто там ідзе?»

Янка Купала

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы.

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках ў крыві, на нагах у лапцях?
— Сваю крыўду.

А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць на паказ сваю?
— На свет цэлы.

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?
— Бяда, гора.

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
— Людзьмі звацца.



Янка Купала



XIX стагоддзе было перыядам інтэнсіўных змен як у свеце ў цэлым, так і ў Беларусі. Яно характарызуецца працэсам мадэрнізацыі, якая прывяла да змен ва ўсіх галінах грамадскага жыцця людзей і распачала новую эпоху ў гісторыі чалавецтва — эпоху індустрыяльнага грамадства.

калі ў свеце...

1871 г. — аб'яднанне нямецкіх дзяржаў у Германскую імперыю

на тэрыторыі Беларусі...

1884 г. — суполка «Гоман» абгрунтавала існаванне беларускай нацыі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Што значыць паняцце «мадэрнізацыя»? У чым выражаецца яе сувязь з прамысловай рэвалюцыяй?
2. Што такое індустрыяльнае грамадства? З якімі зменамі ў розных галінах грамадства звязана яго фарміраванне?
3. Выявіце агульнае і адрознае ў рэвалюцыйным і рэфарматарскім стылях развіцця грамадства. У якіх краінах мадэрнізацыя адбывалася рэвалюцыйным шляхам, а ў якіх — у выніку рэформаў? Як вы лічыце, ад чаго залежыць, якім шляхам ідзе развіццё краіны?
4. Вылучыце прыкметы мадэрнізацыі ў Беларусі ў XIX — пачатку XX ст. Якія фактары спрыялі нацыянальнаму абуджэнню беларускага народа?
5. Прывядзіце прыклады твораў мастацкай літаратуры і ігравога кіно, у якіх адлюстраваная гісторыя XIX — пачатку XX ст. Якія менавіта элементы мадэрнізацыі грамадства паказаныя ў творах мастацтва?



§ 2. Прамысловая рэвалюцыя

НЕАЛІТЫЧНАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ ПРАМЫСЛОВАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ ІНДУСТРЫЯЛІЗАЦЫЯ УРБАНІЗАЦЫЯ ТЭЛЕГРАФ ПАРАВАЯ МАШЫНА ЭЛЕКТРАРУХАВІК ФАБРЫКА ПРАЛЕТАРЫЯТ БУРЖУАЗІЯ МІГРАЦЫЯ

Сутнасць прамысловай рэвалюцыі

1. Прамысловая рэвалюцыя: сутнасць і асноўныя этапы. Прамысловая рэвалюцыя з’яўляецца адной з найвялікшых падзей у сусветнай гісторыі. Па значэнні яе часта параўноўваюць з *неалітычнай рэвалюцыяй*, якая прывяла да пераходу ад палявання і збіральніцтва да земляробства, жывёлагадоўлі і рамяства, або ад прысвойвальнай да вытворчай гаспадаркі. Падчас прамысловай рэвалюцыі грамадства перайшло ад ручной працы да машыннай, ад мануфактурнай вытворчасці да фабрычна-заводскай.

Працэс, які пачаўся ў Англіі, паступова пашырыўся на іншыя краіны Еўропы, а пасля і на свет у цэлым. Прамысловая рэвалюцыя суправаджалася зменамі ў розных сферах грамадства.

Да пачатку XX ст. прамысловая рэвалюцыя прайшла тры этапы.

Этапы прамысловай рэвалюцыі

ЭТАПЫ ПРАМЫСЛОВАЙ РЭВАЛЮЦЫІ

Ранняя прамысловая рэвалюцыя

(другая палова
XVIII ст.)

Пашырэнне прамысловай рэвалюцыі

(першая палова
XIX ст.)

Позняя прамысловая рэвалюцыя

(другая палова XIX —
пачатак XX ст.)

ІНАВАЦЫІ

- укараненне паравой машыны;
- першыя механізаваныя вытворчасці
- пашырэнне выкарыстання паравой энергіі;
- механізацыя тэкстыльнай вытворчасці;
- з'яўленне чыгуначнага транспарту
- электрыфікацыя;
- развіццё сталеліцейнай і нафтавай прамысловасці;
- стварэнне масавай вытворчасці

АСАБЛІВАСЦІ

- з'яўленне фабрык і заводаў;
- замена ручной працы на машынную
- развіццё фабрычнай вытворчасці;
- павелічэнне вытворчых магутнасцей;
- індустрыялізацыя
- рост маштабаў вытворчасці;
- павелічэнне аўтаматызацыі;
- развіццё глабальнага гандлю;
- з'яўленне фінансавых і прамысловых карпарацый

НАСТУПСТВЫ

- эканамічны рост і павышэнне ўзроўню жыцця насельніцтва (павелічэнне вытворчасці і зніжэнне кошту тавараў, паляпшэнне ўмоў працы, развіццё адукацыі і медыцыны);
- фарміраванне новых сацыяльных класаў (буржуазія, пралетарыят);
- сацыяльныя і палітычныя рэформы (пашырэнне выбарчых правоў, стварэнне прафсаюзаў, увядзенне сістэм сацыяльнага страхавання);
- тэхналагічны прагрэс і экалагічны крызіс;
- трансфармацыя гарадскога жыцця (рост гарадскога насельніцтва, развіццё гарадской інфраструктуры).

1. Вызначце прычынна-выніковыя сувязі паміж прамысловай рэвалюцыяй і паказанымі ў схеме наступствамі.
2. У чым заключаліся істотныя адметнасці кожнага этапу прамысловай рэвалюцыі?

Укараненне новых тэхналогій

Паравая машына

2. Роля навукі ў развіцці прамысловасці. Прамысловая рэвалюцыя пачалася з укаранення новых тэхналогій. Сярод найбольш значных вынаходстваў гэтага перыяду можна вылучыць паравую машыну Джэймса Уата, рухавік унутранага згарання Франсуа Ісака дэ Рываза і электрарухавік Майкла Фарадэя.

Паравая машына **Джэймса Уата** (1765 г.) была першым у свеце механізмам, які паспяхова пераўтвараў цеплавую энергію паліва ў механічную энергію. Гэтая тэхналогія зрабілася базавым элементам прамысловай рэвалюцыі.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ



Д. Уат.
Мастак Г. Ховард.
1797 г.

У 1789 г. шатландскі інжынер і вынаходца Дж. Уат увёў тэрмін «конская сіла», каб паказаць, працу колькіх коней здольныя замяніць ягоныя паравыя машыны. Сцвярджаецца, што адну з першых машын Уата набыў півавар, каб замяніць ёю каня, які рухаў вадзяную помпу. Паводле распаўсюджанай легенды, півавар вырашыў змахляваць, абраў самага дужага каня і прымусіў яго працаваць на мяжы сіл. Дж. Уат прыняў і нават перавысіў атрыманае піваварам значэнне, і эталонам зрабілася менавіта магутнасць пабудаванай машыны, нягледзячы на тое што рэальная магутнасць, якую развівае конь, нармальна працуючы на працягу доўгага часу, значна меншая (паводле некаторых ацэнак, у паўтара раза).

1. У якіх галінах выкарыстоўваецца тэрмін «конская сіла» ў наш час?
2. Якія яшчэ адзінкі вымярэння магутнасці вы ведаеце?
3. Дзе выкарыстоўваюцца тэхналогіі Дж. Уата ў XXI ст.?

Рухавік унутранага згарання

Рухавік **Франсуа дэ Рываза** (1807 г.), або рухавік унутранага згарання, уяўляў сабой механізм, у якім згаранне паліва адбывалася ўнутры адмысловага цыліндра. Атрыманая энергія пераўтваралася ў механічную работу. Рухавік увесь час удасканальваўся,

што прывяло да стварэння аўтамабіляў і іншых механізмаў.

Электрарухавік **Майкла Фарадэя** быў першай прыладай, здольнай пераўтвараць электрычную энергію ў механічную работу, што забяспечыла рэвалюцыю ў прамысловасці, на транспарце і ў сферы побыту. З цягам часу электрарухавікі ляглі ў аснову электрыфікацыі, механізацыі і аўтаматызацыі вытворчасці.

Масавое выкарыстанне паравых машын прывяло да радыкальных змен у галіне энергетыкі. Першапачаткова ў якасці асноўнай крыніцы энергіі выкарыстоўваўся каменны вугаль. У выніку ў Заходняй Еўропе ад сярэдзіны XIX ст. пачала імкліва развівацца вугальная прамысловасць. Другі энергетычны зрух адбыўся напачатку XX ст. у сувязі з пераходам на выкарыстанне нафты ў якасці яшчэ адной важнай крыніцы энергіі.

Электрарухавік

Змены ў галіне энергетыкі

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Першая ў свеце чыгунка агульнага карыстання з паравой цягай была пабудаваная ў Вялікабрытаніі ў 1825 г. Яе даўжыня была 40 км. У 1840 г. працягласць чыгунак у краіне складала 2390 км, а ў 1860 г. — 16 826 км.

Аднак грамадская думка часцяком была супраць чыгуначнага будаўніцтва. Англійская прэса 1820-х гг. сцвярджала: «Чыгункі перашкодзяць каровам пасвіцца, куры перастануць несці яйкі, атручанае дымам паветра будзе забіваць птушак, якія праляцяць побач... дамы каля дарогі пагараць... у выпадку выбуху паравоза будуць разарваныя на кавалкі ўсе пасажыры...»

1. Як вы лічыце, чаму з'яўленне чыгуначнага транспарту выклікала ў сучаснікаў незадаволенасць? Хто, на вашу думку, мог ініцыяваць такія публікацыі ў прэсе?
2. Чаму, нягледзячы на незадаволенасць насельніцтва, працягласць чыгунак у Вялікабрытаніі павялічвалася такімі хуткімі тэмпамі? Хто быў у гэтым зацікаўлены?
3. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, знайдзіце 5 цікавых фактаў пра чыгункі.



Развіццё транспартнай
сістэмы

Навукова-тэхнічныя адкрыцці ў галіне механікі і энергетыкі прывялі да стварэння такіх важных галін прамысловасці, як аўтамабільная і электратэхнічная.

Прамысловая рэвалюцыя забяспечыла інтэнсіўнае развіццё транспартнай сістэмы. У першай палове XIX ст. у Еўропе і ЗША пачалося будаўніцтва чыгунак. З'яўленне новага віду транспарту азнаменавала сапраўдную рэвалюцыю ў перавозцы грузаў і пасажыраў.

Далейшыя тэхналагічныя інавацыі, такія як вынаходства аўтамабіляў і самалётаў, зрабілі транспарт яшчэ больш хуткім, даступным і эфектыўным.

Удасканаленне сродкаў
сувязі

Прагрэс у галіне сувязі таксама быў істотнай часткай прамысловай рэвалюцыі. Вынаходства тэлеграфа, тэлефона і радыё значна паскорыла абмен інфармацыяй паміж людзьмі. Пракладка ў 1860-х гг. трансатлантычнага тэлефоннага кабеля, што злучыў Амерыку з Еўропай, стала адным з галоўных тэхнічных дасягненняў той эпохі.

Развіццё транспарту і сувязі, у сваю чаргу, спрыяла большай інтэграцыі навуковай супольнасці. Вучоныя маглі хутка абменьвацца інфармацыяй і ідэямі, што, без сумневу, паспрыяла навукова-тэхнічнаму прагрэсу.

Фарміраванне індустрыі
адпачынку

Шмат якія навукова-тэхнічныя дасягненні (радыё, тэлефон і кінематограф) непасрэдна адбіваліся на ладзе жыцця людзей. У канцы XIX — пачатку XX ст. кінематограф і радыё зрабіліся не толькі новымі крыніцамі інфармацыі, але і забавамі. Першы ў свеце кінатэатр быў адкрыты ў 1896 г. у Парыжы. Названыя вынаходствы прывялі да з'яўлення новай індустрыі адпачынку, зрабіліся часткай паўсядзённага жыцця людзей.

Маштабныя змены ў энергетыцы, транспарце і сувязі моцна змянілі грамадства і зрабілі яго больш глабальным. Прамысловая рэвалюцыя змяніла не

толькі характар вытворчасці, але і жыццё кожнага чалавека.

3. Эканамічны рост Еўропы. Навукова-тэхнічны прагрэс і стварэнне фабрычна-заводскай прамысловасці забяспечылі краінам Заходняй Еўропы нечуваны эканамічны рост і ваенна-палітычную магутнасць.

У сярэдзіне XIX ст. у Вялікабрытаніі склаліся найбольш спрыяльныя эканамічныя і палітычныя ўмовы для прадпрымальніцкай дзейнасці. У англійскую эканоміку ўкладваліся велізарныя прыбыткі ад эксплуатацыі калоній у Паўночнай Амерыцы і Індыі. Паспяхова развівалася металургічная і вугальная прамысловасць. У 50–60-я гг. XIX ст. Вялікабрытанія дасягнула свайго эканамічнага піку. Палова сусветнай вытворчасці жалеза і вугалю прыпадала на долю гэтай краіны, якая налічвала ўсяго 2 % ад агульнага насельніцтва свету.

Прамысловая рэвалюцыя ў Бельгіі пачалася ў 1820–1830-я гг. Гэтая невялікая еўрапейская краіна валодала буйнымі запасамі каменнага вугалю і жалезнай руды, што паспрыяла інтэнсіўнаму развіццю сталеліцейнай і хімічнай вытворчасці. У першай палове XIX ст. Бельгія зрабілася лідарам па шчыльнасці чыгуначнага будаўніцтва ў Еўропе.

Прамысловы прагрэс у Францыі быў менш імклівы. Развіццё цяжкай прамысловасці ішло з адставаннем, затое тэкстыльная была на піку. У першай палове XIX ст. Францыя зрабілася лідарам па вытворчасці шаўковых тканін у Еўропе. Развіццё эканомікі пайшло больш інтэнсіўна ў гады Другой імперыі (1852–1870 гг.). Здабыча вугалю і вытворчасць сталі за гэты час выраслі ў тры разы, а колькасць рабочых на заводах падвоілася.

Прамысловая рэвалюцыя ў Германіі пачалася ў 1830-я гг. Краіна выйшла на шлях капіталістычнага развіцця пазней, чым Англія і Францыя. Прамысловы пераварот тут развіваўся на аснове ўласнай

Прамысловая рэвалюцыя ў Вялікабрытаніі

Растлумачце, чаму ў 50–60-я гг. XIX ст. Англію пачалі называць «майстэрняй свету» і «ўладаркай мораў».

Прамысловая рэвалюцыя ў Бельгіі

Прамысловая рэвалюцыя ў Францыі

Прамысловая рэвалюцыя ў Германіі



Растлумачце, якім чынам згаданыя фактары маглі стрымліваць эканамічнае развіццё Германіі ў першай палове XIX ст.

Міграцыйныя працэсы

Успомніце, як называюць працэс росту колькасці гараджан і ўзмацнення ролі гарадоў у развіцці грамадства.

Успомніце, што такое індустрыялізацыя.

Стварэнне прамысловых раёнаў

Міграцыя за межы Еўропы

машынабудоўлі і інжынерна-тэхнічных дасягненняў. Працэс індустрыялізацыі стрымліваўся феадальнымі парадкамі ў сельскай гаспадарцы і захаваннем цэхаў у прамысловасці. Аднак аб'яднанне Германіі ў 1871 г. дало магутны штуршок эканамічнаму развіццю.

Прамысловая рэвалюцыя ў розных краінах адбывалася па-рознаму, і хуткасць яе развіцця залежала ад мноства фактараў, у тым ліку ад доступу да рэсурсаў, палітычнай стабільнасці і тэхналагічных дасягненняў.

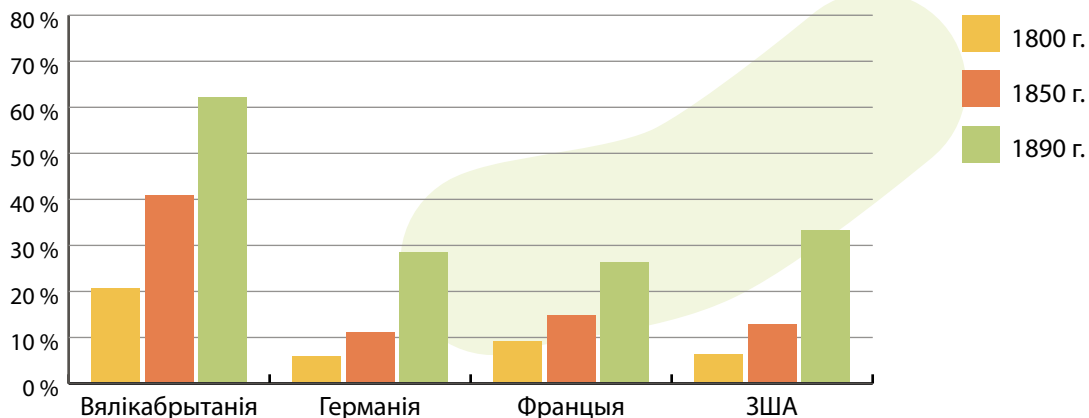
4. Індустрыялізацыя і ўрбанізацыя. Прамысловая рэвалюцыя істотна паўплывала на міграцыйныя працэсы, выклікала ў XIX ст. масавае перамяшчэнне людзей як унутры асобных краін, так і паміж імі.

У пошуку заробку і лепшага жыцця ў гарады і прамысловыя цэнтры рухаліся жыхары сельскай мясцовасці. Умовы жыцця ў прамысловых гарадах былі цяжкія, але яны прапаноўвалі больш магчымасцей для заробку, адукацыі, доступу да аховы здароўя і іншых сацыяльных паслуг у параўнанні з сельскімі раёнамі. Людзі пераязджалі ў гарады, каб палепшыць умовы свайго жыцця. Значны рост гарадскога насельніцтва назіраўся ў краінах, у якіх інтэнсіўна адбывалася *індустрыялізацыя*. Гэты працэс быў уласцівы амаль усім еўрапейскім краінам.

Напрыканцы XIX ст. у гарадах жыло больш за 10 % насельніцтва свету. Імкліва расло насельніцтва такіх гарадоў, як Лондан, Парыж і Берлін, якія ператварыліся ў буйныя цэнтры прамысловасці, гандлю, культуры і адукацыі. У асобных краінах паўставалі цэлыя прамысловыя раёны. Найбольш вядомыя былі Ланкашыр у Англіі і Рурскі басейн у Германіі.

Прамысловае развіццё прывяло да масавай міграцыі насельніцтва за межы Еўропы. ЗША, Аўстралія,

ДОЛЯ ГАРАДСКОГА НАСЕЛЬНІЦТВА Ў КРАІНАХ ЗАХАДУ Ў XIX ст.



1. Як змянілася колькасць гарадскога насельніцтва ў краінах Захаду?
2. У які перыяд назіраўся найхутчэйшы рост гарадскога насельніцтва? Чым гэта тлумачылася?
3. Вызначыце становучыя і адмоўныя наступствы ўрбанізацыі ў XIX ст.

Новая Зеландыя, а таксама краіны Паўднёвай Амерыкі ператварыліся ў папулярныя напрамкі для еўрапейскіх мігрантаў, як правіла, выхадцаў з найбяднейшых пластоў насельніцтва. У ЗША, напрыклад, у XIX ст. знайшлі прытулак больш за 30 млн чалавек, сотні тысяч людзей — у Аўстраліі, Бразіліі і Аргенціне.

Такім чынам, хуткі рост гарадскога насельніцтва ў XIX ст. быў прамым вынікам індустрыялізацыі і развіцця прамысловасці ў еўрапейскіх краінах.

5. Сацыяльныя наступствы прамысловай рэвалюцыі. Прамысловая рэвалюцыя аказала глыбокі ўплыў на сацыяльную структуру еўрапейскага грамадства. Новай з'явай было фарміраванне *класа*

Растлумачце, чаму менавіта прамысловая рэвалюцыя зрабілася прычынай міграцыі насельніцтва з Заходняй Еўропы.

Фарміраванне пралетарыату



наёмных рабочих, або пралетарыяту. Гэта былі людзі, якія прадавалі сваю рабочую сілу, працавалі на фабрыках і заводах і тым забяспечвалі існаванне сваіх сем'яў. Пралетарыят не валодаў ні ўласнасцю, ні сродкамі вытворчасці. Тым не менш ён быў ключавым класам у індустрыяльным грамадстве, бо вырабляў для людзей асноўныя матэрыяльныя каштоўнасці.

Буржуазія

У гэты ж час канчаткова аформіўся і колькасна павялічыўся клас *буржуазіі*. Асаблівае месца ў ім у другой палове XIX ст. занялі ўладальнікі буйных прадпрыемстваў і манапалістычных аб'яднанняў. Гэта быў клас буйных уласнікаў, якія выкарыстоўвалі наёмную працу для атрымання прыбытку. Яны кантралявалі вытворчасць і фінансавыя рэсурсы, і іх уплыў на эканоміку і палітыку рабіўся ўсё больш значны. Буржуазія, пралетарыят і прамежжавы пласт, які складаўся з заможных сялян, дробных гандляроў і прадстаўнікоў тэхнічнай інтэлігенцыі, надоўга зрабіліся асноўнымі сацыяльнымі групамі еўрапейскага грамадства.

Сацыяльныя супярэчнасці

Прамысловая рэвалюцыя прывяла да абвастрэння сацыяльных супярэчнасцей. З мэтай павышэння канкурэнтаздольнасці прадукцыі прадпрыемальнікі памяншалі выдаткі на вытворчасць за кошт павелічэння працягласці рабочага дня, павышэння інтэнсіўнасці працы і памяншэння заробкаў. Цалкам натуральнае жаданне рабочих палепшыць сваё матэрыяльнае становішча сутыкнулася з жаданнем прадпрыемальнікаў максімальна павялічыць свае прыбыткі.

Станаўленне прафсаюзнага руху

У апошняй траціне XIX ст. наёмныя рабочыя ў развітых краінах Заходняй Еўропы пачалі актыўна змагацца за паляпшэнне ўмоў працы і павышэнне заробтнай платы. У іх паступова сфарміраваліся ўсведамленне агульнасці сваіх інтарэсаў і гатовасць да супольных дзеянняў у сваю абарону. У выніку гэтага барацьба рабочих набыла арганізаваны харак-

тар. Галоўным сродкам абароны іх інтарэсаў выступалі *прафсаюзы*, якія першапачаткова аб'ядноўвалі работнікаў адной галіны. Пасля ўзніклі сацыялістычныя партыі, якія заклікалі да абароны інтарэсаў рабочых і стварэння ў перспектыве сацыялістычнага грамадства.

У выніку развіцця прафсаюзнага руху і з'яўлення палітычных партый, якія адстойвалі інтарэсы наёмных рабочых, у большасці індустрыяльных краін Еўропы былі прынятыя законы, якія абмяжоўвалі працягласць рабочага дня, вызначалі мінімальныя заробкі і ўсталёўвалі іншыя сацыяльныя гарантыі. Дзяржава пачала выконваць ролю арбітра ў працоўных спрэчках паміж рабочымі і прадпрыемствамі.

Па меры развіцця індустрыялізацыі адбываліся заўважныя змены ў сямейным жыцці і побыце. Зніжэнне ўзроўню нараджальнасці і ўрбанізацыя прывялі да фарміравання малых сем'яў, якія аб'ядноўвалі толькі бацькоў і дзяцей. Сем'і перасталі быць вытворчымі адзінкамі, як гэта было раней, калі ў вялікіх шматдзетных сем'ях сваякі розных пакаленняў аб'ядноўваліся для супольнай працы і вядзення гаспадаркі.

Дасягненні тэхнічнага прагрэсу паступова ўкараняліся ў побыт і спрыялі павышэнню ўзроўню жыцця людзей. У дамах і кватэрах з'явіліся электрычнае асвятленне і тэлефоны, швейныя машыны і ровары сталі звычайнымі прадметамі побыту. Маштаб змен ва ўсіх галінах жыцця еўрапейскага грамадства быў значны. Еўрапейцы дасюль карыстаюцца іх вынікамі.

**Роля дзяржавы
ва ўрэгуляванні
сацыяльных
супярэчнасцей**

**Змены ў сямейным
жыцці і побыце**





Прамысловая рэвалюцыя — адна з найвялікшых з’яў сусветнай гісторыі, што змяніла аблічча Еўропы, а пасля і ўсяго свету. Яна прывяла да нечуванага раней росту вытворчасці. З развіццём прамысловай рэвалюцыі рос узровень жыцця насельніцтва, у тым ліку рабочага класа. У выніку гэта спрыяла зніжэнню сацыяльнай напружанасці і ўмацаванню парламенцкай сістэмы ў еўрапейскіх краінах.

калі ў свеце...

1820–1830-я гг. — пачатак прамысловай рэвалюцыі ў Бельгіі

на тэрыторыі Беларусі...

1820-я гг. — будаўніцтва першых фабрык

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. У чым сутнасць прамысловай рэвалюцыі? Назавіце яе адметныя рысы, асноўныя этапы і наступствы. У чым заключаецца супярэчлівасць наступстваў прамысловай рэвалюцыі?
2. Як змянілася роля навукі ў эпоху прамысловай рэвалюцыі? Якія найважнейшыя навуковыя адкрыцці былі зроблены ў гэты час і як яны паўплывалі на развіццё эканомікі і грамадства?
3. Ахарактарызуйце асаблівасці эканамічнага развіцця краін Заходняй Еўропы ў XIX ст. Вылучыце фактары, якія ўплывалі на тэмпы эканамічнага росту гэтых краін.
4. Што значыць паняцце «індустрыялізацыя»? Чаму індустрыялізацыя суправаджалася паскораным ростам гарадоў і гарадскога насельніцтва? Якія прычыны і напрамкі міграцыі насельніцтва еўрапейскіх краін у XIX ст.?
5. Чым было абумоўлена нераўнамернае развіццё еўрапейскіх дзяржаў у XIX ст.?

§ 3. Рэвалюцыі і нацыянальныя рухі ў свеце

РЭВАЛЮЦЫЯ КАНСТЫТУЦЫЙНАЯ МАНАРХІЯ БУРЖУАЗІЯ КРЭОЛЫ АБСАЛЮТЫЗМ ІМПЕРЫЯ НАПАЛЕОНАЎСКІЯ ВОЙНЫ АСВЕТНІЦТВА ПАРЛАМЕНТ СВЯШЧЭННЫ САЮЗ

1. Фарміраванне новых ідэалогій. Пад уплывам ідэй Асветніцтва і Французскай рэвалюцыі паўстала ідэалогія *лібералізму*. Найбольш яскравымі яе прадстаўнікамі былі *Г. Спэнсар*, *Дж. С. Міль* у Вялікабрытаніі, *Б. Канстан*, *А. дэ Таквіль* у Францыі, *В. Гумбальт* у Германіі.

Лібералы адстойвалі перш за ўсё свабоду чалавека, недапушчальнасць у дачыненні да яго ніякага прымусу. Яны патрабавалі роўнасці ўсіх грамадзян перад законам, свабоды веравызнання, слова, друку, права ўдзельнічаць у прадстаўнічых органах улады, у вырашэнні дзяржаўных пытанняў. У той жа час лібералы сцвярджалі немагчымасць маёмаснай роўнасці паміж людзьмі. У эканоміцы яны адстойвалі свабоду канкурэнцыі. Барацьба за асабістыя свабоды часцяком спалучалася ў лібералаў з барацьбой за нацыянальную незалежнасць.

Пад уплывам узрушэнняў Вялікай Французскай рэвалюцыі канца XVIII ст. і напалеонаўскіх войнаў шырокае распаўсюджванне ў людской свядомасці атрымала жаданне грамадскай стабільнасці,

Лібералізм

Ці згодныя вы з тым, што ідэалогія лібералізму выражала інтарэсы маладога класа буржуазіі? Сваю думку абгрунтуйце.

Кансерватызм





Ідэалогія — сістэма палітычных, прававых, маральных, філасофскіх поглядаў і ідэй, у якіх адлюстроўваецца стаўленне людзей да рэчаіснасці.

Сярод якіх сацыяльных пластоў насельніцтва было больш прыхільнікаў кансерватызму?

Сацыялізм

Што значаць эвалюцыйны і рэвалюцыйны шляхі развіцця грамадства? Чым яны адрозніваюцца? Прыхільнікі якіх ідэалогій выступалі за эвалюцыйны шлях, а якіх — за рэвалюцыйны?

Камунізм

Як вы лічыце, хто ў Заходняй Еўропе ў XIX ст. мог падзяляць погляды сацыялістаў і камуністаў? Сваю думку абгрунтуйце.

вяртання да традыцыйных каштоўнасцей. **Ідэалогіяй**, што адлюстроўвала гэтыя настроі, зрабіўся *кансерватызм*. Найбуйнейшымі прадстаўнікамі гэтага кірунку з'яўляліся англічанін *Э. Бёрк* і выхадзец з П'емонта *Ж. дэ Мэстр*.

Кансерватары разглядалі няроўнасць паміж людзьмі як натуральны стан рэчаў, выступалі за захаванне звычаяў і традыцый, даўно сфарміраваўшыхся сацыяльных інстытутаў. У якасці гаранта захавання традыцый яны разглядалі аўтарытэт манарха. Захавальніцай маралі выступала царква. Кансерватары бачылі сваю задачу ў тым, каб змагацца супраць рэвалюцый, супраць непажаданых, на іх думку, новаўвядзенняў. Пры гэтым *Э. Бёрк* заклікаў праводзіць рэформы, а не абапірацца адно на сілу для забеспячэння стабільнасці ў грамадстве.

У першай палове XIX ст. атрымалі развіццё ідэалогіі *сацыялізму* і *камунізму*. Для новага грамадства, прапанаванага сацыялістамі, былі характэрныя адсутнасць эксплуатацыі, салідарнасць паміж людзьмі, справядлівае размеркаванне матэрыяльных даброт. Такія сацыялісты, як *К. А. Сэн-Сімон*, *Л. Блан*, галоўную ролю ў пераходзе да новага грамадства адводзілі дзяржаве.

Камунізм як крайняя плынь у сацыялізме адмаўляў прыватную ўласнасць, дасягненне роўнасці бачыў праз поўнае абагульненне маёмасці і грамадскі кантроль над спажываннем. Агульным у поглядах ранніх сацыялістаў была адмова ад гвалту.

Іншы падыход да правядзення грамадскіх змен прапанавалі *К. Маркс* і *Ф. Энгельс*. Яны лічылі, што пераход да камуністычнага грамадства адбудзецца ў выніку класавай барацьбы і рэвалюцыі, якую ажыццявіць пралетарыят. *К. Маркс* і *Ф. Энгельс* назвалі сваё вучэнне «навуковым сацыялізмам» і супрацьпастаўлялі яго ранняму сацыялізму, які лічылі «ўтапічным».

§ 3. Рэвалюцыі і нацыянальныя рухі ў свеце



„Немагчыма кіраваць дзяржавай выпадкова. Кожны чалавек мусіць займацца работай, якую ён ведае. Ідэя спадчынай улады забяспечвае справядлівы прынцып перадачы ўлады, захоўваючы ўсе каштоўныя набыткі“.

Э. Бёрк,
англійскі палітык і філосаф



„Усякае пашырэнне дзяржаўнай улады мае той вынік, што гэтая ўлада ўзмацняе ўплыў на індывідуумаў, павялічвае колькасць людзей, якія ўскладаюць на ўрад свае спадзяванні і апаскі, ператварае дзейных і амбітных членаў грамадства ў простых служак дзяржавы“.

Д. С. Міль,
англійскі філосаф



„Найлепшы грамадскі лад — гэта той, які робіць жыццё людзей, што складаюць большасць грамадства, найбольш шчаслівым, даючы ім максімум сродкаў і магчымасцей для задавальнення іх найважнейшых патрэб“.

К. А. Сэн-Сімон, французскі
філосаф



„Гісторыя ўсіх грамадстваў, што дагэтуль існавалі, была гісторыяй барацьбы класаў“.

К. Маркс,
нямецкі філосаф

Прачытайце выказванні філосафаў XIX ст. Якія ідэалогіі яны адлюстроўваюць? Свой адказ аргументуйце.

2. Рэвалюцыі і нацыянальныя рухі 1820-х гг.

У еўрапейскіх краінах пасля напалеонаўскіх войнаў былі адноўлены абсалютысцкія парадкі. Народ быў пазбаўлены ўсякага доступу да ўлады. У Францыі кароль дараваў сваім падданым Канстытуцыю, але ўдзельнічаць у выбарах і абірацца ў парламент маглі толькі найбольш заможныя пласты грамадства. Бяспраўе народных мас, імкненне ўрадаў захаваць феадальныя парадкі ў тых краінах, дзе яны яшчэ існавалі, выклікалі ў Еўропе ў першай палове XIX ст. тры этапы рэвалюцый.

Перадумовы рэвалюцыйных падзей
1820-х гг.

Рэвалюцыі ў Іспаніі, Партугаліі, Сардзінскім каралеўстве і Каралеўстве абедзвюх Сіцылій

Успомніце, якія дзяржавы ўваходзілі ў склад Свяшчэннага саюза.

Антытурэцкае паўстанне ў Грэцыі

Ліпеньская рэвалюцыя ў Францыі

Першы сярод іх прыпаў на пачатак 1820-х гг. У гэты час рэвалюцыі адбыліся ў Іспаніі, Партугаліі і італьянскіх дзяржавах — Каралеўстве абедзвюх Сіцылій і Сардзінскім каралеўстве. На пачатковым этапе рэвалюцый у названых дзяржавах на змену абсалютным манархіям прыйшлі канстытуцыйныя, былі скліканы парламенты. Гэтыя пераўтварэнні ў ліберальным духу выклікалі надзвычай негатыўную рэакцыю дзяржаў *Свяшчэннага саюза*. На яго кангрэсах, што адбываліся напачатку 1820-х гг., былі прынятыя рашэнні задушыць рэвалюцыі. У 1821 г. аўстрыйскія войскі зрабілі гэта ў італьянскіх дзяржавах, а французскія ў 1823 г. — у Іспаніі. Усе пераўтварэнні, праведзеныя на пачатковым этапе рэвалюцый, былі ліквідаваныя.

Напачатку 1820-х гг. Еўропа сутыкнулася і з нацыянальным рухам. У 1821 г. успыхнула антытурэцкае паўстанне ў Грэцыі. У выніку працяглай узброенай барацьбы, якую падтрымалі Расія, Англія і Францыя, грэкі ў 1830 г. здабылі незалежнасць.

3. Рэвалюцыі 1830–1831 гг. У ліку рэвалюцый пачатку 1830-х гг. найбольш значная была *Ліпеньская рэвалюцыя ў Францыі*. Штуршком да яе было імкненне караля Карла X ліквідаваць парламент і ўзмацніць сваю ўладу. Адказам парыжан было паўстанне. Карл X адмовіўся ад трона і эміграваў у Вялікабрытанію. Новым каралём Палата дэпутатаў абвясціла Луі-Філіпа Арлеанскага. Ён павінен быў правіць па запрашэнні французскага народа,

Луі-Філіп Арлеанскі напачатку свайго праўлення атрымаў мянушку «кароль-грамадзянін», якая неўзабаве змянілася на «кароль-буржуа». Як вы лічыце, чаму французы так яго называлі?

Луі-Філіп I.
Мастак Ф. К. Вінтэрхальтэр. 1841 г.



а не ў сілу спадчыннага права. Ліпенская рэвалюцыя 1830 г. спыніла спробы аднавіць у Францыі абсалютысцкія парадкі. Улада перайшла ў рукі фінансавай буржуазіі.

У жніўні 1830 г. пачалася рэвалюцыя ў Бельгіі, якая ў адпаведнасці з рашэннямі Венскага кангрэса з'яўлялася часткаю Нідэрландскага каралеўства. Утварылася незалежная бельгійская дзяржава ў форме канстытуцыйнай манархіі. Паўстанні, скіраваныя супраць абсалютызму і аўстрыйскага панавання, узгарэліся ў невялікіх дзяржавах Цэнтральнай Італіі. Але ж аўстрыйскія войскі лёгка іх задушылі.

4. Рэвалюцыі 1848–1849 гг. Непасрэдным штуршком да рэвалюцый выступіў эканамічны крызіс 1846–1847 гг. Ён значна пагоршыў становішча не толькі рабочых, але і буржуазіі. Яна лічыла, што для абароны сваіх інтарэсаў неабходна атрымаць доступ да ўлады праз стварэнне або далейшае развіццё канстытуцыйнай парламенцкай сістэмы кіравання дзяржавай. Таму падчас рэвалюцый вырашаліся перш за ўсё задачы палітычнага пераўтварэння грамадства.

У Францыі ў выніку паўстання ў канцы лютага 1848 г. была ўсталявана *Другая рэспубліка* (1848–1852 гг.) і ўведзена ўсеагульнае выбарчае права для мужчын. Аднак у выніку дзяржаўнага перавароту, які ажыццявіў прэзідэнт *Луі Банапарт*, рэспубліка ў Францыі пала. Краіна вярнулася да канстытуцыйнай

Рэвалюцыя ў Бельгіі

Перадумовы рэвалюцый 1848–1849 гг.

Рэвалюцыйныя падзеі ў Францыі

Напалеона III французскі народ называў
«маленькім пляменнікам вялікага дзядзькі».
Чаму ён атрымаў такую мянушку?
Хто яго «вялікі дзядзька»?

Напалеон III.
Мастак І. Фландрэн. 1861 г.



Барацьба з абсалютызмам

Нацыянальнае пытанне



Нацыянальны рух — грамадскі рух, які ставіць сабе за мэту вызваленне нейкай нацыянальнасці ад іншаземнай улады або палітычнае аб'яднанне раздробленай нацыі ў адну дзяржаву.

Асаблівасць рэвалюцый 1848–1849 гг.

Значэнне рэвалюцый 1848–1849 гг.

Аб'яднанне Італіі

манархіі (Другой імперыі 1852–1870 гг.) на чале з імператарам *Напалеонам III*.

У Аўстрыйскай імперыі, германскіх і італьянскіх дзяржавах рэвалюцыі ўступілі ў барацьбу з абсалютысцкімі рэжымамі. Частковы поспех быў дасягнуты ў Аўстрыі і Прусіі, дзе былі ліквідаваныя рэшткі элементаў прыгонніцтва, а прускі кароль дараваў сваім падданым памяркоўную канстытуцыю, якая нязначна абмежавала яго ўладу.

Для шэрагу краін падчас рэвалюцый было важным нацыянальнае пытанне. Народы Аўстрыйскай імперыі змагаліся за незалежнасць. Найбольш магутнай была венгерская нацыянальная рэвалюцыя, на значным уздыме знаходзіўся **нацыянальны рух** у Чэхіі. Гэтыя выступленні атрымалі паражэнне, і Аўстрыйская імперыя захавала сваю цэласнасць. Нямецкі і італьянскі народы спрабавалі вырашыць задачу стварэння адзіных нацыянальных дзяржаў, але гэтыя спробы скончыліся няўдаля.

Асаблівасцю рэвалюцый 1848–1849 гг. было тое, што ў якасці значнай сілы выступілі пралетарыят і сацыялісты як палітычная плынь. Гэта паўплывала на пазіцыю буржуазных лібералаў. Яны негатыўна паставіліся да крайніх патрабаванняў сацыялістаў і прапанавалі памяркоўную праграму пераўтварэнняў.

У цэлым рэвалюцыі 1848–1849 гг. не атрымалі перамогу, але яны зрабілі ўнёсак у станаўленне новага дэмакратычнага грамадства і ліквідацыю феадальных перажыткаў. Іх вынікі сведчылі пра складанасць і супярэчлівасць працэсу мадэрнізацыі, звязанага з зацвярджаннем буржуазнага ладу.

5. Узнікненне новых нацыянальных дзяржаў у Еўропе і Лацінскай Амерыцы. Напачатку XIX ст. Італія была падзелена на некалькі невялікіх дзяржаў, частка зямель уваходзіла ў склад Аўстрыйскай імперыі. Рух за аб'яднанне Італіі ў адну дзяржаву

ахоплівае перыяд з 1820 да 1871 г. Рухавіком гэтага працэсу была ідэя адзінай італьянскай нацыі і барацьба супраць іншаземнага панавання. У руху шчыльна перапляталіся рэспубліканскі і манархічны кірункі. Галоўнымі постацямі, якія ўвасаблялі гэтыя кірункі, былі Джузэпэ Мадзіні, Джузэпэ Гарыбальдзі (выступалі за стварэнне рэспублікі) і выбітны дзяржаўны дзеяч Каміла Бенса Кавур (прыхільнік манархічнай формы праўлення). Аб'яднанне Італіі завяршылася ў верасні 1870 г., калі да Італьянскага каралеўства быў далучаны Рым, які зрабіўся ў наступным годзе афіцыйнай сталіцай гэтай дзяржавы.

Аб'яднанне Германіі, як і Італіі, расцягнулася на некалькі дзесяцігоддзяў. У аснове аб'яднаўчага працэсу ляжала ідэя культурнага адзінства ўсіх немцаў незалежна ад дзяржаўнай прыналежнасці. Вялікі ўнёсак у распрацоўку ідэі адзінства нямецкай нацыі зрабілі прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі — філосафы, паэты, пісьменнікі. На заключным этапе аб'яднанне мэтаскіравана ажыццяўлялася вакол каралеўства Прусія. Вялікую ролю ў гэтым працэсе адыграў Ота фон Бісмарк, які ўзначаліў прускі ўрад у 1862 г. Ён заклікаў да аб'яднання нямецкіх зямель «жалезам і кроўю», лічыў, што вырашыць «германскае пытанне» немагчыма без актыўнай знешняй палітыкі і прымянення сілы.

Пасля серыі паспяховых войнаў Прусіі супраць Даніі, Аўстрыйскай імперыі і Францыі ў студзені 1871 г. была абвешчана федэратыўная дзяржава Германская імперыя, што склалася з некалькіх дзясяткаў дзяржаў з нямецкім насельніцтвам. Імператарам стаў прускі кароль Вільгельм I, а канцлерам — О. фон Бісмарк. Стварэнне Германскай імперыі змяніла суадносіны сіл у Еўропе і выступіла адной з прычын пачатку Першай сусветнай вайны.



Д. Мадзіні



Д. Гарыбальдзі



К. Б. Кавур



О. фон Бісмарк



Цырымонія абвяшчэння Вільгельма I германскім імператарам адбылася 18 студзеня 1871 г. у Версалі, рэзідэнцыі французскіх каралёў.

Як вы лічыце, чаму стварэнне Германскай імперыі абвяшчалася на тэрыторыі Францыі? З якімі падзеямі гэта звязана?

У 70-я гг. XIX ст. актывізаваўся нацыянальна-вызваленчы рух на Балканскім паўвостраве, значная частка якога ў той час знаходзілася пад уладаю туркаў. Барацьба балканскіх народаў супраць Асманскай імперыі была падтрыманая Расійскай імперыяй.

Руска-турэцкая вайна (1877–1878 гг.) мела становічае значэнне для балканскіх народаў. Яе найважнейшым вынікам было вызваленне Балгарыі: паводле Берлінскай дамовы 1878 г. стваралася фактычна самастойнае Балгарскае княства. Турцыя таксама прызнавала поўную незалежнасць Румыніі, Чарнагорыі і Сербіі. Разам з тым пад яе ўладай засталіся вобласці са шматлікім нетурэцкім насельніцтвам (Паўднёвая Балгарыя, Македонія, Албанія, Фесалія, Эгейскія астравы). Балканскія краіны і пасля свайго вызвалення заставаліся арэнай саперніцтва буйных еўрапейскіх дзяржаў.

У 1810–1826 гг. адбывалася Вайна за незалежнасць іспанскіх калоній у Амерыцы. Актыўны ўдзел у ёй бралі *крэолы* (нашчадкі першых партугальскіх і іспанскіх перасяленцаў у Лацінскай Амерыцы). Галоўную ролю ў вызваленчай барацьбе адыгралі рэвалюцыйныя арміі. Найбольш значная з іх дзейніча-

Вайна за незалежнасць іспанскіх калоній у Амерыцы

ла пад камандаваннем Сімона Балівара. Замест іспанскіх калоній былі абвешчаны незалежныя дзяржавы: Мексіка, Аргенціна, Перу, Чылі, Вялікая Калумбія, якая ўключала Новую Гранаду, Венесуэлу і Кіта, і інш. У іх усталявалася рэспубліканская форма праўлення.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Ад 1825 г. тэрыторыя Верхняга Перу ў гонар С. Балівара пачала называцца Балівіяй. Яго імя таксама носяць: дэпартамент у Калумбіі, што на паўднёвым усходзе Венесуэлы (з аднайменнай сталіцай), правінцыя ў Эквадоры, група нафтовых радовішчаў у Венесуэле, а таксама найвышэйшая горная вяршыня гэтай дзяржавы.

- 1.3 чым звязаная такая папулярнасць С. Балівара ў Лацінскай Амерыцы?
2. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, што яшчэ названа ў гонар гэтага чалавека.



С. Балівар.
Мастак А. Мікелена.
1895 г.

Шлях да незалежнасці Бразіліі не суправаджаўся вызваленчай вайной. У 1822 г. яна аддзялілася ад Партугаліі мірным шляхам. Прынц Педра, які належаў да партугальскага каралеўскага дому, быў абвешчаны імператарам. У Бразіліі да 1889 г. існавала манархічная форма праўлення.

У новых дзяржавах адмянялася саслоўная і расавая няроўнасць, аднак у большасці з іх рабства захоўвалася. Улада сканцэнтравалася ў руках зямельнай арыстакратыі. Вялікую ролю ў палітычным жыцці адыгрывалі вайскоўцы.

Незалежнасць Бразіліі





Лацінская Америка ў першай палове XIX ст.

Якія новыя дзяржавы паўсталі ў Лацінскай Амерыцы ў выніку Вайны за незалежнасць? Выкарыстоўваючы сучасную палітычную карту свету, вызначце, якія з гэтых дзяржаў існуюць у наш час.



Пашырэнне ў Еўропе новых ідэалогій актывізавала рост сацыяльных рэвалюцый, нацыянальных паўстанняў і рухаў. Галоўным іх вынікам было ўзнікненне новых дзяржаў. Аб'яднанне Італіі і Германіі завяршыла працэс складвання нацыянальных дзяржаў у Заходняй Еўропе. Важнай падзеяй была Вайна за незалежнасць іспанскіх калоній у Амерыцы, якая прывяла да стварэння новых самастойных дзяржаў.

калі ў свеце...

1830 г. — Ліпенская рэвалюцыя ў Францыі

на тэрыторыі Беларусі...

1830–1831 гг. — польскае шляхецкае паўстанне

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія ідэалогіі атрымалі распаўсюджванне ў XIX ст.? У чым палягала іх сутнасць? Чым было абумоўлена іх фарміраванне? Якія з гэтых ідэалогій папулярныя ў наш час?
2. Якія задачы стаялі перад нацыянальнымі рухамі ў Германіі і Італіі? Чым яны адрозніваліся ад нацыянальных рухаў у Аўстрыйскай імперыі?
3. На аснове тэксту параграфа складзіце кароткую гістарычную даведку «Рэвалюцыі першай паловы XIX ст. у Еўропе», адлюструйце ў ёй этапы, мэты і задачы, удзельнікаў і наступствы рэвалюцый. Вызначце характар гэтых рэвалюцый. Як вы лічыце, чаму адны заканчваліся перамогай, а іншыя — паражэннем? Якімі фактарамі гэта было абумоўлена?
4. Назавіце кіраўнікоў нацыянальна-вызваленчага руху ў Еўропе і Лацінскай Амерыцы. Хто з іх зрабіўся нацыянальным героем? Як бы вы вызначылі паняцце «нацыянальны герой»? Прывядзіце свае прыклады.
5. У другой палове XVI ст. рэвалюцыя адбылася ў Нідэрландах, у XVII ст. — у Англіі, у XVIII ст. — у Францыі. У першай палове XIX ст. рэвалюцыі пракціліся практычна па ўсіх краінах Еўропы. Ці ёсць тут гістарычная заканамернасць? Чаму менавіта ў гэты перыяд рэвалюцыя зрабілася галоўным інструментам вырашэння сацыяльных супярэчнасцей?



§ 4. Асаблівасці развіцця краін Захаду і Усходу ў другой палове XIX — пачатку XX ст.

МАНАРХІЯ РЭСПУБЛІКА ІНДУСТРЫЯЛІЗАЦЫЯ УРБАЊІЗАЦЫЯ ПРАМЫСЛОВАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ ТРАДЫЦЫЙНАЕ ГРАМАДСТВА КАЛАНІЯЛЬНАЯ ЭКСПАНСІЯ НАЦЫЯНАЛЬНА-ВЫЗВАЛЕНЧЫ РУХ

Прыкладзіце прыклады сучасных дзяржаў — канстытуцыйнай манархіі, парламенцкай рэспублікі, прэзідэнцкай рэспублікі.

1. Асноўныя формы буржуазнай дзяржавы. У другой палове XIX — пачатку XX ст. аформіліся асноўныя формы буржуазнай дзяржавы: канстытуцыйная манархія, прэзідэнцкая і парламенцкая рэспублікі.

Формы дзяржавы, што склаліся ў XIX ст., захоўваюцца і дасюль.

2. Змяненні сацыяльнай структуры. У другой палове XIX — пачатку XX ст. сацыяльная структура заходніх краін зазнала значныя змены. Індустрыялізацыя і ўрбанізацыя паўплывалі на расстаноўку сацыяльных сіл, паспрыялі змяненню класавай структуры і фарміраванню новых грамадскіх груп.

Адным з ключавых працэсаў таго часу было імклівае павелічэнне колькасці пралетарыяту. Развіццё прамысловай вытворчасці патрабавала вялікай колькасці рабочых рук, што мела наступствам масавы прыток сельскага насельніцтва ў гарады. Рабочыя працавалі на заводах, фабрыках, у шахтах і на чыгунках за нізкую заробатную плату і без сацыяльных гарантый.

Рост колькасці
рабочага класа



ФОРМЫ БУРЖУАЗНАЙ ДЗЯРЖАВЫ ў XIX ст.

Вялікабрытанія, Іспанія, Партугалія, Бельгія, Нарвегія, Швецыя, Данія, Італія	Францыя (ад 1870 г.), Швейцарыя (ад 1848 г.)	ЗША, Бразілія (ад 1889 г.), Аргенціна
Канстытуцыйная манархія	Парламенцкая рэспубліка	Прэзідэнцкая рэспубліка
Улада манарха абмежаваная канстыту- цыяй і парламентам	Галоўная роля ў кіраванні краінай належыць парламенту	Форма праўлення, якая вызначаецца моцнай прэзідэнцкай уладай
Заканадаўчая ўлада належыць парламенту і манарху, выканаўчая сканцэнтравана ў руках урада. Урад фарміруецца парламенцкай большасцю і трымае перад ёй спра- ваздачу. Паўнамоцтвы манарха строга вызначаны і абме- жаваны канстытуцыяй, што выключае самаволь- ства	Выканаўчая ўлада фар- міруецца парламенцкай большасцю, а кіраўнік дзяржавы (прэзідэнт) выконвае пераважна цырыманяльныя функцыі. Парламент прымае асноўныя рашэнні і вызна- чае курс краіны. Урад залежыць ад парла- мента: кабінет міністраў прызначаецца парламен- там і можа быць адпраўле- ны ў адстаўку ў выпадку страты даверу	Урад не залежыць ад парламента і фарміруецца прэзідэнтам. Заканадаў- чая ўлада належыць парламенту, выканаў- чая — ураду. Незалежнасць прэзідэнту надае той факт, што ён найчасцей абіраецца насяльніцтвам і не адказны перад парламен- там. Тэрмін паўнамоцтваў прэзідэнта фіксаваны

Як адказ на складаныя ўмовы працы пачалася актыўная барацьба за правы рабочых. У гэты перыяд пачалі ствараць прафсаюзы, якія дабіваліся павышэння зароботнай платы, скарачэння рабочага дня і паляпшэння ўмоў працы. З'явіліся рабочыя партыі, якія прасоўвалі ідэі сацыялізму і абароны інтарэсаў пралетарыяту. У шэрагу краін былі прынятыя законы аб працы, якія абмежавалі дзіцячую працу, усталявалі мінімальныя сацыяльныя гарантыі і абаранілі рабочых ад самавольства работадаўцаў.

Як вы лічыце, чаму рабочыя партыі падтрымлівалі ідэі сацыялізму?



ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Працягласць рабочага тыдня ў Еўропе і ЗША

Гады	Еўропа	ЗША
1850	84 гадз	72 гадз
1910	60 гадз	54 гадз

1. Прааналізуйце звесткі пра працягласць рабочага тыдня ў Еўропе і ЗША. Якія вывады можна зрабіць на падставе прадстаўленых звестак?
2. Вызначце фактары, якія паспрыялі скарачэнню працягласці рабочага часу ў XIX — пачатку XX ст.
3. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся сярэдняю працягласць рабочага тыдня ў наш час. Зрабіце вывады.

Умацаванне пазіцый буржуазіі

Прыхільнікам якой ідэалогіі была буржуазія?

Буржуазія, што складалася з прадпрымальнікаў, прамыслоўцаў, банкіраў і гандляроў, у другой палове XIX — пачатку XX ст. канчаткова замацавала свой уплыў у палітычнай і эканамічнай галінах. Сярэдні і буйны бізнес рабіўся рухавіком эканамічнага росту, кантраляваў ключавыя галіны вытворчасці, банкаўскі сектар і гандаль. Прадстаўнікі буржуазіі актыўна ўдзельнічалі ў парламенцкай дзейнасці, прапаноўвалі законы, якія абаранялі прыватную ўласнасць і свабодны рынак.

Паслабленне пазіцый арыстакратыі

Арыстакратыя займала значнае месца ў грамадска-палітычным жыцці, але яе ўплыў паступова зніжаўся. У другой палове XIX ст. многія ўладальнікі буйной зямельнай уласнасці страцілі свае землі і маёнткі, прадаючы або здаючы іх у арэнду прадстаўнікам буржуазіі. Парламенты і канстытуцыйныя рэформы абмяжоўвалі ўладу арыстакратыі на карысць буржуазіі. З цягам часу працэс пераразмеркавання ўлады і рэсурсаў усё больш узмацняўся.

Для другой паловы XIX — пачатку XX ст. характэрнае пашырэнне буржуазных каштоўнасцей, прадпрымальніцкага духу і дэмакратычных прынцыпаў. Усё гэта аказвала ўплыў на грамадскія ідэалы, пасоўваючы цэнтр уплыву ад дваранства да дзелавой эліты.

Адной з найважнейшых сацыяльных з’яў канца XIX — пачатку XX ст. зрабілася павелічэнне колькасці сярэдняга класа. У яго ўваходзілі адукаваныя спецыялісты: урачы, юрысты, інжынеры, выкладчыкі, чыноўнікі і прадпрымальнікі сярэдняга звяна. Іх уплыў на грамадства рос дзякуючы развіццю адукацыі, росту дзяржаўнага апарату, паляпшэнню ўзроўню жыцця. Прадстаўнікі сярэдняга класа атрымлівалі стабільныя даходы, маглі дазволіць сабе камфортнае жыллё, культурны адпачынак і ўдзел у грамадскім жыцці.

У другой палове XIX ст. жанчыны пачалі больш актыўна змагацца за свае правы. Рух за раўнапраўе ахапіў краіны Захаду, асабліва Вялікабрытанію, ЗША, Францыю і Германію. Асноўнымі патрабаваннямі былі: права на адукацыю і прафесійную дзейнасць, на ўдзел у выбарах, роўныя ўмовы працы і яе аплата.

Паступова жанчыны дасягнулі першых поспехаў: у шэрагу краін ім было дадзена права працаваць у дзяржаўных установах, займацца прадпрымальніцтвам, а напачатку XX ст. у некаторых краінах яны атрымалі права ўдзельнічаць у выбарах.

3. Эканамічнае развіццё краін Захаду. Другая палова XIX — пачатак XX ст. былі часам імклівага эканамічнага росту і тэхналагічных пераўтварэнняў у краінах Захаду. Гэты перыяд характарызуецца значнымі зменамі ў прамысловасці, гандлі і фінансах, што паўплывала на развіццё сусветнай эканомікі.

Адным з ключавых фактараў эканамічнага ўздыму выступіла Другая прамысловая рэвалюцыя, што

Рост колькасці сярэдняга класа

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, у якой краіне жанчыны ўпершыню атрымалі права ўдзельнічаць у выбарах.

Другая прамысловая рэвалюцыя



ахапіла вядучыя індустрыяльныя краіны Еўропы і ЗША ў другой палове XIX ст.

ДРУГАЯ ПРАМЫСЛОВАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ

Пашырэнне электрычнасці

павышэнне прадукцыйнасці працы,
стварэнне новых відаў тэхнікі
(электрарухавікі, лямпы напальвання,
тэлеграф, тэлефон)

Развіццё хімічнай прамысловасці

вытворчасць сінтэтычных
фарбавальнікаў, угнаенняў,
фармацэўтычных прэпаратаў
і выбуховых рэчываў

Рост машынабудаўніцтва

стварэнне паравых турбін,
рухавікоў унутранага згарання,
аўтамабіляў паскорыла механізацыю
вытворчасці і транспарту

Развіццё сталеліцейнай галіны

укананенне
новых тэхналогій
і актыўнае будаўніцтва
чыгунак

Індустрыялізацыя і яе наступствы

У другой палове XIX ст. прамысловасць ператварылася ў вядучую галіну эканомікі. Асаблівы рост *індустрыялізацыі* назіраўся ў Германіі, Вялікабрытаніі, ЗША і Францыі.

Германія

пасля аб'яднання ў 1871 г. імкліва развівала цяжкую і хімічную прамысловасць, а таксама машынабудаўніцтва

Вялікабрытанія

заставалася сусветным прамысловым і гандлёвым лідарам, кантралявала суднабудаўніцтва, а таксама значную частку сусветнай вытворчасці вугалю і тэкстылю

ЗША

напрыканцы XIX ст. ператварыліся ў найбуйнейшую індустрыяльную дзяржаву, былі лідарам у вырабе сталі, нафты і сельскагаспадарчай тэхнікі

Францыя

мадэрнізавала сваю эканоміку, павялічыла вытворчасць аўтамабіляў, электраабсталявання і тэкстылю

Ці згодныя вы са сцвярджэннямі:

- 1) Другая прамысловая рэвалюцыя павялічыла нераўнамернасць развіцця краін;
- 2) Другая прамысловая рэвалюцыя з'яўляецца перадумовай Першай сусветнай вайны?

Сваю думку аргументуйце.

Рост індустрыялізацыі суправаджаўся ўрбанізацыяй, павышэннем прадукцыйнасці працы дзякуючы ўкараненню канвеера і механізацыі. Развіццё чыгуначнага транспарту спрыяла развіццю гандлю і эканамічнай інтэграцыі рэгіёнаў.

Напрыканцы XIX ст. у эканоміцы Захаду ўзмацнілася канцэнтрацыя капіталу. Вядучыя галіны трапілі пад кантроль буйных кампаній, што прывяло да з'яўлення **манаполій** — аб'яднанняў прадпрыемстваў, якія кантралявалі рынак, і росту колькасці банкаў і фінансавых груп, што кіравалі інвестыцыямі і крэдытамі для прамысловасці.

Дзякуючы развіццю транспарту, банкаўскай сістэмы і прамысловасці актывізаваўся міжнародны гандаль. У другой палове XIX — пачатку XX ст. назіраліся актыўнае развіццё сусветных рынкаў, пашырэнне імпарту і экспарту тавараў; узмацненне каланіяльнай экспансіі, якая забяспечвала заходнія краіны сыравіннымі рэсурсамі і новымі рынкамі збыту; рост інвестыцый у прамысловасць і інфраструктуру, асабліва ў чыгункі, суднабудаўніцтва і энергетыку.

4. Імперыялізм. Ад канца XIX ст. пачынаецца эпоха **імперыялізму**, калі вядучыя сусветныя дзяржавы намагаліся пашырыць свой палітычны, эканамічны і ваенны ўплыў за кошт захопу калоній і кантролю над залежнымі тэрыторыямі. Гэты час характарызуецца ўзмацненнем барацьбы паміж вялікімі дзяржавамі за новыя рынкі, крыніцы сыравіны і сферы ўплыву.

Еўрапейскія дзяржавы актыўна каланізавалі Афрыку, Азію і астраўныя тэрыторыі Ціхага акіяна. У 1880–1914 гг. разгарнулася «бітва за Афрыку» — імклівы перадзел афрыканскага кантынента паміж Вялікабрытаніяй, Францыяй, Германіяй, Бельгіяй, Італіяй і Партугаліяй. У Азіі Вялікабрытанія ўзмацніла сваю ўладу над Індыяй, Францыя захапіла Індакітай, апроч Сіяма, а Германія здабыла кантроль

Фарміраванне манаполій і буйных карпарацый



Манаполія —

- 1) гаспадарчае аб'яднанне, якое канцэнтравала ў сваіх руках большую частку вытворчасці і збыту якога-небудзь тавару;
- 2) выключнае права дзяржавы, са слоў або арганізацыі на гандаль або нейкую іншую сферу дзейнасці.



Імперыялізм

(манапалістычны капіталізм) — стадыя капіталізму, галоўнымі адметнасцямі якой выступаюць панаванне манаполій і абвастрэнне барацьбы паміж дзяржавамі за сферы ўплыву ў свеце.



Эканамічны кантроль над залежнымі тэрыторыямі

над астравамі ў Ціхім акіяне і, таксама як і іншыя вялікія дзяржавы, атрымала сваю сферу ўплыву ў Кітаі.

Каланіяльныя дзяржавы ўсталёўвалі манаполію на прыродныя багацці захопленых зямель, выкарыстоўвалі іх як крыніцы сыравіны. Эканоміка калоній перабудоўвалася для абслугоўвання патрэб метраполій: будаваліся чыгункі і парты для вывазу рэсурсаў, развіваліся плантацыйныя гаспадаркі.

У шэрагу краін, такіх як Кітай, захоўвалася паўкаланіяльная залежнасць — фармальна незалежная дзяржава трапіла пад эканамічны кантроль еўрапейскіх краін.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

У 1898 г. французскі мастак Ж. Меер стварыў карыкатуру «Кітай: пірог каралёў і імператараў».

1. Разгледзьце карыкатуру. Якія падзеі былі падставай для яе стварэння?
2. Вызначце, прадстаўнікі якіх краін бяруць удзел у «дзяльбе пірага».



Ваенна-палітычнае спаборніцтва вялікіх дзяржаў

Імкненне да захопу новых тэрыторый прыводзіла да росту напружання ў адносінах паміж дзяржавамі. Англа-германскае супрацьстаянне надзвычай абвастрылася, таму што Германія імкнулася пашырыць свае каланіяльныя ўладанні і адначасова навязвала гандлёвую канкурэнцыю Вялікабрытаніі. Англа-бурскія войны (1880–1881 гг., 1899–1902 гг.), руска-японская вайна (1904–1905 гг.) паказалі, што імперыялізм вядзе да ўзброеных канфліктаў.

Барацьба за сферы ўплыву ў свеце прывяла да стварэння ваенна-палітычных саюзаў (*Антанта і Траісты саюз*), сутыкненне інтарэсаў якіх выступіла адной з галоўных прычын Першай сусветнай вайны. Германія намагалася перагледзець каланіяльны парадак, усталяваны Англіяй і Францыяй. Варожасць паміж дзяржавамі ўзмацнялася, бо ішла падрыхтоўка да вайны за перадел свету. Імперыялізм зрабіўся адной з найважнейшых адметнасцей сусветнай палітыкі і прадвызначыў глабальныя канфлікты XX стагоддзя.

5. Традыцыйнае ўсходняе грамадства ва ўмовах каланіяльнай экспансіі. Другая палова XIX — пачатак XX ст. былі часам сур'ёзных змен для традыцыйных усходніх грамадстваў, такіх як Кітай, Індыя, Іран, Асманская імперыя і краіны Паўднёва-Усходняй Азіі.

Заходняя экспансія аказала велізарны ўплыў на іх эканоміку, сацыяльную структуру і палітычнае ўладкаванне. Каланіяльныя захопы, нераўнапраўныя дамовы і навязванне еўрапейскіх парадкаў прывялі да крызісу традыцыйных грамадстваў і росту супраціву ў іх.

Эканамічны ціск з боку каланіяльных дзяржаў разбураў рамесніцкую вытворчасць і традыцыйны гандаль. Усходнія рынкі запаўняліся еўрапейскімі таварамі, а мясцовыя вытворчасці занепадалі. У калоніях фарміраваліся новыя пласты грамадства: адукаваная эліта, што супрацоўнічала з каланізатарамі, а таксама збяднелае сялянства і рабочы клас.

Рэформы прыводзілі да ўнутраных крызісаў. Напрыклад, спробы мадэрнізацыі ў Асманскай імперыі не здолелі прадухіліць яе аслабленне, а ў Кітаі рэформы канца XIX ст. выклікалі супраціўленне традыцыяналістаў.

На шляху да сусветнай вайны

Успомніце, якія дзяржавы ўваходзілі ў склад Антанты і Траістага саюза.

Крызіс традыцыйнага грамадства

Змяненне сацыяльнай структуры

Спробы рэфармавання



Рост залежнасці ад Захаду і пагаршэнне ўмоў жыцця прывялі да росту нацыянальнай самасвядомасці і супраціўлення каланізатарам.

КАЛАНИЯЛЬНАЯ ЭКСПАНСІЯ

ІНДЫЯ

Канчаткова ператварылася ў брытанскую калонію. Пасля падаўлення паўстання сіпаяў кіраванне краінай перайшло да брытанскай кароны. Каланіяльная адміністрацыя перабудавала эканоміку краіны ў інтарэсах метраполіі, арыентуючы яе на вытворчасць сыравіны для Вялікабрытаніі

КІТАЙ

Трапіў у сферу ўплыву заходніх дзяржаў пасля паражэнняў у опіумных войнах. Нераўнапраўныя дамовы з Вялікабрытаніяй, Францыяй і іншымі краінамі прывялі да падзелу краіны на сферы ўплыву. Еўрапейцы кантралявалі парты, гандлёвыя шляхі і найважнейшыя галіны эканомікі

АСМАНСКАЯ ІМПЕРЫЯ

Паступова страчвала тэрыторыі пад уціскам еўрапейскіх дзяржаў. Вялікабрытанія і Францыя атрымалі кантроль над Егіптам і Суэцкім каналам, балканскія краіны ўзмацнілі барацьбу за незалежнасць

КРАІНЫ ПАЎДНЁВА-УСХОДНЯЙ АЗІІ

Трапілі пад уладу еўрапейцаў: Францыя захапіла В'етнам, Лаос і Камбоджу (Французскі Індакітай), Нідэрланды валодалі Інданезіяй, а Вялікабрытанія асталася ў Бірме і на Малакскім паўвостраве

НАЦЫЯНАЛЬНА-ВЫЗВАЛЕНЧЫ РУХ

Пасля падаўлення паўстання сіпаяў пачалася арганізацыя палітычнай барацьбы за незалежнасць. У 1885 г. быў створаны Індыйскі нацыянальны кангрэс, які пазней зрабіўся галоўным фактарам барацьбы за незалежнасць

Адбываліся масавыя паўстанні: тайпінаў, накіраванае супраць маньчжурскай дынастыі Цын і заходняга ўплыву; іхэтуаняў («баксэраў») — народны рух супраць еўрапейцаў, падаўлены супольнымі сіламі заходніх краін і Японіі. Апагеем палітычнай барацьбы стала звяржэнне манархіі ў 1911 г. і ўсталяванне рэспублікі

Рух младатуркаў. Яны выступалі за канстытуцыйныя рэформы і захаванне незалежнасці краіны, а ў 1908 г. учынілі рэвалюцыю, якая прывяла да аднаўлення Канстытуцыі 1876 г.



Другая палова XIX — пачатак XX ст. — перыяд маштабных змен як на Захадзе, так і на Усходзе. У заходніх дзяржавах сфарміравалася сучасная індустрыяльная эканоміка, што дазволіла ім актывізаваць каланіяльную экспансію ў Азіі і Афрыцы. Усход стаў перад складаным выбарам: адаптавацца да змен або змагацца за захаванне традыцыйнага ладу.

калі ў свеце...

1860–1880-я гг. — правядзенне буржуазных рэформаў Мэйдзі ў Японіі

на тэрыторыі Беларусі...

1860–1880-я гг. — правядзенне буржуазных рэформаў

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія формы дзяржаўнага праўлення склаліся ў свеце напачатку XX ст.? Ахарактарызуйце іх.
2. Якія змены адбываліся ў розных сферах жыцця заходняга грамадства ў другой палове XIX — пачатку XX ст.? Ці можна сцвярджаць, што ў гэты перыяд склаўся індустрыяльны тып грамадства?
3. Як змянілася эканамічнае становішча асноўных краін Захаду ў канцы XIX — пачатку XX ст.?
4. Назавіце прыкметы імперыялізму. У. І. Ленін характарызаваў імперыялізм як найвышэйшую стадыю развіцця капіталізму, пры якой пачынаецца барацьба за перадел свету. Прывядзіце факты, якія пацвярджаюць або абвяргаюць гэтае меркаванне.
5. Ахарактарызуйце формы каланіяльнай экспансіі заходнееўрапейскіх дзяржаў у другой палове XIX — пачатку XX ст. Чаму краіны Усходу не маглі ім супрацьстаяць?



§ 5. Расійская імперыя ў XIX — пачатку XX ст.

САМАДЗЯРЖАЎЕ РАЗНАЧЫНЦЫ ДЗЕКАБРЫСТЫ ЗЕМСТВЫ ДЗЯРЖАЎНАЯ ДУМА САСЛОЎЕ ПРЫГОННАЕ ПРАВА РЭФОРМА АБСАЛЮТНАЯ МАНАРХІЯ НАРАДАВОЛЬЦЫ

Расійская імперыя
напачатку XIX ст.

Успомніце, што такое
саслоўная дзяржава.

Праўленне
Аляксандра I

1. Рэформы дзяржаўнага кіравання. Расійская імперыя да пачатку XIX ст. займала велізарную тэрыторыю, населеную шматлікімі народамі, якія адрозніваліся сваімі этнакультурнымі традыцыямі і ўзроўнем сацыяльна-эканамічнага развіцця. Расійская імперыя заставалася саслоўнай дзяржавай.

У першай палове XIX ст. у Расійскай імперыі праводзіліся рэформы дзяржаўнага кіравання, абумоўленыя крызісам састарэлай ваенна-бюракратычнай сістэмы кіравання, неадпаведнасцю работы ўсіх узроўняў дзяржаўных устаноў патрабаванням часу.

Пераўтварэнні ў Расіі на працягу першай паловы XIX ст. былі непасрэдна звязаны з вырашэннем двух праблем — сялянскага пытання і стварэння эфектыўнай сістэмы кіравання імперыяй. Ініцыятыва пераўтварэнняў зыходзіла ад самой улады. Вакол маладога імператара Аляксандра I (1801–1825 гг.) утварылася кола давераных асоб, якое называлася Негалосным камітэтам (у яго ўваходзіў і А. Чартарыйскі). Але перабольшваць радыкалізм рэфарматараў не варта. Канстытуцыйныя настроі,

якія ім прыпісваюцца, адрозніваліся ад еўрапейскіх уяўленняў.

Еўрапейскае разуменне канстытуцыі	Расійскі канстытуцыйналізм пачатку XIX ст.
- уведзенне рэспубліканскай формы праўлення або істотнае абмежаванне выканаўчай улады; - падпарадкаванне выканаўчай улады выбарнай заканадаўчай уладзе	- захаваанне манархічнай формы праўлення; - стварэнне сучаснай сістэмы ўлады і кіравання, пабудаванай на прыярытэце закону і свабодзе ад самадурства
Знайдзіце агульныя і адрэзныя рысы дзвюх мадэляў дзяржаўнага кіравання.	



Аляксандр I.
Мастак Д. Доу.
1825 г.

Рэформы дзяржаўнага кіравання ў Расіі ў першай палове XIX ст. былі звязаныя з імем М. М. Спяранскага. Таленавіты чыноўнік па даручэнні імператара падрыхтаваў план дзяржаўных пераўтварэнняў «Уведзенне да Улажэння дзяржаўных законаў» (1809 г.).

Як вы лічыце, чаму кансерватыўныя расійскія чыноўнікі з пагардай называлі Негалосны камітэт «якабінскай бандай»?

Рэформы, праведзеныя з ініцыятывы Негалоснага камітэта	Пераўтварэнні дзяржаўнага кіравання, прапанаваныя М. М. Спяранскім (рэалізаваныя часткова)
- пераўтварэнне вышэйшых і цэнтральных дзяржаўных устаноў: - замена калегій на міністэрствы (1802 г.); - узмацненне прынцыпу адзінаўладдзя; - наданне міністрам шырокіх паўнамоцтваў і персанальнай адказнасці за дзейнасць сваіх устаноў; - пашырэнне правоў вышэйшай дзяржаўнай установы — Сената (без надання заканадаўчых функцый)	- уведзенне падзелу ўлад на заканадаўчую, выканаўчую і судовую; - стварэнне Дзяржаўнага савета і заканадаўчай Дзяржаўнай думы, а таксама незалежных судов. Рэалізавана на практыцы: 1810 г. — заснаваны Дзяржаўны савет (дзейнічаў да 1917 г.). У ім ствараўся наладжаны механізм падрыхтоўкі, прыняцця і адмены законаў, праходзілі зацвярджэнне ўсе праекты наступных рэформаў



Мікалай I.
Мастак Я. І. Ботман.
1859 г.

Для каардынацыі дзейнасці міністэрстваў у 1802 г. быў створаны новы орган — Камітэт міністэраў. Урадам у сучасным значэнні яго яшчэ нельга было назваць, гэта была нарада міністэрстваў пад старшынствам самога імператара.

Вынікам рэформаў Аляксандра I было стварэнне больш дасканаллага бюракратычнага апарату і адладжанай вертыкалі выканаўчай улады.

Перыяд праўлення ў Расіі Мікалая I (1825–1855 гг.) характарызуецца ўзмацненнем самадзяржаўнага праўлення, пры гэтым насельніцтва было пастаўлена пад жорсткі кантроль бюракратычнага і паліцэйскага апарату. Праўленне новага імператара пачалося паўстаннем дзекабрыстаў (14 снежня 1825 г.), што паўплывала на ўнутраную палітыку ўлады. Урад ужо не мог цалкам давяраць дваранам і ў большай ступені пачаў абавірацца на паслухмянае чыноўніцтва.

У гады праўлення Мікалая I быў праведзены шэраг рэформаў у духу кансерватыўнай мадэрнізацыі.

Узмацненне рэжыму асабістай улады імператара	Удасканаленне заканадаўства	Умацаванне сістэмы палітычнай бяспекі
Рост значэння Уласнай яго імператарскай вялікасці канцылярыі (УЯІВК)	Кадыфікацыя і сістэматызацыя дзеючых законаў — пад кіраўніцтвам М. М. Спяранскага былі падрыхтаваныя шматтомныя «Поўны збор законаў Расійскай імперыі» і «Звод законаў Расійскай імперыі» (усе новыя законы мусілі публікавацца як працяг «Зводу»)	1826 г. — стварэнне асаблівага органа палітычнай паліцыі — III аддзялення УЯІВК, якому падпарадкоўваўся корпус жандараў, што сачылі за добранадзейнасцю сваіх грамадзян і дзейнасцю іншаземцаў
Знайдзіце рысы кансерватызму і мадэрнізацыі ў рэформах Мікалая I.		

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У 1839–1843 гг. пад кіраўніцтвам міністра фінансаў Я. Ф. Канкрына ў Расійскай імперыі была праведзена грашовая рэформа. Галоўнай грашовай адзінкай рабіўся сярэбраны рубель. Ён мусіў выкарыстоўвацца ва ўсіх здзелках, што заключаліся з казнай і прыватнымі асобамі. Сярэбраны рубель быў забяспечаны залатой і сярэбранай манетай, медныя манеты ператварыліся ў разменны грашовы сродак.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся:

- прычыны грашовай рэформы 1839–1843 гг.;
- якім чынам у ходзе гэтай рэформы адраджаўся давер насельніцтва да папярowych грашовых знакаў;
- наступствы грашовай рэформы.

Новая сітуацыя склалася ў Расіі ў перыяд праўлення Аляксандра II (1855–1881 гг.). Улады адмовіліся ад абмежаванняў свабоды слова, жорсткай цензуры, было знята шмат забарон, напрыклад абмежаванне выезду за мяжу, праведзена амністыя дзекабрыстаў і рэвалюцыянераў-разначынцаў.

Але найважнейшай падзеяй была адмена прыгоннага права ў адпаведнасці з царскім маніфестам **19 лютага 1861 г.** Гэтая падзея паклала пачатак новаму перыяду ў гісторыі Расіі, запатрабавала рэфармавання розных сфер жыцця грамадства.

Чарада грандыёзных пераўтварэнняў, што адбыліся пасля адмены прыгоннага права, атрымала назву Вялікіх рэформаў.

Вялікія рэформы — земская (1864 г.), судовая (1864 г.), школьная (1864 г.), гарадская (1870 г.) — істотна змянілі арганізацыю мясцовага кіравання і самакіравання ў Расіі, судовую сістэму і сістэму адукацыі. Стварэнне ўсесаслоўных органаў мясцовага самакіравання — губернскіх і павятовых земстваў — узяло на першае месца агульназемскія

Праўленне Аляксандра II



Аляксандр II.
Мастак М. А. Лаўроў. 1873 г.

Успомніце, у чым палягалі Вялікія рэформы. Што значыў усесаслоўны характар органаў мясцовага самакіравання?



Праўленне Аляксандра III



Аляксандр III.
Фотаздымак 1880-х гг.

патрэбы, якія тычыліся ўсіх саслоўяў і катэгорый насельніцтва, у той жа час абмежавала інтарэсы пануючага дваранскага саслоўя. Аднак урад Аляксандра II ні ў якой меры не прадугледжваў змянення палітычнага ладу.

Забойства рэвалюцыянерамі-нарадавольцамі Аляксандра II 1 сакавіка 1881 г. прывяло да змены курсу ва ўнутранай палітыцы. Пры новым імператару Аляксандру III (1881–1894 гг.) узмацніліся кансерватыўныя метады кіравання. Праведзеныя ў той час карэкціроўкі Вялікіх рэформаў, якія не зусім справядліва называюць контррэформамі, прывялі да ўзмацнення саслоўных прынцыпаў у кіраванні. Дваранства атрымала лікавую перавагу і ў земскіх, і ў гарадскіх органах самакіравання. Мясцовыя суды, паліцыя і органы самакіравання цяпер падпарадкоўваліся асобным земскім участковым начальнікам, якіх прызначаў міністр унутраных спраў выключна з ліку патомных дваран. Губернскія ўлады атрымалі права на любы тэрмін уводзіць надзвычайнае кіраванне, маглі высялаць непажаданых асоб, зачыняць навучальныя ўстановы.

Разам з тым у гады праўлення Аляксандра III заканадаўча была абмежаваная фабрычная праца малалетніх (было забаронена прымаць на работу дзяцей да 12 гадоў, а рабочы дзень дзяцей 12–15 гадоў быў скарачаны); забаронена начная праца жанчын і дзяцей да 17 гадоў. Пачаўся працэс адмены часоваабавязанага стану сялян, усе сяляне былі пераведзеныя на абавязковы выкуп зямлі. Сялянскі пазямельны банк даваў ім магчымасць атрымліваць пазыкі на куплю зямлі.

Праўленне Мікалая II

У Расіі парэформеннага перыяду адбываліся значныя змены, усё больш настойліва гучала патрабаванне абмежаваць самадзяржаўе і стварыць прадстаўніцтва на ўзор заходнееўрапейскага парламента. Прыхільнікі канстытуцыйнага ладу знахо-

дзіліся і ў найбліжэйшым атачэнні імператара Мікалая II (1894–1917 гг.). Нарастанне супярэчнасцей у грамадстве прывяло да сур’ёзнага сацыяльнага выбуху — першай расійскай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі 1905–1907 гг. На піку грамадска-палітычнага крызісу **17 кастрычніка 1905 г.** імператар вымушаны быў выдаць Маніфест, які прадугледжваў стварэнне Дзяржаўнай думы, дараванне палітычных правоў і свабод.

Стварэнне першай у гісторыі Расіі заканадаўчай парламенцкай установы мела велізарнае значэнне для далейшага развіцця расійскай дзяржаўнасці. Упершыню насельніцтва атрымала права прадстаўляць свае інтарэсы на агульнадзяржаўным узроўні і ўплываць на лёс сваёй краіны. Нягледзячы на скасаванне Першай і Другой Дзяржаўных дум, наступная работа першага расійскага парламента давала каштоўны досвед дэмакратычнага кіравання.

2. Эвалюцыя дзяржаўнага ладу. На працягу ўсяго XIX ст. Расія заставалася абсалютнай манархіяй. Імператар меў паўнату ўлады — заканадаўчай, выканаўчай і судовай, узначальваў дзяржаўны апарат, асабіста прызначаў вышэйшых чыноўнікаў.

Ад другой чвэрці XIX ст. адметнай рысай унутранай палітыкі царскіх улад зрабілася ўмацаванне дзяржаўнай ідэалогіі. Менавіта тады была сфармуляваная вядомая трыяда міністра народнай асветы С. С. Уварова: «Праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць».

Абвяшчэнне Маніфеста 17 кастрычніка 1905 г. і стварэнне вышэйшай прадстаўнічай установы — Дзяржаўнай думы — выступілі як падстава для змянення канстытуцыйнага ладу Расіі. Пачаўся пераходны перыяд ад абсалютнай манархіі да канстытуцыйнай, але ён не завяршыўся.



Маніфест 17 кастрычніка 1905 г.:

- недатыкальнасць асобы;
- свабода слова, сумлення, сходаў і арганізацый;
- стварэнне прадстаўнічай установы — Дзяржаўнай думы, надзеленай заканадаўчымі паўнамоцтвамі.

Абсалютная манархія



ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

С. С. Увараў. Аб некаторых агульных пачатках, якія могуць служыць дапаможнікам пры кіраванні Міністэрствам Народнай Асветы. 1833 г.

Паглыбляючыся ў разгляданне прадмету і вышукваючы тыя пачаткі, якія складаюць уласнасць... адкрываецца выразна, што такіх пачаткаў, без якіх Расія не можа існаваць у дабрабыце, умацняцца, жыць, — маем мы тры галоўныя: 1) Праваслаўная Вера, 2) Самадзяржаўе, 3) Народнасць.

Без любові да Веры продкаў народ, як і асобны чалавек, мае загінуць; аслабіць у іх Веру тое самае, што пазбавіць іх крыві і вырваць сэрца...

Самадзяржаўе ўяўляе галоўную ўмову палітычнага існавання Расіі ў цяперашнім яе выглядзе. Няхай летуценнікі падманваюць сябе саміх і бачаць у туманных выказах нейкі парадак рэчаў, адпаведны іх тэорыям, іх забабонам; можна іх упэўніць, што яны не ведаюць Расіі, не ведаюць яе становішча, яе патрэб, яе жаданняў. Можна сказаць ім, што ад гэтай смешнай прыхільнасці да Еўрапейскіх формаў мы шкодзім уласным установам нашым; што прага новаўвядзенняў разладжвае натуральныя зносіны ўсіх частак Дзяржавы паміж сабою і перашкаджае мірнаму, паступоваму развіццю яе сіл...

Разам з гэтымі двума нацыянальнымі пачаткамі знаходзіцца і трэці, не менш важны, не менш моцны: Народнасць. Каб Трон і Царква заставаліся ў сваёй магутнасці, належыць падтрымліваць і пачуццё Народнасці, якое іх злучае. <...> Што да Народнасці, уся цяжасць палягае ва ўзгадненні старажытных і новых паняццяў; але Народнасць не заключаецца ў тым, каб ісці назад або спыняцца; яна не патрабуе нерухомаści ў ідэях. Дзяржаўны склад, як і чалавечае цела, перамяняе вонкавы выгляд цягам узросту: рысы змяняюцца з гадамі, але фізіяномія змяняцца не павінна.

1. Як абгрунтоўвае С. С. Увараў свой выбар трох асноў дзяржаўнасці Расійскай імперыі?
2. Якія вобразы і параўнанні выкарыстоўвае аўтар дакумента для тлумачэння сваёй тэорыі?
3. Прыхільнікам якой ідэалогіі выступае С. С. Увараў? Прывядзіце цытату, што пацвярджае ваш адказ.

3. Сацыяльна-эканамічнае развіццё. Развіццё эканомікі Расіі стрымліваў шэраг фактараў, найважнейшым з якіх было прыгоннае права, а пасля яго

адмены — захаванне перажыткаў (памешчыцкае землеўладанне, адпрацоўкі, сервітуты і г. д.). Буйная мануфактурная вытворчасць у Расіі мела сваю спецыфіку — у асноўным прадпрыемствы ствараліся самай дзяржавай для забеспячэння ўласных патрэб (напрыклад, для забеспячэння арміі і флоту). Іншая асаблівасць палягала ў саслоўнай прыналежнасці ўладальнікаў прадпрыемстваў — гэта былі памешчыкі-дваране і купцы. Пры гэтым на прадпрыемствах выкарыстоўвалася пераважна прымусовая праца прыгонных сялян.

Успомніце, што такое сервітут, адпрацоўкі.

Больш шырокія перспектывы для эканамічнай мадэрнізацыі Расіі адкрыліся пасля адмены прыгоннага права. Далейшы эканамічны рост забяспечвала прыватнае прадпрыемальніцтва і свабодны наём рабочай сілы. Найбольш дынамічна развіваліся тэкстыльныя прадпрыемствы, на якіх выкарыстоўвалася наёмная праца і прадукцыя якіх збывалася на свабодным рынку.

Прамысловы пераварот пачаўся ў Расіі пазней, чым у іншых еўрапейскіх краінах, і зацягнуўся на больш працяглы перыяд — ад 1830-х да 1880-х гг. Аднак у канцы стагоддзя расійская эканоміка імкліва пераадольвала адставанне. У 1890-х гг. назіраўся нечуваны эканамічны ўздым: аб'ём прамысловай вытворчасці на 1900 г. вырас больш чым у 1,5 раза. Сусветны эканамічны крызіс 1899–1903 гг. закрануў і Расію, асабліва моцна ўдарыўшы па цяжкай прамысловасці. Але ў 1909 г. адбыўся новы прамысловы ўздым, які працягваўся да 1913 г. За зусім кароткі перыяд аб'ём прамысловай вытворчасці вырас з 4,3 да 6,5 млрд руб.

Вызначце прычыну больш позняга пачатку прамысловага перавароту ў Расіі.

У расійскай фінансава-эканамічнай сферы ў той час праяўляліся з'явы, характэрныя для імперыялістычнай стадыі развіцця капіталізму: утвараліся манаполіі розных тыпаў, развівалася банкаўская галіна, адбывалася зрашчэнне фінансавага



і прамысловага капіталу, прыцягваўся замежны капітал, пашыраліся рынкі збыту прадукцыі.

Актыўная роля ў эканоміцы дарэвалюцыйнай Расіі належала дзяржаве. Менавіта яна ініцыявала будаўніцтва чыгунак і ў далейшым захоўвала іх у сваёй уласнасці. Дзяржаве належала мноства прамысловых прадпрыемстваў, перш за ўсё ваеннай галіны, а таксама зямельныя ўгоддзі і прыродныя рэсурсы.

Правядзенне ўрадавых рэформаў напачатку XX ст. было звязана з імем міністра фінансаў і старшыні Савета міністраў С. Ю. Вітэ. Наступны старшыня П. А. Сталыпін паспрабаваў вырашыць праблему сялянскага малазямелля і разбурыць абшчыну, знізіўшы такім чынам сацыяльную напружанасць у цэнтры краіны.

Першая палова XIX ст.

4. Грамадскія рухі. У першай палове XIX ст. у Расіі пад уплывам ідэй Асветніцтва, Вялікай французскай рэвалюцыі, перамогі ў Айчыннай вайне 1812 г. і замежных паходаў рускай арміі паўстаў рух дзекабрыстаў, якія паспрабавалі ў 1825 г. змяніць дзяржаўны лад шляхам ваеннага перавароту, але пацярпелі паражэнне.

Наступны этап руху, рэвалюцыйна-дэмакратычнага паводле свайго характару, прынята называць разначынскім: ён быў звязаны з дзейнасцю, як правіла, разначыннай інтэлігенцыі — прыхільнікаў радыкальных пераўтварэнняў грамадства. У гэты час то ўзмацняўся, то ішоў на спад стыхійны сялянскі рух.

Рэвалюцыйнаму руху супрацьстаяў дзяржаўны кансерватызм, адметныя прадстаўнікі якога — Ф. В. Булгарын, К. П. Пабеданосцаў, У. П. Мясчэрскі — выступалі ў падтрымку самадзяржаўнай формы праўлення, праваслаўнай веры і традыцыйных народных каштоўнасцей. У 30–40-я гг. XIX ст. у расійскім грамадстве аформіліся два

процілеглыя кірункі — славянафільства і заходніцтва.

Славянафілы	Заходнікі
Адстойвалі ідэю самабытнага шляху гістарычнага развіцця Расіі, адрознага ад развіцця краін Захаду	Былі перакананыя ў тым, што Расія хоць і са спазненнем, але ідзе заходнім шляхам развіцця
Лічылі неабходным захаванне манархіі, магчыма, абмежаванай народным прадстаўніцтвам, выступалі за пераўтварэнні без узрушэнняў і недапушчальнасць рэвалюцыі.	

На момант Вялікіх рэформаў найбольш трывалыя пазіцыі мелі прыхільнікі захавання існуючых парадкаў, стабільнага развіцця і асцярожных пераўтварэнняў «зверху». Разам з тым значны розгалас мела дзейнасць шэрагу нелегальных радыкальных гурткоў і арганізацый (найбольш вядомая — «Зямля і воля»), акцыі якіх — «хаджэнне ў народ», прапаганда сярод сялян, тэрор у дачыненні да вышэйшых дзяржаўных дзеячаў і нават імператара — мелі задачай стварыць у краіне рэвалюцыйную сітуацыю, разбурыць самадзяржаўнае праўленне і паспрыяць пабудове больш справядлівага грамадства. Аднак значных поспехаў рэвалюцыянеры-народнікі дасягнуць не здолелі, больш за тое, іх метады выклікалі неразуменне і асуджэнне.

Напрыканцы XIX ст. у Расіі пачалі пашырацца ідэі марксізму. Па ўсёй краіне расла колькасць рабочых гурткоў на чале з таленавітымі прапагандыстамі, якія ў далейшым склалі аснову рэвалюцыйных партый.

Напачатку XX ст. пад уплывам войнаў, рэвалюцый, пашырэння дзейнасці земстваў і працы Дзяржаўнай думы, распаўсюджвання навуковых ведаў у Расіі было створана мноства добраахвот-

Другая палова XIX ст.



Што адбылося ў Санкт-Пецярбурзе 1 сакавіка 1881 г. і якая сувязь гэтай падзеі з храмам Спас на Крыві (г. Санкт-Пецярбург)?

Пачатак XX ст.





М. І. Пірагоў з сёстрамі
Крыжаўзвіжанскай
абшчыны

Падтрымка дзяржавы



Будынак
царкоўна-прыходскай школы
пры Васкрасенскай царкве
г. Царыцына.
Канец XIX ст.

Роля ў адукацыі

ных таварыстваў, што мелі, як правіла, прафесійны характар. Да ліку найбольш вядомых прафесійных грамадскіх арганізацый належалі Пірагоўскае таварыства рускіх урачоў, Маскоўскае таварыства архітэктараў, Маскоўскае таварыства мастакоў, Рускае таварыства фатографіі і інш. Грамадская актыўнасць жанчын у Расіі праявілася ў такой спецыфічнай форме, як дзейнасць абшчын сяспёр міласэрнасці, якія ад 1863 г. уваходзілі ў структуру Міжнароднага Таварыства Чырвонага Крыжа.

5. Руская праваслаўная царква і яе ўплыў. Адзін з кірункаў у хрысціянстве — праваслаўе — з'яўляўся асноўнай канфесіяй у Расійскай імперыі. Напрыканцы XIX ст. праваслаўе вызнавала 69,4 % насельніцтва.

На чале Рускай праваслаўнай царквы яшчэ ад 1721 г. стаяў Свяцейшы кіруючы сінод. Яго кіраўніком быў обер-пракурор — цывільны чыноўнік, якога прызначаў імператар, г. зн. царква апынулася цалкам падпарадкаваная дзяржаве.

Але дзяржава аказвала безумоўную падтрымку царкве. У той час як дазвалялася вольна пераходзіць з адной неправаслаўнай веры ў іншую, пераходзіць з праваслаўя ў іншую канфесію катэгарычна забаранялася. Толькі ў красавіку 1905 г. быў прыняты ўказ «Аб умацаванні пачаткаў верацярпімасці», паводле якога адмову ад праваслаўя ўжо не пераследавалі.

На працягу ўсяго перыяду XIX — пачатку XX ст. назіраўся няўхільны рост паствы Рускай праваслаўнай царквы, колькасці духавенства і храмаў. Пад уплывам царквы знаходзілася і частка галіны народнай асветы. Менавіта царкоўна-прыходскія школы і вучылішчы давалі пачатковую адукацыю насельніцтву ўсёй Расіі. Хоць у 1870-х гг. царкоўна-прыходскія школы былі падпарадкаваныя Міністэрству народнай асветы і перайшлі ў падпарадкаванне земстваў, паводле ўказа імператара 1884 г. яны былі цалкам адноўлены і пасля перападпарадкавання

адмыслова створанаму Вучылішчнаму савету пры Сінодзе. Фінансаванне царкоўна-прыходскіх школ узяла на сябе дзяржава.

Нягледзячы на пэўнае пашырэнне ў расійскім грамадстве ў XIX ст. атэістычнага светапогляду, поспехі навукі і ў цэлым тэндэнцыі секулярызацыі (аддзялення ад царквы) культуры, выбітныя царкоўныя іерархі захоўвалі свой маральны аўтарытэт. Напрыклад, духоўнае служэнне старцаў Опцінай пустыні спрыяла адраджэнню высокіх рэлігійных пачуццяў і шчырай веры. Дзякуючы падтрымцы дзяржавы праваслаўная царква пашырала свой уплыў не толькі сярод насельніцтва Расійскай імперыі, але і за яе межамі. Так, у канцы XIX — пачатку XX ст. вялася актыўная місіянерская дзейнасць у шэрагу азіяцкіх краін, у тым ліку ў Японіі, Карэі і Кітаі.

У якім горадзе знаходзіцца манастыр Опціна пустынь? Што вы ведаеце пра гістарычнае мінулае гэтага горада?

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Цяпер у Кітаі налічваецца каля 15 000 праваслаўных вернікаў. Большаю часткай яны жывуць у Пекіне, Шанхаі, правінцыі Хэйлунцзян, аўтаномных раёнах Сіньцзян і Унутраная Манголія.

1. Знайдзіце на карце гарады і правінцыі Кітайскай Народнай Рэспублікі, дзе жывуць праваслаўныя вернікі.
2. З якімі гістарычнымі падзеямі звязанае з'яўленне першых праваслаўных вернікаў у Кітаі?



Храм Пакрова
Найсвяцейшай Багародзіцы.
Г. Харбін (КНР)



XIX стагоддзе стала для Расійскай імперыі часам рэфармавання дзяржаўнага кіравання. У грамадстве афармляліся грамадскія арганізацыі і першыя палітычныя партыі, якія адстойвалі інтарэсы розных сацыяльных груп. Напачатку XX ст. пад уплывам падзей першай расійскай буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі была створана Дзяржаўная дума, надзеленая заканадаўчымі паўнамоцтвамі.

калі ў свеце...

1903 г. — II з'езд РСДРП. Адбываецца падзел партыі на бальшавікоў і меншавікоў

на тэрыторыі Беларусі...

1903 г. — створана Беларуская сацыялістычная грамада (першая беларуская нацыянальная палітычная партыя)

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Для характарыстыкі расійскіх імператараў у дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі часта выкарыстоўвалі эпітэты: Аляксандр I — Дабраславёны, Аляксандр II — Вызваліцель, Аляксандр III — Міратворац. Растлумачце, як звязаныя гэтыя эпітэты з палітыкай дзяржавы ў перыяд іх праўлення.
2. Вызначце асноўныя тэндэнцыі ў рэфармаванні дзяржаўнага кіравання Расійскай імперыі ў XIX — пачатку XX ст.
3. Якія фактары стрымлівалі сацыяльна-эканамічнае развіццё Расійскай імперыі ў XIX — пачатку XX ст.? Чаму найбольш дынамічна развіваліся тэкстыльныя прадпрыемствы?
4. Складзіце тэзісны план «Грамадскія рухі ў Расійскай імперыі ў XIX — пачатку XX ст.».
5. Якую ролю ў жыцці расійскага грамадства адыгрывала Руская праваслаўная царква?

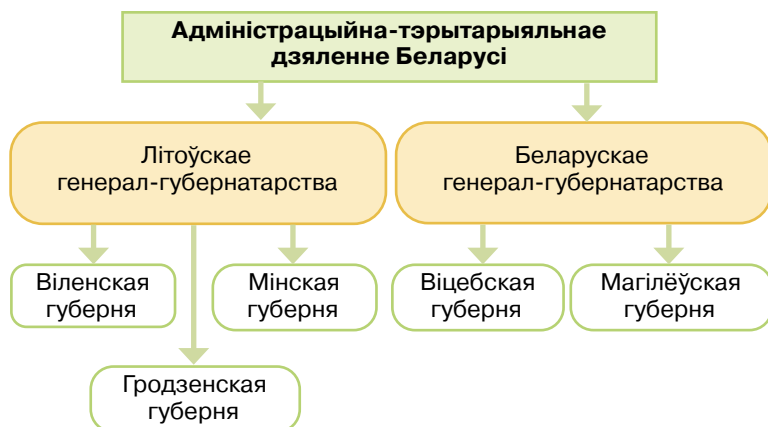
§ 6. Беларусь у складзе Расійскай імперыі ў пачатку XIX ст.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТАРСТВА ШЛЯХТА ГУБЕРНЯ «РАЗБОР ШЛЯХТЫ» ПАНШЧЫНА МЯЖА ЯЎРЭЙСКОЙ АСЕЛАСЦІ МЯШЧАНЕ ДУХАВЕНСТВА СЯЛЯНЕ ПОЛАЦКІ ЦАРКОЎНЫ САБОР

1. Дзяржаўна-прававы статус беларускіх губерняў. У выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай тэрыторыя Беларусі ўвайшла ў склад Расійскай імперыі. Ужо пасля першага падзелу на далучаных тэрыторыях пачалі ўводзіць новае адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне на ўзор іншых тэрыторый Расійскай імперыі. Канчаткова яно склалася ў першай траціне XIX ст. Найбуйнейшай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкай былі *генерал-губернатарствы*. Яны складаліся з *губерняў*, якія дзяліліся на *паветы*.

Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел

Выкарыстоўваючы схему і картасхему, складзіце кароткую гістарычную даведку аб адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле Беларусі ў першай палове XIX ст.



Тэрыторыя Беларусі
ў складзе Расійскай імперыі
ў 1807–1813 гг.



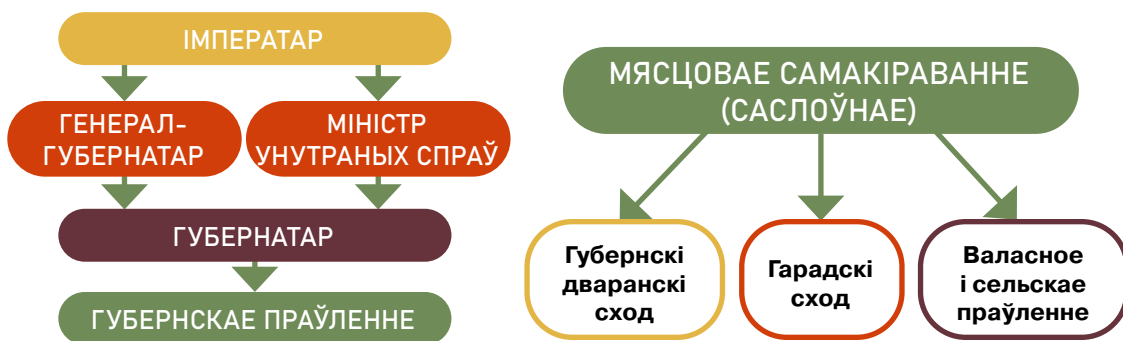
Сістэма дзяржаўнага кіравання

На тэрыторыі Беларусі ўводзілася новая сістэма дзяржаўнага кіравання, органаў цэнтральнай і мясцовай улады. Найвышэйшая заканадаўчая ўлада належала імператару. Выканаўчым органам пры ім былі міністэрствы. Кіраўніком генерал-губернатарства з'яўляўся *генерал-губернатар*, які непасрэдна падпарадкоўваўся імператару. Губерню ўзначальваў *губернатар*, ён падпарадкоўваўся міністру ўнутраных спраў і генерал-губернатару. У губернях таксама дзейнічалі калегіяльныя органы кіравання — *губернскія прайленні*, якімі кіравалі губернатары.

Адметнасцю дзяржаўнага кіравання тэрыторыяй Беларусі было тое, што большасць кіроўных пасад

тут займалі прадстаўнікі расійскага дваранства. Мясцовая знаць магла заняць кіроўныя пасады ў выпадку пацвярджэння лаяльнасці расійскаму ўраду.

Органы мясцовага самакіравання былі саслоўныя: дваранскія, гарадскія, сялянскія. Губернскі дваранскі сход быў выбарным прадстаўнічым органам, узначальваўся губернскім старшынёй дваранскага сходу, склікаўся раз на некалькі гадоў.



Прааналізуйце сістэму дзяржаўнага кіравання тэрыторыяй Беларусі ў складзе Расійскай імперыі. Як вы лічыце, чаму разам з органамі цэнтральнай улады існавала мясцовае выбарнае самакіраванне? Чаму мясцовае самакіраванне было саслоўнае?

Органам гарадскога самакіравання быў гарадскі сход. Абірацца туды мелі права жыхары горада, старэйшыя за 25 гадоў і з даходам не меншым за 50 руб. (г. зн. існаваў узростава і маёмасны ценз). Гарадскі сход абіраў *гарадскога галаву і гарадскую думу* (распарадчы орган).

Гарадское
самакіраванне

Справы сельскіх таварыстваў да атрымання сялянамі асабістай свабоды вырашаліся дваранскім павятовым сходам на чале з павятовым

Вясковое
самакіраванне

Абмежаванне прывілей шляхты

Успомніце, што такое «залатыя шляхецкія вольнасці». Якія былі палітычныя наступствы іх рэалізацыі?

Першапачаткова расійскія ўлады дастаткова лаяльна ставіліся да шляхецкага саслоўя. Аднак шляхта ўсё адно заставалася незадаволеная. Якія прычыны выклікалі яе незадаволенасць расійскай уладай?

Захаванне традыцый Рэчы Паспалітай

старшынёй дваранскага сходу. Сялянскае самакіраванне стваралася паступова на працягу XIX ст. паралельна з атрыманням рознымі катэгорыямі сялян асабістай свабоды і канчаткова аформілася толькі пасля 1861 г. Ніжэйшым органам сялянскага самакіравання рабілася *сельскае праўленне*, якое падпарадкоўвалася валасному праўленню. Пасады ў сельскім і валасным праўленнях былі выбарныя.

Рэч Паспалітая была абмежаванай манархіяй з шырокім колам паўнамоцтваў выбарнага прадстаўнічага саслоўнага органа — сойма, дзе прадстаўнікі шляхты, асабліва буйной, карысталіся амаль неабмежаванымі палітычнымі правамі і магчымасцямі. Расійская імперыя была абсалютнай манархіяй. Яе палітычны лад не прадугледжваў наяўнасці іншых заканадаўчых органаў, апроч імператара. Пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі мясцовая шляхта страціла магчымасць наўпрост удзельнічаць у кіраванні дзяржавай.

2. Палітыка расійскіх улад на тэрыторыі Беларусі. Пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі часова былі захаваныя некаторыя традыцыі часоў Рэчы Паспалітай. Урад імкнуўся здабыць лаяльнасць мясцовага насельніцтва і захаваць спакой у краі. Палітыка значных абмежаванняў і забарон у дачыненні да апалячанай шляхты пачала праводзіцца толькі пасля паўстання 1830–1831 гг.

Першапачаткова на тэрыторыі Беларусі працягваў дзейнічаць Статут ВКЛ 1588 г., але толькі ў пытаннях, якія датычыліся грамадзянскага справаводства. Дазвалялася вызнаваць каталіцтва і ўніяцтва, хоць дзяржаўная падтрымка аказвалася праваслаўю. Перашкод для пераходу ў праваслаўе не было. Не існавала строгіх моўных абмежаванняў. Руская мова рабілася афіцыйнай мовай, польская заставалася мовай навучання, носьбітамі беларускай мовы з'яўляліся сяляне.

Шляхта, якая страціла свае палітычныя правы, мела магчымасць захаваць маёмаснае становішча і атрымаць правы расійскага дваранства. Дзеля гэтага неабходна было прысягнуць на вернасць расійскай кароне.

Большая частка шляхты прынесла прысягу і атрымала правы і прывілеі расійскага дваранства. Ужо за Кацярынай II была пачатая палітыка «разбору шляхты». Яна была накіраваная на перавод у падатковае саслоўе вялікай колькасці дробнай і безмаёнткавай шляхты на далучаных землях. У выпадку, калі прадстаўнікі шляхецкага саслоўя не маглі падаць афіцыйных дакументаў аб сваім дваранскім паходжанні, яны пазбаўляліся прывілягаванага статусу і пераводзіліся ў разрад аднадворцаў (у сельскай мясцовасці) або вольных грамадзян заходніх губерняў (у горадзе).

Правовое становішча сялян пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі значна не змянілася. Прыгоннае права захоўвалася. Замест *падымнага падатку*, які існаваў у Рэчы Паспалітай, сяляне абкладаліся *падушным падаткам*. У першыя гады пасля далучэння сялянам даваўся шэраг падатковых ільгот, каб яны маглі хутчэй адаптавацца да новых умоў, але гэта не моцна палепшыла іх становішча. У 1797 г. Павел I выдаў маніфест аб 3-дзённай паншчыне. Дакумент быў накіраваны супраць самавольства памешчыкаў і таму палягчаў становішча сялян, бо абмяжоўваў працу на панскіх засевах трыма днямі на тыдзень, а таксама забараняў працаваць у нядзельныя дні. Уводзілася **рэкруцкая павіннасць**, якой не існавала ў Рэчы Паспалітай. Адбываць яе мусілі асобы мужчынскага полу — прадстаўнікі сялянскага і мяшчанскага саслоўяў.

У гарадах ліквідавалася магдэбургскае права, аднак уводзілася дзеянне «*Граматы на правы і выгады градам Расійскай імперыі*».

«Разбор шляхты»

Правовое становішча сялянства

Успомніце, чым адрозніваецца падушны падатак ад падымнага.



Рэкруцкая павіннасць — сістэма камплектавання рэгулярнай арміі ў Расійскай імперыі ў XVIII–XIX стст., якая прадугледжвала прызыў пэўнай колькасці асоб мужчынскага полу (рэкрутаў) на ваенную службу.

Правовое становішча гарадоў



ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



Грамата на правы і выгады гарадам Расійскай імперыі, або Жалаваная грамата гарадам ад 21 красавіка 1785 года, — адзін з найважнейшых заканадаўчых актаў эпохі праўлення Кацярыны II, бо ў ёй зафіксаваныя правы і прывілеі гарадскіх абывацеляў, што спрыяла стварэнню так званага гарадскога саслоўя. Апроч гэтага ў Грамаце закладзены асновы новай сістэмы кіравання гарадам.

1. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, якія правы і прывілеі гараджан зафіксаваныя ў гэтым дакуменце.
2. Параўнайце становішча насельніцтва беларускіх гарадоў у Рэчы Паспалітай і Расійскай Імперыі. Зрабіце вывод.

Увядзенне мяжы яўрэйскай аселасці

Палітыка расійскіх улад пасля падаўлення паўстання 1830–1831 гг.

Значную частку насельніцтва гарадоў і мястэчак Беларусі складалі яўрэі. У 1791 г. Кацярына II увяла *мяжу аселасці*, за межамі якой яўрэі-іўдзеі сяліцца не маглі. Беларусь заставалася тэрыторыяй, дзе яўрэям дазвалялася жыць.

Пасля падаўлення польскага паўстання 1830–1831 гг. палітыка расійскіх улад на тэрыторыі Беларусі характарызавалася ўвядзеннем абмежаванняў і забарон у дачыненні да паланізаванай шляхты і каталіцтва. У гэты час быў закрыты Віленскі ўніверсітэт, польская мова ў адукацыі замянялася на рускую. Адмянялася дзеянне Статута ВКЛ 1588 г. *Полацкі царкоўны сабор 1839 г.*, скліканы з ініцыятывы ўніяцкіх біскупаў і святароў, прыняў рашэнне аб уз’яднанні ўніяцкай царквы з праваслаўнай.

Для ўзмацнення кантролю над тэрыторыяй быў створаны спецыяльны орган — *Камітэт заходніх губерняў*, які дзейнічаў ад 1831 да 1848 г. Палітыка расійскіх улад насіла ўніфікатарскі характар і была скіраваная на тое, каб «зраўняць заходнія губерні ва

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

З указа імператара Сенату Аб пашырэнні дзеяння Расійскіх грамадзянскіх законаў... (25 чэрвеня 1840 г.)

Мы прызналі за дабро пашырыць сілу і дзеянне Расійскіх грамадзянскіх законаў на гэтыя спрадвеку рускія з паходжання, нораваў і звычаяў іх жыхароў вобласці. Таму загадваем:

1) ад цяпер у губернях Кіеўскай, Падольскай, Валынскай, Мінскай, Віленскай і Гродзенскай і вобласці Беластоцкай усякае дзеянне Статута або ў дадатак да яго выдадзеных соймавых канстытуцый і іншых пастаноў спыніць, замяніўшы іх агульнымі расійскімі законамі і захоўваючы такія самы парадак, які ўсталяваны для іншых унутраных абласцей імперыі.

1. Як вы лічыце, чаму беларускія губерні ва ўказе названыя «гэтыя спрадвеку рускія з паходжання, нораваў і звычаяў іх жыхароў вобласці»?
2. Пра які Статут згадваецца ў дакуменце? Калі на тэрыторыі Беларусі было спынена дзеянне гэтага закона? Якая падзея паўплывала на прыняцце дадзенага ўказа?

ўсіх адносінах з унутранымі вялікарасійскімі губернямі і ўвесці ў іх парадкі вялікарасійскіх губерняў».

3. Сацыяльная і этнаканфесійная структура, узровень адукацыі насельніцтва беларускіх губерняў. Асноўнымі саслоўнымі групамі ў сацыяльнай структуры насельніцтва Беларусі працягвалі заставацца сяляне, мяшчане, шляхта. Пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі іх становішча змянілася, але ў рознай ступені.

Сяляне напачатку XIX ст. складалі большасць насельніцтва Беларусі і працягвалі заставацца самай бяспраўнай групай насельніцтва. Асноўнымі катэгорыямі былі прыватнаўладальніцкія і дзяржаўныя сяляне. У першай палове XIX ст. памешчыцкія сяляне складалі каля 80% сялянскага насельніцтва, дзяржаўныя — каля 9%, астатнія катэгорыі — не больш за 11%.

Сяляне



Шляхта

Шляхта складала каля 7 % насельніцтва. Сярод шляхецкага саслоўя пераважала дробнамаёнткавая і безмаёнткавая шляхта (прыблізна 90 %). Колькасць буйных магнацкіх родаў была нязначная.

Мяшчане

Мяшчане, да якіх належалі жыхары гарадоў і мястэчак, складалі каля 8 % насельніцтва. Насельніцтва гарадоў было неаднароднае. Існавалі як гарадскія нізы, так і гарадскія вярхі.

Духавенства

Пэўную частку насельніцтва складала духавенства. Напачатку XIX ст. гэта былі служыцелі праваслаўнай, каталіцкай і ўніяцкай канфесій.

Этнаканфесійны
склад насельніцтва

Этнаканфесійны склад насельніцтва беларускіх губерняў быў «стракаты». На тэрыторыі Беларусі існавалі праваслаўныя, каталіцкія, уніяцкія, пратэстанцкія, іўдзейскія і ісламскія абшчыны.

Напачатку XIX ст. у адукацыі дзейнічалі строгія саслоўныя абмежаванні. Вышэйшая адукацыя была даступная толькі для прадстаўнікоў дваранства. У пачатковых школах для ніжэйшых саслоўяў часцяком навучалі толькі элементарным навыкам чытання і пісьма.

Успомніце, якія гістарычныя падзеі абумовілі шматканфесійны склад насельніцтва Беларусі.



Пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі часова былі захаваныя некаторыя традыцыі часоў Рэчы Паспалітай. Урад імкнуўся здабыць лаяльнасць мясцовага насельніцтва і захаваць спакой у краі. Аднак пасля паўстання 1830–1831 гг. грамадска-палітычны лад беларускіх губерняў зазнаў істотныя змены.

калі ў свеце...

1825 г. — паўстанне дзекабрыстаў

на тэрыторыі Беларусі...

1830–1831 гг. — польскае шляхецкае паўстанне

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія змены адбыліся ў адміністрацыйна-тэрытарыяльным уладкаванні і сістэме дзяржаўнага кіравання беларускіх губерняў пасля іх уваходжання ў склад Расійскай імперыі?
2. Прасачыце, як змянялася палітыка расійскага ўрада на тэрыторыі Беларусі пасля паўстання 1830–1831 гг. У чым заключаліся прычыны і характар яе змяненняў?
3. Запоўніце табліцу «Змяненні ў становішчы розных пластоў насельніцтва Беларусі ў першай палове XIX ст.». Зрабіце вывад.

Шляхта	Мяшчане	Сяляне	Духавенства

4. Пералічыце фактары, якія змянілі этнаканфесійны склад насельніцтва беларускіх губерняў у першай палове XIX ст.
5. Падрыхтуйце паведамленне-прэзентацыю «Установы адукацыі ў Беларусі ў першай палове XIX ст.». Ахарактарызуйце ўзровень адукаванасці насельніцтва беларускіх губерняў. Што перашкаджала большаму пашырэнню адукацыі?



§ 7. Развіццё сельскай гаспадаркі Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.

СЕЛЬСКАЯ ГАСПАДАРКА СЕЛЯНІН ЗЕМЛЕЎЛАДАННЕ РЭФОРМА П. Д. КІСЯЛЕЎ ЛЮСТРАЦЫЯ ІНВЕНТАР ПРЫГОННАЕ ПРАВА П. А. СТАЛЫПІН ПАНШЧЫНА ЧЫНШ УСТАЎНАЯ ГРАМАТА

Асноўныя рысы
сельскай гаспадаркі
Беларусі

Успомніце прыкметы
прыгонніцкай сістэмы
гаспадаркі.

1. Сельская гаспадарка ў першай палове XIX ст.
У першай палове XIX ст. эканоміка Беларусі, як і ўсёй Расійскай імперыі, характарызувалася функцыянаваннем *прыгонніцкай сістэмы*. Зямля працягвала заставацца асноўным сродкам вытворчасці. Уладальнікамі зямлі былі не толькі памешчыкі, але і дзяржава, царква. У Беларусі пераважала буйнамаёнткавае дваранскае землеўладанне. Важнай характарыстыкай аграрнага сектара ў канцы XVIII — пачатку XIX ст. з'яўлялася павелічэнне колькасці рускіх землеўладальнікаў.

Беларусь была аграрным рэгіёнам. Асноўны даход давала прадукцыя сельскай гаспадаркі. Асновай яе былі збожжавыя культуры, павялічваліся пасевы бульбы і цукровых буракоў, вырошчваліся лён і каноплі. У жывёлагадоўлі ў першай палове XIX ст. пашырэнне атрымала танкарунная авечкагадоўля. Памешчыцкія гаспадаркі былі арыентаваны на рынак. Пачыналі выкарыстоўвацца перадавыя метады гаспадарання (сельскагаспадарчая тэхніка, шматпольны севазварот і да т. п.), аднак існаванне феадальна-паншчыннай сістэмы тармазіла развіццё капіталістычных адносін у сельскай гаспадарцы Беларусі.

Становішча сялян

Асноўнай вытворчай сілай у аграрным сектары працягвалі заставацца прыгонныя сяляне. Асновай сялянскай гаспадаркі з’яўляўся зямельны надзел, за які яны мусілі адбываць *паншчыну* або плаціць *чыны*. Акрамя асноўных на плечы сялян клалася кола дадатковых павіннасцей і збораў. Дзяржаўныя сяляне плацілі падаткі дзяржаве. Становішча іх ускладнялася тым, што землі дзяржавы часцяком здаваліся ў арэнду, а часовыя ўладальнікі-арандатары ўсталёўвалі нярэдка высокія зборы, пераводзілі сялян на паншчыну, што значна пагаршала іх становішча.

Прыгонная сялянская гаспадарка знаходзілася ў цяжкім эканамічным становішчы. Прычынай былі высокія падаткі і цяжкія ўмовы паншчыны, адсутнасць зацікаўленасці сялян у выніках сваёй працы. У сваю чаргу, гэта значна зніжала даходы землеўладальнікаў.

У гэтых умовах Аляксандр I ажыццявіў новаўвядзенні, накіраваныя на пераадоленне крызісных з’яў у прыгонніцкай сістэме. У 1801 г. быў прыняты ўказ, паводле якога купцы, мяшчане, дзяржаўныя і ўдзельныя сяляне атрымалі права куплі зямлі. Наступным крокам быў «Указ аб вольных хлебаробах» (1803 г.). Паводле гэтага заканадаўчага акта памешчыкі атрымалі права вызваляць прыгонных сялян па адным чалавеку або цэлымі паселішчамі з перадачай ім зямельных участкаў.

За гэта селянін мусіў выплаціць выкуп або выканаць павіннасці. Вызваленых сялян называлі «вольнымі хлебаробамі». Выданне ўказа аб вольных хлебаробах не прынесла таго выніку, на які разлічваў Аляксандр I. Правам адпускаць сялян на волю ў краіне скарысталіся практычна адзінкі. Аднак Указ быў першым законам, у якім гаварылася пра магчымасць вызвалення прыгонных сялян менавіта з зямлёй.

Новаўвядзенні Аляксандра I



Рэформа ў дзяржаўнай вёсцы



П. Д. Кісялёў.
Мастак Ф. Кругер.
1851 г.

Успомніце, што такое
фальваркава-паншчын-
ная гаспадарка.

Інвентарная рэформа

У 1837 г. было створана Міністэрства дзяржаўных маёмасцей Расійскай імперыі на чале з П. Д. Кісялёвым, які прапанаваў шэраг мер па паляпшэнні становішча дзяржаўных сялян і, як вынік, павелічэнні даходнасці дзяржаўных маёнткаў. У Беларусі рэалізацыя рэформы пачалася ў 1839 г. падпісаннем «Найвышэй зацверджанай установы аб кіраванні дзяржаўнымі маёмасцямі ў Заходніх губернях і Беластоцкай вобласці» і «Найвышэй зацверджанага палажэння аб люстрацыі дзяржаўных маёмасцей Заходніх губерняў і Беластоцкай вобласці». У выніку рэформы, асобныя мерапрыемствы якой праводзіліся аж да канца 1850-х гг., была пераўтворана сістэма кіравання дзяржаўнай вёскай, створаны органы сялянскага самакіравання, праведзена люстрацыя дзяржаўных маёнткаў, ажыццяўляўся перавод дзяржаўных сялян з паншчыны на чынш, спынялася здача казённых маёнткаў у арэнду, праводзіліся мерапрыемствы па сацыяльнай падтрымцы (адкрыццё школ, бальніц), дзяржаўныя сяляне пераходзілі ў разрад «вольных вясковых абывацеляў».

У выніку рэформы становішча дзяржаўных сялян значна палепшылася, падняўся эканамічны ўзровень дзяржаўных маёнткаў, выраслі даходы дзяржавы. Рэформа насіла прагрэсіўны характар і паклала пачатак адыходу ад састарэлай прыгонніцкай сістэмы з перавагай фальваркава-паншчыннай гаспадаркі.

Спрыяльныя вынікі рэформы далі падставы спадзявацца, што такім самым чынам можна палепшыць становішча памешчыцкай вёскі. Напачатку 1840-х гг. пачалася падрыхтоўка *інвентарнай рэформы*, якую меркавалася правесці толькі ў заходніх губернях Расійскай імперыі. Для ўрэгулявання павіннасцей і памераў надзелаў памешчыцкіх сялян складаўся вопіс прыватных уладанняў, які называўся *інвентар*. У 1840 г. было выдадзена рас-

Аграрныя рэформы ў Беларусі ў першай палове XIX ст.

Рэформа П. Д. Кісялёва
ў дзяржаўнай вёсцы

люстрацыя (складанне вопісу)
усіх дзяржаўных маёнткаў і на яе аснове —
дакладнае вызначэнне павіннасцей сялян

падзел сялян у залежнасці ад памераў іх
зямельных надзелаў на 4 разрады —
цягляя, паўцягляя, агароднікі і бабылі

Інвентарная рэформа
ў памешчыцкай вёсцы

увядзенне **інвентароў** — абавязковых
дакументаў, якія ўключалі апісанне памераў
сялянскіх надзелаў і павіннасцей

стварэнне дваранскіх інвентарных
камітэтаў

спыненне арэнды дзяржаўных зямель і перавод сялян з паншчыны на чынш

правядзенне палітыкі «апякунства» над сялянамі, якая ўключала ў сябе развіццё адукацыі,
медыцынскай дапамогі, страхавання, сацыяльнай дапамогі

атрыманне сялянамі права займацца гандлем і промысламі, права на маёмасць
і спадчыну

права сялян на самакіраванне

параджэнне аб увядзенні інвентароў у памешчыцкіх маёнтках, узятых у апеку. Аднак праводзіць вопісы памешчыкі не спяшаліся. У красавіку **1844 г.** было пачата правядзенне інвентарнай рэформы і для ўвядзення абавязковых інвентароў створаны былі губернскія «Камітэты для разгляду і складання інвентароў памешчыцкіх маёнткаў» (інвентарныя камітэты). У выніку ў Заходняй і Цэнтральнай Беларусі інвентарызацыя прайшла больш актыўна, на ўсходзе ж працягвалася аж да канца 1850-х гг., але так і не была завершана. Рэформа памешчыцкай вёскі не мела такога станоўчага эфекту, як у казённых уладаннях, становішча прыватнаўладальніцкіх сялян істотна не змянілася. Правядзенне рэформы сутыкнулася з паўсюдным супрацівам памешчыкаў і не было завершана ў сувязі з пачаткам падрыхтоўкі адмены прыгоннага права.

У часы Мікалая I быў створаны шэраг сакрэтных камітэтаў для прапрацоўкі сялянскага пытання. Вынікам дзейнасці аднаго з іх было падпісанне ўказа аб абавязаных сялянах (1842 г.), які прадугледжваў магчымасць вызвалення сялян па згодзе з памешчыкамі з наданнем ім у карыстанне надзелаў пры ўмове выканання павіннасцей.

У выніку праведзеных у вёсцы мерапрыемстваў сацыяльныя адрозненні паміж памешчыцкімі і дзяржаўнымі сялянамі значна павялічыліся. Становішча прыватнаўладальніцкіх сялян працягвала заставацца цяжкім, у памешчыцкай вёсцы нарастаў крызіс прыгонніцкай сістэмы. У дзяржаўных уладаннях пачаліся пераўтварэнні, скіраваныя на ўрэгуляванне становішча сялян.

Неабходнасць адмены прыгоннага права

2. Адмена прыгоннага права. Пранікненне капіталістычных элементаў у эканоміку, неабходнасць развіваць сельскую гаспадарку «ў нагу з часам» да сярэдзіны XIX зрабілі відавочным і непазбежным рэфармаванне ў Расійскай імперыі састарэлай прыгонніцкай сістэмы ў памешчыцкай вёсцы. У авангардзе гэтых падзей апынуліся землеўладальнікі беларускіх губерняў.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

З прамовы Аляксандра II ад 30 сакавіка 1856 г.: «Чуткі лунаюць, што я хачу даць волю сялянам; гэта не слушна, і вы можаце сказаць гэта ўсім направа і налева; але пачуццё, варожае паміж сялянамі і іх памешчыкамі, на жаль, існуе, і ад гэтага было ўжо некалькі выпадкаў непадпарадкавання памешчыкам. Я перакананы, што рана ці позна мы маем да гэтага прыйсці. Я мяркую, што вы адной думкі са мною, адпаведна, куды лепш адмяніць прыгоннае права зверху, чым чакаць таго часу, калі яно само сабой пачне адмяняцца знізу...».

1. Чаму імператар вырашыў адмяніць прыгоннае права?
2. Як вы разумееце словы аб тым, што прыгоннае права лепш адмяніць «зверху, чым... знізу»?

Праз віленскага генерал-губернатора У. І. Назімава была арганізавана ініцыятыва віленскага, гро-

дзенскага, ковенскага дваранства па распрацоўцы праектаў адмены прыгоннага права. У верасні 1857 г. у Пецярбург былі перададзеныя прапановы ад беларускіх памешчыкаў, у якіх выказвалася жаданне вызваліць сялян, але без зямлі.

У лістападзе 1857 г. Аляксандр II падпісаў Найвышэйшы рэскрыпт (асабісты ліст імператара з даручэннем) на імя віленскага генерал-губернатара *У. І. Назімава*. Ён афіцыйна паведамляў пра пачатак падрыхтоўкі сялянскай рэформы, аднак абавязковай умовай яе правядзення абвешчалася перадача сялянам не толькі сядзібнай, але і палявой зямлі за выкуп.

19 лютага 1861 г. быў апублікаваны *Маніфест аб адмене прыгоннага права*. Правілы і ўмовы правядзення рэформы выкладаліся ў «Агульным палажэнні аб сялянах, што выйшлі з прыгоннай залежнасці», дзейнасць якога пашыралася на ўсе губерні, і «Мясцовых палажэннях», якія былі розныя для розных рэгіёнаў Расійскай імперыі.

У «Агульным палажэнні» канстатавалася, што прыгоннае права сялян, пасаджаных у памешчыцкіх маёнтках, адмяняецца назаўсёды, а памешчыцкія сяляне, як раней дзяржаўныя, пераходзяць у катэгорыю вольных васковых абывацеляў. Зямля заставалася ўласнасцю памешчыкаў. Сяляне атрымлівалі права выкупу зямельных надзелаў і, як вынік, — магчымасць перайсці з катэгорыі землекарыстальнікаў у катэгорыю землеўладальнікаў. Праўда, сума **выкупных плацяжоў** перавышала рэальны кошт зямлі. Сяляне не мелі такіх грошай, таму дзяржава выдавала ім пазыкі, на выплату якіх давалася 49 гадоў. Да пачатку выкупу зямлі сяляне лічыліся **часоваабавязанымі**.

У «Агульным палажэнні» апісваліся асабістыя і маёмасныя правы сялян, усталёўвалася сістэма сялянскага самакіравання і суду (васковыя і валасныя праўленні), апісвалася структура, правы і абавязкі васковага грамадства, рэгуляваліся павіннасці сялян.

Падрыхтоўка адмены прыгоннага права

Умовы адмены прыгоннага права



Выкупныя плацяжы — штогадовыя на працягу 1861–1906 гг. пагашэнні сялянамі 1/49 часткі грашовай сумы, выплачанай урадам за выкуп сялянскіх надзелаў падчас рэформы 1861 г.



Часоваабавязаныя сяляне — былыя памешчыцкія сяляне, вызваленыя ад прыгоннай залежнасці паводле ўмоў рэформы 1861 г., але абавязаныя адпрацоўваць ранейшыя павіннасці да пачатку выкупу зямлі.



«Прускі» шлях развіцця капіталізму

Ці можна лічыць «прускі» шлях развіцця капіталізму прагрэсіўным? Чаму?

Аграрная рэформа П. А. Сталыпіна

Хутар — адасоблены ўчастак зямлі, на які пераносілася сядзіба селяніна, а таксама сельскагаспадарчы інвентар, неабходны для апрацоўкі зямлі.

Водруб — адасоблены надзел зямлі, выдзелены з вясковага абшчыннага землекарыстання ў асабістую ўласнасць сялянскай сям'і, але без вынясення сядзібы з вёскі.

Сяляне рабіліся асабіста вольнымі, а значыць, мелі права самастойна займацца промысламі і гандлем, заключаць дамовы і да т. п. Да адмены прыгоннага права ўсё гэта было немагчыма без дазволу памешчыка. Канкрэтны парадак землеўладкавання сялян і выканання імі павіннасцей вызначаўся «Мясцовымі палажэннямі».

3. Развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы. Рэформа 1861 г. абумовіла «прускі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы. Для яго былі ўласцівыя захаванне памешчыцкага землеўладання, малаземелле сялян, адпрацовачная сістэма гаспадарання (памешчыцкія землі апрацоўваліся інвентаром сялян, якія атрымлівалі за гэта ад памешчыка зямельныя ўгоддзі ў арэнду).

Напачатку XX ст. сялян Беларусі закранулі пераўтварэнні, якія былі прызначаны падштурхнуць развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы. У 1906 г. іх ініцыятарам выступіў старшыня Савета міністраў Расійскай імперыі **П. А. Сталыпін**. Мерапрыемствы атрымалі назву *сталыпінскай аграрнай рэформы*.

П. А. Сталыпін лічыў, што існаванне сялянскага абшчыннага землеўладання і землекарыстання тармазіць развіццё капіталізму і прадпрыемальніцкай ініцыятывы сялянства. Для ліквідацыі перашкод прапаноўвалася дазволіць вольны выхад сялян з абшчыны і стварэнне індывідуальных гаспадарак, якія змяшчаліся б на **хутары** або **водруб**. Водруб апрацоўваць было цяжэй, бо ён мог знаходзіцца далёка ад вёскі, патрабаваўся час, каб да яго дабрацца, даставіць туды неабходную тэхніку, інвентар, насенне, пасля ўборкі перавезці ўраджай у вёску і г. д.

Бедныя сяляне атрымалі магчымасць прадаваць свае ўчасткі, больш заможныя маглі ўзяць пазыку ў Сялянскім пазямельным банку для далейшага развіцця сваёй гаспадаркі і куплі зямлі. З гэтай катэгорыі гаспадароў паступова фарміравалася вясковая буржуазія як апора ўлады на вёсцы.

Для падтрымкі малазямельных і беззямельных сялян П. А. Сталыпін прапанаваў перасяляць іх на вольныя землі на ўсходзе Расійскай імперыі (Сібір, Далёкі Усход, Сярэдняя Азія, Паўночны Каўказ), дзе яны атрымлівалі зямельныя надзелы і магчымасць уладкаваць сваю гаспадарку.

Сталыпінская аграрная рэформа стварала магчымасці для **«амерыканскага» шляху развіцця капіталізму** ў сельскай гаспадарцы, для якога характэрныя стварэнне хутарскіх гаспадарак, замацаванне зямлі за непасрэдным вытворцам-фермерам, свабодны продаж і купля зямлі, пашырэнне арэнды, выкарыстанне наёмнай працы. Аднак правядзенне гэтай рэформы не было завершана.

4. Асаблівасці правядзення аграрных пераўтварэнняў на тэрыторыі Беларусі, вынікі і наступствы. У Беларусі правядзенне сялянскай рэформы 1861 г. мела шэраг асаблівасцей у розных рэгіёнах. Правілы, прапісаныя ў «Агульным палажэнні», былі аднолькавыя для ўсіх. *«Мясцовае палажэнне аб пазямельным уладкаванні сялян, пасаджаных на памешчыцкіх землях у губернях вялікарасійскіх, новарасійскіх і беларускіх» і «Мясцовае палажэнне аб пазямельным уладкаванні сялян, пасаджаных на памешчыцкіх землях у губернях: Віленскай, Гродзенскай, Ковенскай, Мінскай і частцы Віцебскай»* усталёўвалі розныя правілы вызначэння велічыні сялянскага надзела, які выкупляўся. Гэта было звязана з існаваннем падворнага землекарыстання на захадзе Беларусі і абшчыннага — на ўсходзе.

Калі ў памешчыка заставалася менш за 1/3 дарэформеннай зямлі або надзел, што выкупляўся селянінам, перавышаў вызначаную норму, памешчык мог правесці адрэзкі ад сялянскіх надзелаў на сваю карысць. Памешчыкі імкнуліся выдзеліць для выкупу сялян менш урадлівых земляў.

Перасяленне сялян

«Амерыканскі» шлях развіцця капіталізму

Асаблівасці правядзення рэформы 1861 г. у Беларусі



СЯЛЯНСКАЯ РЭФОРМА 1861 г.

Землекарыстанне

Падворнае

(Гродзенская, Ковенская, Мінская, частка Віцебскай губерняў)

Абшчыннае

(Магілёўская, частка Віцебскай губерняў)

Агульнае палажэнне аб сялянах, што выйшлі з прыгоннай залежнасці

Мясцовае палажэнне аб пазямельным уладкаванні сялян, пасаджаных на памешчыцкіх землях, у губернях: Віленскай, Гродзенскай, Ковенскай, Мінскай і частцы Віцебскай

Мясцовае палажэнне аб пазямельным уладкаванні сялян, пасаджаных на памешчыцкіх землях у губернях вялікарасійскіх, новарасійскіх і беларускіх

Сяляне маглі выкупляць свае дарэформенныя надзелы

Для сялян былі вызначаны найвышэйшы і найніжэйшы памеры надзела для выкупу (ад 5,5 да 1 дзесяціны на душу мужчынскага полу)

Дадатковыя змены
ў правядзенні
рэформы 1861 г.Успомніце, што такое
ўстаўная грамата.Значэнне рэформы
1861 г.

У 1863 г. для сялян Беларусі былі ўнесены дадатковыя змены ў правядзенне рэформы 1861 г. Звязана гэта было з падзеямі польскага паўстання 1863–1864 гг. З мэтай не дапусціць удзелу сялян у паўстанні ім быў дадзены шэраг ільгот і дадатковых прывілей. Так, ад 1863 г. усе сяляне заходніх губерняў пераводзіліся на выкуп, г. зн. адмянялася часоваабавязанае становішча. Памер выкупных плацяжоў для гэтых сялян быў зніжаны на 20 %. Былі арганізаваны паверачныя камісіі, якія правяралі, наколькі дакладна складзены *ўстаўныя граматы* і выконваюцца ўмовы правядзення сялянскай рэформы.

Адмена прыгоннага права, нягледзячы на шэраг абмежаванняў, частковае захаванне памешчыцкага землеўладання і стрыманых магчымасцей для сялян, напіла прагрэсіўны характар, спрыяла развіццю капіталістычных адносін і сталася важным крокам на шляху да мадэрнізацыі Беларусі.

Правядзенне сталыпінскай аграрнай рэформы на тэрыторыі Беларусі адрознівалася ад цэнтральных рэгіёнаў Расійскай імперыі. Асноўная задача рэформы — ліквідацыя сялянскага абшчыннага землекарыстання і землеўладання. На тэрыторыі Беларусі яно захоўвалася толькі ў Магілёўскай і частцы Віцебскай губерняў (у астатніх было падворнае), таму асноўныя мерапрыемствы рэформы закранулі менавіта гэтыя тэрыторыі.

Хутароў і адрубоў у Беларусі было створана няшмат — 12% ад усіх сялянскіх двароў. Але варта адзначыць, што гэтая лічба вышэйшая, чым у цэлым па губернях Еўрапейскай Расіі, дзе яна складала 10,6%. Апроч таго, гэта толькі прамежкавы вынік, бо правядзенне рэформы не было скончана праз пачатак Першай сусветнай вайны. Тым не менш у выніку пераразмеркавання зямельнага фонду колькасць заможных сялян, якія валодалі буйнымі зямельнымі надзеімі, у Беларусі павялічылася.

Супярэчлівыя былі і вынікі перасялення сялян на вольныя землі ва ўсходнія рэгіёны Расійскай імперыі. Каля 420–450 тыс. сялян перасяліліся з Беларусі, аднак частка з іх (да 25%) вярнулася назад. Перад перасяленнем яны прадавалі ўсю сваю маёмасць, таму пасля вяртання папаўнялі шэрагі наёмных рабочых.

Асаблівасці сталыпінскай аграрнай рэформы

Супярэчлівыя вынікі сталыпінскай аграрнай рэформы

Параўнайце мэты і вынікі сталыпінскай аграрнай рэформы. Прааналізуйце, наколькі пастаўленыя мэты былі дасягнуты.

Мэты правядзення сталыпінскай аграрнай рэформы

ЭКАНАМІЧНЫЯ

Пашырэнне капіталістычных адносін у сельскай гаспадарцы, стварэнне вясковай буржуазіі з ліку заможных сялян

Выхад сялян з абшчыны і замацаванне за імі зямельнай уласнасці ў выглядзе хутароў ці адрубоў

ПАЛІТЫЧНЫЯ

Раскол сялянства па маёмнай прыкмеце, выкарыстанне заможных сялян як апоры для ўрада на вёсцы

Перасяленне малазямельных і беззямельных сялян на ўскраіны Расійскай імперыі, зніжэнне сацыяльнай напружанасці ў цэнтральных раёнах



У першай палове XIX ст. у сельскай гаспадарцы Беларусі адбываўся працэс разлажэння прыгонніцкай сістэмы і зараджэння буржуазных адносін. Расійскі ўрад правёў шэраг рэформаў. Найбуйнейшай і найважнейшай з іх была адмена прыгоннага права. Значная частка памешчыкаў выступала супраць змен, якія закраналі іх інтарэсы. Працэс рэфармавання адбываўся на працягу ўсяго XIX і пачатку XX ст. Правядзенне аграрных пераўтварэнняў было прагрэсіўнай з'явай і спрыяла развіццю капіталізму ў сельскай гаспадарцы.

калі ў свеце...

19 чэрвеня 1865 г. —
адмена рабства ў ЗША

на тэрыторыі Беларусі...

19 лютага 1861 г. — адмена
прыгоннага права

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Чаму прыгонніцкая сістэма гаспадаркі ў першай палове XIX ст. зазнала крызіс?
2. У чым заключалася сутнасць рэформаў П. Д. Кісялёва ў дзяржаўнай і памешчыцкай вёсцы? Ці дазволілі гэтыя рэформы пераадолець крызіс прыгонніцкай сістэмы гаспадарання?
3. Вызначце прычыны адмены прыгоннага права. Вылучыце тыя ўмовы адмены, якія прадвызначылі «прускі» шлях развіцця капіталізму. Ацаніце значэнне сялянскай рэформы 1861 г.
4. Ахарактарызуйце асаблівасці правядзення сялянскай рэформы 1861 г. на тэрыторыі Беларусі. Чым яны былі абумоўлены? Параўнайце ўмовы атрымання сялянамі зямлі ва ўсходніх і заходніх раёнах Беларусі.
5. Ахарактарызуйце асноўныя кірункі сталыпінскай аграрнай рэформы. Вызначце асаблівасці і вынікі яе правядзення на тэрыторыі Беларусі. Дакажыце, што рэформа паспрыяла развіццю капіталістычнай сістэмы гаспадарання.

§ 8. Беларусь на шляху да індустрыяльнага грамадства

ПРАМЫСЛОВАСЦЬ ФАБРЫКА РЭФОРМА КАПІТАЛІЗМ ВЫТВОРЧАСЦЬ МАНУФАКТУРА АКЦЫЯНЕРНАЕ ПРАДПРЫЕМСТВА СІНДЫКАТ ТРАНСПАРТ ГАНДАЛЬ РЫНАК

1. Асаблівасці пераходу ад ручной вытворчасці да машынай у прамысловасці. На працягу ўсяго XIX ст., асабліва напрыканцы стагоддзя, адбываецца паступовае павелічэнне ролі прамысловай вытворчасці ў эканамічным жыцці беларускіх губерняў.

Першыя фабрыкі ў Беларусі з'явіліся ў 20-х гг. XIX ст. у мястэчках Хомск і Юсавы Гродзенскай губерні. Уладальнікамі былі мясцовыя землеўласнікі. Каля 2/3 фабрык і заводаў Беларусі і прыкладна палова занятых на іх рабочых былі сканцэнтраваныя ў сельскай мясцовасці. Гэта ў значнай ступені было абумоўлена спецыялізацыяй беларускай прамысловасці на перапрацоўцы мясцовай сыравіны і наяўнасцю ў вёсцы таннай рабочай сілы.

Пераход ад ручной да машынай вытворчасці ў Беларусі меў яшчэ адну характэрную адметнасць. У адрозненне ад цэнтральных губерняў Расійскай імперыі, ён адбываўся не ў тэкстыльнай, а перш за ўсё ў харчовай і металургічнай галінах.

Індустрыяльнае развіццё Беларусі на пачатковым этапе вызначалася ў першую чаргу патрэбамі мясцовага рынку і традыцыйнай структурай эканомікі.

Першыя фабрыкі ў Беларусі

Чаму ў Беларусі было выгадна ствараць фабрыкі ў сельскай мясцовасці?

Асаблівасці індустрыяльнага развіцця Беларусі

Станаўленне прамысловай вытворчасці



Тым не менш гэта не шкодзіла з'яўленню ўнікальных вытворчасцей. Адна з нямногіх у Расійскай імперыі алоўкавая фабрыка ў Гродне была адзначана ў 1889 г. на сусветнай выставе ў Парыжы. У 1892 г. у Віцебску была адкрытая першая ў Расійскай імперыі фабрыка акулераў і аптычных прылад. Апроч таго, першы ў заходняй частцы Расійскай імперыі станкабудаўнічы завод пачаў дзейнічаць у 1884 г. у Пінску.



Рэкламны плакат Віцебскай фабрыкі акулераў і аптычных прылад

Якую інфармацыю пра фабрыку змяшчае гэты рэкламны плакат?

У першай палове XIX ст. прамысловы рост у Беларусі адбываўся павольней у параўнанні з іншымі рэгіёнамі Расійскай імперыі. Пераважала дробная рамесніцкая вытворчасць. Большая частка рамесніцкіх майстэрняў у Беларусі была сканцэнтраваная ў гарадах і мястэчках. Значнай была роля рамяства ў металаапрацоўчай, хімічнай, дрэваапрацоўчай галінах.

Працэс развіцця прамысловай вытворчасці ў Беларусі значна паскорыўся ў 80–90-х гг. XIX — пачатку XX ст. У гэты час актыўна развіваліся мануфактуры і фабрыкі. Пачалі работу запалкавыя фабрыкі ў Барысаве і Пінску, тытунёвая ў Гродне, папяровая ў Добрушы.

Рост прамысловай вытворчасці ў канцы XIX — пачатку XX ст.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

23 кастрычніка 1901 г. купец Ісідар Берман адкрыў у Барысаве запалкавую фабрыку «Бярэзіна». Тут стаялі павары кацёл і паравая машына магутнасцю 30 конскіх сіл. У першы год на фабрыцы працавалі 174 чалавекі.

За больш чым стагоддзе сваёй гісторыі запалкавая фабрыка прайшла некалькі мадэрнізацый, быў значна пашыраны асартымент вырабленай прадукцыі. У 1998 г. фабрыка была пераўтворана ў ААТ «Барысаўдрэў». На цяперашні час яна з'яўляецца адным з найбуйнейшых прадпрыемстваў дрэваапрацоўчай прамысловасці ў Рэспубліцы Беларусь.

1. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, якія яшчэ прадпрыемствы, заснаваныя ў XIX — пачатку XX ст., працягваюць работу і ў наш час.
2. Якія змены адбыліся на іх за час дзейнасці?



Запалкавая фабрыка «Бярэзіна»

Ад 1909 г. у эканамічным развіцці Беларусі назіраўся новы прамысловы ўздым, які працягваўся да пачатку Першай сусветнай вайны. Тэмпы развіцця прамысловасці Беларусі ў гэты час былі вышэйшыя, чым сярэднія паказчыкі па Расійскай імперыі, — сярэднегадавы прырост прамысловай вытворчасці склаў 13,9 %. Апераджальнымі тэмпамі развівалася фабрычна-заводская прамысловасць.

Прамысловы ўздым напачатку XX ст.

Завяршэнне прамысловага перавароту

На пачатак XX ст. прамысловы пераварот у Беларусі завяршыўся, але працягвалася далейшае тэхнічнае пераўзбраенне фабрычна-заводскай вытворчасці. Ва ўсіх галінах прамысловасці Беларусі адбыўся рост энергаўзброенасці дзякуючы выкарыстанню паравых і электрычных машын, рухавікоў унутранага згарання.

Аднак на тэрыторыі Беларусі па-ранейшаму захоўвалася высокая доля дробнай вытворчасці. Напачатку XX ст. у Беларусі на душу насельніцтва прыходзілася амаль у два разы менш вырабленай прамысловай прадукцыі, чым у сярэднім па Расійскай імперыі. Але 12 % запалкавай вытворчасці Расійскай імперыі належала беларускім прадпрыемствам, на долю мясцовых вытворчасцей прыходзілася 18 % лесахімічнай прамысловасці Расійскай імперыі. У Добрушы і Шклове дзейнічалі буйныя папяровыя фабрыкі, была распачата фабрычная вытворчасць шпалераў у Мінску.

Стварэнне акцыянер- ных прадпрыемстваў

Успомніце, што такое манаполія. Якія віды манапалістычных аб'яднанняў вы ведаеце?

Як вы лічыце, чаму замежнікі ўкладвалі грошы ў эканоміку Беларусі?

2. Манапалістычны капіталізм у Беларусі. У гадзі прамысловага ўздыму напачатку XX ст. павялічылася доля акцыянернага капіталу (капіталу акцыянернага таварыства, што размяркоўваецца шляхам выпуску акцый і аблігацый).

Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў Беларусі дзейнічалі 34 акцыянерныя прадпрыемствы, палова з якіх утварылася ў 1908–1914 гг. Праз акцыянерны капітал у эканоміку паступалі замежныя інвестыцыі. Напрыклад, бельгійскім акцыянерным таварыствам належалі віцебскі трамвай і льнопрадзільная фабрыка «Дзвіна», французы валодалі шоўкапрадзільнымі фабрыкамі ў Мінску, нямецкі капітал заўважны быў у дрэваапрацоўцы.

Напачатку XX ст. у прамысловай вытворчасці Беларусі з'явіліся *манапалістычныя аб'яднанні (сіндыкаты)* — аб'яднанні прадпрыемстваў з мэ-

тай прадухілення канкурэнцыі і паляпшэння ўмоў дзейнасці ў галіне вызначэння цэн, закупкі сыравіны, збыту прадукцыі; пры гэтым члены сіндыката захоўваюць вытворчую і юрыдычную самастойнасць. У 1905 г. у Копысі быў створаны сіндыкат кафляных заводчыкаў, у 1906 г. у Оршы — сіндыкат піваварных заводчыкаў Паўночна-Заходняга краю, у 1911 г. — сіндыкат «Прадакон», які кантраляваў вытворчасць канвертавых фабрык Брэста, Вільні і Адэсы, у 1905 г. у Мінску арганізацыйна аформіўся «*Камітэт запалкавых фабрыкантаў Паўночна-Заходняга краю*». Часцяком мясцовыя прадпрыемальнікі рабіліся ініцыятарамі стварэння агульнарасійскіх манапалістычных аб'яднанняў.

3. Развіццё транспарту і гандлю. На працягу XIX — пачатку XX ст. на тэрыторыі Беларусі былі значна ўдасканаленыя водныя шляхі, шасэйныя і грунтовыя дарогі. Да пачатку чыгуначнага будаўніцтва яны былі асноўнымі транспартнымі артэрыямі Беларусі, дазвалялі весці транзітны гандаль з суседнімі рэгіёнамі. Асаблівае значэнне мелі *Пецярубурска-Кіеўская* і *Маскоўска-Варшаўская шасэйныя дарогі*. Водныя шляхі стваралі рэкі басейнаў Дняпра, Заходняй Дзвіны і Нёмана, якія *Днепра-Бугскім*, *Агінскім* і *Бярэзінскім каналамі* злучаліся ў адзіную транспартную сістэму. У рачным суднаходстве за другую палову XIX ст. значна вырасла роля параходаў.

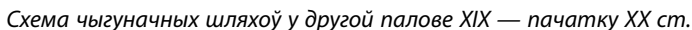
На эвалюцыю гарадскіх паселішчаў, далейшае развіццё гандлю і прамысловасці Беларусі істотны ўплыў аказала чыгуначнае будаўніцтва. Да 80-х гг. XIX ст. чыгункі будавалі прыватныя акцыянерныя таварыствы з удзелам замежнага капіталу. Пасля рэарганізацыі сістэмы чыгуначнага транспарту Расійскай імперыі ўсе асноўныя магістралі Беларусі зрабіліся дзяржаўнымі.

Развіццё транспартнай сістэмы

Чыгуначнае будаўніцтва



Разгледзьце чыгуначную сетку Беларусі. Якія чыгункі і ў якіх гадах былі пабудаваныя? Праз якія беларускія гарады яны праходзілі? Як змянілася роля гэтых гарадоў пасля будаўніцтва чыгункі?



Мінск, Гомель, Орша, Пінск і інш. Беларусь атрымала больш шчыльную сувязь паміж уласнымі рэгіёнамі, а таксама з найважнейшымі індустрыяльнымі раёнамі Расійскай імперыі.

У 1913 г. Беларусь працягласцю чыгунак на адзінку плошчы тэрыторыі ў 1,8 раза пераўзыходзіла аналагічныя паказчыкі па еўрапейскай частцы Расійскай імперыі.

У другой палове XIX ст. кірмашы страцілі сваю ранейшую ролю ў развіцці гандлю. Замест гэтага пачалі пашырацца магазіны і крамы. Галоўным таварам на беларускім рынку ў гэты час быў лес. Другое месца ў таваразвароце займала група тавараў паляводства (збожжавыя, садавіна, агародніна і інш.), аднак іх удзельная вага паступова скарачалася, асабліва ў сувязі з пераарыентацыяй сельскай гаспадаркі на мяса-малочную вытворчасць. Гэта прывяло да росту ў таваразвароце беларускіх губерняў удзельнай вагі прадуктаў жывёлагадоўлі.

Прадукты сельскай гаспадаркі і прамысловыя вырабы з Беларусі вывозіліся ў гарады еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, прывісленскія губерні. Прадпрыемальнікі беларускіх губерняў найбольш актыўныя гандлёвыя сувязі мелі з Германіяй. Гандаль у Беларусі прыносіў большы прыбытак у параўнанні з прамысловасцю. Даходнасць яго была вышэйшая, чым у сярэднім па Расійскай імперыі. У сувязі з паляпшэннем шляхоў зносін вываз сыравіны з тэрыторыі Беларусі прыносіў большы даход, чым яе апрацоўка на месцы.

Напачатку XX ст. завяршаецца фарміраванне ўнутранага рынку. Праз Беларусь ажыццяўляліся гандлёвыя сувязі Расійскай імперыі з заходнімі дзяржавамі. Павелічэнню таварнага абарачэння і развіццю гандлю спрыяла дзейнасць розных гандлёвых аб'яднанняў, крэдытных устаноў, банкаў і ашчадных кас.

Як вы лічыце, чым была абумоўлена вялікая шчыльнасць чыгунак у Беларусі?

Развіццё гандлю

Як вы лічыце, чаму ў другой палове XIX ст. павялічылася роля ў развіцці гандлю магазінаў і крам? З чым гэта звязана?



Крамы гандаль
у Пінску. Канец XIX ст.

Фарміраванне ўнутранага рынку Беларусі



ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Рэспубліка Беларусь ажыццяўляе шматвектарную знешнюю палітыку і падтрымлівае гандлёвыя зносіны з 200 краінамі свету. Экспарт з'яўляецца адным з прыярытэтаў развіцця беларускай эканомікі. Таварная структура экспарту ўключае ў сябе больш за тысячу таварных пазіцый, найважнейшыя сярод якіх — прадукцыя нафтахіміі, машынабудаўніцтва, металургіі, дрэваапрацоўкі, лёгкай прамысловасці, малочная і мясная прадукцыя, мэбля, шкло, шкловалакно, цэмент.

1. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, вызначце, як змянілася геаграфія знешняга гандлю ў параўнанні з XIX ст.
2. Параўнайце тавары, якія экспартаваліся ў XIX ст., з галоўнымі экспартнымі таварамі Рэспублікі Беларусь. Вызначце, у які перыяд пераважаў экспарт прадукцыі, а ў які — сыравіны.
3. Як вы лічыце, які від экспартных тавараў у большай меры адпавядае нацыянальным інтарэсам Беларусі — сыравіна ці гатовая прадукцыя? Сваю думку растлумачце.

У 80-я гг. XIX ст. у Беларусі ўжо працавалі аддзяленні Дзяржаўнага, Сялянскага пазямельнага, Дваранскага банкаў, Мінскі камерцыйны, Віцебскі губернскі і іншыя банкі. У гэты час пашырылася гандлёвае прадпрымальніцтва, сфарміраваўся клас прадпрымальнікаў.

Колькасць буржуазіі расла за кошт прадстаўнікоў розных саслоўяў, перш за ўсё дваранства і купецтва, а таксама мяшчан, ганаровых грамадзян і інш.

Колькасць гарадскога насельніцтва

4. Урбанізацыя. Колькасць гарадскога насельніцтва Беларусі павялічвалася нязначнымі тэмпамі. Удзельная вага гараджан напярэдадні Першай сусветнай вайны складала каля 11 %. Гэта крыху ніжэй за сярэдні паказчык па еўрапейскай частцы Расійскай імперыі — 14,4 %.

Рост гарадоў стрымлівалі асаблівасці тэрытарыяльнага размяшчэння і спецыялізацыі мясцовай прамысловасці, канцэнтрацыя фабрык і заводаў у сель-



Мінск напачатку XX ст.

Разгледзьце фотаздымак горада Мінска ў пачатку XX ст. Якія адрозненні ад сучаснага горада вы заўважылі?

скай мясцовасці. Нязначная патрэба гарадской прамысловасці ў наёмнай рабочай сіле шмат у чым вызначыла адсутнасць тут буйных гарадскіх цэнтраў. Напрыканцы XIX ст. ад 50 да 100 тыс. жыхароў налічвалася толькі ў Мінску і Віцебску. Адмоўна ўплывалі і ўрадавыя мерапрыемствы, скіраваныя на штучнае стрымліванне надання буйным населеным пунктам статусу горада.

Якая асаблівасць этнічнага складу насельніцтва беларускіх гарадоў была абумоўлена палітыкай расійскага ўрада на тэрыторыі Беларусі?



У Беларусі на працягу другой паловы XIX — пачатку XX ст. адбываліся змены, якія сведчылі пра станаўленне індустрыяльнага грамадства. Аднак гэты працэс адбываўся нераўнамерна, па-рознаму пранікаў у розныя сферы жыцця. Прамысловы пераварот завяршыўся да пачатку XX ст., але пры гэтым захоўвалася высокая доля дробнай вытворчасці. Большасць прамысловых прадпрыемстваў працавалі ў сельскай мясцовасці. Гарадское насельніцтва расло павольней, чым у іншых рэгіёнах еўрапейскай часткі Расійскай імперыі.

калі ў свеце...

1872 г. — адкрыта першая чыгунка ў Японіі

на тэрыторыі Беларусі...

1862 г. — адкрыта першая чыгуначная лінія (участак Парэчча — Гродна)

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Складзіце тэзісны план адказу на пытанне «Асаблівасці прамысловага перавароту ў Беларусі».
2. Якія былі асаблівасці развіцця мануфактурнай і фабрычна-заводскай вытворчасці ў Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.?
3. Вызначце ролю чыгуначнага транспарту ў развіцці эканомікі беларускіх губерняў у XIX — пачатку XX ст.
4. Складзіце схему, якая адлюстроўвала б напрамкі ўнутранага і знешняга гандлю Беларусі ў XIX — пачатку XX ст., прадметы гандлю.
5. Чаму ў Беларусі гарадское насельніцтва расло павольней, чым у іншых рэгіёнах еўрапейскай часткі Расійскай імперыі?

§ 9. Сацыяльныя наступствы прамысловай рэвалюцыі ў Беларусі

БУРЖУАЗІЯ ПРАЛЕТАРЫЯТ КУПЕЦ ПАМЕШЧЫК МІГРАЦЫЯ ПАДАТАК ПРЫГОННАЕ ПРАВА ПРАМЫСЛОВАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ ІНДУСТРЫЯЛЬНАЕ ГРАМАДСТВА

1. Змяненне сацыяльнай структуры беларускага грамадства. Прамысловая рэвалюцыя прывяла да сістэмных змен у сацыяльнай структуры насельніцтва Беларусі. У XIX ст. паступова фарміруюцца класы і сацыяльныя структуры буржуазнага грамадства, у першую чаргу буржуазія і пралетарыят.

Буржуазія мела разнародны сацыяльны і нацыянальны склад. Прадпрымальнікі беларускіх губерняў вылучаліся вышэйшай удзельнай вагой прадстаўнікоў дваранства і мінімальным удзелам сялянства. Купцы і мяшчане паступова выціскалі дваран з прамысловага прадпрымальніцтва. У Беларусі гандлёвая буржуазія мела больш значныя капіталы ў параўнанні з прамысловай. Аграрная буржуазія фарміравалася з ліку заможных сельскіх гаспадароў і землеўладальнікаў, якія арганізавалі свае гаспадаркі на прадпрымальніцкай аснове.

2. Становішча сялян і рабочых. Сялянства ў XIX — пачатку XX ст. было самай вялікай па колькасці групай насельніцтва Беларусі. Большасць сялян заставаліся малаземельнымі. Гэтая праблема дапаўнялася цэраспалосіцай (размяшчэннем зямельных участкаў адной гаспадаркі палосамі

Фарміраванне новых сацыяльных груп

Буржуазія

Складзіце схему, якая адлюстроўвае асаблівасці класа буржуазіі, што фарміраваўся ў XIX ст.

Становішча сялян



ўперамежку з чужымі ўчасткамі). Сяляне былі абцяжараны разнастайнымі павіннасцямі — выкупнымі плацзяжамі, земскімі зборамі і г. д. Самастойнасць гаспадарчай дзейнасці вясковых жыхароў стрымлівалася кругавой парукай, што існавала доўгі час, абмежаваннямі свабоды перасоўвання і г. д. Пасля адмены прыгоннага права сялянства заставалася абмежаваным у сваіх правах саслоўем.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ



Карыкатура
1860-х гг.

Карыкатура 1860-х гг. на аграрныя адносіны суправаджалася тэкстам.

Памешчык: «Што ты, мужычок, на адной назе стаіш?».

Селянін: «Ды другую, бачыш, паставіць няма куды. Усюды вашамосці зямліца. Баюся, яшчэ за патраву судзіць будзеце» (патрава — псаванне, вытоптванне чалавекам або жывёламі сельскагаспадарчых пасеваў).

1. Якую сялянскую праблему другой паловы XIX ст. дэманструе гэтая карыкатура?
2. Якія яшчэ абмежаванні вымушалі сялян «стаяць на адной назе»?

Змены ў становішчы сялянства

Змены ў становішчы сялянства адбываліся пад уплывам развіцця рыначных адносін. З гэтым працэсам былі звязаныя маёмаснае расслаенне, рост міграцыйнай актыўнасці сялян і інш. Больш заўважнымі яны робяцца пачынаючы ад 80-х гг. XIX ст. пад уздзеяннем сусветнага аграрнага крызісу.

Сяляне былі незадаволены сваім цяжкім становішчам, і гэта выклікала ў іх пратэст. Яны патрабавалі вяртання зямель, адрэзаных у іх падчас

Формы сялянскага руху



Выступленне сялян.
Другая палова XIX ст.

адмены прыгоннага права, змяншэння падаткаў і павіннасцей. Да рэвалюцыйных падзей 1905–1907 гг. сяляне захоўвалі рысы наіўнага манархізму (веру ў добрага цара-бацюхну), якія спалучаліся з досыць пасіўнымі і малаарганізаванымі формамі сацыяльнага пратэсту. Самымі пашыранымі сярод іх былі самавольнае выкарыстанне лугоў і пашаў, парубкі лесу, патрава ўгоддзяў, захоп ворных зямель. Досыць часта сяляне карысталіся легальнымі формамі супраціву — падавалі скаргі і прашэнні ў розныя ўстановы, арганізоўвалі супраць памешчыкаў судовыя іскі і інш.

Адмена прыгоннага права прывяла да фарміравання рынку вольнанаёмнай працы, што, у сваю чаргу, выступіла ўмовай эканамічнага развіцця. Становішча рабочых у сярэдзіне XIX ст. было фактычна бяспраўнае. Выкарыстоўваліся жорсткія метады эксплуатацыі наёмных работнікаў, ужывалася жаночая і дзіцячая праца, рабочы дзень доўжыўся 13–14 гадз. Матэрыяльнае становішча многіх рабочых было вельмі цяжкае.

Цяжкае становішча рабочых было прычынай іх барацьбы за сацыяльныя правы. Практычна ўсе

Растлумачце прычына-выніковую сувязь паміж развіццём рыначных адносін і маёмасным расслаеннем сялян, іх міграцыйнай актыўнасцю.

Становішча рабочых

Растлумачце прычына-выніковую сувязь паміж адменай прыгоннага права і фарміраваннем рынку наёмных рабочых.

Формы рабочага руху



Забастоўка (стачка) — калектыўнае спыненне працы рабочымі з мэтай задавальнення сваіх эканамічных або палітычных патрабаванняў.



Паразважайце, чаму ўрад вымушаны быў пайсці на саступкі рабочым. Што паспрыяла перамозе чыгуначнікаў?

Прыняцце законаў на рэгуляванні працоўных адносін

выступленні на пачатковым этапе былі выкліканы эканамічнымі прычынамі. На мяжы 70–80-х гг. XIX ст. рабочыя Беларусі пачалі выкарыстоўваць новую форму барацьбы — **забастоўку**.

Адным з найбуйнейшых выступленняў рабочых была забастоўка ў Гомелі ў механічных майстэрнях Лібава-Роменскай чыгункі ў маі-чэрвені 1886 г. У ёй брала ўдзел больш за 500 чалавек. Нагодай для забастоўкі выступіла зніжэнне памераў заробтнай платы і пагаршэнне ўмоў працы. Забастоўка набыла такі размах, што на яе задушэнне былі накіраваныя паліцыя і войскі. Аднак забастоўшчыкі не здаваліся. Іх падтрымалі рабочыя многіх прадпрыемстваў горада і чыгуначнага вузла. У канфлікт умяшаўся губернатар, і новыя правілы былі адменены. Атрымаўшы перамогу, чыгуначнікі выйшлі на работу.

Ад сярэдзіны 90-х гг. XIX ст. рабочыя Беларусі пачалі ладзіць маёўкі — святкаваць 1 Мая як Дзень міжнароднай салідарнасці працоўных. Першымі гэтую акцыю правялі пралетарыі Мінска. Маёўкі мелі нелегальны характар, а іх удзельнікаў пераследавала паліцыя. Рабочыя праяўлялі сябе як сацыяльна актыўная, палітызаваная частка грамадства. Пралетарыят папаўняўся за кошт збяднелага сялянства, мяшчан, рамеснікаў і гандляроў. Рабочы клас Беларусі быў шматнацыянальны і шматканфесійны паводле складу. У сельскай мясцовасці большасць яго складалі беларусы, у гарадах і мястэчках — яўрэі.

Нарастанне сацыяльнага канфлікту паміж рабочымі і ўладальнікамі прадпрыемстваў было прычынай першых мерапрыемстваў у галіне працоўнага заканадаўства. Іх ініцыятарам была дзяржаўная

ўлада ў асобе міністра фінансаў імперыі М. Х. Бунге. Законам ад 1 чэрвеня 1882 г. забаранялася праца на фабрыках і заводах дзяцей ва ўзросце да 12 гадоў, а таксама праца ў начны час для непалетніх. Працоўны дзень для дзяцей ва ўзросце 12–15 гадоў абмяжоўваўся 8 гадзінамі. Стваралася інспекцыя для кантролю за выкананнем фабрычнага заканадаўства.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

3 Працоўнага Кодэкса Рэспублікі Беларусь

Артыкул 114. Для работнікаў, маладзейшых за 18 гадоў, устаноўлена скарачанае працягласць рабочага часу:

для работнікаў ва ўзросце ад 14 да 16 гадоў — не больш за 23 гадзіны на тыдзень;

для работнікаў ва ўзросце ад 16 да 18 гадоў — не больш за 35 гадзін на тыдзень.

Артыкул 115. Працягласць штодзённай працы (змены) не можа перавышаць:

для работнікаў ва ўзросце ад чатырнаццаці да шаснаццаці гадоў — 4 гадзіны 36 хвілін, ад шаснаццаці да васьмнаццаці гадоў — 7 гадзін;

для навучэнцаў, якія атрымліваюць агульную сярэднюю, прафесійна-тэхнічную адукацыю, спецыяльную адукацыю на ўзроўні агульнай сярэдняй адукацыі, што працуюць на працягу навучальнага года ў вольны ад вучобы час, ва ўзросце ад чатырнаццаці да шаснаццаці гадоў — 2 гадзіны 18 хвілін, ва ўзросце ад шаснаццаці да васьмнаццаці гадоў — 3 гадзіны 30 хвілін.

1. *Параўнайце ўмовы дзіцячай працы ў XIX ст. і ў цяперашні час. Вызначыце, якія змены адбыліся.*

2. *Як вы лічыце, чаму дзяржавы заканадаўча абмяжоўваюць працягласць і ўмовы дзіцячай працы?*

Закон ад 2 чэрвеня 1897 г. для дарослых рабочых усталёўваў максімальны рабочы дзень працягласцю не больш за 11,5 гадзін. Замацоўваліся нядзельныя і святочныя дні адпачынку. Аднак фабрычна-заводскае заканадаўства Расійскай імперыі ў гэты час змяшчала мноства недакладных фармулёвак, што часцяком дазваляла прадпрымальнікам абыходзіць яго.

Перадумовы і прычыны працоўнай міграцыі

Міграцыя сялянства пасля адмены прыгоннага права



Будаўніцтва чыгункі.
Другая палова
XIX ст.

Міграцыі на мяжы XIX–XX стст.

У 1903 г. была ўведзена адказнасць прадпрымальнікаў за няшчасныя выпадкі з рабочымі падчас працы. Наступным крокам у галіне страхавання, сацыяльнага забеспячэння было прыняцце 23 чэрвеня 1912 г. пакета законаў аб забеспячэнні рабочых у сувязі з няшчаснымі выпадкамі і захворваннем.

3. Працоўныя міграцыі. Пад уплывам прамысловай рэвалюцыі, працэсаў станаўлення індустрыяльнага грамадства ўзмацніліся міграцыі (тэрытарыяльныя перасоўванні) насельніцтва, якія былі выкліканы перш за ўсё эканамічнымі прычынамі, неабходнасцю пошуку працы, дадатковых заробкаў.

У першыя дзесяцігоддзі пасля адмены прыгоннага права беларускія сяляне паказвалі невысокі ўзровень міграцыйнай актыўнасці ў параўнанні з іншымі народамі Расійскай імперыі. Насельніцтва беларускіх губерняў у той час складала 7,5 % жыхароў еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, а беларусаў сярод тых, хто выпраўляўся на адыходныя промыслы, было каля 5 %.

Выхадцы з вёскі мелі няшмат шанцаў знайсці работу ў беларускіх гарадах з прычыны слабасці гарадской прамысловасці, невялікай яе патрэбы ў рабочых руках, а таксама канкурэнцыі з боку яўрэйскай беднаты. Яны часцей знаходзілі сабе занятак на будаўніцтве чыгунак, прадпрыемствах Масквы, Пецярбурга, Адэсы і інш. Большасць сялян адыходзілі на кароткачасовыя заробкі. Вывучалася нават пэўная рэгіянальная спецыялізацыя адыходу: насельніцтва Віцебскай і Віленскай губерняў кіравалася ў Пецярбургскую губерню, Магілёўскай і Мінскай — у Кіеўскую, Екацярынаслаўскую і Херсонскую, Гродзенскай — у Варшаўскую губерню.

На мяжы XIX–XX стст. міграцыі насельніцтва Беларусі робяцца больш актыўнымі, у першую чаргу за яе межы. Тэрытарыяльныя перасоўванні

гэтага перыяду таксама былі выкліканы эканамічнымі прычынамі. На тэрыторыі беларускіх губерняў востра адчувалася аграрная перанаселенасць — лішак насельніцтва ў адносінах да колькасці сельскагаспадарчых зямель, якія апрацоўваліся. Сяляне вымушаныя былі шукаць дадатковыя заробкі, накіроўвацца ў прамысловыя цэнтры Расійскай імперыі, перасяляцца ў малаабжытыя раёны за Урал.

За межы Беларусі ў іншыя рэгіёны еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, перш за ўсё прамысловыя цэнтры — Маскву, Пецяярбург, Данбас і інш., — у пошуках працы накіравалася каля 600–800 тыс. чалавек. Толькі ў Пецяярбурзе перад пачаткам Першай сусветнай вайны жыло звыш 70 тыс. выхадцаў з беларускіх губерняў. Часцяком іх пачаткова прыцягвалі на некваліфікаваныя работы, брукаванне вуліц, падсобныя і земляныя работы.

4. Перасяленчы рух. Значным быў перасяленчы рух сялян туды, дзе, на іх думку, было шмат зямлі і сапраўдная воля, — у Сібір, на Далёкі Усход, Паўночны Каўказ. На мяжы XIX–XX стст. урадавая

Перасяленне сялян
у аддаленыя раёны
Расійскай імперыі

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Міграцыя беларускага сялянства ў Сібір актывізавалася напачатку XX ст. На тэрыторыі шэрага раёнаў Заходняй Сібіры перасяленцы з Беларусі атрымалі назву «самаходы». Яны прынеслі ў Сібір культуру лёну. У гэты перыяд ужо ствараліся кааператывы, якія збіралі і збывалі лён і выраблялі лянныя тканіны.

1. Чаму беларускіх перасяленцаў называлі «самаходамі»?
2. Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі даведайцеся, што новага беларускія перасяленцы ўнеслі ў жыццё Сібіры.



Беларускія перасяленцы
ў Сібіры

Міграцыя за межы Расійскай імперыі

палітыка была скіравана на тое, каб заахвоціць сялян перасяляцца на ўсход Расійскай імперыі. На першыя пазіцыі ў краіне па колькасці перасяленцаў у Сібір у гэты час выйшлі Магілёўская і Віцебская губерні. Усяго з тэрыторыі Беларусі на слабазаселеныя землі за Урал накіравалася ў канцы XIX — пачатку XX ст. каля 420–450 тыс. чалавек.

Напачатку XX ст. заўважнай робіцца працоўная міграцыя ў краіны Захаду. Там выхадцы з Беларусі працавалі на самых цяжкіх работах. Сваё знаходжанне за мяжой яны часта разглядалі як часовае, з мэтай зарабіць грошы для ўкладання іх ва ўласную гаспадарку на радзіме. Часцяком у іх гэта атрымоўвалася. Менавіта дзякуючы інвеставанню ў сельскую гаспадарку заробленых сялянамі «амерыканскіх» грошай параўнальна больш выніковым аказалася правядзенне на тэрыторыі Беларусі сталыпінскай аграрнай рэформы.

Наступствы працоўнай міграцыі

Ад’езд на заробкі за мяжу, у прамысловыя цэнтры Расійскай імперыі аказаў станоўчы ўплыў на фарміраванне рынку рабочай сілы ў Беларусі. Нават сяляне, якія па вяртанні на радзіму не здолелі абзавесціся ўласнай гаспадаркай, паспяхова саборнічалі на рынку працы, ствараючы больш кваліфікаваную групу наёмных работнікаў.



*Да пачатку XX ст. у Беларусі не завяршыўся працэс ста-
наўлення класаў і сацыяльных груп індустрыяльнага грамад-
ства. Рабочы клас і буржуазія былі нешматлікія і разрозне-
ныя паводле этнічнай і канфесійнай прыналежнасці. У бела-
рускім грамадстве па-ранейшаму захоўваўся падзел на
саслоўныя групы. Прамысловая рэвалюцыя і фарміраванне
індустрыяльнага грамадства абумовілі працоўныя міграцыі
беларусаў.*

калі ў свеце...

1884 г. — прыняцце закона аб свабодзе
прафсаюзных арганізацый у Францыі

на тэрыторыі Беларусі...

1885 г. — прыняцце закона аб забա-
роне начной працы жанчын і непаў-
налетніх ва ўзросце да 17 гадоў на
шкодных вытворчасцях

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Як змянілася сацыяльная структура беларускага грамадства ў выніку прамысловай рэ-
валюцыі? Якія новыя класы буржуазнага грамадства фарміраваліся?
2. Складзіце схему «Асноўныя класы буржуазнага грамадства ў Беларусі напачатку XX ст.»,
адлюструйце ў ёй крыніцы фарміравання асноўных класаў буржуазнага грамадства.
3. Якія сацыяльныя супярэчнасці абвастрыліся ў беларускім грамадстве ў XIX ст.?
4. Ахарактарызуйце формы сялянскага руху ў другой палове XIX — пачатку XX ст. Якія
мэты ён ставіў? Якіх вынікаў дасягнуў?
5. Прывядзіце прыклады эканамічнай і палітычнай барацьбы рабочых Беларусі ў другой
палове XIX — пачатку XX ст. Якая з іх пераважала і чаму? Якія захады зрабіла дзяржава,
каб паменшыць маштабы рабочага руху?
6. Вылучыце прычыны і асноўныя напрамкі працоўнай міграцыі сялян у другой палове
XIX — пачатку XX ст. Якія фактары вызначалі міграцыйную актыўнасць беларускага на-
сельніцтва?

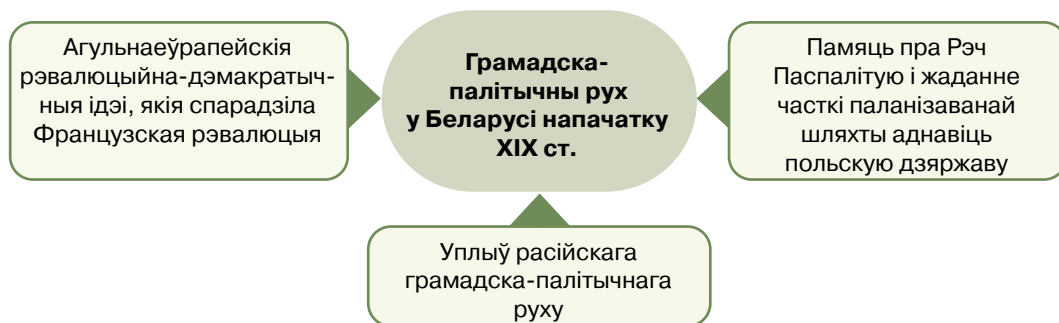


§ 10. Грамадска-палітычныя рухі ў Беларусі ў XIX ст.

«ПЛАН АГІНСКАГА» ФІЛАМАТЫ ФІЛАРЭТЫ ДЗЕКАБРЫСТЫ «ТАВАРЫІСТВА ВАЕННЫХ СЯБРОЎ» «ДЭМАКРАТЫЧНАЕ ТАВАРЫІСТВА» «МУЖЫЦКАЯ ПРАЎДА» НАРОДНІКІ

Фактары, якія паўплывалі на грамадска-палітычны рух у Беларусі напачатку XIX ст.

1. Праекты грамадска-палітычнага і культурнага развіцця Беларусі. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай Беларусь ператварылася ў частку Расійскай імперыі. На працягу XIX ст. з'яўляліся розныя праекты яе грамадска-палітычнага і культурнага развіцця. Іх прапаноўвалі прадстаўнікі расійскай адміністрацыі, мясцовыя арганізацыі і чыноўнікі, прадстаўнікі паланізаваанай шляхты.



Прааналізуйце фактары, якія ўплывалі на грамадска-палітычны рух у Беларусі. Як вы лічыце, які з іх быў вызначальным? Сваю думку аргументуйце.

У 1810–1811 гг. прадстаўнік арыстакратычнага роду *Міхал Клеафас Агінскі* распрацаваў план стварэння **аўтаномнага** Вялікага Княства Літоўскага ў складзе Расійскай імперыі. Ён атрымаў назву «*План Агінскага*». Праект пераўтварэнняў быў прадстаўлены імператару Аляксандру I, аднак далейшага развіцця не атрымаў, бо ў 1812 г. пачалася вайна з Напалеонам.

«План Агінскага»



Аўтаномія — права ўнутранага самакіравання, якое даецца асобнай тэрыторыі або народу, што кампактна жыве ў межах дзяржавы.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

З запіскі Міхала Клеафаса Агінскага імператару Аляксандру I аб адраджэнні Вялікага Княства Літоўскага. 15 мая 1811 г.

Частка Польшчы, далучаная да Расійскай імперыі, складала калісьці асобнае самастойнае ўладанне — Літву... Жыхары яго спрадвечу дбалі пра свае правы, вылучаліся мужнасцю і любоўю да Айчыны... Я перакананы, што калі б з далучаных да Расіі польскіх зямель была ўтворана адна правінцыя, захавана імя Літвы і пакінуты яе старажытныя правы, і калі б з яе быў створаны асобны край са сваім кіраваннем, але ў якасці далучанай і ўключанай у склад Расійскай імперыі дзяржавы, дык тады іншаземны ўплыў пранікаў бы туды з цяжкасцю.

<...> Гэты крок парушыў бы праект Напалеона... і нават калі б такім чынам нельга было прадухіліць вайну, дык яна будзе адцягнута і дасць магчымасць Расіі падрыхтавацца да яе. Напалеон меў бы супраць сябе восем мільёнаў жыхароў, на якіх, як ён мяркуе, можна разлічваць.

1. Чым аўтар запіскі тлумачыў неабходнасць аднаўлення ВКЛ? Чаму ён лічыў, што гэта было выгадна Аляксандру I?
2. Якія словы ў дакуменце паказваюць на тое, што гаворка ідзе пра аўтаномію ВКЛ у складзе Расійскай імперыі?



Міхал Клеафас Агінскі.
Мастак Ф. К. Фабр.
1805 г.

Часовы ўрад ВКЛ

Падчас ваенных падзей 1812 г. частка беларускай шляхты, у прыватнасці князь Дамінік Радзівіл і яго прыхільнікі, спадзеючыся на магчымасць адраджэння ВКЛ, падтрымала Напалеона. Для кіравання тэрыторыямі быў створаны часовы мясцовы адміністрацыйны орган «*Камісія часовага ўрада Вялікага Княства Літоўскага*» («*Часовы ўрад ВКЛ*»). Шляхта спадзявалася, што гэтыя дзеянні стануць крокам на шляху да адраджэння ВКЛ. Але для французскай адміністрацыі стварэнне Часовага ўрада ВКЛ было толькі спосабам прыцягнуць на свой бок мясцовую знаць і сродкам забеспячэння арміі рэкрутамі і фуражом. Пасля выгнання напалеонаўскіх войскаў з Расійскай імперыі Камісія перастала існаваць.

Дзейнасць тайных таварыстваў

Планы грамадска-палітычнага пераўладкавання, нацыянальна-культурныя памкненні зараджаліся сярод навучэнскай моладзі, цэнтрам дзейнасці якой быў Віленскі ўніверсітэт. Там паўсталі тайныя студэнцкія аб'яднанні, якія вялі культурна-асветную дзейнасць, займаліся вывучэннем беларускай мовы і культуры, а таксама пад уплывам Французскай рэвалюцыі выступалі за ідэалы свабоды, роўнасці, сацыяльныя пераўтварэнні і дзяржаўнае пераўладкаванне. Многія арганізацыі прадстаўлялі радыкальны лагер польскага нацыянальнага руху, прыхільнікі якога выступалі за адраджэнне Рэчы Паспалітай з беларускімі землямі ў яе складзе.

Найбуйнейшымі і найбольш вядомымі студэнцкімі арганізацыямі былі *Таварыства філаматаў* («аматары ведаў») і *Таварыства філарэтаў* («аматары дабрачыннасці»).

У 1822 г. быў выдадзены рэскрыпт Аляксандра I аб забароне тайных таварыстваў, у выніку зробленых урадам захадаў іх дзейнасць спынілася. Для недапушчэння ўплыву заходняга вальнадумства былі ўведзены абмежаванні на навучанне за мяжой.

У 1830–1850-х гг. на тэрыторыі Беларусі папулярнасць набылі дэмакратычныя ідэі ліберальнага і рэвалюцыйнага характару. Як і раней, правадніком гэтых ідэй выступала студэнцкая моладзь. Дзяржаўна-палітычнае існаванне Беларусі яны па-ранейшаму бачылі ў складзе Рэчы Паспалітай. Асаблівая ўвага ўдзялялася сялянам, вывучаліся сялянскі побыт і традыцыі, прапаноўваліся ідэі паляпшэння іх эканамічнага становішча. Гэтыя ідэі актыўна пашыраліся пры дапамозе ўлётак і лістоў, праз агітацыйныя выступленні. У 1836 г. было створана «Дэмакратычнае таварыства» на чале з *Францам Савічам*. Таварыства падтрымлівала ідэі барацьбы супраць самадзяржаўя, пашырэння правоў сялян (у тым ліку надзялення зямлёй). У 1839 г. таварыства было выкрытае, яго ўдзельнікі арыштаваныя.

У гэты ж час сярод беларускай інтэлігенцыі, якая тады зараджалася, фарміруецца ідэя адміністрацыйнай аўтаноміі для беларускіх і літоўскіх губерняў у складзе Расійскай імперыі. Яе прыхільнікі атрымалі назву «краёўцы». Яны займаліся вывучэннем і папулярызаваннем гісторыі і культуры Беларусі, падтрымлівалі выкарыстанне беларускай мовы. Сярод іх — Адам Кіркор, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і інш.

2. Нацыянальныя рухі ў Беларусі: прычыны, мэты, характар, плыні. У XIX ст. нацыянальны рух у Беларусі быў абумоўлены яе нядаўнім уваходжаннем у склад Рэчы Паспалітай, прапольскім характарам мясцовых эліт, а таксама наяўнасцю прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей, якія жылі на тэрыторыі Беларусі.

Паланізаваная шляхта з’яўлялася асновай польскага нацыянальнага руху на тэрыторыі Беларусі, які выступаў за адраджэнне Рэчы Паспалітай як польскай дзяржавы і разглядаў Беларусь як яе неад’емную частку.

«Дэмакратычнае таварыства»



Ф. Савіч.
Невядомы мастак

Дзейнасць «краёўцаў»

Умовы фарміравання нацыянальнага руху

Польскі нацыянальны рух

Ідэалогія заходнерусізму

Заходнерусізм — сістэма поглядаў, прыхільнікі якіх разглядалі беларусаў як частку трыадзінага (вялікарусы, беларусы, маларусы) тытульнага народа Расійскай імперыі.

Нацыянальны рух яўрэйскага насельніцтва

Як вы лічыце, чаму на тэрыторыі Беларусі склаўся яўрэйскі нацыянальны рух? Якія фактары гэтаму спрыялі?

Патрыятычнае таварыства

Важную ролю ў працэсе дэпаланізацыі насельніцтва беларускіх губерняў адыгрывала ідэалогія «заходнерусізма». Статыстычныя і этнаграфічныя матэрыялы, сабраныя прадстаўнікамі «заходнерусізма» ў час іх экспедыцый па Беларусі, змяшчалі доказы самабытнасці беларускай культуры, прыцягнулі ўвагу да асаблівасцей беларускага этнасу, у пэўнай меры спрыялі развіццю беларускай нацыянальнай ідэі. Гісторыкі гэтага кірунку першыя паказалі на вытокі адметнасці беларусаў на прыкладзе гісторыі Полацкай зямлі і ВКЛ да Крэўскай уніі.

Аднак ні польскі нацыянальны рух, ні заходнерусізм не разглядалі пытання наконт магчымасці ўзнікнення самастойнага дзяржаўнага ўтварэння на тэрыторыі Беларусі.

Нацыянальны рух прадстаўнікоў яўрэйскага насельніцтва аформіўся бліжэй да канца XIX ст. і быў звязаны са стварэннем грамадскіх і партыйных арганізацый, заснаваных на членстве паводле нацыянальнай прыкметы. Гэта былі арганізацыі рабочых, якія фарміраваліся і дзейнічалі пераважна ў гарадах. Першапачатковыя іх мэты заключаліся ў барацьбе за паляпшэнне становішча яўрэйскіх рабочых і эканамічныя пераўтварэнні. Яўрэйскія нацыянальныя арганізацыі наладжвалі сувязі як з польскімі, так і з расійскімі арганізацыямі сацыял-дэмакратычнага характару.

XIX ст. было часам фарміравання нацыянальных ідэй у дзяржавах Усходняй Еўропы. Фарміраванне беларускай нацыянальнай ідэі вучоныя адносяць да другой паловы XIX ст.

3. Польскае пытанне і шляхецкія паўстанні. Польская шляхта імкнулася адрадіць Рэч Паспалітую ў межах 1772 г. Гэта значыць, што яе інтарэсы закраналі і тэрыторыю Беларусі. Такіх самых пазіцый прытрымлівалася частка паланізаваанай беларускай шляхты. Напачатку 1820-х гг. было

ўтворана польскае «*Патрыятычнае таварыства*». Яно разлічвала на саюз з рускімі дзекабрыстамі з мэтай арганізацыі супольнага паўстання і адраджэння Рэчы Паспалітай. Аднак дзекабрысты гатовыя былі прызнаць права незалежнасці толькі за Польшчай (выключаючы тэрыторыю Беларусі). У 1826 г. удзельнікі «Патрыятычнага таварыства» былі арыштаваны і аддадзены пад суд.

Спробай польскай шляхты адрадзіць Рэч Паспалітую ў межах 1772 г. было паўстанне 1830–1831 гг. Яно пачалося ў Варшаве ў 1830 г., разрозненныя паўстанцкія атрады дзейнічалі ў заходніх рэгіёнах Беларусі. Кіраўнікі паўстання знаходзіліся на тэрыторыі Польшчы. Для каардынацыі дзеянняў на тэрыторыі беларускіх і літоўскіх губерняў быў створаны *Віленскі цэнтральны паўстанцкі камітэт*. Паўстанне падтрымала частка прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя, якія жадалі ўключыць тэрыторыю Беларусі ў склад Рэчы Паспалітай і атрымаць палітычныя прывілеі. Для сялян, якія заставаліся прыгоннымі, заклікі паўстанцаў не ўяўлялі цікавасці. Не атрымалі шырокай падтрымкі ідэі паўстання і сярод мяшчан. Расійскі ўрад, імкнучыся не дапусціць удзелу шырокіх мас насельніцтва ў паўстанні, абвясціў пра памілаванне тых, хто добраахвотна пакіне паўстанцкія атрады.

Паўстанцаў аслабляў і ўнутраны раскол. Удзельнікі паўстання падзяліліся на два кірункі — дэмакратычны і кансерватыўны.

У жніўні 1831 г. паўстанне было падаўлена. На тэрыторыі Беларусі ўвялі шэраг абмежавальных мерапрыемстваў для памяншэння польскага ўплыву.

Наступнай спробай рэстаўрацыі Рэчы Паспалітай было паўстанне 1863–1864 гг. Паўстанцы, як і ўдзельнікі польскага паўстання 1830–1831 гг., не ўзнімалі пытання аб стварэнні нацыянальнай беларускай дзяржаўнасці. Прадстаўнікі «белай» плыні

Паўстанне 1830–1831 гг.

Як вы лічыце, чаму сяляне і мяшчане не прынялі масавага ўдзелу ў паўстанні?

Паўстанне 1863–1864 гг.



Удзельнікі паўстання 1830–1831 гг.

Дэмакратычны кірунак

выступалі за адраджэнне Рэчы Паспалітай і за далейшыя пераўтварэнні ў дзяржаве, у тым ліку за надзяленне сялян зямлёй



Іаахім Лялевель

Кансерватыўны кірунак

выступалі за адраджэнне Рэчы Паспалітай у ранейшым выглядзе, без ніякіх пераўтварэнняў



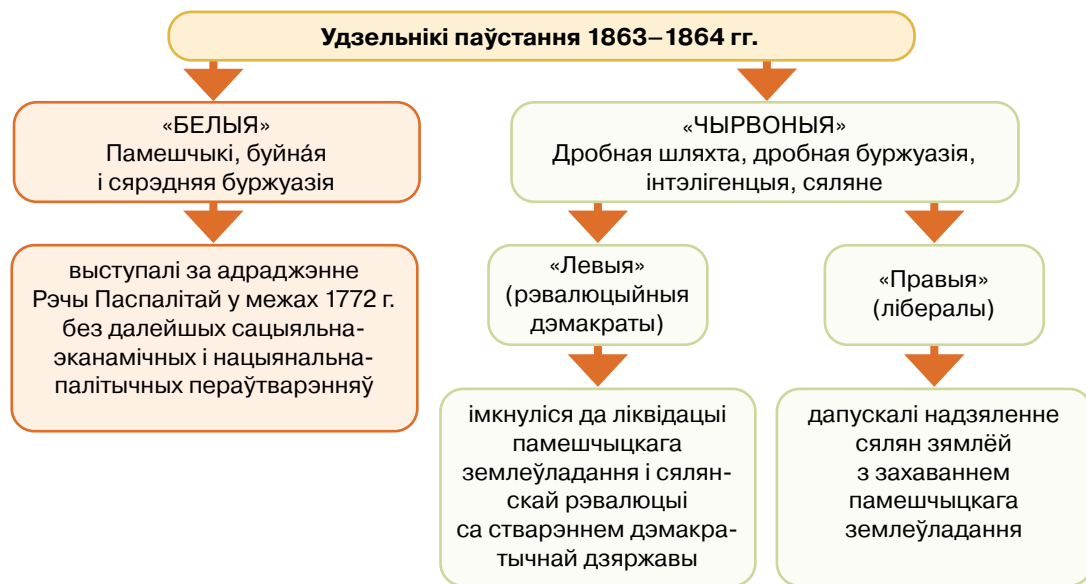
Адам Чартарыйскі

Параўнайце дэмакратычны і кансерватыўны кірункі паўстання. Якую агульную мэту яны мелі? У чым адрозненні паміж гэтымі кірункамі?

ў паўстанні імкнуліся да адраджэння Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. з уключэннем у яе склад зямель Беларусі, Літвы і Правабярэжнай Украіны шляхам дыпламатычнага ціску заходнееўрапейскіх краін на расійскі ўрад. «Чырвоны» лагер прапаноўваў ідэю аб стварэнні «дэмакратычнай дзяржавы» ў ходзе нацыянальна-вызваленчага руху. Аднак рэальнай іх мэтай было адраджэнне Рэчы Паспалітай як польскай дзяржавы. Цэнтрам падрыхтоўкі паўстання зрабіліся польскія землі.

У 1862 г. у Варшаве быў створаны *Цэнтральны нацыянальны камітэт*, для каардынацыі дзеянняў на тэрыторыі Беларусі і Літвы — *Літоўскі правінцыяльны камітэт* у Вільні. Яго ўзначаліў **Кастусь Каліноўскі**, які не бачыў самастойных перспектыв для Беларусі.

Паўстанне пачалося ў Варшаве ў студзені 1863 г. Ахапіла пераважна заходнія тэрыторыі Беларусі. У Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губернях існавалі асобныя ачагі паўстання. Сярод паўстанцаў не было адзінства.



Для пашырэння сваіх ідэй прадстаўнікі «левага» крыла ў 1862–1863 гг. выдавалі нелегальную газету «Мужыцкая праўда» (лацінкай на беларускай мове, выйшла 7 нумароў). Большая частка

«Мужыцкая праўда»

Падаўленне паўстання

Успомніце, якія дадатковыя ўмовы сялянскай рэформы 1861 г. увёў для беларускіх сялян расійскі ўрад.

Дзейнасць дзекабрыстаў



М. Рукевіч.
Невядомы мастак

матэрыялаў для газеты была напісаная К. Каліноўскім пад псеўданімам «*Яська — гаспадар з-пад Вільні*».

Паводле складу ўдзельнікаў паўстанне было шляхецкае, паводле сваіх нацыянальных задач — польскае. У 1863 г. расійскі ўрад з мэтай прыцягнуць сялян на свой бок абвясціў шэраг ільгот і паслабленняў для сялян заходніх губерняў у правядзенні сялянскай рэформы 1861 г. Іх пачалі прыцягваць для нагляду за польскімі памешчыкамі-паўстанцамі. Для задушэння паўстання была прыцягнутая армія. Віленскім генерал-губернатарам быў прызначаны М. М. Мураўёў, які ўжываў жорсткія меры ў адказ на тэрор паўстанцаў. У 1864 г. паўстанне было задушана. Працягнуліся абмежавальныя мерапрыемствы, узмацнілася дэпаланізацыя, буржуазныя рэформы праводзіліся на тэрыторыі Беларусі з абмежаваннямі і адтэрмінаваннем.

4. Уплыў расійскага грамадска-палітычнага руху. Напачатку 1820-х гг. у Расійскай імперыі пашыраліся ідэі, накіраваныя на барацьбу з самадзяржаўем, якія выліліся ў паўстанне дзекабрыстаў на Сенацкай плошчы ў Пецяярбурзе ў снежні 1825 г. Дзекабрысты ў большасці сваёй былі афіцэрамі расійскай арміі. Многія з іх служылі ў Беларусі.

Ідэі дзекабрыстаў атрымалі падтрымку сярод часткі афіцэраў на тэрыторыі Беларусі. Напрыклад, у Бабруйскай крэпасці быў распрацаваны нерэалізаваны «*бабруйскі план паўстання*», паводле якога планаваўся арышт імператара Аляксандра I падчас яго знаходжання ў крэпасці.

У Мінску дзекабрыст Мікіта Мураўёў распрацаваў першы варыянт праекта канстытуцыі, які атрымаў назву «мінскі».

У 1825 г. непадалёк ад Беластока былы філарэт Міхаіл Рукевіч стварыў «*Таварыства ваенных сяб-*

роў». Удзельнікі таварыства намагаліся сарваць прысягу на вернасць імператару Мікалаю I, але спроба была няўдалая, арганізатараў адправілі на катаржныя работы ў Сібір.

Праекты грамадска-палітычнага ўладкавання, аформленыя ў асяродку вышэйшых пластоў насельніцтва (дваранства і шляхты), не ўлічвалі інтарэсаў сялянства, якое складала большую частку насельніцтва як беларускіх губерняў, так і ўсёй Расійскай імперыі, а значыць, не маглі разлічваць на падтрымку шырокіх мас насельніцтва. Гэтая акалічнасць прывяла да разумення неабходнасці прыцягнення да грамадска-палітычнай барацьбы прадстаўнікоў сялянскага насельніцтва.

У 1870-я гг. на тэрыторыі Расійскай імперыі ўзнікае *народніцкі рух*. Народнікі выступалі за найхутчэйшае вырашэнне сялянскага пытання. Сярод народнікаў пераважалі прадстаўнікі інтэлігенцыі, навучэнскай моладзі. Для агітацыі сялян і пашырэння сваіх ідэй яны выкарыстоўвалі практыку «хаджэння ў народ», але шырокай падтрымкі сярод сялян так і не атрымалі.

Цэнтрам дзейнасці беларускіх народнікаў быў Пецярбург, дзе навучаліся ўраджэнцы Беларусі. У 1884 г. яны стварылі суполку «Гоман» на чале з **Аляксандрам Марчанкам** і **Хаімам Ратнерам**. Менавіта на старонках іх нелегальнага друкаванага часопіса «Гоман» упершыню было заяўлена пра існаванне беларускай нацыі і задачы беларускага культурнага руху.

Пасля забойства народнікам Ігнатам Грынявіцкім імператара Аляксандра II пачаўся перыяд рэакцыі. Народніцкія арганізацыі спынілі сваё існаванне.

На змену народніцтву прыйшлі *ідэі сацыял-дэмакратыі*. Сацыял-дэмакраты выступалі за сацыялістычную рэвалюцыю з апорай на рабочых, стварэнне грамадства роўнасці і дэмакратыі без

Прыцягненне да грамадска-палітычнага руху сялян

Народніцкі рух

Растлумачце, чаму народніцкі рух атрымаў такую назву.

Першая заява пра існаванне беларускай нацыі

Зараджэнне сацыял-дэмакратычнага руху



класавага падзелу і эксплуатацыі. Менавіта сацыял-дэмакраты для дасягнення сваіх мэт і ажыццяўлення палітычнай барацьбы пачалі ствараць першыя палітычныя партыі на тэрыторыі Расійскай імперыі.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Часопіс «Гоман» (1884 г.)



Звернемся да нашай Радзімы. Гэтая краіна мае ўсе арыгінальныя адметнасці, якія надаюць ёй своеасаблівую фізіяномію і самым натуральным чынам вылучаюць яе як асаблівую галіну славянскага племені. Яе кліматычныя і этнаграфічныя ўмовы — гэта непраходныя балоты і тут жа тыя сыпучыя пяскі, гэта зліццё азёр і прытокаў Дняпра, Нёмана і Дзвіны — рэзка адрозніваюць краіну ад яе суседзяў — Вялікаросіі, Польшчы і Маларосіі. Народ, што жыве тут, дзякуючы непраходнасці балот, пяскоў і лясоў, якія цяпер чэзнуць, захаваў дасюль чысты тып славянскага племені.

Дык вось, мы — беларусы, таму мы маем змагацца ў імя мясцовых інтарэсаў беларускага народа і федэратыўнай аўтаноміі краіны; мы — рэвалюцыянеры, таму што, падзяляючы праграму барацьбы «Народнай волі», лічым неабходным прыняць удзел у гэтай барацьбе; мы — сацыялісты, бо нашай галоўнай мэтай з’яўляецца эканамічнае паляпшэнне краіны на пачатках навуковага сацыялізму. Вось асноўныя палажэнні праграмы, якія выразна маглі б вызначыць аддаленыя мэты і найбліжэйшую практычную дзейнасць беларусаў.

1. Якія фактары, на думку сябраў суполкі «Гоман», дазволілі беларускаму народу захаваць сваю ўнікальнасць?
2. Якія тэрыторыі былі вызначаныя як месца пражывання беларускага народа?
3. Якую палітычную мэту ставілі ўдзельнікі суполкі «Гоман»? Якім чынам яны хацелі яе дасягнуць?



На працягу XIX ст. шляхецкія ідэі адраджэння Рэчы Паспалітай як фактычна польскай дзяржавы паступова саступалі месца ідэям нацыянальна-дзяржаўнага вызначэння Беларусі і сацыяльнай роўнасці. Тайныя таварыствы і гурткі саступалі месца палітычным партыям і арганізацыям.

калі ў свеце...

1885 г. — створаны Індыйскі нацыянальны кангрэс

на тэрыторыі Беларусі...

1884 г. — першая заява пра існаванне беларускай нацыі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія былі асаблівасці грамадска-палітычнага руху на тэрыторыі Беларусі ў XIX ст.? Якія праекты грамадска-палітычнага і культурнага развіцця Беларусі былі створаны ў гэты перыяд?
2. Ахарактарызуйце мэты і вынікі польскага нацыянальнага руху на тэрыторыі Беларусі ў XIX ст. Які быў сацыяльны склад удзельнікаў гэтага руху?
3. Што такое ідэалогія заходнерусізма? Ацаніце яе значэнне ў гісторыі Беларусі XIX ст.
4. Якія фактары паўплывалі на грамадска-палітычны рух на тэрыторыі Беларусі ў XIX ст.? Канкрэтызуйце свой адказ прыкладамі.
5. Хто і калі ўпершыню заявіў пра існаванне беларускай нацыі і самастойныя задачы беларускага нацыянальна-культурнага руху?



§ 11. Грамадска-палітычная барацьба ў Беларусі напачатку XX ст.

БУНД РСДРП
БСГ РЭВАЛЮЦЫЯ
КРЫВАВАЯ НЯДЗЕЛЯ
КУРЛОЎСКІ РАССТРЭЛ
ДЗЯРЖАЎНАЯ ДУМА
КАДЭТЫ АКЦЫБРЫСТЫ
МАНІФЕСТ 17 КАСТРЫЧНІКА

Першыя палітычныя партыі на тэрыторыі Беларусі

Як вы лічыце, з чым звязанае з’яўленне на тэрыторыі Беларусі напачатку XX ст. нацыянальных палітычных партый?

1. Узнікненне палітычных партый. Пашырэнне сацыялістычнай ідэалогіі абумовіла змены ў формах рэвалюцыйнага руху ў Расійскай імперыі. На мяжы XIX–XX стст. на тэрыторыі Беларусі з’яўляюцца палітычныя партыі. Ад самага пачатку сваёй дзейнасці тут праяўлялі актыўнасць Польская сацыялістычная партыя (ПСП) і Літоўская сацыял-дэмакратычная партыя, якія галоўнае месца адводзілі вырашэнню нацыянальнага пытання, але не на карысць беларусаў.

Палітычныя партыі рэвалюцыйна-дэмакратычнага кірунку ў Беларусі

Назва	Дата ўтварэння	Кароткая характарыстыка	Задачы партыі
Усеагульны яўрэйскі рабочы саюз у Літве, Польшчы і Расіі (Бунд)	1897 г.	Найбуйнейшая сацыял-дэмакратычная арганізацыя Расійскай імперыі. Напачатку XX ст. арганізацыі Бунда дзейнічалі практычна ва ўсіх гарадах і мястэчках Беларусі	Абарона інтарэсаў яўрэйскіх рабочых

§ 11. Грамадска-палітычная барацьба ў Беларусі напачатку XX ст.

Расійская сацыял-дэмакратычная рабочая партыя (РСДРП)	1898 г.	Неўзабаве пасля стварэння ў выніку арыштаў РСДРП страціла кіраўнікоў цэнтральных органаў, што выклікала часовую дэзарганізацыю. Дзейнасць партыі аднавілася толькі ў 1903 г. У канцы 1903 — пачатку 1904 г. групы РСДРП з'явіліся ў Мінску, Гомелі, Віцебску, Барысаве і інш.	Найбліжэйшыя задачы: звяржэнне самадзяржаўя, усталяванне дэмакратычнай рэспублікі. Канчатковая мэта — пралетарская рэвалюцыя, пабудова сацыялізму
Партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў (эсэры)	1902 г.	На тэрыторыі Беларусі знаходзіўся адзін з асноўных цэнтраў партыі. Партыя лічыла індывідуальны палітычны тэрор эфектыўным спосабам палітычнай дзейнасці	Шырокія палітычныя правы і свабоды, звяржэнне самадзяржаўя, усталяванне федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі ў Расіі. Сацыялізацыя зямлі, што мела ўмовай адмену прыватнай уласнасці на зямлю і перадачу яе ў распараджэнне органаў самакіравання, ураўняльнае землекарыстанне
Беларуская рэвалюцыйная грамада (БРГ). Ад снежня 1903 г. — Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ)	1903 г.	Стваральнікамі і лідарамі былі браты Антон і Іван Луцкевічы, А. Пашкевіч (Цётка) і інш. У снежні 1903 г. адбыўся I з'езд партыі, дзе яна характарызава-лася як сацыяльна-палітычная арганізацыя беларускага працоўнага народа	Звяржэнне самадзяржаўя, усталяванне дэмакратычнай рэспублікі, права народаў Расіі на аўтаномію. Аграрная праграма партыі была ў асноўным запазычана ў эсэраў

Якія пласты насельніцтва Беларусі былі сацыяльнай базай згаданых палітычных партый? Што аб'ядноўвала партыі рэвалюцыйна-дэмакратычнай накіраванасці? Чым яны адрозніваліся?

У гады першай расійскай рэвалюцыі ўзніклі розныя партыі, саюзы, арганізацыі. У Беларусі з'явілася такая кансерватыўная палітычная сіла, як чарнасоценцы — крайне правыя арганізацыі і гурткі, якія выступалі за захаванне манархічнай улады. Для іх ідэалогія быў характэрны вялікадзяржаўны шавінізм і антысемітызм. Першыя чарнасоценныя арганізацыі

Успомніце, што такое шавінізм.



былі нешматлікія, аднак неўзабаве яны пашырылі сваю дзейнасць дзякуючы падтрымцы ўлад.

У канцы 1905 — пачатку 1906 г. адбылося афармленне праваліберальнай партыі «Саюз 17 кастрычніка» (акцыбрысты) і Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі (кадэты), якія падтрымлівалі «Маніфест 17 кастрычніка» і верылі ў шырокія магчымасці палітычнай дзейнасці на яго аснове. Восенню 1905 г. найбольшым быў уплыў партый рэвалюцыйна-дэмакратычнага кірунку.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ



*І з'езд РСДРП. Мастак
М. Манасзон. 1970 г.*



*Дом-музей І з'езда РСДРП.
Г. Мінск*

РСДРП была абвешчана ў сакавіку 1898 г. у доме чыгуначнага служачага П. В. Румянцава ў Мінску на Захар'еўскай вуліцы (цяпер — праспект Незалежнасці).

Ад 1921 да 1923 г. у гэтым доме жыў і працаваў Янка Купала. У 1923 г. у частцы дома быў створаны музей І з'езда РСДРП. У гады Вялікай Айчыннай вайны будынак згарэў.

Музей быў адноўлены ў 1948 г., а ў 1953 г. перанесены да ракі Свіслач, дзе і знаходзіцца. Дом-музей І з'езда РСДРП з'яўляецца адным з найстарэйшых музеяў Мінска.

Наведайце Дом-музей І з'езда РСДРП у г. Мінску або, выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся:

1. Колькі было дэлегатаў на І з'ездзе РСДРП?
2. Якія сацыял-дэмакратычныя арганізацыі яны прадстаўлялі?
3. Якія рашэнні былі прынятыя на з'ездзе?
4. Чаму І з'езд РСДРП адбыўся ў Мінску?



„Яны [прычыны рэвалюцыі] заключаліся ў парушэнні раўнавагі паміж ідэйнымі памкненнямі рускага думаючага грамадства і цяперашнімі формамі яго жыцця. Расія перарасла форму існуючага ладу. Яна імкнецца да ладу прававога на падмурку грамадзянскай свабоды“.

С. Ю. Вітэ, старшыня Камітэта міністраў Расійскай імперыі

Пра якую прычыну рэвалюцыі 1905–1907 гг. казаў С. Ю. Вітэ? Як вы лічыце, чаму ўлады не здолелі прадухіліць рэвалюцыю, хоць асобныя іх прадстаўнікі выдатна разумелі неабходнасць рэформаў?

2. Рэвалюцыя 1905–1907 гг. у Расіі і на тэрыторыі Беларусі. Пачатак рэвалюцыі непасрэдна звязаны з расстрэлам **9 студзеня 1905 г.** у Пецяярбурзе масавага мірнага шэсця рабочых. Яны кіраваліся да Зімянга палаца з петыцыяй аб паляпшэнні свайго становішча, у якую пад уплывам сацыялістаў былі дададзеныя палітычныя патрабаванні. Гэтая падзея адразу ж знайшла водгук на тэрыторыі Беларусі, дзе студзеньскія палітычныя стачкі ахапілі 25 гарадоў і мястэчак, у іх удзельнічала больш за 33 тыс. рабочых. У студзені 1905 г. адбыліся акцыі пратэсту ў Мінску, агульнагарадскія стачкі былі адзначаны ў Гомелі, Гродне, Брэсце, Мазыры, Ашмянах і інш.

Новы ўздым рабочага руху быў звязаны са святкаваннем 1 Мая. У красавіку — чэрвені ён ахапіў 56 гарадоў і мястэчак Беларусі, колькасць удзельнікаў палітычных забастовак дасягнула 100 тыс. чалавек. У многіх выпадках працоўныя дабіваліся скарачэння рабочага дня да 9–10 гадзін, істотнага павышэння зароботнай платы.

Актывізаваўся таксама сялянскі рух. У чэрвені 1905 г. было зафіксавана 175 выступленняў. Найбуйнейшым з іх была забастоўка сялян-падзёншчыкаў і парабкаў у Навагрудскім павеце. У ліпені салдаты Баранавіцкага чыгуначнага батальёна ў Мінску

Пачатак рэвалюцыі



Кастрычніцкая палітычная стачка

Маніфест 17 кастрычніка 1905 г.

арганізавалі пратэст супраць адпраўкі іх на Далёкі Усход, дзе ў той час ішла руска-японская вайна.

У кастрычніку 1905 г. арганізаваная палітычная стачка ахапіла практычна ўсю Расійскую імперыю. Актыўна яе падтрымалі чыгуначнікі — спыніўся рух цягнікоў на 26 магістралях. У Беларусі ў кастрычніцкай палітычнай стачцы бралі ўдзел каля 66 тыс. прамысловых рабочых.

Для стрымлівання сацыяльных пратэстаў расійскі ўрад вымушаны быў пайсці на палітычныя саступкі. Імператар Мікалай II падпісаў Маніфест 17 кастрычніка 1905 г., згодна з якім абвешчаліся свабоды слова, друку, сумлення, сходаў і інш., а таксама стваралася Дзяржаўная дума з заканадаўчымі функцыямі. Дзяржаўны савет фактычна ператвараўся ў верхнюю палату парламента.

ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



9 студзеня 1905 г.



18 кастрычніка 1905 г.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, адкажыце на пытанні.

1. У якіх гарадах адбываліся падзеі, паказаныя на фотаздымках? Якія назвы яны атрымалі ў гісторыі?
2. Што звязвае абедзве падзеі? Якую ролю яны адыгралі ў ходзе рэвалюцыі 1905–1907 гг.?

У лістападзе 1905 г. зноў актывізаваўся сялянскі рух, было зарэгістравана 154 выступленні, у снежні — 286. У гэты час прыкметна вырасла колькасць падпалаў памешчыцкіх маёнткаў, сутыкненняў з паліцыяй. Восенню 1905 г. значныя выступленні салдат адбыліся ў Гродне, Бабруйску і Брэсце. Снежаньскае паўстанне 1905 г. у Маскве знайшло пэўны водгук у Гомелі, Мінску, Пінску, Мазыры, Баранавічах, аднак да ўзброенага выступлення тут не дайшло. Пасля снежня 1905 г. рэвалюцыйны рух паступова пайшоў на спад.

Узмацненне рэпрэсіўных мерапрыемстваў з боку ўрада не спыніла рэвалюцыйны рух, але значна аслабіла яго. У лютым і сакавіку 1906 г. адбыўся рэзкі спад пратэстаў рабочых. Вясной і летам 1906 г. паменшылася колькасць палітычных выступленняў у параўнанні з аналагічным перыядам 1905 г., вулічныя дэманстрацыі ўжо не праводзіліся. Сялянскія ж пратэсты ў маі — ліпені 1906 г., наадварот, узмацніліся, і іх было нават больш, чым за аналагічны перыяд 1905 г.

У другой палове 1906 г. назіраўся далейшы спад рабочага руху; у Беларусі былі зафіксаваныя толькі 3 палітычныя стачкі. Аднак выстаўленне эканамічных патрабаванняў мела для рабочых станоўчыя вынікі. У жніўні-верасні 1906 г. прыблізна ўдвая скарацілася колькасць сялянскіх выступленняў.

У пачатку 1907 г. працягнуўся спад рабочага руху. Палітычных выступленняў не было зафіксавана, а эканамічныя зрабіліся менш выніковымі. Прадпрымальнікі ўсё часцей абвешчвалі масавыя звальненні. У выніку расла колькасць беспрацоўных. Гэта сталася адным з фактараў, якія прывялі да памяншэння колькасці рабочых выступленняў і іх удзельнікаў. Толькі святкаванне 1 Мая выклікала хвалю аднадзённых забастовак.

Які характар (эканамічны ці палітычны) насіў сялянскі рух у гады першай расійскай рэвалюцыі?

Спад рэвалюцыйнага руху



Вынікі рэвалюцыі



Адкрыццё пасяджэння
Першай Дзяржаўнай думы.
27 красавіка 1906 г.

БСГ — лідар нацыя-
нальна-культурнага
руху

У 1907 г. назіраліся стомленасць і расчараванне шырокіх народных мас рэвалюцыйным рухам.

3 чэрвеня 1907 г. Мікалай II распусціў Дзяржаўную думу і адначасова, насуперак уласнаму Маніфесту, а таксама асноўным законам Расійскай імперыі, змяніў выбарчы закон. Гэтая падзея апазіцыйнымі сіламі была расцэнена як дзяржаўны пераварот і лічыцца заканчэннем рэвалюцыі.

Пасля завяршэння рэвалюцыі 1905–1907 гг. расійскае самадзяржаўе перайшло да больш жорсткіх метадаў кіравання. Рэзка скарацілася колькасць рабочых выступленняў, стачак. Іх патрабаванні набылі эканамічны характар. У Беларусі былі разгромленыя або вельмі паслабленыя мясцовыя арганізацыі рэвалюцыйных партый. Яны не здолелі ў перыяд палітычнай рэакцыі правесці сваіх кандыдатаў на выбарах у Дзяржаўную думу. Наадварот, у гэты час большасць месцаў ад беларускіх губерняў атрымалі прадстаўнікі чарнасоценцаў і акцябрыстаў.

3. Беларускі нацыянальна-культурны рух. Час рэвалюцыйных падзей стаўся важным этапам самавызначэння і арганізацыйнага станаўлення беларускага нацыянальна-культурнага руху. Яго лідарам была БСГ, якая выступала на баку рэвалюцыйных сіл. У студзені 1906 г. адбыўся II з'езд БСГ, на якім партыя заявіла пра сябе як арганізацыя працоўнай беднаты Беларускага краю. У верасні 1906 г. БСГ пачала выдаваць легальную штотыднёвую газету «Наша доля», але неўзабаве газета спыніла сваё існаванне.

У лістападзе 1906 г. кіраўнікі БСГ арганізавалі выданне новай легальнай газеты «Наша ніва», якая ў далейшым адыграла выключную ролю ў развіцці нацыянальнай культуры і фарміраванні беларускай самасвядомасці. Газета выступала за нацыянальнае раўнапраўе беларускага народа. Выданне мела шырокую карэспандэнцкую сетку ва

ўсіх кутках Беларусі і за яе межамі. Вакол «Нашай нівы» аб'ядналіся аўтары розных веравызнанняў, палітычных поглядаў, якіх паяднала ідэя нацыянальна-культурнага развіцця Беларусі. У газеце апублікавалі свае першыя творы многія беларускія пісьменнікі. Рэдакцыя зрабілася месцам, куды прыходзілі мастакі, вучоныя, музычныя і тэатральныя дзеячы.

У ліпені 1906 г. у вёсцы Мікалаеўшчына адбыўся нелегальны з'езд настаўнікаў Мінскай губерні, у якім актыўны ўдзел прыняў Якуб Колас. На з'ездзе народных настаўнікаў у Вільні ў маі 1907 г. быў створаны Беларускі настаўніцкі саюз, які выказаўся за дэмакратызацыю школы і выкладанне на роднай мове.

У 1906 г. у Вільні было створана беларускае выдавецкае таварыства «Наша хата», а ў Пецярбурзе — выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца», якія зрабілі вельмі шмат для пашырэння беларускай нацыянальнай культурна-асветніцкай дзейнасці.

Рэдакцыя «Нашай нівы» заклала аснову пастаяннага выдання беларускіх кніг. Як дадаткі да газеты выходзілі брашуры, зборнікі. У 1910 г. намаганнямі рэдакцыі пачаў друкавацца «Беларускі календар», а ў 1912 г. — часопіс «Саха». Выданне атрымала прызнанне і ўзнагароды на сельскагаспадарчых выставах у Вільні і Мінску. У 1913 г. рэдакцыя «Нашай нівы» заснавала літаратурны штомесячнік для моладзі «Лучынка», а ў студзені 1913 г. пачала выходзіць беларускамоўная штотыднёвая газета «Беларус». Рэдакцыя газеты «Наша ніва» спыніла сваю дзейнасць у 1915 г.



Зборнік вершаў Янкі Купалы «Жалейка», выпушчаны выдавецкім аб'яднаннем «Загляне сонца і ў наша аконца»

Выданне беларускіх кніг

Вызначце мэтавую аўдыторыю выданняў «Нашай нівы».





У канцы XIX — пачатку XX ст. у Беларусі актыўна ішоў працэс утварэння палітычных партый і ўключэння шырокіх мас насельніцтва ў палітычную барацьбу. Вынікам гэтага працэсу быў шырокі ўдзел народных мас у рэвалюцыйных падзеях 1905–1907 гг., а таксама станайленне беларускага нацыянальна-культурнага руху.

калі ў свеце...

1900 г. — у Вялікабрытаніі заснаваная партыя Камітэт рабочага прадстаўніцтва. У 1906 г. атрымала назву лейбарысцкай, у далейшым зрабілася адной з вядучых палітычных партый краіны

на тэрыторыі Беларусі...

1898 г. — у Мінску створана Расійская сацыял-дэмакратычная рабочая партыя (РСДРП). У 1903 г. партыя падзялілася на бальшавікоў і меншавікоў. У кастрычніку 1917 г. РСДРП (бальшавікоў) прыйшла да ўлады

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Назавіце палітычныя партыі, якія існавалі на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст. Падзяліце іх на тры палітычныя лагеры: манархічны, буржуазна-ліберальны, рэвалюцыйна-дэмакратычны. Хто складаў сацыяльную базу кожнага лагера?
2. Чым, на ваш погляд, было абумоўлена з'яўленне розных палітычных партый у Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст.?
3. Складзіце стужку часу (або графік) падзей рэвалюцыі 1905–1907 гг. у Беларусі. Адзначце на ёй колькасць выступленняў, іх удзельнікаў. Прааналізуйце, калі назіраліся спады і ўздымы рэвалюцыйнага руху. Чым, на вашу думку, гэта было абумоўлена?
4. Назавіце асноўныя вынікі рэвалюцыі 1905–1907 гг. У чым былі прычыны паражэння рэвалюцыйных сіл?
5. Якія фактары паспрыялі ўздыму беларускага нацыянальна-культурнага руху напачатку XX ст.?

§ 12. Ад беларускай народнасці да беларускай нацыі

НАРОДНАСЦЬ «ГОМАН» БЕЛАРУСАЗНАЎСТВА НАЦЫЯНАЛЬНАЯ САМАСВЯДОМАСЦЬ «ТУТЭЙШЫЯ» ЭТНАС ЗАХОДНЕРУСІЗМ

1. Паняцце «нацыя». Са станаўленнем індустрыяльнага грамадства звязанае фарміраванне **нацый**. Рост прамысловай вытворчасці, урбанізацыя, інтэнсіўнае развіццё сродкаў камунікацыі, транспарту, гандлю спрыялі стварэнню агульнасці эканамічнага жыцця, фарміраванню адзінай эканамічнай прасторы, нацыянальнай самасвядомасці — найважнейшых нацыянальных прыкмет.

Успомніце, якая форма этнічнай супольнасці склалася на тэрыторыі Беларусі ў XVI ст.

ПРЫКМЕТЫ НАЦЫІ



Нацыя — устойлівая супольнасць людзей, якая гістарычна склалася на аснове адзінства мовы, тэрыторыі, эканамічнага жыцця, нацыянальнага характару, самасвядомасці і культуры.

Як вы лічыце, якую ролю ў фарміраванні нацыі адыгрывае гістарычная памяць? Сваю думку аргументуйце.

Успомніце, якія былі гістарычныя ўмовы фарміравання беларускай нацыі.

Знайдзіце на картасхеме (форзац 1) тэрыторыю пражывання беларусаў у XIX — пачатку XX ст. Параўнайце з сучаснымі межамі Рэспублікі Беларусь. Зрабіце вывад.

Палітыка расійскага ўрада

Як вы лічыце, чаму беларуская буржуазія не адыгрывала істотнай ролі ў эканамічнай і культурнай галінах грамадскага жыцця?

Роля буржуазіі ў фарміраванні беларускай нацыі

2. Умовы фарміравання беларускай нацыі. Беларускі этнас у перыяд апошніх дзесяцігоддзяў XIX — пачатку XX ст. выйшаў на стадыю фарміравання сучаснай нацыі.

Фарміраванне беларускай нацыі адбывалася ў межах Расійскай імперыі. Асноўную тэрыторыю пражывання беларусаў у XIX — пачатку XX ст. складалі пяць губерняў — Віленская, Віцебская, Гродзенская, Мінская і Магілёўская.

Пасля задушэння паўстання 1863 г. асновай палітыкі расійскага ўрада былі пашырэнне рускага землеўладання, запрашэнне на службу ў беларускія губерні чыноўнікаў з цэнтральных раёнаў Расійскай імперыі. Спрыяльным сацыяльным асяродкам для правядзення ўрадавых мерапрыемстваў лічылася шматлікае беларускае праваслаўнае сялянства.

Школа цалкам была пераведзена на рускую мову навучання, пашырана выкладанне расійскай гісторыі і культуры; рабіліся спробы папулярызацыі і актыўнага ўцягвання настаўнікаў у вывучэнне мясцовай гісторыі і традыцый.

Расійскі ўрад увёў абмежавальныя мерапрыемствы ў дачыненні да «асоб польскага паходжання» (палякаў, каталікоў), што жылі на тэрыторыі Беларусі. Мерапрыемствы датычыліся іх культурнага, канфесійнага і эканамічнага жыцця. Прадстаўнікі мясцовых паланізаваных эліт не бачылі ў беларусах асобнага народа, не прызнавалі за імі права на этнічную самабытнасць.

Станаўленне капіталістычнага грамадства ў Беларусі аказала важны ўплыў на фарміраванне беларускай нацыі. Нягледзячы на тое што асноўныя капіталы знаходзіліся ў руках польскіх і рускіх памешчыкаў, яўрэйскіх купцоў і прамыслоўцаў, зараджалася беларуская нацыянальная буржуазія. Яна ўяўляла сабой праслойку мясцовай шматнацыянальнай эканамічнай эліты. Разам з тым бела-

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

М. Каяловіч. «Чытанні па гісторыі Заходняй Расіі».
1884 г.

Як дваццаць гадоў таму, так і цяпер, паўстае пільная патрэба ведаць заходнюю Расію па-руску, разумець па-руску... і ўводзіць у гэтае веданне і разуменне мільёны новых нашых грамадзян заходняй Расіі, простых маларосаў, беларусаў і літвінаў, якія больш і больш уступаюць пасля вызвалення сялян у вобласць ведаў і памкненняў адукаваных людзей.

1. Як называлася сістэма поглядаў, прыхільнікі якой лічылі беларусаў часткаю трыадзінага (вялікарусы, беларусы, маларусы) тытульнага народа Расійскай імперыі?
2. Як вы лічыце, якія групы насельніцтва беларускіх губерняў у XIX ст. падзялялі погляды М. Каяловіча? Абгрунтуйце сваю думку.



Ілюстрацыя з альбома
«Народы Расіі». 1877 г.

руская эканамічная эліта была нешматлікая і слаба арганізаваная.

3. Развіццё навуковых ведаў аб Беларусі і беларускім народзе. Фарміраванне беларускай нацыі, зараджэнне беларускага нацыянальна-культурнага руху адбывалася на фоне спрэчак прадстаўнікоў эліт: *а хто такія беларусы?* Адказу на гэтае пытанне аб'ектыўна спрыялі сваімі працамі даследчыкі гісторыі, археалогіі, народнай культуры Беларусі. У XIX ст. адбываецца станаўленне славяназнаўства і **беларусазнаўства**.

У 1863 г. з ініцыятывы кіраўніцтва Віленскай вучэбнай акругі на беларускай мове была выдадзена кніга «Рассказы на белорусском наречии». Яна прапаноўвала канцэпцыю развіцця беларусаў як асобнага народа. У ёй знайшла пацвярджэнне думка, што беларус незалежна ад сваёй канфесійнай прыналеж-

Пачатак станаўлення
беларусазнаўства



Беларусазнаўства —

гуманітарная дысцыпліна, аб'ектам вывучэння якой з'яўляецца Беларусь, яе гісторыя, традыцыі, культура, сацыяльнае жыццё і г. д.

насці застаецца беларусам, былі пералічаныя яго адрозненні ад паляка.

У XIX ст. планамерна і комплексна вывучаліся беларуская гісторыя і культура. Вучоныя зрабілі важкі ўнёсак у фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Вынікі даследаванняў, праведзеных у XIX ст., з'яўляюцца сёння нацыянальным здабыткам беларусаў.

СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСАЗНАЎСТВА

Вучоны	Унёсак у развіццё беларусазнаўства
Зарыян Даленга-Хадакоўскі	Аўтар першай навуковай публікацыі, прысвечанай вывучэнню беларускай культуры (1817 г.)
Канстанцін Калайдовіч	У артыкуле «Аб беларускай гаворцы» (1822 г.) падкрэсліў адрозненне беларускай мовы ад іншых славянскіх моў
Іван Грыгаровіч	Падрыхтаваў і апублікаваў першы зборнік дакументаў па гісторыі Беларусі — «Беларускі архіў старажытных грамат» (1824 г.). Аўтар-укладальнік 5-томнага выдання «Акты, якія адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі...»
Міхаіл Баброўскі	Прафесар Віленскага ўніверсітэта. Зрабіў дасяжнымі для даследчыкаў шэраг важных пісьмовых помнікаў, у тым ліку кнігі Ф. Скарыны
Яўстах і Канстанцін Тышкевічы	Заснавальнікі музейных калекцый беларускіх старажытнасцей у Лагойску (1842 г.) і Вільні (1856 г.)
Іван Насовіч	Аўтар-укладальнік першага фундаментальнага «Слоўніка беларускай гаворкі» (1870 г.)
Еўдакім Раманаў	Падрыхтаваў 15-томнае выданне «Беларускі зборнік», якое змяшчае надзвычай багаты матэрыял пра народную культуру беларусаў (1880-я гг.)
Яўхім Карскі	Аўтар фундаментальнага даследавання «Беларусы», у якім навукова абгрунтаваў наяўнасць этнічнай самасвядомасці беларусаў
Аляксей Сапуноў	У 1913 г. у Віцебскім аддзяленні Маскоўскага археалагічнага інстытута пачаў чытаць курс лекцый па гісторыі Беларусі
Адам Багдановіч	Бацька Максіма Багдановіча, выдаў этнаграфічны нарыс «Перажыткі старажытнай самасвядомасці ў беларусаў» (1895 г.)
Вацлаў Ластоўскі	Выдаў першы абагульняльны нарыс «Кароткая гісторыя Беларусі», дзе даў арыгінальнае канцэптуальнае асэнсаванне нацыянальнай гісторыі (1910 г.)

4. Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці.

У канцы XIX — пачатку XX ст. тэрмін «Беларусь», этнонім «беларусы» замацаваліся за ўсёй этнічнай тэрыторыяй беларусаў і паступова выцяснялі іншыя агульныя для Беларусі назвы. Аднак яшчэ працяглы час разам з саманазвай «беларусы» выкарыстоўваліся варыянты канфесійнай ідэнтыфікацыі (праваслаўныя і каталікі), а частка насельніцтва Беларусі называла сябе «тутэйшымі». Часцяком выкарыстоўваўся тэрмін «ліцвіны», асабліва ў заходніх раёнах Беларусі. Мелі пашырэнне таксама рэгіянальныя варыянты саманазваў — напрыклад, «палешукі» для жыхароў усяго Палесся, «пінчукі», «берасцейцы» — для асобных яго частак.

Адбыліся істотныя змены ў этнічнай самаідэнтыфікацыі беларусаў. Сярод сялян і пралетарыяту пераважалі прадстаўнікі карэннага этнасу. Сярод патомнага дваранства 51,8% прызнавалі сябе беларусамі. Адною з рыс фарміравання беларускай нацыі было тое, што больш за 90% яе прадстаўнікоў жыло ў сельскай мясцовасці.

5. Фарміраванне беларускай нацыянальнай ідэі.

Нацыянальная ідэя — гэта адказ на пытанні: адкуль мы? хто мы? куды ідзём? У апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. беларуская інтэлігенцыя была занята выпрацоўкай ідэйнай асновы развіцця нацыянальна-культурнага руху. Дзеячы беларускага нацыянальнага руху абгрунтоўвалі права беларускага народа на развіццё роднай мовы, культуры, патрабавалі адраджэння іх высокага статусу, прызнання права беларускага народа на сваю дзяржаўнасць.

Важным этапам у фарміраванні беларускай нацыянальнай ідэі было паражэнне паўстання 1863–1864 гг. Былі зроблены захады па дэпаланізацыі тэрыторыі Беларусі, па адмове ад адраджэння традыцый Рэчы Паспалітай, пачаліся актыўныя этнаграфічныя, гістарычныя, філалагічныя даследаванні нашых зямель. Класік заходнерускай

Беларусы — шлях да агульнай саманазвы



Нацыянальная самасвядомасць — сукупнасць ідэй, уяўленняў, перакананняў, вераванняў, у якіх народ усведамляе сябе як нацыю.

Гістарычныя ўмовы фарміравання беларускай нацыянальнай ідэі



Нацыянальная ідэя — сукупнасць уяўленняў і поглядаў аб жыццёва важных інтарэсах сацыяльна-этнічнай супольнасці.



ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



Карціну «Беларусь» напісаў Ілья Рэпін у 1882 г. у сваёй сядзібе Здраўнёва, што знаходзіцца недалёка ад Віцебска. Гэта партрэт мясцовага селяніна Сідара Шаўрова, нашчадкі якога і сёння жывуць у Беларусі. У 1988 г. у былой сядзібе мастака быў адкрыты музей.

1. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся біяграфію Сідара Шаўрова і гісторыю яго знаёмства з Ільём Рэпіным.
2. Якія рысы селяніна-беларуса паказаў мастак у сваёй карціне?

Роля суполкі «Гоман» у фарміраванні беларускай нацыянальнай ідэі

гістарыяграфіі М. Каяловіч у сваіх работах паказаў Беларусь як зямлю, прыгнечаную палякамі; ён таксама першы стварыў канцэпцыю тэрыторыі Беларусі як «там, дзе ёсць беларуская мова».

Значны ўнёсак у фарміраванне беларускай нацыянальнай ідэі зрабілі ўрадженцы Беларусі, сябры суполкі «Гоман» Х. Ратнер і А. Марчанка. На старонках аднайменнага часопіса, два нумары якога былі выдадзены ў Пецярбурзе, яны абгрунтавалі права беларускага народа на нацыянальную дзяржаўнасць у выглядзе федэрацыі з Расіяй. Задачай беларускай інтэлігенцыі яны лічылі абуджэнне этнічнай самасвядомасці, нацыянальнае і сацыяльнае вызваленне народа.

Ідэі суполкі «Гоман» аказалі ўплыў на беларускі нацыянальны рух. Палітычная праграма БСГ паўтарала асноўныя палажэнні праграмы «Гоман»: самабытнасць беларускай нацыі і федэрацыя з Расіяй.

Вялікі ўнёсак у развіццё беларускай нацыянальнай ідэі зрабілі Я. Карскі (аўтар трохтомнага этнаграфічнага даследавання «Беларусы»), Ф. Багушэвіч (аўтар зборніка вершаў на беларускай мове «Дудка беларуская»).

Напачатку XX ст. БСГ і створаныя з ініцыятывы яе лідараў культурна-асветніцкія арганізацыі (рэдакцыя газеты «Наша ніва», выдавецкае таварыства «Наша хата» і інш.) зрабіліся цэнтрам выпрацоўкі і папулярнага ідэалогіі беларускага нацыянальнага руху.

Якасным вынікам нацыянальнага будаўніцтва ў Беларусі было стварэнне ў 1919 г. БССР. Існаванне БССР падрыхтавала ўмовы для афармлення сучаснай беларускай нацыі і незалежнай дзяржавы — Рэспублікі Беларусь. Сёння беларусы незалежна ад веравызнання і этнічнай прыналежнасці складаюць адзіны беларускі народ. Нас аб'ядноўваюць агульныя традыцыйныя маральныя каштоўнасці, любоў да сваёй краіны, узаемапавага і ўзаемадапамога.

Развіццё беларускай нацыянальнай ідэі

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

«Можа, хто спытае:
гдзе ж цяпер Беларусь?
Там, братцы, яна, гдзе
наша мова живець:
яна ад Вільні да
Мазыра, ад Вітэбска за
малым не да Чарнігава,
гдзе Гродна, Мінск,
Магілёў, Вільня і шмат
мястэчкаў і вёсак...»

Ф. Багушэвіч



«Мы — беларусы
і павінны змагацца
за мясцовыя
інтарэсы беларускага
народу і фэдэратыўную
аўтаномію краю».

«Гоман», 1884 г.

Пра якія жыццёва важныя інтарэсы беларускага народа гаворыцца ў прыведзеных цытатах?



Напачатку XX ст. паводле ўзроўню этнічнай кансалідацыі, развіцця самасвядомасці і нацыянальна-культурнага руху, ва ўмовах фарміравання ў Беларусі адзінага эканамічнага рэгіёна беларускі народ выйшаў на якасна новы ўзровень свайго этнічнага развіцця. Беларусы сталі на шлях станаўлення нацыі. Беларуская інтэлігенцыя абгрунтавала самабытнасць беларускага народа і яго права на стварэнне ўласнай дзяржавы.

калі ў свеце...

1915 г. — пачатак выдання часопіса
«Новая моладзь» у Шанхаі

на тэрыторыі Беларусі...

1913 г. — пачала выходзіць беларускамоўная штотыднёвая газета
«Беларус»

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Дайце вызначэнне паняццю «нацыя». Запоўніце табліцу, адлюстравашы ў ёй прыкметы беларускай нацыі, фактары, якія станоўча і адмоўна ўплывалі на іх фарміраванне.
2. Які ўнёсак у развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў зрабілі вучоныя, што заклалі асновы беларусазнаўства? Свой адказ пацвердзіце прыкладамі.
3. Якія саманазвы беларусаў вы сустракалі ў мастацкай літаратуры, навукова-папулярных публікацыях, прысвечаных розным гістарычным перыядам?
4. У чым, на вашу думку, заключалася беларуская нацыянальная ідэя ў канцы XIX — пачатку XX ст.? Ці актуальная яна сёння?
5. Як бы вы адказалі на пытанні: хто мы? адкуль мы? куды ідзём?

§ 13. Беларускае грамадства напачатку XX ст.

ДЭМАГРАФІЯ МІГРАЦЫЯ САСЛОЎЕ КАНФЕСІЯ НАЦЫЯ ВЕРАЦЯРПІМАСЦЬ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ САМАСВЯДОМАСЦЬ ІНТЭЛІГЕНЦЫЯ

1. Дэмаграфічная сітуацыя ў Беларусі. Рост колькасці насельніцтва Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст. адбываўся пераважна за кошт натуральнага прыросту — перавышэння нараджальнасці над смяротнасцю. Перасяленні з іншых рэгіёнаў Расійскай імперыі значнага ўплыву не рабілі. Беларускія губерні ў гэты час паводле росту колькасці насельніцтва займалі лідзіруючыя пазіцыі ў краіне, саступаючы толькі прамыслова развітым паўднёвым раёнам еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, дзе значны быў прыток працоўных перасяленцаў.

2. Сацыяльны, нацыянальны і канфесійны склад насельніцтва. Аснову сацыяльнай сістэмы Расійскай імперыі складала саслоўная арганізацыя. Яна вызначала правы грамадзян, пералік заканадаўча акрэсленых даступных для іх прадстаўнікоў заняткаў. Аднак напачатку XX ст. прыналежнасць да пэўнага саслоўя робіцца менш значнай.

Найбольш верагодныя звесткі пра склад насельніцтва Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст. даюць вынікі Усеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г. Згодна з імі, 2,4 % насельніцтва беларускіх губерняў з’яўляліся патомнымі

Крыніцы росту колькасці насельніцтва

Якія вывады можна зрабіць з таго факта, што павелічэнне колькасці жыхароў Беларусі адбывалася ў асноўным за кошт натуральнага прыросту насельніцтва?

Саслоўны падзел

Успомніце, што такое саслоўе.



Складзіце дыяграму, якая адлюстроўвала б саслоўны склад насельніцтва Беларусі паводле звестак перапісу 1897 г. Якія вывады можна зрабіць з гэтых статыстычных даных?

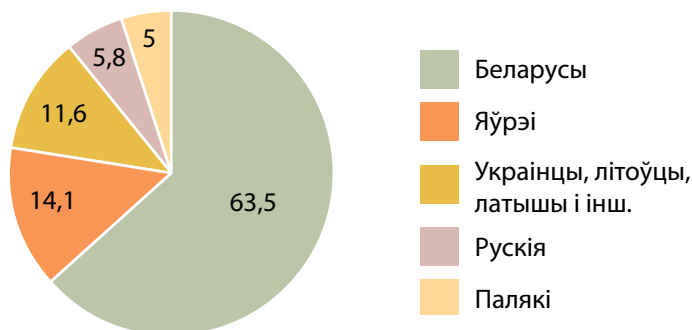
Нацыянальны склад

Чым абумоўлена адрозненне нацыянальнага складу насельніцтва горада і вёскі?

дваранамі, 0,4 % — асабістымі дваранамі, 0,3 % — прадстаўнікамі хрысціянскага духавенства, 0,2 % — ганаровымі грамадзянамі, 0,2 % — купцамі, 20,9 % — мяшчанамі, 75,3 % — сялянамі.

Насельніцтва Беларусі было шматнацыянальнае. Большасць яго складалі беларусы.

Істотна адрозніваўся нацыянальны склад гарадскіх і вясковых жыхароў Беларусі. Прадстаўнікі этнічнай большасці складалі ў гарадах 13,2 %, рускія — 17,8 %, палякі — 11,8 %, яўрэі — 53,2 %. На вёсцы беларусаў было 70,5 %, рускіх — 4,1 %, палякаў — 4 %, яўрэяў — 8,7 %.



Нацыянальны склад насельніцтва беларускіх губерняў паводле звестак перапісу 1897 г.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Выкарыстоўваючы звесткі Нацыянальнага статыстычнага камітэта Рэспублікі Беларусь (<https://www.belstat.gov.by>), пабудуйце кругавую дыяграму, якая будзе адлюстроўваць нацыянальны склад насельніцтва нашай краіны.

Параўнайце сучасныя звесткі са звесткамі перапісу 1897 г. Як звязаныя змены ў нацыянальным складзе насельніцтва з гістарычнымі падзеямі, што адбываліся ў XX ст.?



На працягу многіх стагоддзяў на тэрыторыі Беларусі жылі прадстаўнікі розных канфесій. Пасля правядзення ў 1839 г. Полацкага царкоўнага сабору, на якім іерархі ўніяцкай царквы ажыццявілі ўз'яднанне ўніяцкай царквы з праваслаўнай, большасць жыхароў беларускіх губерняў сталі складаць праваслаўныя.

Павелічэнню колькасці праваслаўных у беларускіх губернях у другой палове XIX ст. спрыялі пераходы з іншых канфесій, у тым ліку пад уплывам мерапрыемстваў урада, надання розных правоў і прывілей эканамічнага характару. На мяжы XIX–XX стст. праваслаўныя складалі 60,1% насельніцтва беларускіх губерняў, каталікі — 22,8%, іўдзеі — каля 14,2%.

У красавіку 1905 г. імператар Мікалай II выдаў указ «Аб пачатках верацярпімасці», дзе зацвярджалася права на свабоду веравызнання. На заканадаўчым узроўні дапускаліся пераходы з адной канфесіі ў іншую, адмяняліся абмежаванні ў дачыненні да неправаслаўных хрысціянскіх канфесій. Але пры гэтым захоўвалася прыярытэтнасць пазіцый у дзяржаве праваслаўнай царквы.

3. Адукацыйны ўзровень насельніцтва. Дынамічныя працэсы сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі напачатку XX ст. патрабавалі больш высокай адукаванасці рабочай сілы, таму суправаджаліся ўдасканаленнем сістэмы адукацыі. Назіраўся рост матывацыі ў авалоданні пісьменнасцю. На мяжы XIX–XX стст. сялянства пачало ўспрымаць школу як карысную справу для сваіх дзяцей. Змены адбываліся на працягу жыцця аднаго пакалення. Спачатку маці не хацелі аддаваць сваіх сыноў у школу, баючыся, што іх забяруць салдатамі ў войска, а потым плакалі, калі іх не прымалі: не даюць магчымасці «выйсці ў людзі». Часцяком вясковыя жыхары з уласнай ініцыятывы арганізоўвалі школы. Колькасць школ, якія штогод

Канфесійны склад насельніцтва Беларусі

Павышэнне адукацыйнага ўзроўню насельніцтва

Як вы разумееце сэнс выразу «выйсці ў людзі»? Пра што сведчыць рост жадання сялян даць адукацыю сваім дзецям?





*Нясвіжская настаўніцкая
семінарыя*



*Гродзенская жаночая
Марыінская гімназія*

Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі даведаўся, якія яшчэ навучальныя ўстановы былі адкрытыя ў другой палове XIX — пачатку XX ст. у Беларусі.

адкрываліся ў Беларусі напачатку XX ст., у тры — сем разоў перавышала аналагічны паказчык у 90-я гг. XIX ст.

Згодна са звесткамі перапісу насельніцтва 1897 г., узровень пісьменнасці жыхароў Беларусі вагаўся ад 33,9% у Віленскай губерні да 23,3% у Магілёўскай. Да пачатку Першай сусветнай вайны ўдзельная вага тых, хто вучыўся ў школах, у Беларусі вырасла ў параўнанні з канцом XIX ст. амаль у два разы. Так, у Мінскай губерні за 1898–1913 гг. доля школьнікаў сярод усяго насельніцтва павялічылася з 3,5 да 6,0%.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, які ўнёсак у развіццё адукацыі на тэрыторыі Беларусі зрабілі класікі беларускай літаратуры Алаіза Пашкевіч (Цётка) і Канстанцін Міцкевіч (Якуб Колас). Падрыхтуйце паведамленне (або прэзентацыю).



Алаіза Пашкевіч (Цётка)



Якуб Колас

4. Фарміраванне інтэлектуальнай эліты. Рост сістэмы адукацыі, развіццё медыцынскага абслугоўвання насельніцтва, пашырэнне патрэбы грамадства ў развіцці навукі, літаратуры, мастацтва шмат у чым вызначылі фарміраванне інтэлектуальнай эліты Беларусі. Інтэлігенцыя Беларусі (грамадскі пласт людзей, якія прафесійна займаюцца разумовай працай) больш значнае месца адводзіла вырашэнню сацыяльных праблем грамадства.

Фарміраванне інтэлігенцыі Беларусі непасрэдна залежала ад рэалізацыі ўрадавых мерапрыемстваў у сацыяльна-культурнай сферы. Больш за тое, улада ставіла перад ёю задачы ўмацавання рускіх дзяржаўна-палітычных асноў насуперак польскаму ўплыву. Аднак адсутнасць вышэйшых навучальных устаноў, дзяржаўных музеяў, афіцыйных навуковых

Фактары фарміравання нацыянальнай інтэлігенцыі Беларусі

Як вы лічыце, чаму сярод пытанняў, што хвалявалі інтэлігенцыю Беларусі, значнае месца займала вырашэнне сацыяльных праблем?

арганізацый тармазіла станаўленне інтэлектуальнай эліты.

Інтэлектуальная эліта Беларусі вылучалася шматнацыянальным складам, прычым беларуская нацыянальная яе частка была далёка не самай значнай. На мяжы XIX–XX стст. сярод тых, хэто займаўся ў беларускіх губернях вучэбнай і асветніцкай дзейнасцю, 55,6 % былі яўрэямі, 18,4 % — беларусамі, 16,4 % — рускімі, 5,1 % — палякамі.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

ЯНКА КУПАЛА

Спадчына

Ад прадзедаў спакон вякоў
Мне засталася спадчына;
Паміж сваіх і чужакоў
Яна мне ласкай матчынай.

...

І ў белы дзень і ў чорну ноч
Я ўсцяж раблю агледзіны,
Ці гэты скарб не збрыў дзе проч,
Ці трутнем ён не з'едзены.
Нашу яго ў жывой душы,
Як вечны светач-полымя,
Што сярод цемры і глушы
Мне свеціць між вандаламі.
Жыве з ім дум маіх сям'я
І сніць з ім сны нязводныя...
Завецца ж спадчына мая
Ўсяго Старонкай Роднаю.

1918

Як вы лічыце, якія гістарычныя падзеі маглі абумовіць напісанне Янкам Купалам верша «Спадчына»?

Які наказ утрымліваецца ў гэтым вершы для будучых пакаленняў беларусаў? Канкрэтызуйце прыкладамі, як сёння ў нашай краіне выконваецца завет класіка беларускай літаратуры.



Беларускае грамадства пачатку XX ст. з'яўлялася шматнацыянальным і шматканфесійным. Ішоў працэс фарміравання нацыянальнай інтэлігенцыі. Назіралася павышэнне адукацыйнага ўзроўню насельніцтва.

калі ў свеце...

1896 г. — правядзенне I Алімпійскіх гульняў сучаснасці

на тэрыторыі Беларусі...

1897 г. — першы перапіс насельніцтва

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Пералічыце магчымыя фактары росту насельніцтва краіны. Які з іх быў вызначальны для беларускіх губерняў у канцы XIX — пачатку XX ст.?
2. Растлумачце значэнне ўказа Мікалая II «Аб умацаванні пачаткаў верацярпімасці» для беларускага грамадства пачатку XX ст.
3. Як змянілася стаўленне да адукацыі беларускіх сялян на мяжы XIX — пачатку XX ст.? Растлумачце прычыны гэтага змянення.
4. Назавіце фактары, якія ўплывалі на фарміраванне інтэлектуальнай эліты беларусаў у канцы XIX — пачатку XX ст. Якія з іх аказвалі станоўчы, якія — негатыўны ўплыў?
5. Падрыхтуйце паведамленне (прэзентацыю) аб развіцці адукацыі ў Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.



§ 14. Развіццё культуры Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.

ВІНЦЭНТ ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ
МАРК ШАГАЛ ЯЎХІМ КАРСКІ
НАПАЛЕОН ОРДА
ФРАНЦІШАК БАГУШЭВІЧ
ЯНКА КУПАЛА ЯКУБ КОЛАС
ІГНАТ БУЙНІЦКІ
НІКАДЗІМ СІЛІВАНОВІЧ
АЛАІЗА ПАШКЕВІЧ
ТЭХНІЧНЫ ПРАГРЭС

Уплыў прамысловай
рэвалюцыі на развіццё
культуры

1. Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці навукі, тэхнікі, культуры ў XIX ст. Вынаходства паравога рухавіка ў канцы XVIII ст. і пераход да фабрычнай вытворчасці спрыялі тэхнічнаму прагрэсу ў прамысловасці. Разнастайныя новаўвядзенні ў металургіі, выкарыстанне электрычнасці і з'яўленне хімічнай прамысловасці ў XIX ст. паклалі пачатак новаму этапу ў развіцці тэхнікі. Яго адметнаю рысай была вытворчасць машын пры дапамозе іншых машын. Тэхнічны прагрэс прывёў да вялікіх змен у жыцці еўрапейскага грамадства.

Машыны зрабіліся часткай паўсядзённага жыцця людзей і аказалі ўплыў на іх лад жыцця, на духоўную і матэрыяльную культуру. Патрэбы гандлю і фабрычна-заводскай прамысловасці выклікалі сапраўдны пераварот у развіцці сродкаў транспарту і сувязі.

Навуковыя адкрыцці XIX ст. адыгралі велізарную ролю ў развіцці культуры. Аднак індустрыялі-

Як змяніў жыццё
людзей тэхнічны
прагрэс?

зацыя выклікала шмат новых праблем. З ускладненнем сацыяльнага быцця і паскарэннем жыццёвых рытмаў у людзей з’явілася адчуванне страты трываласці і стабільнасці. Пашыраліся песімістычныя настроі, ідэалізацыя мінулага і непрыняцце ўсяго новага. Гэта паслужыла пажыўным асяродкам для ірацыяналізму, містыкі, нявер’я ў прагрэс. Адначасова з гэтым поспехі навукі, тэхнікі і матэрыяльнай вытворчасці стваралі падставы для аптымізму, веры ў магчымасць вырашэння ўсіх пытанняў з дапамогай навукі і розуму.

2. Польскі і расійскі ўплыў на развіццё культуры Беларусі ў XIX ст. Асаблівасцю развіцця культуры Беларусі ў XIX ст. было тое, што яна зазнавала як польскі, так і расійскі ўплыў.

Шляхецкая культура ў Беларусі да паўстання 1830–1831 гг. развівалася пераважна пад польскім уплывам. Значная частка шляхты прытрымлівалася каталіцкіх традыцый, якія ў той час асацыяваліся з Польшчай. Пасля паўстання 1830–1831 гг. актывізаваліся працэсы дэпаланізацыі, узмацніўся расійскі ўплыў. Руская мова зрабілася мовай навучання, справаводства. Пашырэнне праваслаўя пацягнула за сабой умацаванне традыцый рускай школы ў архітэктуры і жывапісе. Пасля закрыцця

Асаблівасці развіцця культуры Беларусі

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі і веды з беларускай і рускай літаратуры, даведайцеся, хто з беларускіх і рускіх паэтаў XIX — пачатку XX ст. былі сучаснікамі, былі знаёмыя, сябравалі.

Падрыхтуйце прэзентацыю (буклет, постар) на тэму «Паэзія аб’ядноўвае душы і народы».



Віленскага ўніверсітэта ўраджэнцы Беларусі ехалі атрымоўваць вышэйшую адукацыю ва ўніверсітэты Пецярбурга, Масквы і іншых гарадоў Расійскай імперыі.

Носьбітам беларускіх традыцый і мовы было сялянства. Менавіта ў вясковым сялянскім асяродку захоўвалася беларуская мова, развіваліся народныя традыцыі і абрады, традыцыйная беларуская кухня, адметныя асаблівасці нацыянальнага касцюма.

3. Станаўленне новай беларускай літаратуры і літаратурнай мовы. XIX ст. з'яўляецца часам станаўлення новай беларускай літаратуры і літаратурнай беларускай мовы.

Новая беларуская літаратура — гэта літаратурныя творы, напісаныя на беларускай мове, да якой сталі часцей звяртацца ў XIX ст.

У 1846 г. пабачыла свет друкаваная версія камедыі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча «Ідылія», у якой сялянскія персанажы гаварылі на беларускай мове. У гэты ж час Ян Баршчэўскі выдаў кні-

Аснова — сялянская мова

Успомніце, якую ролю адыгрывала старабеларуская мова ў Вялікім Княстве Літоўскім.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У 1820-я гг. на беларускай мове Вікенціём Равінскім была напісаная паэма «Энеіда навыварат» (доўгі час лічылася ананімнай). Упершыню надрукавана ў 1845 г.

У 1855 г. Канстанцін Вераніцын піша паэму «Тарас на Парнасе», якая з'явілася ў друкаваным выглядзе ў 1889 г. і таксама доўгі час лічылася ананімнай.

У творах героямі з'яўляюцца простыя беларускія сяляне.

Використовуючи додаткові джерела інформації, надайте:

- біяграфіі аўтараў першых беларускамоўных паэм;
- чаму гэтыя творы доўгі час лічыліся ананімнымі і як было ўстаноўлена аўтарства.



ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры пачаў работу ў 1991 г. у некалькіх будынках Траецкага прадмесця ў Мінску. За гады яго існавання было адкрыта дзевяць філіялаў, якія знаёмяць наведвальнікаў з багатым светам беларускай літаратуры.

1. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, якія філіялы былі адкрыты. Дзе яны знаходзяцца? Творчасці якіх беларускіх пісьменнікаў прысвечаны?
2. Выкарыстоўваючы веды, засвоеныя на ўроках беларускай літаратуры, прывядзіце прыклады твораў беларускіх пісьменнікаў і паэтаў, у якіх паказана жыццё беларускага народа ў XIX — пачатку XX ст.



Дзяржаўны музей
гісторыі беларускай
літаратуры

гу «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апаਵяданнях».

Важны этап у фарміраванні беларускай літаратурнай мовы — творчасць Францішка Багушэвіча. Напрыканцы XIX ст. Ф. Багушэвіч выдаў два паэтычныя зборнікі на беларускай мове — «Дудка беларуская» і «Смык беларускі». Вялікую ўвагу ў сваіх творах Францішак Багушэвіч удзяляў беларускаму сялянину і беларускай мове.

У працяг гэтых традыцый напачатку XX ст. Алаіза Пашкевіч (Цётка) адзін са сваіх паэтычных зборнікаў на беларускай мове назвала «Скрыпка беларуская».

У пачатку XX ст. пачынаюць свой творчы шлях класікі беларускай літаратуры Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч. У гэты час з'яўляюцца першыя вучэбныя выданні на беларускай мове — «Першае чытанне для дзетак беларусаў» і «Другое чытанне для дзяцей беларусаў».

4. Адукацыя і навука. XIX ст. было часам імклівага развіцця адукацыі і навукі ў Беларусі. У гэты

Францішак Багушэвіч

Алаіза Пашкевіч

Рэформа адукацыі пачатку XIX ст.

Што сведчыць пра тое,
што адукацыя ў першай
палове XIX ст. мела
саслоўны характар?

Змены пасля паўстанняў 1830–1831 і 1863–1864 гг.



*Горы-Горацкі
земляробчы інстытут.
Мастак Н. Орда. XIX ст.*

Параўнайце сістэму
адукацыі ў XIX —
пачатку XX ст.
і ў сучаснай Рэспубліцы
Беларусь. Вызначце
асноўныя падабенствы
і адметнасці.

час на тэрыторыі Беларусі былі праведзены рэформы ў галіне адукацыі. Пашыралася магчымасць атрымліваць адукацыю для прадстаўнікоў усіх саслоўяў.

Напачатку XIX ст. тэрыторыя Беларусі ўвайшла ў склад Віленскай вучэбнай акругі, цэнтрам якой быў Віленскі ўніверсітэт. Прадстаўнікі ніжэйшых саслоўяў атрымалі доступ толькі да пачатковай адукацыі. Сярэдняю адукацыю можна было атрымаць у класічных 7-класных гімназіях і павятовых 4-класных вучылішчах, а таксама ва ўніяцкіх і каталіцкіх калегіумах. Вышэйшую адукацыю давалі Віленскі ўніверсітэт і Полацкая езуіцкая акадэмія (да 1812 г. — Полацкі езуіцкі калегіум).

Сітуацыя змянілася пасля падзей 1830–1831 гг. Віленскі ўніверсітэт быў закрыты. На тэрыторыі Беларусі не засталася вышэйшых навучальных устаноў (яшчэ ў 1820 г. пасля забароны ордэна езуітаў у Расійскай імперыі была закрытая Полацкая езуіцкая акадэмія). У 1848 г. Горы-Горацкую земляробчую школу рэарганізавалі ў інстытут, які праіснаваў да 1864 г. Школа была першай вышэйшай навучальнай установай сельскагаспадарчага профілю на тэрыторыі Расійскай імперыі. Мовай навучання рабілася руская мова.

У 1864 г. была праведзена школьная рэформа. Адукацыя зрабілася ўсесаслоўнай і пераемнай. Пачатковую адукацыю давалі пачатковыя народныя вучылішчы, школы граматы, царкоўна-прыходскія школы ў вёсках і гарадскія вучылішчы, павятовыя вучылішчы, прыходскія вучылішчы ў гарадах. Сярэдняю адукацыю па-ранейшаму можна было атрымаць у класічных гімназіях (гуманітарны профіль) і рэальных вучылішчах (матэматычны і прыродазнаўча-навуковы профіль). Будучых вайскоўцаў рыхтавалі ў кадэцкіх корпусах (Полацк, Брэст). Вышэйшую адукацыю давалі ўніверсітэты і іншыя вышэйшыя навучальныя ўстановы, але на

тэрыторыі Беларусі пасля 1864 г. такіх устаноў не было. Вышэйшую адукацыю ўраджэнцы Беларусі маглі атрымаць ва ўніверсітэтах Расійскай імперыі або за мяжой.

Напачатку XX ст. працягвала развівацца сетка прафесійных навучальных устаноў. Адкрываліся гандлёвыя, рамесныя, музычныя, медыцынскія, мастацкія і іншыя навучальныя ўстановы. У Маладзечне ад 1864 г. дзейнічала першая ў Расійскай імперыі настаўніцкая семінарыя па падрыхтоўцы настаўнікаў пачатковых школ.

XIX ст. — час станаўлення і развіцця беларусазнаўства. Развіваюцца этнаграфія і фалькларыстыка, расце цікавасць да гісторыі і культуры беларускага народа. Адбываецца станаўленне і развіццё навуковага даследавання Беларусі. Вынікам падарожжа Паўла Шпілеўскага стала кніга «Падарожжа па Палессі і беларускім краі». Беларускі фальклор вывучаў Ян Чачот. Стваральнікамі першых гістарычных музеяў з'яўляюцца браты Канстанцін і Яўстах Тышкевічы. Асаблівасці мовы ў «Слоўніку беларускай гаворкі» адлюстравані Іван Насовіч.

Першымі беларускімі гісторыкамі лічацца Мітрафан Доўнар-Запольскі і Вацлаў Ластоўскі. «Кароткая гісторыя Беларусі» апошняга — першая праца па гісторыі на беларускай мове. Напачатку XX ст. Яўхім Карскі працаваў над фундаментальным трохтомным даследаваннем «Беларусы». Менавіта ў ім была прыведзена карта геаграфічнага рассялення нашых продкаў.

Значны ўнёсак ураджэнцы Беларусі зрабілі ў развіццё дакладных і прыродазнаўчых навук. Ігнат Дамейка быў славутым геалагам, большую частку жыцця правёў у Чылі, дзе зрабіўся нацыянальным героем. Ян Чэрскі — буйны вучоны-географ, геолог, знакаміты даследчык Сібіры, імем якога названы шэраг геаграфічных аб'ектаў. Мікалай Судзілоўскі — этнограф, географ, хімік, біёлаг, урач-генетык,

**Прафесійныя
навучальныя
ўстановы**

**Пачатак навуковага
даследавання Беларусі**

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, падрыхтуйце прэзентацыю аб вучоных, якія зрабілі ўнёсак у навуковае вывучэнне Беларусі, развіццё навукі.



першы прэзідэнт сената Гавайскіх астравоў. Якуб Наркевіч-Ёдка даследаваў атмасферную электрычнасць, вынайшаў громаадвод і тэлеграф. Соф'я Кавалеўская — першая ў свеце жанчына — прафесар матэматыкі. Варвара Кашаварава-Руднева — першая ў Расіі жанчына — доктар медыцыны. Ганна Тумаркіна — першая ў Еўропе жанчына — прафесар філасофіі.

Жывапіс



В. Ваньковіч.
Эцюд да партрэта
А. С. Пушкіна. 1828 г.

5. Развіццё мастацтва. У мастацтве Беларусі на працягу XIX — пачатку XX ст. змяняліся стылі і кірункі. Для выяўленчага мастацтва пачатку XIX ст. быў характэрны рамантызм, які ў сярэдзіне XIX ст. змяніўся рэалізмам. Напачатку XX ст. жывапіс зазнае ўплыў мадэрну, авангардызму.

Прадстаўніком рамантызму ў партрэтным жывапісе быў Валенцій Ваньковіч («Міцкевіч на скале Аю-Даг», партрэт А. С. Пушкіна). Майстрам нацюрморта быў Іван Хруцкі («Кветкі і садавіна», «Партрэт невядомай з кветкамі і садавіной»).



Ю. Пэн. Гадзіншчык.
1914 г.



Н. Сілавановіч.
Салдат з хлопчыкам. 1866 г.

Апалінарый Гараўскі — прадстаўнік акадэмічнага рамантызму. У сваіх работах паказваў беларускую прыроду («На радзіме», «Вечар у Мінскай губерні»).

Рэалізм паўсядзённага сялянскага побыту адлюстроўвалі работы Нікадзіма Сілівановіча («Салдат з хлопчыкам», «Стары пастух»), Фердынанда Рушчыца («Зямля»). Н. Сілівановіч лічыцца адным з першых беларускіх мазаістаў. Ён атрымаў званне акадэміка жывапісу за мазаіку «Тайная вячэра» для Ісакіеўскага сабора ў Санкт-Пецярбурзе. Знакамітым беларускім пейзажыстам пачатку XX ст. з'яўляецца Вітольд Бялыніцкі-Біруля («Ранняя вясной», «Зімовы сон»). Замалёўкамі архітэктурных помнікаў і сядзіб Беларусі вядомы Напалеон Орда.

Напрыканцы XIX ст. у Віцебску Юдаль Пэн заснаваў прыватную школу малюнка і жывапісу. Пэндзлю Ю. Пэна належаць работы «Гадзіншчык», «Стары кравец». Творчасць ураджэнца Віцебска авангардыста Марка Шагала набыла сусветную вядомасць («Над Віцебскам», «Я і вёска»).

Вядучым архітэктурным стылем першай паловы XIX ст. выступаў класіцызм. Элементы яго выкарыстоўваліся пры ўзвядзенні культавых будынкаў, палацаў і сядзіб, гарадскіх збудаванняў. Класічны стыль у архітэктуры характарызуецца сіметрыяй, строгасцю і прастатой формаў, выкарыстаннем элементаў антычнай архітэктуры (порцікі, калоны, статуі і інш.).

Яскравыя прыклады беларускага класіцызму — палацава-паркавыя комплексы ў Гомелі, Валожыне, Жылічах (Кіраўскі раён), Снове (Нясвіжскі раён); Петрапаўлаўскі сабор у Гомелі, Спаса-Праабражэнская царква ў Чашніках, Свята-Міхайлаўскі сабор у Лідзе, касцёл Святога Юзафа ў Валожыне, касцёл Святой Тэрэзы ў Шчучыне; гарадскія забудовы Гомеля, Чачэрска, Навагрудка і інш.

Знайдзіце выявы пералічаных у тэксце палотнаў. Якія з іх падабаюцца вам найбольш? Чаму?



Чыгуначны вакзал.
Г. Брэст. Адкрыты
ў 1886 г.





Касцёл Святой Тройцы.
Аг. Гервяты. 1899–1903 гг.



Палац Чапскіх.
Аг. Прылукі. XIX ст.

Тэатр

Адметнай рысай архітэктуры Беларусі другой паловы XIX ст. з’яўляецца эклектыка — спалучэнне розных архітэктурных стыляў. Цэрквы і саборы будаваліся пераважна ў рэтраспектыўна-рускім стылі (Васкрасенскі сабор у Барысаве, Крыжаўзвіжанскі сабор у Полацку, капліца-пахавальня Паскевічаў у Гомелі); гатычныя элементы (неаготыка) выкарыстоўваліся ў касцёлах, сядзібах (Траецкі касцёл у Гервятах, сядзіба Чапскіх у Прылуках); элементы барока — у будынках тэатраў (Мінскі гарадскі тэатр, цяпер — Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы); у духу неакласіцызму ўзводзіліся свецкія будынкі (гарадскі клуб у Віцебску, даходныя дамы ў Мінску).

Напрыканцы XIX ст. на змену эклектыцы прыходзіць мадэрн. Архітэктура мадэрну была характэрная для будынкаў новай капіталістычнай эпохі — банкаў, чыгуначных вакзалаў, гандлёвых дамоў, прамысловых прадпрыемстваў, гасцініц (дом Кастравіцкай у Мінску, банк у Магілёве, гасцініца «Савой» у Гомелі).

У XIX ст. фарміруецца прафесійны беларускі тэатр. Першай беларускай операй лічыцца твор В. Дуніна-Марцінкевіча на музыку С. Манюшкі «Сялянка» («Ідылія»). У сярэдзіне XIX ст. В. Дунін-Марцінкевіч стварае першую беларускую тэатральную групу, сам піша п’есы і выступае іх рэжысёрам.

Напачатку XX ст. папулярнасць набываюць музычна-драматычныя гурткі, ладзяцца так званыя «беларускія вечарыны». У 1907 г. узнікае першая беларуская трупa Ігната Буйніцкага, якая гастралювала па буйных гарадах Расійскай імперыі і была дастаткова папулярная.

У Вільні дзейнічаў беларускі музычна-драматычны гурток пад кіраўніцтвам Алеся Бурбіса, які ўпершыню паставіў «Паўлінку» Янкі Купалы. Драма Янкі Купалы «Раскіданае гняздо»

ўпершыню была пастаўлена «Першым таварыствам беларускай драмы і камедыі», якое дзейнічала ў Мінску пад кіраўніцтвам Фларыяна Жданоўіча.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ



*Будынак Мінскага гарадскога
тэатра напачатку XX ст.*



*Нацыянальны акадэмічны
тэатр імя Янкі Купалы.
Сучасны выгляд*

Тэатр быў урачыста адкрыты ў Мінску 5 чэрвеня 1890 г. 1 мая 1917 г. артысты «Першага беларускага таварыства драмы і камедыі» паставілі на яго сцэне «Паўлінку» Янкі Купалы.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся: якое месца займае п'еса «Паўлінка» ў рэпертуары Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы? Калі тэатру прысвоена імя беларускага паэта?



XIX — пачатак XX ст. — час узмоцненай увагі да вывучэння мовы і культуры Беларусі, станаўлення беларусазнаўства, фарміравання беларускай літаратурнай мовы, беларускай навукі і адукацыі.

калі ў свеце...

1827 г. — рускі мастак Арэст Кіпрэнскі піша знакаміты партрэт А. С. Пушкіна

на тэрыторыі Беларусі...

1828 г. — Валенцій Ваньковіч піша эцюд да партрэта А. С. Пушкіна

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце асноўныя тэндэнцыі ў развіцці навукі, тэхнікі і культуры ў XIX — пачатку XX ст. Якімі падзеямі, з'явамі, працэсамі яны былі абумоўлены?
2. Прывядзіце аргументы ў пацвярджэнне думкі пра тое, што тэхнічны прагрэс істотна змяніў жыццё людзей у XIX — пачатку XX ст.
3. Назавіце асноўныя асаблівасці развіцця культуры Беларусі ў XIX ст. Чым яны былі абумоўлены?
4. Запоўніце табліцу «Сістэма адукацыі Беларусі ў XIX — пачатку XX ст.».

Ступені адукацыі	1-я палова XIX ст.	2-я палова XIX — пачатак XX ст.
Пачатковая		
Сярэдняя		
Прафесійная		
Вышэйшая		

5. Назавіце 5 твораў беларускага мастацтва XIX ст. (жывапісу, архітэктуры, літаратуры), якія, на вашу думку, могуць быць прадметам гонару сучасных беларусаў.

§ 15. Першая сусветная вайна як рубажны перыяд сусветнай гісторыі

АНТАНТА ТРАІСТЫ САЮЗ МАЛАНКАВАЯ ВАЙНА (БЛІЦКРЫГ) ПАЗІЦЫЙНАЯ ВАЙНА СЕПАРАТНЫ МІР МІЛІТАРЫЗАЦЫЯ ІМПЕРЫЯЛІСТЫЧНАЯ ВАЙНА

1. Прычыны і характар Першай сусветнай вайны. Першая сусветная вайна паўстала вынікам супярэчнасцей паміж асноўнымі еўрапейскімі дзяржавамі. Да пачатку вайны прывёў шэраг фактараў. Першапачаткова гэта спаборніцтва паміж вялікімі дзяржавамі, што змагаліся за калоніі, рынкі збыту сваіх тавараў.

Важную ролю адыграў рост нацыяналістычных настрояў як у вялікіх дзяржавах, так і сярод народаў, што імкнуліся здабыць або ўмацаваць сваю дзяржаву. Міжнародную напружанасць узмацнялі гонка ўзбраенняў, раскол вядучых еўрапейскіх дзяржаў на ваенна-палітычныя блокі, што супрацьстаялі адзін аднаму. Вайна пачалася і ў выніку памылковых рашэнняў палітыкаў і вайскоўцаў ва ўмовах абвастрэння міжнародных супярэчнасцей.

Першая сусветная вайна паводле свайго характару была *імперыялістычнай*. Яе распачалі буйныя імперыі: Брытанская, Французская, Германская, Аўстра-Венгерская і Асманская, якія з дапамогаю ваеннай сілы імкнуліся пашырыць свой уплыў і заваяваць больш тэрыторый. У выніку Расійская імперыя таксама была ўцягнутая ў гэтую сусветную бойню.

Прычыны вайны

Якія падзеі, з'явы, працэсы, на вашу думку, выступілі перадумовамі Першай сусветнай вайны? Устанавіце прычына-выніковыя сувязі паміж імі і пачаткам Першай сусветнай вайны.

Характар вайны





Сусветная вайна — маштабны ўзброены канфлікт з удзелам мноства краін на розных кантынентах, у тым ліку найбольш уплывовых сусветных дзяржаў.

Імперыялістычная вайна — гэта не проста вайна паміж імперыямі, гэта яшчэ і вайна паміж двума найбуйнейшымі цэнтрамі канцэнтрацыі капіталу. Канкурэнтнымі палюсамі супрацьстаяння ў той час з’яўляліся англа-французскі капітал і капітал германскі. Невырашальныя супярэчнасці паміж імі і прывялі да **сусветнай вайны** за перадел падзеленых ужо калоній, сфер уплыву і рынкаў збыту. Амаль ад самага пачатку, па меры ўступлення ў вайну шматлікіх іншых дзяржаў, яна набыла глабальны характар.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ



Англійскі публіцыст Норман Энджэл у кнізе «Вялікая ілюзія» (1910 г.) даказваў, што сусветная вайна немагчымая, бо эканамічна нявыгадная. Разбураючы сусветны гандаль, яна прыносіць шкоду і пераможцам, і пераможаным. А выплата рэпарацый робіцца прычынай наступных канфліктаў.

У 1913 г. у еўрапейскай прэсе выказвалася думка пра тое, што вялікая вайна немагчымая, бо вынайздзены ў 1883 г. аўтаматычны кулямёт Максіма — настолькі смяротная зброя, што прывядзе да жahlівых страт усіх варожах бакоў.

1. Як вы лічыце, чаму напачатку XX ст. вышэйпрыведзеныя довады здаваліся большасці простых грамадзян абсалютна слушнымі?
2. Якія вывады Н. Энджэла былі пацверджаны ходам сусветнай гісторыі?

Ваенна-палітычныя блокі

2. Асноўныя ўдзельнікі і іх мэты. У Першай сусветнай вайне супрацьстаялі адзін аднаму два ваенна-палітычныя блокі: *Антанта* і *Траісты саюз*. З аднаго боку Вялікабрытанія, Францыя і Расія, з другога — Германія, Аўстра-Венгрыя, Італія і іх саюзнікі — Балгарыя і Асманская імперыя. Італія, член Траістага саюза, першапачаткова трымала нейтралітэт, але пасля доўгіх ваганняў

у 1915 г. выступіла на баку Антанты. Кожны з асноўных удзельнікаў вайны меў свае, канкрэтныя мэты.

Вялікабрытанія, Францыя і Расія хацелі спыніць рост магутнасці Германіі. Для Лондана было прынцыпова важна прадукіліць усталяванне пераважнага ўплыву Германіі ў Еўропе, бо гэта развяза б Берліну рукі для далейшай каланіяльнай экспансіі. Францыя імкнулася вярнуць Эльзас і Латарынгію, а таксама атрымаць багатыя на каменны вугаль Саар і іншыя вобласці Германіі па левым беразе Рэйна. Расійская імперыя, якая традыцыйна апекавалася над славянскімі народамі Балканскага паўвострава, была зацікаўлена ў тым, каб аказаць падтрымку Сербскаму каралеўству і не дапусціць яго разгрому, бо гэта моцна ўдарыла б па яе міжнародным прэстыжы.

Усе тры дзяржавы Антанты пралічвалі варыянты расчляннення Асманскай імперыі, якая ўвайшла ў вайну на баку Германіі. Расія хацела здабыць кантроль над чарнаморскімі пралівамі Басфорам і Дарданеламі; Францыя планавала ўключыць у сферу свайго ўплыву Сірыю і Ліван, а Вялікабрытанія — Месапатамію, дзе былі адкрыты нафたавыя радовішчы.

Германія, у сваю чаргу, імкнулася аслабіць Вялікабрытанію, Францыю і Расію і пашырыць свае каланіяльныя ўладанні. Аўстра-Венгрыя марыла пра падпарадкаванне славянскіх дзяржаў на Балканах, у першую чаргу Сербіі.

Свае мэты мелі і менш уплывовыя ўдзельнікі вайны. Напрыклад Італія і Грэцыя хацелі аслабіць Асманскую імперыю і Балгарыю. Сербія і Румынія жадалі пашырыць свае тэрыторыі за кошт Аўстра-Венгрыі. Японія ставіла за мэту захапіць германскую сферу ўплыву ў Кітаі. ЗША, якія за гады вайны ператварыліся з даўжніка еўрапейскіх дзяржаў у іх крэдытора, увайшлі ў вайну ў красавіку 1917 г.

Мэты краін Антанты

Мэты краін Траістага саюза



ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Разгледзьце сатырычную карту Еўропы, выдадзеную ў Амстэрдаме ў 1915 г.

Як прадстаўлены на карце адносіны паміж краінамі — удзельніцамі Першай сусветнай вайны?

На баку якога ваенна-палітычнага блока выступае аўтар карты?



з разлікам адыграць вызначальную ролю ў пытаннях пасляваеннага мірнага ўрэгулявання.

Сусветнай трагедыі, што выбухнула ў жніўні 1914 г., папярэднічалі шматлікія ваенна-палітычныя крызісы канца XIX — пачатку XX ст. Найбуйнейшымі з іх былі японска-кітайская, англа-бурская, руска-японская і Балканскія войны.

3. Тэатры ваенных дзеянняў. Непасрэдным штуршком да вайны выступіла забойства 28 чэрвеня 1914 г. спадчынніка аўстра-венгерскага трона *Франца Фердынанда*. Тэрарыстычны акт здзейснілі ўдзельнікі падпольнай арганізацыі (сербы па нацыянальнасці, якія змагаліся за далучэнне Босніі да

Як вы лічыце, ці пачалася б Першая сусветная вайна, калі б не было забойства ў Сараеве? Свой адказ аргументуйце.

Сербіі) у баснійскім горадзе Сараева. Аўстра-Венгрыя выступіла з невыканальным для Сербіі ўльтыматумам. Ад гэтага часу і да пачатку ваенных дзеянняў Аўстра-Венгрыя і Германія прад'яўлялі краінам Антанты толькі ўльтыматумы. 28 ліпеня Аўстра-Венгрыя абвясціла вайну Сербіі з разлікам на лакальны ваенны канфлікт. Расія, якая падтрымлівала Сербію і раней, пачала мабілізацыю.

Нават у той час яшчэ можна было пазбегнуць сусветнай вайны. Аднак Германія лічыла, што надышоў спрыяльны момант для таго, каб учыніць расправу над Францыяй, бо Расія магла перайсці да актыўных дзеянняў толькі праз шэсць тыдняў пасля абвясчэння ўсеагульнай мабілізацыі. Яна запатрабавала ад Расіі ва ўльтыматыўнай форме прыпыніць мабілізацыю і, не чакаючы адказу, **1 жніўня 1914 г.** абвясціла ёй вайну. Потым Германія прад'явіла ўльтыматум Бельгіі, запатрабаваўшы для сваіх войскаў свабодны праход да французскай мяжы. 3 жніўня Германія абвясціла вайну Францыі. Як толькі нямецкія войскі перайшлі бельгійскую мяжу, Вялікабрытанія 4 жніўня абвясціла вайну Германіі. Праз два дні вайну Расіі абвясціла Аўстра-Венгрыя.

Такім чынам, шлях да міру быў адрэзаны. Еўропа на доўгі час ператварылася ў тэатр адной з самых крываваых бітваў у гісторыі чалавецтва.

Да нашых дзён не змаўкаюць спрэчкі пра адказнасць за распачынанне Першай сусветнай вайны. Першапачаткова лічылі, што вінаватая Германія. Яна парушыла нейтралітэт Бельгіі, гарантам якога выступала разам з іншымі еўрапейскімі дзяржавамі. Яна ж першая абвясціла вайну Францыі і Расіі, пачала актыўныя ваенныя дзеянні на захадзе, і паводле ўмоў Версальскай мірнай дамовы яна была вінаватая ў распачынанні вайны. Аднак з цягам часу зрабілася зразумелым, што праблема адказнасці нашмат больш складаная, чым лічылася пачаткова. Большасць гісторыкаў пачала прытрымлівацца таго

Хто вінаваты?

Які пункт погляду на конт вiноўніка Першай сусветнай вайны падзяляеце вы? Чаму?



План «маланкавай вайны»

Пракаментуйце цытату:
«Абед у нас будзе ў Парыжы, а вячэра ў Санкт-Пецярбурзе» (імператар Германіі Вільгельм II).

Ваенныя дзеянні ў 1914 г.

пункту погляду, што ў распачынанні Першай сусветнай вайны той ці іншай мерай вінаватыя ўсе яе галоўныя ўдзельнікі.

Ваенны план Германіі, распрацаваны пад кіраўніцтвам начальніка Генеральнага штаба нямецкай арміі генерала А. фон Шліфена, прадугледжваў кароткачасовую «*маланкавую вайну*». Нямецкае камандаванне разлічвала зрабіць разбуральны ўдар па Францыі, разграміць яе і ўсе ўзброеныя сілы, якія вызваляцца, кінуць на ўсход супраць Расіі. Галоўным для Германіі было не дапусціць вайны на два фронты, не апынуцца заціснутай паміж сваімі праціўнікамі. Аднак у першыя ж месяцы вайны гэты план праваліўся.

Акупіраваўшы Люксембург і большую частку Бельгіі, якая аказала супраціўленне агрэсару, германскія войскі ўварваліся на тэрыторыю Паўночнай Францыі і пачалі хутка прасоўвацца да Парыжа. Лёс Парыжа, ды і ўсёй Францыі, здавалася, вісеў на валаску. У гэты час расійскія войскі ўварваліся на тэрыторыю Усходняй Прусіі. І хоць яны пацярпелі сур'ёзнае паражэнне пад Таненбергам у жніўні 1914 г., яны ўсё ж здолелі адцягнуць увагу немцаў ад Заходняга фронту. Перамога на ўсходзе ўскладніла пазіцыі Германіі на захадзе.

Велізарная бітва з удзелам шасці англа-французскіх і пяці нямецкіх армій (разам каля 2 млн чалавек) адбывалася з **5 па 12 верасня 1914 г.** на рацэ Марне. Тут войскам Антанты ўдалося нанесці паражэнне германскай арміі і адкінуць яе ад Парыжа. Цягам наступных крывавых бітваў лінія фронту паступова стабілізавалася, расцягнуўшыся ад швейцарскай мяжы да Паўночнага мора. Вайна на Заходнім фронце набыла *пазіцыйны характар*.

Такім чынам, германскі план «маланкавай вайны» праваліўся, Германіі давялося ваяваць на два фронты.

Пасля ўваходжання ў вайну Асманскай імперыі (кастрычнік 1914 г.) і Балгарыі (верасень 1915 г.) на баку германскага блока і Італіі (красавік 1915 г.) на баку Антанты ўтварыліся новыя франты ў Закаўказзі, Месапатаміі, Сірыі, на Дарданелах і на поўдні Еўропы. Аднак найбольшае значэнне па-ранейшаму мелі Усходні і Заходні франты. Цэнтр ваенных дзеянняў увесь час пераходзіў то з захаду на ўсход, то з усходу на захад. У 1915 г. асноўны цяжар вайны несла Расія, забяспечыўшы Францыі і Вялікабрытаніі так неабходны для іх перадах.

1915 г.

У кампаніі 1916 г. немцы актывізавалі свае дзеянні на Заходнім фронце. Бітвы былі ўпартыя і крываваыя. У выніку цяжкіх баёў у раёне Вердэна ад 21 лютага да 18 снежня 1916 г., што атрымалі назву «вердэнская мясарубка», абодва бакі страцілі каля 1 млн чалавек. Летам — восенню таго ж года англа-французскія войскі беспаспяхова намагаліся прарваць абарону праціўніка на рацэ *Сомэ*, страціўшы каля 800 тыс. чалавек. Становішча саюзных армій палягчалася дзякуючы ваенным дзеянням на Усходнім фронце. Асабліва вялікае значэнне мела наступальная аперацыя расійскіх войскаў пад камандаваннем А. А. *Брусілава* супраць аўстра-германцаў, якія панеслі вялікія страты — каля 1,5 млн чалавек забітымі, параненымі і палоннымі.

1916 г.

У красавіку 1917 г. у Першую сусветную вайну на баку Антанты ўвайшлі ЗША. На гэты час насельніцтва ўсіх краін, якія ваявалі, было абцяжарана нягодамі вайны і выступала за яе спыненне. Пра гэта сведчыў уздым пацыфісцкага, сацыяльнага і нацыянальнага рухаў, факты братання на франтах.

1917 г.

3 сакавіка 1918 г. у *Брэст-Літоўску* бальшавіцкі ўрад Савецкай Расіі заключыў мір з Германіяй і яе саюзнікамі. Але адсутнасць другога фронту не ўратавала Чацвярны саюз ад паражэння.

1918 г.

Пасля высадкі войскаў ЗША ў Францыі (сакавік 1918 г.) і агульнага наступу пад камандаваннем



ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

На нямецкай ўлётцы салдат глядзіць, як вяселяцца багатыя гараджане. Назва ўлёткі — **«Няўдзячнасць»**.

Як вы лічыце, пра якія настроі ў грамадстве і ў арміі сведчыў сюжэт ўлёткі? Чым былі абумоўлены падобныя настроі? Ці магла з'явіцца падобная ўлётка ў іншых краінах, што ваявалі? Прыдумайце сваю назву ўлёткі.



Значэнне ўзбраення

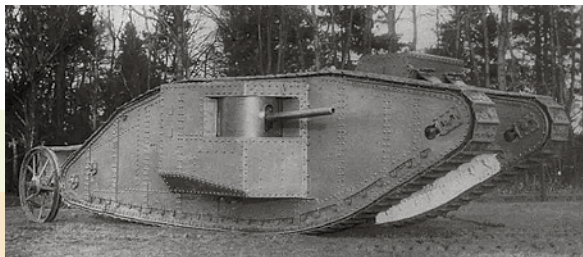
французскага маршала Фердынанда Фоша Германія вымушана была перайсці да татальнай абароны. Ваенныя паражэнні, эканамічная разруха, нарэшце, звяржэнне манархіі (9 лістапада 1918 г.) у выніку рэвалюцыйнага выступлення рабочых і салдат вымусілі Германію **11 лістапада 1918 г.** капітуляваць. Перад дзяржавамі-пераможцамі паўстала пытанне пра тое, якім быць міру ў Еўропе.

4. Новае аблічча вайны. У перыяд Першай сусветнай вайны змяніўся традыцыйны характар ваенных дзеянняў. Велізарную ролю ў гэтым адыграў навукова-тэхнічны прагрэс, які прывёў да стварэння зброі масавага паражэння. Часцяком ужо не мужнасць салдат, а агнявая моц вырашала лёс бітваў.

Выкарыстанне цяжкіх гармат, кулямётаў, танкаў, самалётаў, атрутных газаў і падводных лодак значна пашырала межы ваенных дзеянняў, невагадна павялічвала колькасць забітых і параненых. Усяго ў гады Першай сусветнай вайны было забіта або памерла ад ран каля 8,5 млн салдат і афіцэраў, агульная колькасць загінулых складала каля 10 млн чалавек.

ГЭТА БЫЛО ЎПЕРШЫНЮ

15 верасня 1916 г. у бітве каля ракі Сомы англічане ўпершыню правялі танкавую атаку. З 49 танкаў толькі 18 дасягнулі нямецкіх акупаў, астатнія загінулі ў балоце. Браня таўшчынёй 6–10 мм вытрымлівала пападанне куль і асколкаў, але не прамое пападанне снарада. Экіпаж, які складаўся з 8 чалавек, і рухавік знаходзіліся ў адным корпусе, дзе тэмпература дасягала 50 °С. Тым не менш танкі здолелі прасунуцца ўглыб абароны на 5 км за 5 гадз. Страты англічан у гэтай наступальнай аперацыі аказаліся ў 20 разоў меншыя, чым звычайна. Зрабілася відавочным, што за танкамі як відам баявой тэхнікі вялікая будучыня.



Вялікае значэнне ў гады Першай сусветнай вайны набыў тыл. Эканоміка дзяржаў, якія ваявалі, у гады вайны працавала толькі на яе патрэбы. Вытворчасць зброі, асабліва новых відаў, дасягнула гіганцкіх памераў. Толькі ў Вялікабрытаніі ваенныя выдаткі ў 1918 г. складалі 80 % дзяржаўнага бюджэту.

Ва ўмовах татальных ваенных дзеянняў надзвычайнае значэнне набыла прапаганда вайны. Ва ўлётках, афішах і паштоўках — паўсюль ствараўся станоўчы вобраз айчыны, сваёй краіны і ўсяляк ачарняўся вобраз ворага. Работа прапагандысцкай машыны дзяржаў, якія ваявалі, яшчэ больш удасканалілася ў гады Другой сусветнай вайны.

5. Геапалітычныя наступствы Першай сусветнай вайны. Першая сусветная вайна карэнным чынам змяніла аблічча Еўропы. Распаліся чатыры імперыі: Асманская, Аўстра-Венгерская, Германская і Расійская.

Расія апынулася ўцягнутай у рэвалюцыю і грамадзянскую вайну. Паўстала Савецкая дзяржава на чале з бальшавіцкім урадам.

Значэнне тылу

Роля прапаганды

Распад імперыяў і ўтварэнне новых дзяржаў



ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

30 ліпеня 1914 г. чацвёрта казакі расійскай арміі разбілі ўзвод 15 нямецкіх конных егераў. Адзін з казакі, Казьма Кручкаў, быў паранены. Ён першы быў узнагароджаны Георгіеўскім крыжам у Першую сусветную вайну.

К. Кручкаў зрабіўся героем газетных публікацый, яго партрэты змяшчалі на плакатах, запалкавых карабках, была выпушчана карамель «Геройская».

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся пра падрабязнасці подзвігу К. Кручкова і яго далейшы лёс.



Аўстрыя і Германія зрабіліся рэспублікамі. На тэрыторыі Еўропы ўтварыліся новыя дзяржавы: здабылі незалежнасць Польшча, Чэхаславакія, Каралеўства СХС (ад 1929 г. — Югаславія), Латвія, Літва, Эстонія і Фінляндыя. На аскепках Асманскай імперыі была ўтворана Турэцкая рэспубліка і шэраг арабскіх дзяржаў, якія апынуліся пад кантролем Вялікабрытаніі і Францыі. Усе германскія калоніі былі падзелены паміж краінамі Антанты.



Сваімі непасрэднымі і адкладзенымі вынікамі, глыбінёй уздзеяння на развіццё сучаснага грамадства Першая сусветная вайна не мела сабе роўных ва ўсёй папярэдняй гісторыі чалавецтва. У ёй удзельнічалі 38 дзяржаў. На палях бітваў ваявала каля 70 млн чалавек. Вынікамі вайны былі гібель каля 10 млн чалавек, вялікія матэрыяльныя страты краін, якія ваявалі. Вайна так і не вырашыла ўсіх супярэчнасцей паміж найбуйнейшымі імперыялістычнымі краінамі, яе вынікі паслужылі перадумовай для новай, яшчэ страшнейшай і яшчэ больш разбуральнай Другой сусветнай вайны.

калі ў свеце...

12 красавіка 1915 г. — Германія ўпершыню ўжыла хімічную зброю (атрутны гарчычны газ) каля г. Іпр (Бельгія)

на тэрыторыі Беларусі...

1916 г. — падчас бітвы каля г. Смаргонь нямецкія войскі ўпершыню на тэрыторыі Беларусі выкарысталі атрутныя рэчывы

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце прычыны і характар Першай сусветнай вайны. Як вы лічыце, ці можна было яе прадухіліць?
2. Прадстаўце мэты краін — удзельніц Першай сусветнай вайны ў выглядзе табліцы. Прааналізуйце, чые мэты былі дасягнуты ў выніку вайны.
3. Складзіце храналагічную табліцу «Ход Першай сусветнай вайны ў 1914–1918 гг.». Зрабіце вывад пра тое, дзе разгортваліся асноўныя падзеі вайны ў розныя гады.
4. Якія былі асаблівасці Першай сусветнай вайны? Чым яны былі абумоўлены?
5. Назавіце асноўныя вынікі Першай сусветнай вайны. Чаму яны выступілі перадумовай для пачатку Другой сусветнай вайны?
6. Якія ўрокі мусіла здабыць чалавецтва з Першай сусветнай вайны?



§ 16. Беларусь у гады Першай сусветнай вайны

МАБІЛІЗАЦЫЯ РЭКВІЗИЦЫІ АКУПАЦЫЯ БЕЖАНСТВА СТАЎКА ВЯРХОЎНАГА ГАЛОЎНАКАМАНДУЮЧАГА СВЯНЦЯНСКІ ПРАРЫЎ НАРАЧАНСКАЯ АПЕРАЦЫЯ ЭВАКУАЦЫЯ БАРАНАВІЦКАЯ АПЕРАЦЫЯ

Беларусь напачатку
Першай сусветнай
вайны

Успомніце, што такое
мабілізацыя.

Як кожны з гэтых
фактараў уплываў на
гатоўнасць наступлення
расійскай арміі?

1. Ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі. Непа-срэдна на тэрыторыі Беларусі ваенныя дзеянні пача-ліся ўлетку 1915 г. Але ад самага пачатку Першай сусветнай вайны ў Беларусі была абвешчана *мабілі-зацыя* ваеннаабавязаных, на яе тэрыторыі былі згур-таваныя расійскія войскі для наступу ва Усходняй Прусіі. У Баранавічах размясцілася Стаўка Вярхоў-нага галоўнакамандуючага расійскіх войскаў. Шмат-лікія тылавыя падраздзяленні, сфарміраваныя ў бе-ларускіх губернях, абслугоўвалі рэгулярныя часці, выстаўленыя для наступу.

Наступ расійскіх войскаў у 1914 г. стрымліваўся ў сувязі з рознымі акалічнасцямі — маруднай мабілі-зацыяй, адсутнасцю зручных дарог і мастоў, аддале-насцю ад баз забеспячэння, ненадзейнай сувяззю паміж штабамі армій і фронту, недахопам зброі і бое-прыпасаў і інш.

У першым баі на тэрыторыі Усходняй Прусіі пад Гумбіненам у жніўні 1914 г. удзельнічалі мабілізаваныя з беларускіх губерняў. Першапачатковы поспех неўза-баве змяніўся на паражэнне. 1-я і 2-я расійскія арміі ў раёне Мазурскіх азёр (сучасная Польшча) былі раз-громленыя германскімі войскамі. Восенню 1914 г. вайсковыя часці, якія напачатку вайны змяшчаліся на

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ



Выкарыстоўваючы картасхему, складзіце кароткую гістарычную даведку «Становішча Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны».

Правообладатель Издательский центр БГУ

Успомніце, што такое пазіцыйная вайна. Як, на вашу думку, пазіцыйны характар вайны ўплывае на характар баявых дзеянняў, настроі салдат?

тэрыторыі Беларусі, прынялі ўдзел у Варшаўска-Івангородскай аперацыі, у выніку якой германскія войскі былі спынены і адкінуты. Але ўжо да канца 1914 г. узнікла пагроза акружэння, і расійскія войскі давялося адвесці. Вайна набыла зацяжны *пазіцыйны характар*.

У 1915 г. саюзнікі па Антанце пераклалі на Расію ўвесь цяжар вайны. Германія, не маючы магчымасці ваяваць на два фронты, свае асноўныя ваенныя сілы перакінула на ўсход. Яна разлічвала, што нанясё Расіі паражэнне, пасля якога тая выйдзе з вайны і Германія зможа нанесці паражэнне англа-французскім войскам на захадзе. Дзякуючы перавазе

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Першая сусветная вайна колькасцю ахвяр пераўзыходзіла ўсе ранейшыя ваенныя канфлікты. Пачалі прымяняцца і новыя тыпы зброі. У ноч з 19 на 20 чэрвеня 1916 г. у раёне мястэчка Смаргонь германскія войскі здзейснілі першую на тэрыторыі Беларусі газабалонную атаку. Таксама на тэрыторыі Беларусі салдаты расійскай арміі зазналі на сабе не менш варварскую зброю — агняméты (кастрычнік 1916 г., на поўнач ад Баранавічаў).



Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, знайдзіце адказы на пытанні.

1. Якая колькасць людзей загінула ад прымянення атрутных газаў пад Смаргонню?
2. Колькі разам салдат ваюючых бакоў у гады Першай сусветнай вайны пацярпела ад газавых атак?
3. Чаму першае прымяненне германскімі войскамі агняméтаў на Усходнім фронце не мела такога ашаламляльнага эфекту, як на Заходнім?

Мемарыяльны комплекс памяці герояў і ахвяр Першай сусветнай вайны.
Г. Смаргонь

ва ўзбраенні, добраму забеспячэнню боепрыпасамі і колькаснай перавазе аўстра-германскія войскі здолелі выціснуць расійскія з Польшчы. У пачатку жніўня 1915 г. салдаты Германіі ўвайшлі на тэрыторыю Беларусі.

27 жніўня 1915 г. (паводле старога стылю) Германія пачала Віленскую аперацыю. Яе войскі занялі Вілейку і Смаргонь, дасягнулі чыгуначнай лініі Мінск–Смаленск і пашкодзілі пугі ў раёне станцыі Смалявічы. Дзякуючы перакідцы войскаў з іншых франтоў расійская армія здолела ліквідаваць гэты прарыв, які атрымаў назву *Свянцянскага*. Стаўка Вярхоўнага галоўнакамандуючага ў жніўні 1915 г. была перанесена з занятых германскімі войскамі Баранавічаў у Магілёў. У верасні фронт стабілізаваўся па лініі *Дзвінск–Паставы–Смаргонь–Баранавічы–Пінск*. Тэрыторыя Беларусі зрабілася адным з тэатраў ваенных дзеянняў Першай сусветнай вайны.

У 1916 г., чарговы раз ратуючы саюзнікаў, якія трапілі ў цяжкае становішча пад Вердэнам, Расія

1915 г. — ваенныя дзеянні ў Беларусі

Прасачыце ход ваенных дзеянняў у Беларусі па картасхеме.

1916 г.

Выкарыстоўваючы картасхему, ахарактарызуйце становішча вашага рэгіёна ў гады Першай сусветнай вайны.



Тэрыторыя Беларусі, захопленая Германіяй у Першай сусветнай вайне

паспрабавала правесці наступ у раёне возера Нарач. Неспрыяльныя ўмовы надвор'я, недахоп зброі, дрэннае кіраванне войскамі прывялі да правалу *Нарачанскай аперацыі*. Няўдала завяршылася і *Баранавіцкая аперацыя* ўлетку 1916 г.

1917 г.

Апошні наступ расійскіх войскаў на тэрыторыі Беларусі адбыўся ў ліпені 1917 г. Да гэтага часу сітуацыя ў Расіі кардынальна змянілася. У лютым 1917 г. у ходзе буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі было звергнута самадзяржаўе, усталявалася двоеўладдзе Часовага ўрада і Петраградскага савета рабочых, сялянскіх, салдацкіх дэпутатаў. Да ранейшых прычын, што пагаршалі баяздольнасць расійскай арміі, дадаліся эканамічны крызіс у краіне, што адбіўся на забеспячэнні фронту, зніжэнне дысцыпліны ў войсках.

2. Брэсцкі мірны дагавор. Першая сусветная вайна для Расіі скончылася падпісаннем рабаўніцкага **Брэсцкага міру 3 сакавіка 1918 г.**, паводле якога частка тэрыторыі Беларусі была акупаваная германскімі войскамі. Заключэнню дамовы папярэднічалі перагаворы паміж дэлегацыямі Германіі і Савецкай Расіі ў Брэст-Літоўску (снежань 1917 г.) і новы наступ германскіх войскаў на тэрыторыі Беларусі ў лютым 1918 г.

Пры заключэнні міру інтарэсы Беларусі не ўлічваліся. Бальшавікі разглядалі Брэсцкі мір як часовую, тактычную меру і таму пагадзіліся на ўмовы, нявыгадныя ад пачатку. Паводле дамовы тэрыторыя Беларусі дзялілася на некалькі частак. Тэрыторыя на захад ад лініі Дзвінск–Ліда–Пружаны–Брэст-Літоўск адыходзіла да Германіі. Частка Беларусі на поўдзень ад Палескай чыгункі перадавалася Украінскай Народнай Рэспубліцы. Астатнія землі Беларусі разглядаліся як тэрыторыя Савецкай Расіі.

На акупаванай тэрыторыі існавалі жорсткая эксплуатацыя насельніцтва, драпежніцкае выкары-

Успомніце, чаму ўрад Савецкай Расіі быў вымушаны падпісаць умовы Брэсцкага мірнага дагавора.

Акупацыйны рэжым

станне вытворчых, сельскагаспадарчых і прыродных рэсурсаў.

Ва ўсіх адміністрацыйных цэнтрах былі размешчаны гарнізоны германскіх войскаў. Рэальнай уладай валодалі германскія каменданты, граданачальнікі, начальнікі паветаў.

Рэвалюцыя ў Германіі і ў выніку яе паражэнне ў Першай сусветнай вайне дазволілі савецкаму ўраду 13 лістапада 1918 г. ануляваць умовы Брэсцкага мірнага дагавора. У лютым 1919 г. германскія войскі былі канчаткова выгнаныя з тэрыторыі Беларусі.

3. Насельніцтва Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны. З пачаткам вайны на тэрыторыі Беларусі было ўведзена ваеннае становішча з усімі абмежаваннямі ў грамадска-палітычным жыцці, якія з гэтага вынікалі (былі забаронены забастоўкі, сходды, шэсці, маніфестацыі). Становішча насельніцтва з пачаткам вайны істотна пагоршылася. У расійскую армію былі мабілізаваныя каля 900 тыс. жыхароў Беларусі. Мясцовае насельніцтва прыцягвалася для будаўніцтва абарончых збудаванняў. У сялян для вайсковых патрэб *рэквізаваліся* коні і жывёла, фураж і харчаванне. Заняпад сельскай гаспадаркі прывёў да росту цэн: кошт прадуктаў харчавання і адзення вырас у 1917 г. у параўнанні з 1913 г. у 5–8 разоў.

Ануляванне ўмоў
Брэсцкага мірнага
дагавора

Насельніцтва Беларусі
на фронце і ў тыле

Успомніце, што такое
рэквізіцыі, эвакуацыя.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Разгледзьце ілюстрацыю і адкажыце на пытанні.

1. Якія пласты насельніцтва ў асноўным рабіліся бежанцамі ў гады Першай сусветнай вайны? Пацвердзіце свой адказ, выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі.
2. Пра што, на ваш погляд, могуць думаць героі фотаздымка? Якія пачуцці выклікаюць яны ў вас?



Лагер бежанцаў
у г. Слуцк

Бежанства

Новыя бедствы прынёс германскі наступ 1915 г.: цяпер патрабавалася *эвакуацыя* прадпрыемстваў і дзяржаўных устаноў, якая часцяком праводзілася надзвычай неарганізавана. Войскі, адступаючы, знішчалі сельскагаспадарчыя аб'екты і пасевы, палілі жылыя будынкі. Эвакуацыя суправаджалася велізарным патокам бежанцаў, якія рухаліся на ўсход з тэрыторый Валыні, Польшчы, Літвы, заходняй часткі Беларусі. Сярод іх было шмат хворых, што выклікала распаўсюджванне эпідэміі.

Першапачаткова дзяржаўная дапамога бежанцам не аказвалася, ім дапамагалі толькі добраахвотніцкія і грамадскія арганізацыі: «Усерасійскі земскі саюз», «Усерасійскі саюз гарадоў», «Таццянінскі камітэт» і інш. Не адразу, але ўсё ж на шляху руху бежанцаў былі арганізаваныя ўрачэбна-харчавальныя пункты і вызначаны месцы для іх размяшчэння. Аднак рэсурсаў для нармальнага забеспячэння людзей жыллём, харчаваннем і работай не хапала.

Яшчэ цяжэйшае было становішча насельніцтва ў заходняй частцы Беларусі, акупаванай ад восені 1915 г. Тут была ўсталяваная жорсткая сістэма падаткаў, штрафаў, прымусовых работ. Пастаянна з'яўляліся рэквізіцыі. Жорстка караліся ўсякія спробы супраціву.

4. Рабочыя і сялянскія пратэсты. У сувязі з увядзеннем ваеннага становішча выступленні рабочых і сялян у Беларусі былі надзвычай абмежаваныя. Да таго ж у прыфрантавой паласе былі сканцэнтраваныя войскі, паліцыя, жандары. Удзельнікаў забастовак улады адпраўлялі на фронт. У сувязі з гэтым забастоўкі рабочых Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны былі разрозненыя і нешматлікія. Патрабаванні рабочых насілі ў асноўным эканамічны характар. Найбольшую актыўнасць праявілі чыгуначныя рабочыя Гомеля.

Становішча на акупаваных тэрыторыях

Выступленні рабочых

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

«Усе гэтыя мільёны, якія знаходзяцца ў акопах, могуць сказаць толькі адно: хутчэй мір. Толькі гэта нас можа ўзрадаваць, і мы тады толькі адчуем тую волю і свабоду, якую далі нашы браты, а да таго моманту мы яе толькі чуем і больш нічога».

3 ліста ад 10–14 сакавіка 1917 г.

Аўтар невядомы

Расійскія салдаты пішуць лісты дадому



Якія звесткі маглі чытаць салдаты ў лістах, атрыманых ад сваякоў, сям'і ў сакавіку, ліпені, лістападзе 1917 г.?

Як атрыманыя весткі маглі ўплываць на іх настрой?

Якім было галоўнае жаданне кожнага салдата, які знаходзіўся на фронце?

Своеасаблівую форму ў гады Першай сусветнай вайны набылі сялянскія пратэсты. У асноўным гэта быў стихійны разгром памешчыцкіх сядзіб, харчовых магазінаў і крам. Колькасць сялянскіх выступленняў паступова зніжалася: у 1915 г. — 99, у 1916 г. — 60, у студзені—лютым 1917 г. — 7.

Сацыяльную напружанасць на тэрыторыі Беларусі дапаўнялі хваляванні салдат, выкліканыя дрэнным забеспячэннем харчаваннем і абмундзіраваннем, недахопам зброі і боепрыпасаў. За гады вайны адбылося 62 выступленні салдат у Беларусі. З цягам часу пачасціліся выпадкі дэзерцірства, у 1917 г. ісці ў наступ адмаўляліся цэлыя вайсковыя часці. Армія імкліва траціла баяздольнасць, у тым ліку ў сувязі з антыўрадавай агітацыяй партый сацыялістычнай арыентацыі.

5. Беларускі нацыянальны рух. У гады Першай сусветнай вайны ўзмацніўся беларускі нацыянальны рух. Але пачатак вайны быў пазначаны сур'ёзнымі стратамі: праз ціск цензуры і недахоп сродкаў былі

Выступленні сялян

Выступленні салдат

Як вы разумеце выраз, што з'явіўся ў асяродку беларускіх бежанцаў: «Як пайшлі ў свет — знайшлі нацыю...»?

закрытыя беларускія перыядычныя выданні. У 1915 г. перастала выходзіць «Наша ніва».

Актывізацыі беларускага нацыянальнага руху паспрыяла бежанства. Бежанцы з заходняй часткі Беларусі запоўнілі гарады на ўсходзе, у выніку ў адзін з цэнтраў беларускага адраджэння ператварыўся Мінск. Тут улетку 1915 г. было створана *Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны*, дзейнасць якога ў асноўным зводзілася да арганізацыі для людзей начлегу, стالовак, дапамогі ў працаўладкаванні. Гэта была адзіная беларуская арганізацыя, афіцыйна прызнаная ўладамі. Па ўсёй тэрыторыі Беларусі былі створаны яе аддзяленні.

Менавіта ў асяродку бежанцаў паскорылася фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці. Асабліва сці размоўнага маўлення садзейнічалі ўспрыняццю бежанцамі сябе як адметнай нацыянальнай супольнасці, якая ва ўмовах вайны павінна была аб'яднацца для пераадолення эканамічных праблем.

Іншым цэнтрам беларускага нацыянальнага руху быў Петраград, у якім дзейнічала Беларускае таварыства пацярпелых ад вайны, якое выдавала штотыднёвік «Дзянніца».

6. Наступствы Першай сусветнай вайны для Беларусі. Геапалітычнае становішча Беларусі абумовіла суровыя выпрабаванні і бедствы для яе насельніцтва.

Людскія страты

- Загінула 1,2 млн чалавек.
- Больш за 400 тыс. бежанцаў не вярнуліся дадому.

Прамысловасць

- Эвакуіраваны 432 прадпрыемствы, 139 пераведзены на вытворчасць ваеннай прадукцыі.

Сельская гаспадарка

- 50 % мужчын мабілізаваныя.
- Коні рэквізаваныя для патрэб арміі.
- Скараціліся пасяўныя плошчы.

Наступствы Першай сусветнай вайны для Беларусі



Першая сусветная вайна прынесла велізарныя людскія і матэрыяльныя страты, змяніла палітычную карту свету і Еўропы. Насельніцтва Беларусі ў гады вайны трапіла ў цэнтр ваенных і палітычных падзей. Наступствы для Беларусі былі абумоўлены яе геапалітычным становішчам і падзеямі, якія адбыліся ў 1917 г. у Расіі.

калі ў свеце...

Сакавік 1916 г. — германская армія часова спыняе атакі на Заходнім фронце каля Вердэна

на тэрыторыі Беларусі...

9–17 сакавіка 1916 г. — наступ расійскай арміі каля Нарачы (Нарачанская аперацыя)

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

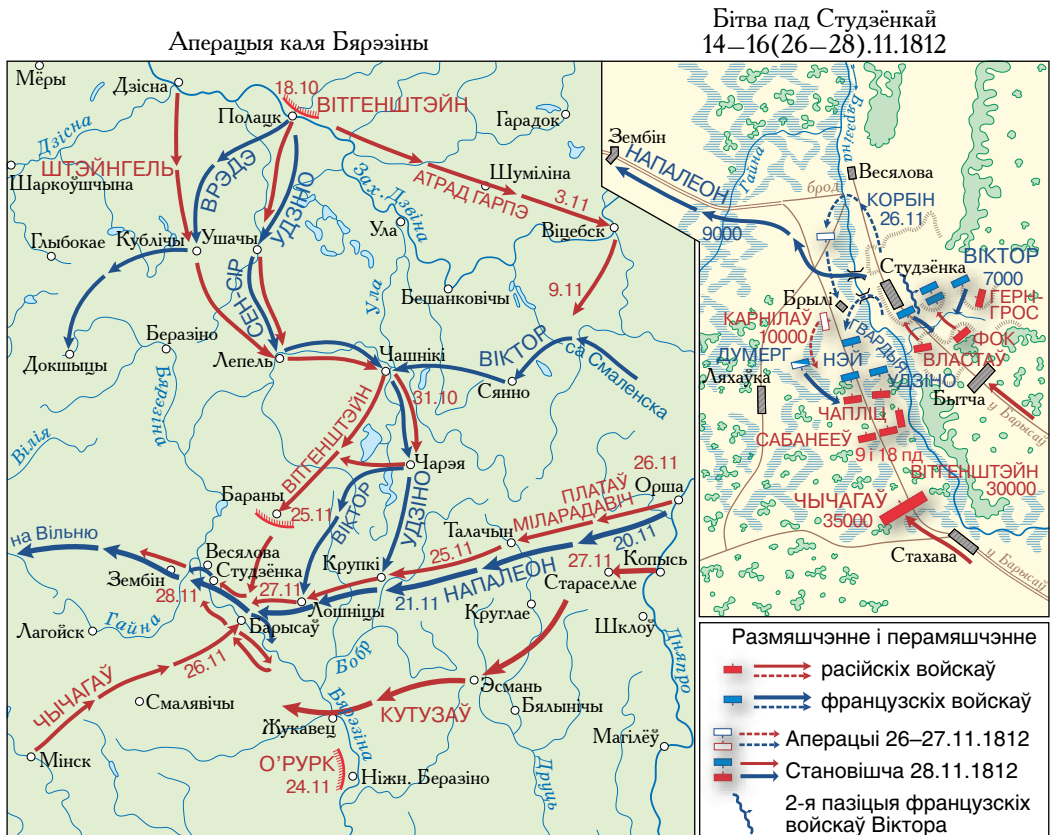
1. Выкарыстоўваючы картасхемы на с. 173 і 175 і тэкст параграфу, складзіце храналагічную табліцу «Ход ваенных дзеянняў на тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны». Якое значэнне мелі ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі?
2. Складзіце тэзісны план адказу на пытанне «Становішча насельніцтва Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны».
3. Ахарактарызуйце асаблівасці рабочых, сялянскіх і салдацкіх выступленняў у гады Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі.
4. Які ўплыў аказала бежанства на фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў?
5. Якія былі вынікі Першай сусветнай вайны для Беларусі?



Практыкум па раздзеле «Беларусь і свет у XIX — пачатку XX ст.»

Выяўленне заканамернасці і выпадковасці

1. 14–16 лістапада 1812 г. адбылася апошняя буйная бітва Айчыннай вайны 1812 г. паміж расійскай арміяй і арміяй Напалеона, якая адступала. Гэтая падзея ўвайшла ў гісторыю як бітва на рацэ Бярэзіне. Падчас гэтай бітвы Напалеон страціў больш за 20 тыс. салдат, а далейшае адступленне яго арміі ператварылася ва ўцёкі. Паражэнне ў бітве пакінула моцны адбітак у грамадскай свядомасці французцаў, якія дасюль ужываюць слова «Бярэзіна» як метафару поўнага правалу або катастрофы.



Некаторыя сучаснікі лічылі такі вынік выпадковым. Характарызуючы заключны перыяд Айчыннай вайны 1812 г., прускі генерал К. Клаўзэвіц адзначаў наступнае: *«Рускія рэдка апераджалі французаў, хоць і мелі для гэтага шмат зручных выпадкаў...; ва ўсіх баях французы заставаліся пераможцамі; але калі мы падвядзём вынік, дык акажацца, што французская армія перастала існаваць, а ўся кампанія завяршылася поўным поспехам рускіх, за выключэннем таго, што ім не ўдалося ўзяць у палон самога Напалеона і яго найбліжэйшых паплечнікаў. Няўжо ж у гэтым не было ні найменшай заслугі рускай арміі?»*.



Пераправа цераз Бярэзіну
29 лістапада 1812 г.
Мастак Ж. В. Адам.
Сярэдзіна XIX ст.

Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі ахарактарызуйце:

А. Ход ваенных дзеянняў у чэрвені — верасні 1812 г.

Б. Суадносіны сіл французскай і расійскай армій напярэдадні бітвы на рацэ Бярэзіне.

В. Бітву на рацэ Бярэзіне 14–16 лістапада 1812 г.

Г. Стаўленне розных пластоў насельніцтва Беларусі да напалеонаўскіх войскаў.

Зрабіце вывад наконт таго, было паражэнне напалеонаўскай арміі заканамерным ці выпадковым.

Адрозненне факта ад думкі

2. Адмена прыгоннага права стала адной з найважнейшых падзей у Расіі ў XIX ст. Велізарная колькасць людзей атрымала, хоць і абмежаваныя, грамадзянскія правы. Вызваленне мільёнаў памешчыцкіх сялян ад прыгоннай залежнасці было крокам ад феадальзму да капіталізму.

Аднак вялікай колькасці сучаснікаў адмена прыгонніцтва здавалася памылкай. Яна выклікала крытыку як з боку памешчыкаў, так і з боку сялян.

Азнаёмцеся з вытрымкамі з дзённіка расійскага хірурга, педагога і прафесара М. І. Пірагова і адкажыце на пытанні.



М. І. Пірагоў.
Мастак І. Рэпін.
1881 г.

«Грамадскую думку моцна разварушыла пытанне эмансipaцыі (вызваленне ад прыгнёту, залежнасці, забабонаў; у дадзеным выпадку — ад прыгоннай залежнасці). Яно было ўзнятае, няма сумневу, зверху. Прычын да таго, як усе мы ведаем, было нямала ў той час.

Толькі тры гатункі людзей з культурнага класа сустракаў я, што ў той час не ўхвалялі адмену прыгонніцтва: па-першае, заўзятых і непапраўных прыгоннікаў з эгаізму і асабістых інтарэсаў; па-другое, прыгоннікаў з прынцыпу. „Уся дзяржава абрынецца, — казалі гэтыя, — без прыгонных людзей“.

Да трэцяга роду праціўнікаў адмены прыгоннага права належалі людзі, хоць і недабачлівыя, але не так абмежаваныя; яны вельмі найўна сцвярджалі, што трэба перш адукаваць, а пасля вызваляць. Цікава, што і паміж самімі сялянамі, прынамсі, нашай паўднёва-заходняй ускраіны, пракідаліся праціўнікі, у тым сэнсе, што, маўляў, „няхай будзе па-ранейшаму, каб яшчэ горш не было“. Гэта здаралася і мне не раз чуць. За адмену прыгонніцтва былі ўсе вучоныя, навучэнская моладзь, людзі, названыя перадавымі 1840-х гадоў; усе сяляне, не вельмі зацакаваныя, асабліва ж дваровыя, і, нарэшце, інтэлігентная і перадавая частка дваранства, якая спадзявалася са знішчэннем прыгоннага права атрымаць ад кіраўніка дзяржавы прадстаўнічы ўрад для краіны, тым болей што сам гасудар ініцыятыву эмансipaцыі клаў у рукі дваранства; гасудар жа і ягоны ўрад, зразумела, угледжвалі ў знішчэнні прыгоннага права самы галоўны і самы сучасны сродак да ўзняцця эканамічнага побыту ўсёй дзяржавы, да павелічэння яе даходаў і да збліжэння з заходнімі дзяржавамі, якое зрабілася вельмі неабходным для культуры адсталай ад Захаду ва ўсіх адносінах Расіі».

А. Якія тры групы праціўнікаў адмены прыгоннага права вылучае М. І. Пірагоў? Якія думкі выказваліся праціўнікамі адмены прыгоннага права?

Б. Якія катэгорыі насельніцтва былі прыхільнікамі адмены прыгоннага права? Чаму яны выступалі за вызваленне сялян ад прыгоннай залежнасці?

В. Параўнайце думкі наконт перспектывы адмены прыгоннага права прыхільнікаў і праціўнікаў прыгонніцтва. Абапіраючыся на

матэрыял вучэбнага дапаможніка, ахарактарызуўце фактычныя наступствы адмены прыгоннага права ў Расіі.

Г. Як вы лічыце, якіх поглядаў наконт адмены прыгоннага права прытрымліваўся М. І. Пірагоў? Сваю думку аргументуйце.

Ажыццяўленне пошуку інфармацыі

3. Прамысловая рэвалюцыя выступіла паваротным этапам у развіцці чалавецтва, аказала ўплыў на ўсе сферы жыцця грамадства. Тэмпы прамысловай рэвалюцыі паскорыліся са з'яўленнем новых відаў транспарту.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі:

А. Даведайцеся час з'яўлення розных відаў транспарту на аснове розных тыпаў рухавікоў (не менш за 7).

Б. Дзе і калі з'явіўся першы пасажырскі транспарт? Першы пасажырскі транспарт з рухавіком? Першы пасажырскі транспарт у Беларусі?

В. Як вы лічыце, з якіх прычын дырыжаблі як паветраны транспарт саступілі месца самалётам? Пры пошуку аргументаў выкарыстайце веды па фізіцы і хіміі.

Г. Даведайцеся, калі былі пракладзены асноўныя чыгуначныя магістралі на тэрыторыі Беларусі. Як вы лічыце, як чыгуначныя лініі паўплывалі на развіццё населеных пунктаў, праз якія яны прайшлі?

Д. Размясціце знойдзеныя вамі звесткі на стужцы часу.

Устанаўленне прычынна-выніковых сувязей

4. Першая сусветная вайна змяніла аблічча свету. Дасюль вядуцца навуковыя дыскусіі наконт яе прычын, віноўнікаў, вынікаў. Прачытайце прадстаўлены ніжэй фрагмент працы ўдзельніка Першай сусветнай вайны генерала А. М. Заянчкоўскага «Сусветная вайна 1914–1918 гг.» (1924 г.). Якім чынам фактары, названыя А. М. Заянчкоўскім, маглі паўплываць на вынік Першай сусветнай вайны? Выкажыце сваю думку наконт фактараў, якія паўплывалі на вынік Першай сусветнай вайны. Дапоўніце меркаванне генерала сваімі меркаваннямі.

Фактараў, што вырашылі лёс сусветнай вайны, шмат.

1. Змены ў эканамічным становішчы Германіі... не дазволілі германскаму камандаванню ажыццявіць ідэю плана Шліфена...





А. М. Заянчкоўскі

2. Грубая палітычная памылка германскага ўрада, які не падрыхтаваў вайну супраць свайго галоўнага праціўніка — Англіі.

3. Неабгрунтаваны разлік германскага камандавання на тое, што пры дапамозе падводнай вайны яна здолее блакіраваць Англію. <...> Пры тых міжнародных эканамічных адносінах, што існавалі, Германія неабмежаванай падводнай вайной кінула выклік нейтральным краінам і выклікала новага праціўніка — ЗША.

4. Распыленне германскіх сіл і сродкаў паміж сваімі саюзнікамі, якія ўжо пасля паўгода вайны маглі трымацца толькі за кошт яе дапамогі і з свайго боку не аказвалі ёй рашучай падтрымкі...

5. Германскі ўрад і яе палітычныя дзеячы не разумелі, што пры класавых супярэчнасцях, якія абвастраюцца з прычыны эканамічнай разрухі і няўдач вайны, кінуты бальшавікамі лозунг аб пераростанні сусветнай вайны ў вайну грамадзянскую, пасля Расіі, быў асабліва блізкі да ажыццяўлення ў Германіі.

Вось тыя асноўныя фактары, у выніку дзеяння якіх сусветная вайна... набыла зацяжны характар, што, у сваю чаргу, вызначыла імавернасць яе канчатковага выніку.

Вызначэнне ролі асобы ў гісторыі

5. XIX ст. кардынальна змяніла жыццё чалавецтва. Але за ўсімі зменамі стаяць людзі — палітыкі, вучоныя, пісьменнікі.

А. Запоўніце табліцу «Гістарычныя асобы XIX ст.». Суаднясіце выяву гістарычнай асобы з яе імем (укажыце літару ў адпаведным слупку табліцы).

Б. Унясіце ў апошні радок табліцы характарыстыку гістарычнай асобы, якая, на ваш погляд, з'яўляецца значнай для вывучанага перыяду гісторыі.

В. Зрабіце вывад наконт ролі асобы ў гісторыі.



А



Б



В



Г



Д



Е



Ж



З

Гістарычная асоба	Літара	Гады жыцця	Дзяржава	Дзейнасць	Роля ў гісторыі
Аляксандр II					
Вільгельм II					
Джэймс Уат					
Карл Маркс					
Напалеон Банапарт					
Сімон Балівар					
Соф'я Кавалеўская					
Чарльз Дарвін					
Асоба на выбар					
Вывад					

Абагульненне па раздзеле «Беларусь і свет у XIX — пачатку XX ст.»

Працуем з паняццямі

1. Выканайце заданні.

А. Размяркуйце прапанаваныя паняцці па чатырох сферах грамадскага жыцця: палітычная, сацыяльная, духоўная, эканамічная: *«амерыканскі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы, аўтаномія, Венская сістэма міжнародных адносін, водруб, выкупныя плацэжы, заходнерусізм, імперыялізм, індустрыялізацыя, канфесія, мадэрнізацыя, манопалістычны капіталізм, манополія, міграцыя, нацыя, нацыяналізм, нацыянальная ідэя, нацыянальная самасвядомасць, нацыянальны рух, «прускі» шлях развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы, сусветная вайна, урбанізацыя, хутар, часоваабавязаныя сяляне.*

Б. Канкрэтызуйце 3 паняцці з кожнай групы прыкладамі вывучаных гістарычных фактаў (падзей, з’яў, працэсаў) з гісторыі Беларусі.

2. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, вызначце паходжанне назваў наступных кірункаў у мастацкай культуры: *рамантызм, рэалізм, сімвалізм, футурызм, натуралізм, авангардызм, мадэрн.* Як значэнні слоў, ад якіх паходзяць гэтыя тэрміны, суадносяцца са зместам мастацкіх твораў?

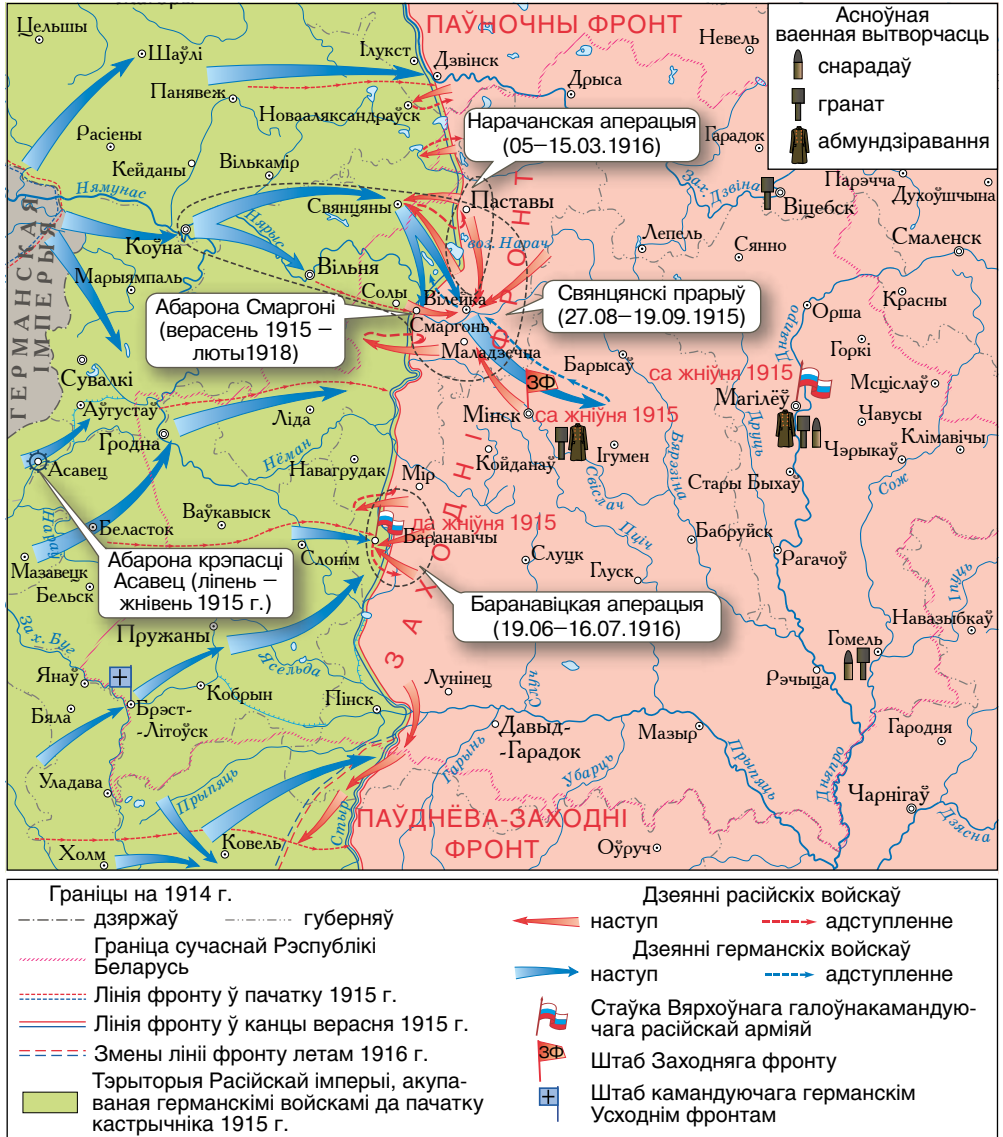
Чытаем і пераўтвараем розныя віды тэкстаў

3. Выкарыстоўваючы картасхемы, складзіце кароткі апавед пра асноўныя падзеі Айчынай вайны 1812 г. і Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі.

4. Знайдзіце агульнае і адметнае ў становішчы Беларусі ў перыяд Айчынай вайны 1812 г. і Першай сусветнай вайны. Растлумачце свой адказ.



Вайна 1812 г. на тэрыторыі Беларусі



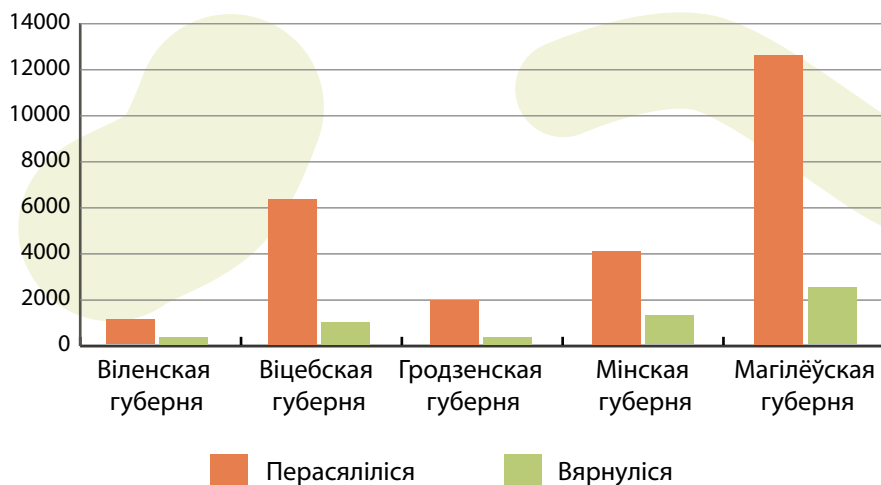
Першая сусветная вайна на тэрыторыі Беларусі

Аналізуем, тлумачым і разважаем

5. Устанавіце прычыну і вынік у наступных парах гістарычных фактаў. Патлумачце свой адказ.

Патрэба арміі Напалеона ў забеспячэнні правіянтам і фуражом	Стварэнне Часовага ўрада ВКЛ
Рэвалюцыйныя падзеі пачатку XX ст. у Расійскай імперыі	Станаўленне беларускага нацыянальна-культурнага руху
Развіццё беларусазнаўства	Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў
Прамысловая рэвалюцыя	Развіццё сістэмы адукацыі ў еўрапейскіх краінах
Дэкаданс	Навукова-тэхнічны прагрэс
Шматнацыянальны склад насельніцтва Беларусі	Міралюбнасць і талерантнасць як аснова менталітэту беларускага народа
Пачатак Першай сусветнай вайны	Крах імперый напачатку XX ст.

6. Вывучыце дыяграму «Рух перасяленцаў з беларускіх губерняў на ўскраіны Расійскай імперыі ў 1909–1913 гг.».



А. З якімі падзеямі звязана актывізацыя перасяленчага руху з беларускіх губерняў на ўскраіны Расійскай імперыі ў 1909–1913 гг.? Якія катэгорыі насельніцтва ў ім удзельнічалі?

Б. Выкажыце здагадку, з якіх прычын людзі маглі вяртацца назад.

В. Усяго з беларускіх губерняў перасяліўся 24 951 чалавек. Вярнуліся назад 5406 перасяленцаў. Які працэнт перасяленцаў застаўся на новым месцы? Пра што сведчаць гэтыя звесткі?

Г. Прааналізуйце, з якіх губерняў было больш за ўсё перасяленцаў. Чым гэта магло быць абумоўлена?

Абагульняем

7. Запоўніце табліцу, указаўшы гістарычныя з’явы, працэсы, што адбываліся ў Заходняй Еўропе і Беларусі ў XIX — пачатку XX ст. Зрабіце вывад.

Сферы грамадскага жыцця	Гістарычныя з’явы, працэсы, што адбываліся ў XIX — пачатку XX ст.	
	Заходняя Еўропа	Тэрыторыя Беларусі
Эканамічная		
Сацыяльная		
Палітычная		
Духовная		

Сістэматызуем веды

8. Выкарыстоўваючы стужку часу, прадстаўленую на пачатку раздзела I, выканайце наступныя заданні:

1) Якімі падзеямі / з’явамі / працэсамі вы б дапоўнілі стужку часу? Чаму?

2) Прапануйце форму для іх абазначэння (карціна, картасхема, цытата, фотаздымак і інш.).

3) Прэзентуйце развіццё Беларусі ў XIX — пачатку XX ст. у выглядзе лагічнай схемы (ментальнай карты). Адлюструйце ў ёй эканамічнае, палітычнае, сацыяльнае і духоўнае развіццё.

9. Работа ў міні-групах.

Прывядзіце прыклады пераемнасці падзей і працэсаў XIX — пачатку XX ст. і сучаснага перыяду жыцця. Якія дасягненні гэтай эпохі мы выкарыстоўваем і сёння?

Наш край у XIX — пачатку XX ст.

1. Работа ў міні-групках. Выкарыстоўваючы карты, матэрыял вучэбнага дапаможніка і гісторыка-дакументальнай хронікі «Памяць» вашага раёна, вызначце:

А) у склад якіх адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак уваходзіў ваш населены пункт у XIX — пачатку XX ст.; якім быў і як змяніўся яго статус;

Б) якія гістарычныя падзеі і якім чынам закранулі жыхароў вашага населенага пункта, раёна.

Прэзентуйце вынікі сваёй работы класу, параўнайце з вынікамі іншых міні-груп. Падрыхтуйце агульную прэзентацыю «Мая малая радзіма ў XIX — пачатку XX ст.».

2. Экскурсія па родным краі. З дапамогаю гісторыка-дакументальнай хронікі «Памяць» і дадатковых крыніц даведайцеся, якія будынкі XIX — пачатку XX ст. захаваліся ў вашым населеным пункце. Падзяліце іх на катэгорыі: прамысловыя аб’екты, храмы, установы адукацыі, жылыя дамы і інш. Даведайцеся, як яны выкарыстоўваюцца сёння. Складзіце план экскурсіі па вуліцах населенага пункта «Мой горад (мястэчка, вёска) у XIX — пачатку XX ст.».

3. Славутыя землякі. З дапамогай гісторыка-дакументальнай хронікі «Памяць» і дадатковых крыніц даведайцеся, жыццё і / або дзейнасць якіх славутых людзей XIX — пачатку XX ст. звязаныя з вашай мясцовасцю. Знайдзіце, калі гэта магчыма, іх успаміны або творы пра ваш край. Прэзентуйце вынік свайго даследавання ў выглядзе калажа або інфаграфікі.

4. Мая сям’я. Даведайцеся пра гісторыю сваёй сям’і ў XIX — пачатку XX ст.: імёны прабабуль і прадзедаў, дзе жылі, чым займаліся, які ўдзел бралі ў гістарычных падзеях. Выкарыстайце пошукавыя сайты, напрыклад, *Памяці герояў вялікай вайны 1914–1918* (<https://gwar.mil.ru/>) для пошуку звестак пра сваіх продкаў.

Падрыхтуйце аповед пра лёс сваёй сям’і ў XIX — пачатку XX ст.

БЕЛАРУСЬ



1917 г.

Кастрычніцкая
рэвалюцыя ў Расіі



Брэсцкая
мірная
дамова

1918 г.

Утварэнне
ССРБ

1919 г.

Утварэнне
СССР

Рыжская
мірная
дамова

1921 г.

1922 г.

Пачатак сусветнага
эканамічнага
крызісу
Уз'яднанне
Беларусі

1929 г.



У 1917–1945 гг.



1938 г.

1939 г.

1945 г.

Мюнхенская
канференция

Пачатак Другой
сусветнай
вайны

Заканчэнне
Другой
сусветнай вайны

Заходняй
з БССР

Пачатак
Вялікай
Айчыннай вайны

Вызваленне Беларусі
ад нацысцкіх
захопнікаў

1939 г.

1941 г.

1944 г.



Раздзел II. БЕЛАРУСЬ І СВЕТ У 1917–1945 гг.

§ 17. Тэндэнцыі гістарычнага развіцця ў 1917–1945 гг.

НАВЕЙШАЯ ГІСТОРЫЯ ВЕРСАЛЬСКАЯ ДАМОВА ПАРЫЖСКАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ ВАШЫНГТОНСКАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ ЛІГА НАЦЫЙ ГЛАБАЛІЗАЦЫЯ НАЦЫЯНАЛІЗМ КАЛОНІЯ

Паняцце «Навейшая
гісторыя»

1. Навейшая гісторыя: перыядызацыя і змест.
Навейшая гісторыя, або *гісторыя Навейшага часу*, — гэта перыяд, які ахоплівае падзеі і працэсы ад Першай сусветнай вайны і расійскіх рэвалюцый 1917 г. да нашых дзён. Гэты перыяд характарызуецца значнымі палітычнымі, сацыяльнымі, эканамічнымі і культурнымі зменамі, якія аказалі ўплыў на ўсе сферы жыцця грамадства. Гісторыя Навейшага часу ўмоўна падзяляецца на некалькі перыядаў: міжваенны, Другая сусветная вайна, пасляваенны.

Навейшая гісторыя ХХІ ст. характарызуецца глабалізацыяй, што пачалася напрыканцы ХХ ст., развіццём інфармацыйных тэхналогій, абвастрэннем барацьбы паміж вядучымі дзяржавамі за ўсталяванне кантролю над энергетычнымі рэсурсамі планеты. Паўстаюць новыя сусветныя пагрозы (выклікі), такія як міжнародны тэрарызм, лакальныя войны, міграцыйныя крызісы, змяненне клімату і шмат іншых.



§ 17. Тэндэнцыі гістарычнага развіцця ў 1917–1945 гг.



Перыяды Навейшай гісторыі і іх змест

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Славуты англійскі вучоны Э. Хабсбаум у сваёй кнізе «Эпоха крайнасцей. Кароткае дваццатае стагоддзе. 1914–1991» сцвярджаў: «Свет узору XX ст. зрабіўся якасна іншым. Ён больш не быў еўропацэнтрчным. Зямны шар ператварыўся ў адзіны рабочы арганізм, якім ён не быў, ды і не мог быць раней. Для многіх мэт, асабліва эканамічных, базавай аперацыйнай адзінкай цяпер фактычна з'яўляецца зямны шар, а ранейшыя структурныя адзінкі, такія як нацыянальныя эканомікі, ператварыліся ў тормаз для транснацыянальнай дзейнасці».

1. Які працэс мае на ўвазе вучоны, апісваючы змены, што адбыліся ў XX ст.?
2. Як вы лічыце, якія фактары паспрыялі гэтым зменам?
3. Якія яшчэ глабальныя змены адбыліся ў XX ст.?



Успомніце, лідары якіх дзяржаў уваходзілі ў «вялікую чацвёрку» на Парыжскай канферэнцыі.



«Вялікая чацвёрка» падчас аднаго з пасяджэнняў Парыжскай канферэнцыі

Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін — сусветны парадак, асновы якога былі закладзены Версальскай мірнай дамовай (1919–1920 гг.), дамовамі з саюзнікамі Германіі, пагадненнямі, заключанымі на Вашынгтонскай канферэнцыі 1921–1922 гг.

Парыжская мірная канферэнцыя

Што такое рэваншысцкія настроі?

2. Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін. Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін сфарміравалася пасля Першай сусветнай вайны і з'яўлялася спробай стварыць новую архітэктuru сусветнага парадку. Першы этап стварэння гэтай сістэмы пачаўся адразу пасля заканчэння вайны ў 1918 г., калі перад пераможцамі паўстала пытанне пасляваеннага ўладкавання свету. *Парыжская мірная канферэнцыя*, што адбылася ў **1919–1920 гг.**, выступіла важнай вяхой на гэтым шляху. Асноўным вынікам канферэнцыі зрабілася *Версальская дамова*, якая прадугледжвала жорсткія ўмовы для Германіі, у тым ліку значныя тэрытарыяльныя страты, рэпарацыі, абмежаванне колькасці арміі і ўзбраенняў. Гэтыя захады былі накіраваныя на прадухіленне паўторнай агрэсіі з боку Германіі, аднак яны спарадзілі незадаволенасць сярод немцаў, што ў далейшым паспрыяла росту рэваншысцкіх настрояў.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Разгледзьце карыкатуру, прысвечаную вынікам Парыжскай мірнай канферэнцыі. Чаму Германія паказана ў выглядзе каня, якога пераважае воз сена?
2. Што сімвалізуе воз сена? Каму ён прызначаўся?
3. Узнікненню якога глабальнага канфлікту паспрыяла сітуацыя, паказаная на карыкатуры? Свой адказ аргументуйце.



Следам за Версальскай дамовай была падпісана серыя мірных дамоў з былымі саюзнікамі Германіі — Аўстрыяй, Балгарыяй, Венгрыяй і Турцыяй.

Ключавым аспектам Версальскага мірнага пагаднення было рашэнне аб стварэнні міжнароднай арганізацыі — *Лігі Нацый*.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 Прэамбулы Статута Лігі Нацый ад 10 студзеня 1920 г.

Высокія Дагаворныя Бакі, беручы пад увагу, што для развіцця супрацоўніцтва паміж народамі і для гарантыі іх міру і бяспекі важна прыняць пэўныя абавязкі не распачынаць вайну, падтрымліваць у поўнай галоснасці міжнародныя адносіны, заснаваныя на справядлівасці і сумленні, дакладна выконваць прадпісанні міжнароднага права, якія ад цяпер прызнаюцца за сапраўднае правіла паводзін урадаў, усталяваць панаванне справядлівасці і добрасумленна выконваць усе абавязкі, што накладваюцца дамовамі, ва ўзаемных адносінах арганізаваных народаў, што прымаюць сапраўдны Статут, які засноўвае Лігу Нацый.



1. З якой мэтай стваралася міжнародная арганізацыя Ліга Нацый? Якія задачы яна мела вырашыць?
2. Як вы лічыце, ці выканала Ліга Нацый ускладзеныя на яе задачы? Сваю думку аргументуйце.

Вашынгтонская канферэнцыя

Аднак многія краіны, у тым ліку ЗША і Савецкая Расія, якую не запрасілі на Парыжскую канферэнцыю, не зрабіліся членамі Лігі, што аслабіла яе аўтарытэт і магчымасці.

Другі этап фарміравання сістэмы міжнародных адносін звязаны з *Вашынгтонскай канферэнцыяй 1921–1922 гг.* На гэтай канферэнцыі абмяркоўваліся пытанні раззбраення і стабільнасці ў Ціхаакіянскім рэгіёне. Удзельнікі дасягнулі пагадненняў аб скарачэнні ваенна-марскіх сіл, што зрабілася важным крокам да зніжэння напружанасці паміж вялікімі дзяржавамі. Аднак і гэтая сістэма не была ідэальная, яна не здолела вырашыць супярэчнасці, што існавалі: у лік яе суб'ектаў не былі ўключаны Савецкая Расія і Кітай, якія маглі б зрабіцца гарантамі супраць японскай агрэсіі.

Супярэчнасці Версальска-Вашынгтонскай сістэмы міжнародных адносін

Супярэчнасці Версальска-Вашынгтонскай сістэмы сталі асабліва заўважныя ў 1930-х гг. Новыя пасляваенныя межы, праведзеныя без уліку этнічных і тэрытарыяльных асаблівасцей, прыводзілі да канфліктаў і напружанасці ў розных рэгіёнах. Часцяком адзін і той



ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Трыянонская дамова, у выніку якой Венгрыя страціла 72% тэрыторыі і 64% насельніцтва (у тым ліку 3 млн этнічных венграў), выхад да мора і флоту, была ўспрынятая ў Славакіі і Румыніі як аднаўленне справядлівасці, а ў самой Венгрыі — як нацыянальная трагедыя. Папулярнасць атрымалі лозунгі «Не, не, ніколі!» (Nem, nem, soha!) і «Вярніце ўсё!» (Mindent vissza!).

Пасля заключэння дамовы ў краіне была абвешчана нацыянальная жалоба. У розных месцах краіны былі збудаваныя «Трыянонскія помнікі», якія аплаквалі падзеленую Венгрыю.

1. Як вы лічыце, да росту якіх настрояў у венгерскім грамадстве прывялі ўмовы Трыянонскай дамовы?
2. Як маглі складвацца адносіны Венгрыі з тымі краінамі, да якіх былі далучаны былыя венгерскія землі?

самы народ аказваўся падзелены па розных дзяржавах на дзве, а часам і тры часткі.

Усё гэта спрыяла росту **аўтарытарных рэжымаў** і рэваншысцкіх настрояў.

Ліга Нацый, не маючы рэальных механізмаў уздзеяння на агрэсараў, аказалася неэфектыўнай у прадухіленні агрэсіўнай палітыкі з боку такіх краін, як Італія, Германія і Японія, і гэта канчаткова падарвала яе аўтарытэт.

3. Геапалітычнае значэнне стварэння СССР.

Стварэнне СССР у 1922 г. зрабілася знакавай падзеяй. Аб'яднанне савецкіх рэспублік у адну дзяржаву, заснаваную на ідэях сацыялізму і пралетарскай рэвалюцыі, змяніла палітычную карціну свету.

СССР зрабіўся першай у гісторыі краінай, дзе была абвешчана ўлада рабочага класа і сялянства. Гэта прыцягнула ўвагу ўсяго свету — як прыхільнікаў, так і праціўнікаў сацыялістычных ідэй. Заходнія дзяржавы апасаліся пашырэння камунізму і пачалі фарміраваць антыкамуністычныя альянсы, што спрыяла ўзнікненню напружанасці ў міжнародных адносінах.

Савецкая дзяржава валодала велізарнай тэрыторыяй, якая ўключала Сібір і Сярэднюю Азію, мела доступ да багатых рэсурсаў і стратэгічных шляхоў. Такое становішча дазволіла ёй ператварыцца ў важнага гульца на сусветнай арэне, здольнага ўплываць на эканоміку і палітыку іншых краін.

СССР актыўна распаўсюджаў камуністычныя ідэалы за межамі сваёй тэрыторыі, падтрымліваў рэвалюцыйныя рухі і партыі ў краінах Еўропы, Азіі і Лацінскай Амерыкі. Інструментам гэтай палітыкі выступіў Камінтэрн (*Камуністычны Інтэрнацыянал*) — міжнародная арганізацыя, што аб'ядноўвала камуністычныя партыі розных краін у 1919–1943 гг. Яна спрыяла таму, што ўплыў Савецкага Саюза пашыраўся, а гэта выклікала трывогу ў заходніх дзяржаў. Вызначальны ўнёсак СССР у перамогу над

Аўтарытарны рэжым — палітычны рэжым, пры якім улада канцэнтруецца ў руках аднаго чалавека або групы асоб; насельніцтва пазбаўлена права ажыццяўляць кантроль за прыняццем і выкананнем палітычных рашэнняў. У 1920-я гг. аўтарытарныя рэжымы ўсталяваліся ў Балгарыі, Іспаніі, Польшчы, Югаславіі, Румыніі.

Чаму Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін паспрыяла росту аўтарытарных рэжымаў і рэваншысцкіх настрояў?

Змяненне балансу сіл у Еўропе і Азіі



Плакат «Няхай жыве Камінтэрн!»

Актывізацыя нацыянальна-вызва- ленчага руху

Успомніце, што такое
нацыяналізм.



Мілітарызм —
ідэалогія і палітыка
актыўнага нарошчвання
і выкарыстання
ваеннай магутнасці
дзяржавы; дамінаванне
ваенных у дзяржаўным
і грамадскім жыцці.

Узмацненне нацыя- налістычных настрояў



Нацызм —
разнавіднасць фашызму,
адна з формаў
таталітарнага рэжыму,
якая характарызуецца
расізмам,
антысемітызмам,
масавым тэрорам.

нацысцкай Германіяй і яе саюзнікамі яшчэ больш умацаваў яго пазіцыі на міжнароднай арэне ў другой палове XX ст.

Пасля Другой сусветнай вайны СССР быў важным фактарам дэкаланізацыі і распаду каланіяльнай сістэмы. Падтрымліваючы незалежнасць вызваленых краін, ён такім чынам умацоўваў свае пазіцыі ў Азіі і Афрыцы, змяняючы глабальны баланс сіл на карысць сацыялістычнага лагера.

4. Нацыяналізм і мілітарызм у Еўропе і свеце.
Нацыяналізм і мілітарызм у Еўропе і свеце ў 1920–1930-я гг. ператварыліся ў важныя фактары, якія вызначылі палітычную атмасферу таго часу і падрыхтавалі глебу для глабальных канфліктаў, у тым ліку Другой сусветнай вайны. Гэтыя з’явы паўсталі на фоне эканамічных, сацыяльных і палітычных змяненняў, выкліканых Першай сусветнай вайной і яе наступствамі.

Пасля заканчэння вайны многія краіны сутыкнуліся з эканамічнымі цяжкасцямі, сацыяльнымі хваляваннямі і палітычнай нестабільнасцю. Ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу 1929–1933 гг. нацыяналістычныя настроі ўзмацніліся, бо людзі шукалі самыя простыя тлумачэнні для сваіх бед. Нацыяналізм зрабіўся ідэалогіяй, якая аб’ядноўвала людзей вакол нацыянальнай культуры і гісторыі. Ён нярэдка выкарыстоўваўся для апраўдання агрэсіўнай знешняй палітыкі і экспансіі.

У сваёй крайняй, адкрыта варожай у дачыненні да іншых народаў форме нацыяналізм зрабіўся найважнейшай часткай ідэалогіі такіх палітычных плыняў, што ўзніклі пасля Першай сусветнай вайны ў Еўропе, як *фашызм* і нацыянал-сацыялізм, або **нацызм**. Фашысты і нацысты абвешчалі сябе адзінай палітычнай сілай, якая адлюстроўвае інтарэсы нацыі. Яны ставілі сабе за мэту дабіцца яе адзінства. Інтарэсы асобнага чалавека падпарадкоўваліся інтарэсам нацыі. Дзяржава, якую меркавалі пабуда-



ваць фашысты і нацысты, разглядалася імі як галоўны абаронца нацыянальных інтарэсаў. Дзеля гэтага яна павінна была ўсталяваць поўны кантроль над грамадствам, кожным чалавекам, падаўляць усякае іншадумства, таму што разнастайнасць меркаванняў падрывае адзінства нацыі. Найважнейшай адметнай рысай нацызму было тое, што ў аснове яго ідэалогіі ляжала «расавая тэорыя». Яе асновай з’яўляецца міф аб абранасці «найвышэйшай арыйскай расы», яе вяршэнстве над іншымі народамі.

Найважнейшым элементам ідэалогіі і палітыкі фашыстаў і нацыстаў быў мілітарызм. Нацысцкая партыя, якую ўзначальваў А. Гітлер, акцэнтавала ўвагу на прыніжэнні, якое Германія зазнала пасля Версальскай дамовы, і заклікала да рэваншу за паражэнне ў Першай сусветнай вайне. Новая вайна мусіла прывесці да ўсталявання сусветнага панавання «арыйскай расы». У Італіі фашысцкі рэжым на чале з Б. Мусаліні апеляваў да былой велічы Рымскай імперыі, аднавіць якую ён імкнуўся. Паколькі дасягнуць гэтых мэт было магчыма толькі шляхам



Бітва пры Аду.
Невядомы мастак.
1896 г.

Грамадзянская
вайна ў Іспаніі

агрэсіўнай вайны, нацысцкая Германія і фашысцкая Італія да яе актыўна рыхтаваліся. Яны пераводзілі эканоміку на вытворчасць узбраенняў, нарошчвалі моц сваіх армій. У 1935 г. італьянская армія была накіраваная на заваяванне Эфіопіі. Гэта быў адзін з першых ваенных канфліктаў напярэдні Другой сусветнай вайны.

Новы ачаг сусветнай вайны палыхнуў у Іспаніі. У 1936–1939 гг. у краіне выбухнула грамадзянская вайна, якая сталася адлюстраваннем ідэалагічнага супрацьстаяння і маштабнага ўмяшання замежных дзяржаў. Рэспубліканцы, што баранілі дэмакратычныя і сацыялістычныя ідэалы, сутыкнуліся з франкістамі, якія імкнуліся да ўсталявання аўтарытарнага рэжыму. На ход вайны значны ўплыў аказалі знешнія сілы. СССР падтрымліваў рэспубліканцаў, пастаўляў ім зброю і добраахвотнікаў. На баку Франсіска Франка дзейнічалі нацысцкая Германія і фашысцкая Італія, якія адправілі авіяцыю і войскі. Вайна скончылася перамогай Франка, што прывяло да ўсталявання ў Іспаніі дыктатуры.

Мілітарызм у Японіі



Берагавыя стралковыя часці
ВМС Імператарскай Японіі
ў Кімаі

У 1930-я гг. мілітарызм лёг у аснову афіцыйнай ідэалогіі ў Японіі, дзе ваенная сіла прапагандавалася як сродак вырашэння ўнутраных і знешніх праблем. Гэтая ідэя была пакладзена ў аснову канцэпцыі «вялікай Японіі», якая прадугледжвала стварэнне магутнай дзяржавы, што аб'яднала б народы Усходняй Азіі пад японскім панаваннем. Краіна павялічыла ваенныя выдаткі, мадэрнізавала армію і флот, стварыла магутную ваенную машыну. Арыентацыя Японіі на тэрытарыяльную экспансію прывяла да ўварвання яе ўзброеных сіл у Маньчжурію ў 1931 г., а пасля і да поўнамаштабнай вайны з Кітаем (1937–1945 гг.). Так у свеце ўзнік яшчэ адзін ачаг вайны.

Міжнародная супольнасць не здолела адекватна адрэагаваць на рост уплыву нацыяналізму і мілітарызму. Ліга Нацый, створаная для падтрымкі міру і бяспекі, аказалася неэфектыўнай

у прадухіленні агрэсіўных дзеянняў дзяржаў. Гэта стварыла атмасферу беспакаранасці, якая паспрыяла далейшаму росту нацыяналістычных і мілітарысцкіх настрояў.

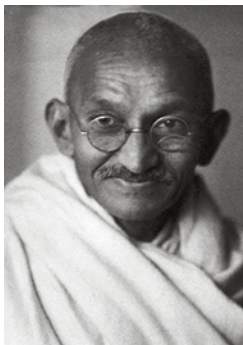
5. Краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі ў міжваенны перыяд. У міжваенны перыяд краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі зазналі вялікія змены, абумоўленыя наступствамі Першай сусветнай вайны, каланіяльнай залежнасцю і ўнутранымі сацыяльна-эканамічнымі праблемамі. Гэты перыяд характарызуецца ўзмацненнем нацыянальна-вызваленчых рухаў, барацьбой за незалежнасць і спробамі мадэрнізацыі.

У Кітаі пасля звяржэння манархіі ў 1912 г. ішла жорсткая барацьба за ўладу паміж рознымі палітычнымі сіламі, перш за ўсё Гаміньданам і Камуністычнай партыяй Кітая (КПК). Грамадзянская вайна, што пачалася ў сярэдзіне 1920-х гг., фактычна скончылася толькі ў 1949 г.

У Індыі ў гэты ж час актыўна развіваўся нацыянальна-вызваленчы рух супраць брытанскага каланіяльнага праўлення. Лідары Нацыянальнага кангрэса пад кіраўніцтвам Махатмы Гандзі ўжывалі тактыку негвалтоўнасці і грамадзянскага непадпарадкавання ў барацьбе з каланіяльнымі

Кітай

Індыя



М. Гандзі



М. К. Атацюрк

Турцыя

ўладамі. Гэтая новая стратэгія прывяла да поспеху пасля Другой сусветнай вайны.

Значныя змены адбыліся на Блізкім Усходзе. Пасля распаду Асманскай імперыі ўзніклі новыя дзяржавы. Турцыя пад кіраўніцтвам Мустафы Кемаля Атацюрка здабыла незалежнасць ва ўпартай барацьбе з інтэрвентамі і правяла маштабныя рэформы па стварэнні свецкай дзяржавы і мадэрнізацыі грамадства. Арабскія краіны, што раней уваходзілі ў склад Асманскай імперыі, апынуліся пад каланіяльным кіраваннем Вялікабрытаніі і Францыі па мандаце Лігі Нацый.

Лацінская Амерыка

Лацінская Амерыка ў міжваенны перыяд сутыкнулася з эканамічнымі крызісамі і палітычнай нестабільнасцю. Краіны рэгіёна імкнуліся дыверсіфікаваць свае эканомікі і паменшыць залежнасць ад экспарту сыравіны. У шэрагу краін, такіх як Аргенціна і Бразілія, утварыліся аўтарытарныя рэжымы, якія намагаліся стабілізаваць сітуацыю шляхам мілітарызацыі і ўзмацнення кантролю над грамадствам.

Афрыка

У Афрыцы ў гэты перыяд працягваўся каланіяльны кантроль з боку еўрапейскіх дзяржаў, такіх як Вялікабрытанія, Францыя, Бельгія і Партугалія. Пасля Першай сусветнай вайны былыя германскія калоніі перайшлі пад кантроль краін, якія перамаглі. Мясцовыя жыхары цяпелі эканамічную эксплуатацыю і палітычнае бяспраўе. Калоніі былі аграрна-сыравіннымі прыдаткамі еўрапейскіх дзяржаў. Каланіялізм разбураў традыцыйнае грамадства і змяняў лад жыцця. У міжваенны перыяд ён трывала замацаваўся на поўдзень ад Сахары.

Сітуацыя ў арабскай Паўночнай Афрыцы была іншая. Тут вызваленчая барацьба дасягнула заўважных вынікаў: у 1920-х гг. мараканцы выступілі супраць французаў і іспанцаў, стварыўшы на кароткі час незалежную рэспубліку. У 1922 г. Егіпет здабыў фармальную незалежнасць пасля двух антыбрытанскіх паўстанняў.



Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін прывяла да з'яўлення супярэчнасцей паміж пераможцамі і пераможанымі. Зневажальныя ўмовы мірных дагавораў, навязаных пераможаным краінам, зрабіліся важнай крыніцай рэваншызму і мілітарызму. Гэта былі ўзаемазвязаныя з'явы, якія ўзмацнялі адна адну і стваралі перадумовы для новага глабальнага канфлікту. Эканамічныя цяжкасці, палітычная нестабільнасць і сацыяльныя хваляванні спрыялі росту гэтых ідэалогій, што ў выніку прывяло да катастрофічных наступстваў ва ўсім свеце.

калі ў свеце...

1919 г. — Версальскі мірны дагавор з Германіяй

на тэрыторыі Беларусі...

1918 г. — Брэсцкі мірны дагавор

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Дайце вызначэнне тэрміну «Навейшая гісторыя». Назавіце яе перыяды. Вызначце тры гістарычныя факты (падзеі, з'явы або працэсы), найбольш значныя для кожнага перыяду Навейшай гісторыі. Свой выбар патлумачце.
2. Ахарактарызуйце Версальска-Вашынгтонскую сістэму міжнародных адносін. У чым заключалася яе супярэчлівасць? Чаму Версальска-Вашынгтонская сістэма не зберагла свет ад Другой сусветнай вайны?
3. Ці згодныя вы са сцвярджаннем: «Адукацыя СССР мела значэнне для ўсёй сусветнай гісторыі»? Сваю думку аргументуйце.
4. Чаму міжваенны перыяд зрабіўся часам росквіту ідэалогій нацыяналізму, мілітарызму, фашызму?
5. Вылучыце асноўныя тэндэнцыі ў развіцці краін Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі ў міжваенны перыяд. Канкрэтызуйце іх фактамі.

§ 18. Беларусь у Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыях 1917 г.

РЭВАЛЮЦЫЯ ЧАСОВЫ ЎРАД БАЛЬШАВІКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ РУХ КАРНІЛАЎСКІ МЯЦЕЖ АЎТАНОМІЯ МІНСКАЯ РАДА САВЕТЫ САМАДЗЯРЖАЎЕ ДВОЕЎЛАДДЗЕ

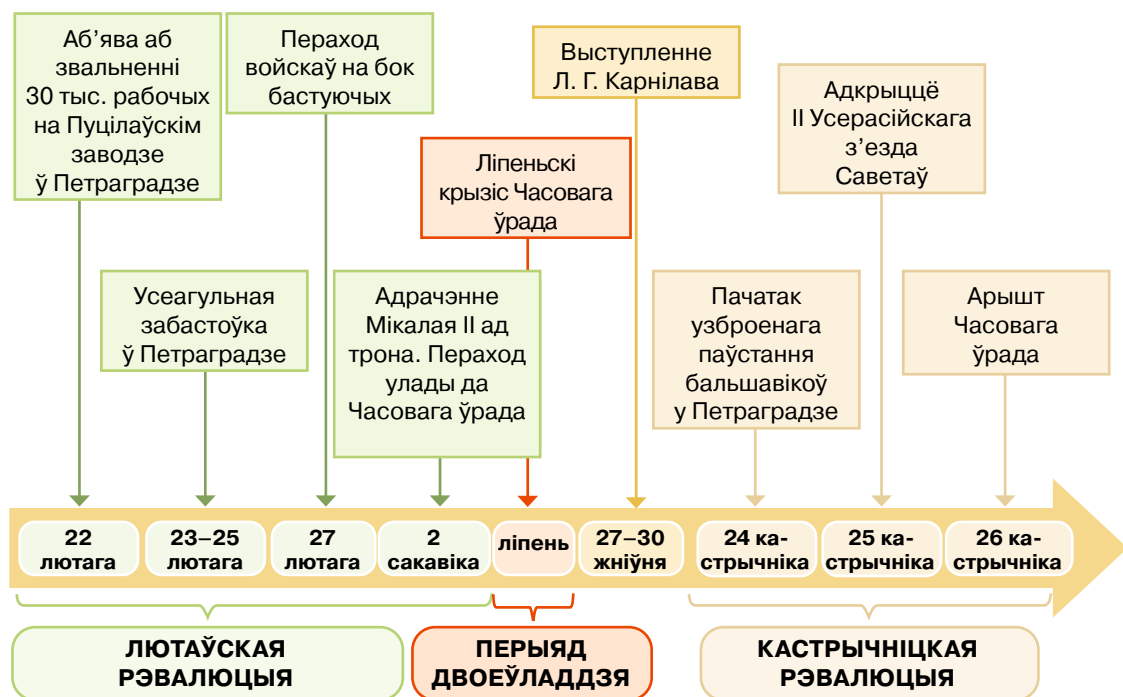
1. Лютаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі ў Расіі. 1917 год быў пераломным у гісторыі Расіі. Эканамічны і палітычны крызісы, узмоцненыя Першай сусветнай вайной, пацягнулі за сабой звяржэнне *самадзяржаўя* ў выніку *Лютаўскай рэвалюцыі* і пераход улады да Часовага ўрада. Няздольнасць апошняга вырашыць надзённыя для краіны задачы прывяла да *Кастрычніцкай рэвалюцыі* і ўсталявання Савецкай улады, якая пачала сацыялістычны пераўтварэнні ў грамадстве і дзяржаве.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Выкарыстоўваючы прапанаваную схему і дадатковыя крыніцы інфармацыі, прааналізуйце палітычнае развіццё Расіі ў 1917 г.:

1. Назавіце прычыны ўздыму рэвалюцыйнага руху ў Расіі ў лютым 1917 г. Якія палітычныя сілы ўзначалілі гэты рух? Якія былі вынікі Лютаўскай рэвалюцыі? Вызначце яе характар.
2. У чым заключалася сутнасць двоеўладдзя, якое ўсталявалася пасля Лютаўскай рэвалюцыі? Як паўплывала выступленне (мяцеж) Л. Г. Карнілава на расстаноўку палітычных сіл у Расіі?
3. Як вы лічыце, чаму бальшавікі здолелі ажыццявіць Кастрычніцкую рэвалюцыю? Якія фактары гэтаму спрыялі? Вызначце вынікі і характар Кастрычніцкай рэвалюцыі.

§ 18. Беларусь у Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыях 1917 г.



Падзеі 1917 г. у Расіі

2. Лютаўская рэвалюцыя ў Беларусі. Падзеі Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. у Петраградзе былі падтрыманыя на не акупаванай германскімі войскамі тэрыторыі Беларусі. Тут таксама сфарміравалася *двоеўладдзе*: Саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў з аднаго боку, губернскія і павятовыя камісары Часовага ўрада — з другога.

Пасля звяржэння самадзяржаўя змяніліся суадносіны сіл палітычных партый. Перасталі існаваць манархічныя арганізацыі, звучылася сацыяльная база для правых сіл. Не карысталася падтрымкай насельніцтва партыя кадэтаў. Найбуйнейшай робіцца партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў (эсэраў).

Палітычныя партыі

Як вы лічыце, чаму правыя партыі страцілі падтрымку насельніцтва?

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 праграмы партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў



У пытаннях перабудовы зямельных адносін партыя імкнецца абаперціся ў інтарэсах сацыялізму на абшчынныя і працоўныя погляды, традыцыі і формы рускага сялянства, асабліва на пашыранае сярод іх перакананне, што зямля нічыя і што права на карыстанне ёю дае толькі праца. Згодна са сваімі поглядамі, партыя будзе стаяць за сацыялізацыю зямлі, г. зн. за адабранне яе з таварнага абароту і абарачэнне з прыватнай уласнасці ва ўсенародны здабытак.

1. Як партыя эсэраў прапаноўвала вырашыць пытанне наконт зямлі? У чыіх інтарэсах быў такі варыянт вырашэння аграрнага пытання?
2. Якія яшчэ палітычныя партыі прапаноўвалі вырашыць аграрнае пытанне падобным чынам?

У першыя месяцы рэвалюцыі ў беларускіх гарадах, а таксама арміях Заходняга фронту ўзнікалі аб'яднаныя арганізацыі РСДРП, у якія ўваходзілі меншавікі, бундаўцы, бальшавікі, польскія і латышскія сацыял-дэмакраты. Аднак ужо ад сакавіка 1917 г. прадстаўнікі Бунда, а затым і іншых нацыянальных партый пачынаюць выходзіць з іх складу.

Прафсаюзны рух

Да грамадскага і палітычнага жыцця абуджаліся шырокія пласты працоўнага насельніцтва. У беларускіх гарадах ва ўсіх сферах вытворчасці ствараліся прафесійныя саюзы. На прадпрыемствах фарміраваліся фабрычна-заводскія камітэты, якія ў большай ступені кантраляваліся бальшавікамі. Фабзаўкамы выступалі з патрабаваннямі скарачэння рабочага дня, павышэння заробку.

Сялянскі рух

Пад уплывам новых органаў улады, палітычных партый абуджалася да грамадскай актыўнасці і вёска. Адною з формаў уцягнення сялян у рэвалюцыйныя падзеі зрабіліся выбары дэлегатаў на губер-

скія з'езды. Найбольш значнай падзеяй было правядзенне ў красавіку 1917 г. I Сялянскага з'езда Мінскай і Віленскай губерняў.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

З пастановы I Сялянскага з'езда Мінскай і Віленскай губерняў ад 23 красавіка 1917 г.

Сялянскі з'езд, прызнаўшы неабходным стварыць адзіную магутную сялянскую арганізацыю, спыніўся на ўтварэнні Савета сялянскіх дэпутатаў, які павінен ісці поруч з Саветамі рабочых і салдацкіх дэпутатаў або нават зліцца з імі.

Сялянскі з'езд пастанавіў неадкладна выдаліць усіх павятовых камісараў, абнавіць склад павятовых камітэтаў прадстаўнікамі сялян і даручыць абноўленым камітэтам змяніць усіх прадстаўнікоў улады, шкодных для народа... Ксяндзоў і святароў — прыхільнікаў старога парадку — таксама выдаліць.

1. *Інтэрэсы якіх палітычных партый адлюстроўвалі рашэнні I Сялянскага з'езда?*
2. *Ці могуць рашэнні, прынятыя на гэтым з'ездзе, сведчыць пра пачатак супрацьстаяння яго ўдзельнікаў з Часовым урадам? Сваю думку аргументуйце.*

Адбываецца аб'яднанне Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Большасць у Саветах падтрымлівала Часовы ўрад як адзіны законны орган улады да склікання Устаноўчага сходу. Разам з тым Часовы ўрад дэманстраваў няздольнасць кіраваць краінай.

Саступіўшы патрабаванням Антанты, Часовы ўрад паскорыў наступ расійскіх войскаў на фронце ў ліпені 1917 г. Аднак наступ скончыўся правалам, у выніку гэта прывяло да чарговага крызісу Часовага ўрада. Беспаспяховай была спроба *карнілаўскага мяцяжу*. Бальшавікі ўмацавалі свой уплыў у гэтай барацьбе і ўзялі курс на падрыхтоўку ўзброенага паўстання.

Наспыванне палітычнага крызісу

Нацыянальнае пытанне

3. Уплыў рэвалюцыі на ўздым беларускага нацыянальнага руху. Асаблівасцю палітычнага становішча ў Беларусі ва ўмовах двоеўладдзя была тая акалічнасць, што тут даволі хутка сфарміравалася трэцяя сіла. Разам з агульнарасійскімі паўсталі і развіваліся нацыянальныя партыі і арганізацыі, якія актыўна падтрымалі ідэю нацыянальнага адраджэння.

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ ПАРТЫІ І АРГАНІЗАЦЫІ

Беларуская сацыялістычная
грамада (БСГ)

Наданне Беларусі нацыянальна-тэрытарыяльнай
аўтаноміі ў складзе федэратыўнай
Расійскай дзяржавы

Беларуская сацыял-дэмакратыч-
ная рабочая партыя (БСДРП)

Падзяляла праграму РСДРП(б),
у нацыянальным пытанні прытрымлівалася
праграмных устаноў БСГ

Беларуская народная грамада
(БНГ)

Нацыянальна-тэрытарыяльная аўтаномія
Беларусі ў складзе
Расійскай Дэмакратычнай Рэспублікі

I з'езд беларускіх
нацыянальных
арганізацый

Успомніце, што такое
аўтаномія.

Рэвалюцыйныя падзеі 1917 г. стварылі магчымасці для арганізацыйнага аб'яднання беларускага нацыянальнага руху. У сакавіку 1917 г. у Мінску адбыўся I з'езд беларускіх нацыянальных арганізацый, які абраў *Беларускі Нацыянальны Камітэт (БНК)*. Апошні разглядаўся ў якасці цэнтра, вакол якога мелі аб'яднацца ўсе арганізацыі на платформе прызнання *аўтаноміі* Беларусі ў складзе дэмакратычнай Расіі.

II з'езд беларускіх
нацыянальных
арганізацый

У ліпені 1917 г. у Мінску на II з'ездзе беларускіх нацыянальных арганізацый была абрана Цэнтральная рада беларускіх арганізацый, перад якой была пастаўлена задача аб'яднання нацыянальнага руху. У рабоце першай сесіі Цэнтральнай рады,



Супольнае пасяджэнне ВБР
і Цэнтральнай беларускай
вайскавой рады. 1917 г.

якая адбывалася ў жніўні 1917 г. у Мінску, разам з БСГ бралі ўдзел прадстаўнікі 23 беларускіх арганізацый. Рашэнне рады аб стварэнні ў Беларусі органа мясцовай улады было адхілена Часовым урадам. У кастрычніку 1917 г. Цэнтральная рада была пераўтворана ў Вялікую беларускую раду (ВБР).

Аб'яднанне нацыянальных сіл ускладнялі акупацыя значнай часткі тэрыторыі Беларусі і наяўнасць вялікай колькасці салдат. Нацыянальная самасвядомасць сялянства, самага шматлікага класа беларускага грамадства, не вызначалася высокім узроўнем.

4. Падзеі Кастрычніцкай рэвалюцыі на тэрыторыі Беларусі. Да восені 1917 г. шматнацыянальны рабочы клас быў распылены па невялікіх прадпрыемствах і знаходзіўся пад уплывам разнастайных партый расійскай, польскай, яўрэйскай арыентацыі. Тут быў невялікі досвед стварэння Саветаў, пры гэтым у пераважнай большасці з іх бальшавікі мелі нязначны ўплыў. Аднак на тэрыторыі Беларусі размяшчаліся войскі Заходняга фронту, дзе бальшавікі мелі куды больш трывалыя пазіцыі. Апроч таго, тэрыторыя Беларусі была часткаю Расійскай імперыі, і развіццё падзей тут шмат у чым вызначалася ў Петраградзе.

Праблемы беларускага
нацыянальнага руху

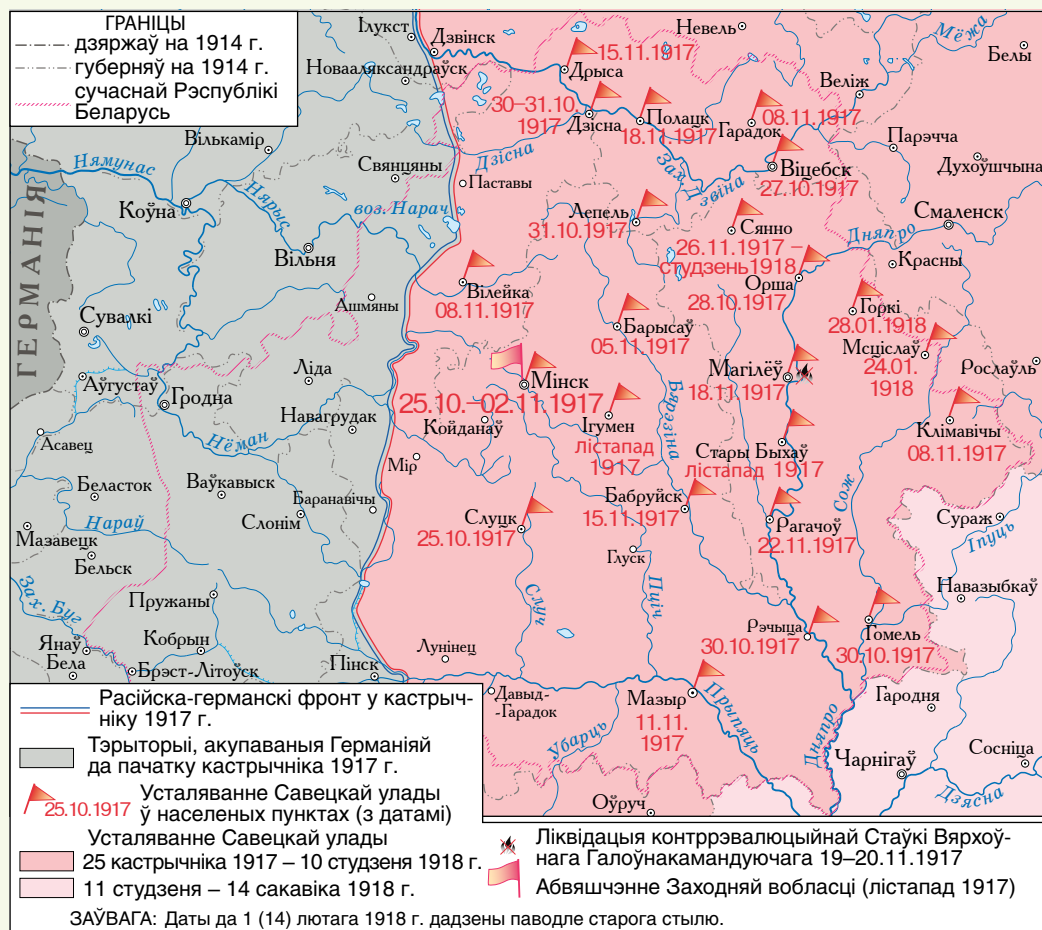
Напярэдадні
Кастрычніцкай
рэвалюцыі

Успомніце, чым была
абумоўленая «распыле-
насць» рабочага класа
ў Беларусі.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Выкарыстоўваючы картасхему і дадатковыя крыніцы інфармацыі, ахарактарызуйце працэс усталявання Савецкай улады на тэрыторыі Беларусі паводле наступнага плана:

- 1) час і абставіны ўсталявання Савецкай улады ў г. Мінску;
- 2) перашкоды і час усталявання Савецкай улады ў г. Магілёве;
- 3) час, які спатрэбіўся бальшавікам для ўсталявання сваёй улады ў цэнтральнай і ўсходняй частках Беларусі;
- 4) прычыны, з якіх Савецкая ўлада не была ўсталяваная ў заходняй частцы Беларусі; час яе ўсталявання.



Усталяванне Савецкай улады ў Беларусі

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Дзень Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі — гадавіна Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г., адзначаецца 7 лістапада. Гэты дзень быў дзяржаўным святам Савецкай Расіі і былога СССР. Аднак пасля распаду СССР большасць яго былых рэспублік, якія зрабіліся незалежнымі дзяржавамі, адмовіліся ад святкавання гэтай падзеі.



1. Ці згодныя вы з тым, што гісторыя гэтага свята скончылася з распадам СССР? Аргументуйце сваё меркаванне.
2. Беларусь адзіная з постсавецкіх рэспублік не адмяніла гэтага свята. У нашай краіне захоўваецца гістарычная памяць пра гэтую падзею айчыннай гісторыі. Для беларусаў надзвычай важна тое, што менавіта пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі ў нашага народа з'явілася рэальная магчымасць рэалізаваць дзяржаўнасць на нацыянальнай аснове. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, з якімі традыцыямі звязана гэтае свята ў суверэннай Рэспубліцы Беларусь.

Параўнаўча хутка рэвалюцыя перамагла на Заходнім фронце. Аднак сярод салдат, што падтрымалі большавікоў, шмат хто выказваўся за правядзенне выбараў ва Устаноўчы сход. Выбары адбыліся 12–14 лістапада 1917 г. Яны паказалі, што за большавікамі ішла большасць салдат, і гэта ў далейшым істотна паўплывала на развіццё палітычнай сітуацыі ў Беларусі.

Для канчатковага замацавання перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі *Ваенна-рэвалюцыйны камітэт* прыняў рашэнне аб правядзенні з'ездаў *Саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў Заходняй вобласці і фронту*. Яны падтрымалі дэкрэты Савецкай улады і выказалі гатоўнасць абараніць здабыткі рэвалюцыі. Адначасова пачалося фарміраванне адзінай структуры органаў Савецкай улады.

Планавалася, што ўлада Аблвыканкамзаха будзе пашырацца на ўсю неакупаваную тэрыторыю Беларусі,

Усталяванне Савецкай улады ў Беларусі

Стварэнне органаў Савецкай улады

Успомніце, якія дэкрэты Савецкай улада прыняла першымі.

ОРГАНЫ САВЕЦКАЙ УЛАДЫ Ў БЕЛАРУСІ

Вышэйшы заканадаўчы орган

Абласны выканаўчы камітэт
Саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх
дэпутатаў Заходняй вобласці і фронту
(Аблвыканкамзах)



Н. В. Рагазінскі,
першы старшыня
Аблвыканкамзаха

Вышэйшы выканаўчы орган

Савет народных камісараў (СНК)
Заходняй вобласці і фронту



К. І. Ландэр,
першы старшыня
СНК

Нацыянальны рух пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі

аднак яго не падтрымалі Саветы Віцебскай і Магілёўскай губерняў. Абапіраючыся на армейскія частцы, бальшавікі ў студзені 1918 г. правялі перавыбары Саветаў, пасля якіх у іх складзе засталіся толькі бальшавікі і левыя эсэры. Органы мясцовага самакіравання, якія да таго існавалі, былі распущаныя. Уся паўната ўлады засяродзілася ў руках бальшавікоў.

5. Усебеларускі з'езд. Першая сусветная вайна і рэвалюцыі 1917 г. актывізавалі беларускі нацыянальны рух. Бальшавікі абвясцілі *права народаў на самавызначэнне*. Адначасова яны адстойвалі ідэі дыктатуры пралетарыяту і сусветнай сацыялістычнай рэвалюцыі. Органы Савецкай улады ў Беларусі адмаўлялі само існаванне нацыянальнага пытання. Прадстаўнікі ж беларускіх нацыянальных арганізацый лічылі Аблвыканкамзах і СНК часовай франтавой уладай.

Бальшавіцкае кіраўніцтва ў Петраградзе падтрымала ініцыятыву Беларускага Абласнога Камітэта наконт правядзення *Усебеларускага з'езда*.

Усебеларускі з'езд пачаў сваю работу **5 снежня 1917 г.** На сярэдзіну снежня было зарэгістравана 1872 дэлегаты, якія прадстаўлялі ўсе пласты беларускага грамадства. Спадзяванні кіраўніцтва Аблвыканкамзаха на тое, што арганізатары з'езда не прыйдуць да згоды, не апраўдаліся. 17 снежня на нарадзе з лідарамі фракцый і зямляцтваў быў вырашана працаваць тэкст пастановы аб самавызначэнні Беларусі і аб часовай краёвай уладзе. Дакумент быў зачытаны ў ноч на 18 снежня.

Дэлегаты паспелі аднагалосна прыняць толькі першы пункт рэзалюцыі. Кіраўніцтва Аблвыканкамзаха, каб захаваць уладу, ужыло сілу і перапыніла работу з'езда. У ноч на 18 снежня 1917 г. з'езд быў разогнаны, а члены прэзідыума і некаторыя дэлегаты арыштаваныя. Працэс аб'яднання нацыянальнага руху быў спынены. Найважнейшым для далейшага лёсу станаўлення беларускай дзяржаўнасці зрабіўся знешнепалітычны фактар.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Замацоўваючы сваё права на самавызначэнне, абвешчанае расійскай рэвалюцыяй, і зацвярджаючы рэспубліканскі дэмакратычны лад у межах Беларускай зямлі, 1-ы Усебеларускі з'езд пастанаўляе: неадкладна ўтварыць са свайго складу орган краёвай улады ў асобе Усебеларускага савета сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў, які часова становіцца на чале кіравання краем, уступаючы ў дзелавыя адносіны з цэнтральнай уладай, адказнай перад Саветам рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў.

1. Якія рашэнні былі прынятыя на I Усебеларускім з'ездзе?
2. Як на гэтыя рашэнні магло адрэагаваць кіраўніцтва Аблвыканкамзаха і СНК?





Падзеі Лютаўскай рэвалюцыі актывізавалі палітычнае жыццё ў Беларусі. Тут, як і ў Петраградзе, таксама сфарміравалася двоеўладдзе: Саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў, з аднаго боку, і губернскія і павятовыя камісары Часовага ўрада — з другога. Аднак даволі хутка ўтварылася трэцяя сіла — нацыянальныя партыі і арганізацыі, якія актыўна папулярывалі ідэю нацыянальнага адраджэння Беларусі.

калі ў свеце...

1917 г. — II Усерасійскі з'езд Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў у Петраградзе

на тэрыторыі Беларусі...

1917 г. — Усебеларускі з'езд

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

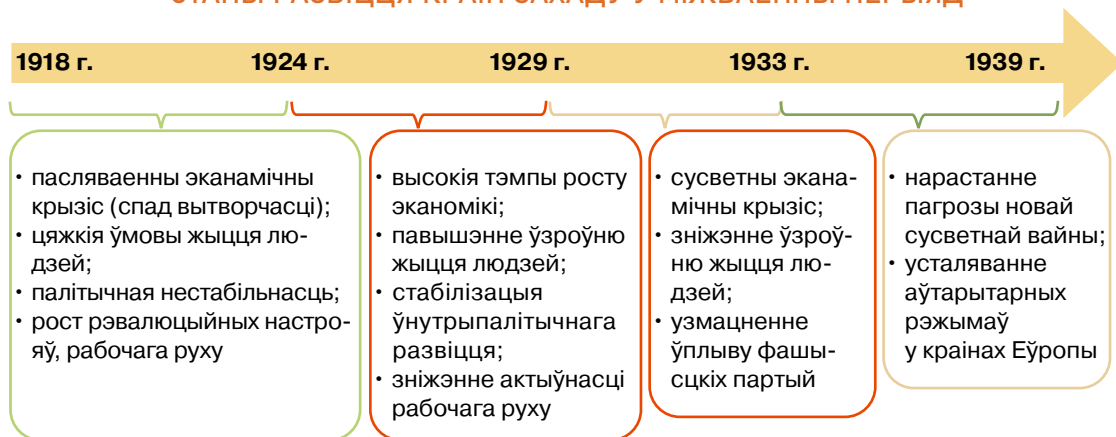
1. Ахарактарызуйце грамадска-палітычнае развіццё Беларусі пасля Лютаўскай рэвалюцыі. Якія органы ўлады былі створаны?
2. Вылучыце асноўныя сацыяльна-палітычныя пытанні, якія патрабавалі свайго вырашэння ў 1917 г. Якое з іх было асабліва актуальнае для Беларусі? Якія рашэнні на гэты конт прапаноўваліся?
3. Чым можна растлумачыць рост папулярнасці бальшавікоў у грамадстве восенню 1917 г.? Якія органы Савецкай улады былі створаны ў Беларусі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г.?
4. Якія два падыходы да вырашэння нацыянальнага пытання існавалі ў Беларусі ў канцы 1917 г.? Якімі палітычнымі сіламі яны былі прадстаўленыя?

§ 19. Краіны Захаду ў міжваенны перыяд

РЭВАЛЮЦЫЯ НАЦЫЗМ ФАШЫЗМ ВЯЛІКАЯ ДЭПРЭСІЯ НАРОДНЫ ФРОНТ ВЕРСАЛЬСКА-ВАШЫНГТОНСКАЯ СІСТЭМА МІЖНАРОДНЫХ АДНОСІН ПАЛІТЫКА «ЗАМІРЭННЯ АГРЭСАРА»

1. Асноўныя этапы развіцця краін Захаду ў міжваенны перыяд. У развіцці краін Захаду ў міжваенны перыяд (1918–1939 гг.) вылучаецца некалькі этапаў.

ЭТАПЫ РАЗВІЦЦЯ КРАІН ЗАХАДУ ў МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД



1. Прааналізуйце схему «Этапы развіцця краін Захаду ў міжваенны перыяд». Якія тэндэнцыі і заканамернасці ў развіцці краін можна вылучыць?
2. Як вы лічыце, чаму ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу (1929–1933 гг.) у Еўропе ўзмацняецца ўплыў фашысцкіх партый?
3. Чаму пасля сусветнага эканамічнага крызісу абвастраюцца міжнародныя адносіны і нарастае пагроза новай сусветнай вайны?

Змены на палітычнай карце Еўропы пасля Першай сусветнай вайны

Адным з вынікаў Першай сусветнай вайны былі істотныя змены на палітычнай карце Еўропы. Вядучая роля ў рамках створанай пасля вайны Версальска-Вашынгтонскай сістэмы міжнародных адносін належала Вялікабрытаніі і Францыі.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Параўнайце палітычную карту Еўропы да і пасля Першай сусветнай вайны. Адкажыце на пытанні.

1. Назавіце дзяржавы, якія распаліся ў выніку Першай сусветнай вайны.
2. Якія новыя дзяржавы ўтварыліся ў Еўропе пасля Першай сусветнай вайны?
3. Як змянілася тэрыторыя Германіі пасля Першай сусветнай вайны?



● ПАРЫЖ Сталіцы дзяржаў ● Мілан Іншыя гарады

Лічбамі на картасхеме пазначаны:
1 – Партугалія; 2 – Нідэрланды; 3 – Бельгія; 4 – Люксембург; 5 – Швейцарыя; 6 – Ліхтэнштэйн; 7 – Чарнагорыя; 8 – Сербія; 9 – Албанія; 10 – Румынія

Лічбамі на картасхеме пазначаны:

1 – Партугалія; 2 – Нідэрланды; 3 – Бельгія;
4 – Люксембург; 5 – Швейцарыя; 6 – Ліхтэнштэйн;
7 – Манака; 8 – Чэхаславакія; 9 – Эстонія;
10 – Латвія; 11 – Літва; 12 – Венгрыя; 13 – Каралеўства сербаў, харватаў і славенцаў; 14 – Албанія

Еўропа ў 1914 г.

Еўропа ў 1923 г.

2. Пасляваенны крызіс. Першая сусветная вайна прывяла да нечуваных чалавечых ахвяр, вельмі шмат людзей сталі інвалідамі. Гэтыя акалічнасці значна паменшылі колькасць рабочых рук. Для інвалідаў, пажылых людзей сітуацыя ўскладнялася тым, што большасць з іх не маглі разлічваць на атрыманне дапамогі з боку дзяржавы.

Першая сусветная вайна спустошыла цэлыя рэгіёны Еўропы. Была падарвана фінансавая стабільнасць, велізарных маштабаў дасягнула інфляцыя. У асабліва цяжкім становішчы знаходзілася эканоміка Германіі і іншых краін, якія пацярпелі параженне ў вайне. У выніку ваенных дзеянняў моцна пацярпела эканоміка Францыі. У той жа час ЗША значна ўмацавалі сваю эканамічную магутнасць і ператварыліся ў крэдытара шэрагу еўрапейскіх дзяржаў.

У гады вайны эканоміка дзяржаў Захаду працавала перш за ўсё на забеспячэнне патрэб фронту. Пасля заканчэння вайны неабходна было пераводзіць прадпрыемствы на вытворчасць мірнай прадукцыі. У сувязі з гэтым у першыя пасляваенныя гады заходнія краіны сутыкнуліся з эканамічным крызісам, які праяўляўся ў спадзе вытворчасці, парушэнні вытворчых сувязей, банкруцтве прадпрыемстваў, росце беспрацоўя і зніжэнні ўзроўню жыцця насельніцтва.

Дзяржавы-пераможцы пачалі выходзіць з эканамічнага крызісу ў 1922 г. Германія пераадолела спад вытворчасці толькі ў 1924 г.

3. Сацыяльныя і палітычныя перамены. Пасля заканчэння Першай сусветнай вайны краіны Захаду сутыкнуліся не толькі з вялікімі эканамічнымі цяжкасцямі, але і з сацыяльна-палітычным крызісам. У шэрагу дзяржаў Еўропы гэты крызіс выклікаў рэвалюцыі. Найбольш значная сярод іх была Лістападаўская рэвалюцыя 1918–1919 гг. у Германіі, якая прывяла да падзення манархіі і ўсталявання ў краіне

Наступствы Першай сусветнай вайны

Эканоміка краін Захаду ў першыя пасляваенныя гады



Банкнота 1923 г.
у 100 мільярдаў нямецкіх
марак. За некалькі дзён яна
абясцэнілася ў тысячу разоў

Рэвалюцыйныя падзеі ў Еўропе

дэмакратычнай рэспублікі. Буржуазна-дэмакратычныя рэвалюцыі прайшлі ў Аўстрыі (1918 г.), Венгрыі (1918 г.).

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Чаму пасля Першай сусветнай вайны былі так папулярныя сацыялістычныя ідэі?
2. У якіх краінах адбыліся сацыялістычныя рэвалюцыі і былі абвешчаны савецкія рэспублікі?
3. Як вы лічыце, чаму ўсе савецкія рэспублікі ў Еўропе праіснавалі непрацяглы час?

● **ОСЛА** Сталіцы дзяржаў
○ Кіль Іншыя гарады
— Гranіцы дзяржаў на 1921 г.

🚩 Сацыялістычная рэвалюцыя ў Расіі 25.10 (07.11).1917
🚩 Буржуазна-дэмакратычныя рэвалюцыі (з указаннем дат)

🇸🇪 Савецкія рэспублікі:
А Фінляндская (27.01–4.05.1918)
Б Баварская (13.04–1.05.1919)
В Венгерская (21.03–01.08.1919)
Г Славацкая (16.04–7.05.1919)

🇷🇺 Дзяржавы Прыбалтыкі, якія былі савецкімі рэспублікамі ў 1919–1920 гг.

Лічбамі на карце пазначаны:
 1 – Нідэрланды;
 2 – Бельгія;
 3 – Люксембург;
 4 – Вольны горад Данцыг;
 5 – Каралеўства сербаў, харватаў і славенцаў



Рэвалюцыйныя падзеі ў Еўропе ў 1917–1920 гг.

У краінах Захаду, што выйшлі пераможцамі з вайны, яе наступствы для насельніцтва былі менш катастрофічныя. Людзей з розных сацыяльных пластоў аб'ядноўвала агульнае дачыненне да атрыманай перамогі. Кіруючыя колы Францыі і Вялікабрытаніі правялі рэформы ў інтарэсах простых людзей, што знізіла супрацьстаянне ў грамадстве. Названыя акалічнасці дазволілі большасці краін Захаду пазбегнуць рэвалюцый.

Ва ўмовах пасляваеннага крызісу ў Еўропе сфарміравалася новая палітычная плынь — фашызм. У 1919 г. у Германіі паўстала партыя, якая ад сакавіка 1920 г. атрымала назву Нацыянал-сацыялістычная рабочая партыя Германіі (НСДАП). У Італіі ў тым самым годзе ўтварылася Нацыянальная фашысцкая партыя. Нацыянал-сацыялісты і фашысты ставілі за мэта захоп улады і ўсталяванне дыктатуры сваёй партыі. Парламенцкая дэмакратыя падлягала ліквідацыі. Ёй на змену мела прыйсці таталітарная дзяржава, якая імкнулася цалкам кантраляваць жыццё грамадства і кожнага чалавека. Італія стала першай краінай, у якой фашысты на чале з Б. Мусаліні прыйшлі да ўлады (кастрычнік 1922 г.).

27–30 кастрычніка 1922 г. адбыўся «Паход на Рым» — марш баевікоў Нацыянальнай фашысцкай партыі на чале з Б. Мусаліні, здзейснены з мэтай ціску на кіраўніцтва Італіі і захопу ўлады ў краіне. Прыхільнікі Б. Мусаліні выйшлі да ваколіцаў Рыма, пасля чаго ён быў прызначаны прэм'ер-міністрам Італіі і сфарміраваў першы фашысцкі ўрад.

Італьянскі гісторык Ф. Філіпі так каментуе гэтыя падзеі: «Напачатку 1920-х гг. Італія зазнала высокую інфляцыю і беспрацоўе, а супрацьстаянне левых і правых нагадвала грамадзянскую вайну. Мусаліні прадстаўляў сябе адначасова і салдатам, і міратворцам, і кароль, у спадзяванні на мір і стабільнасць, вырашыў дараваць яму ўладу. Так і пачалася гісторыя фашызму».

1. Якія фактары, на думку Ф. Філіпі, наспрыялі прыходу фашыстаў да ўлады ў Італіі?
2. Італія спадзяванні ўскладаліся на ўрад Б. Мусаліні? Ці апраўдаў ён іх?

Зніжэнне супрацьстаяння ў грамадстве

Узнікненне фашызму



Стабілізацыя эканомікі

4. Рост эканомікі заходніх краін у сярэдзіне — другой палове 1920-х гг. Перыяд 1924–1929 гг. у краінах Захаду характарызаваўся хуткім ростам эканомікі. Гэтаму паспрыяў шэраг фактараў.

Устанавіце прычынна-выніковыя сувязі паміж фактарамі, паказанымі ў схеме, і ростам эканомікі ў краінах Захаду ў 1920-я гг.

Фактары, якія паспрыялі эканамічнаму росту краін Захаду ў 1920-я гг.

Адкладзены попыт
насельніцтва

Маштабныя
аднаўленчыя работы

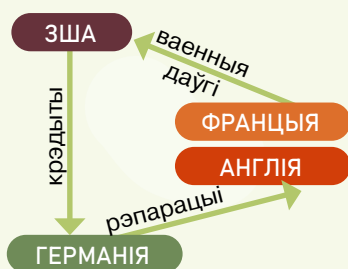
Тэхнічнае пераабсталяван-
не вытворчасці

Удасканаленне
арганізацыі вытворчасці

Спрыяла эканамічнаму росту і аднаўленне міжнародных эканамічных сувязей пасля заканчэння вайны. У адбудоўванні французскай эканомікі значную ролю адыгралі рэпарацыі Германіі, а самой Германіі — ажыццяўленне плана Даўэса.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

План Даўэса быў зацверджаны ў жніўні 1924 г. Ён усталяваў новы парадак выплаты Германіяй рэпарацый, накладзеных у рамках Версальскай дамовы. Каб дапамагчы нямецкай эканоміцы, краіне адначасова выдавалася міжнародная пазыка.



1. Прааналізуйце механізм ажыццяўлення плана Даўэса.
2. Як вы лічыце, чаму гэты план быў выгадным дзяржавам, якія ў ім удзельнічалі?
3. Якая дзяржава найбольш выйграла ад рэалізацыі гэтага плана?

У 1929 г. аб'ём вытворчасці ў сусветным маштабе ў 1,5 раза перавысіў даваенны ўзровень. Пры гэтым розныя краіны мелі розныя тэмпы эканамічнага росту. Найбольш значны ён быў у ЗША, Германіі і Францыі. Сярод развітых дзяржаў нізкія тэмпы росту мела эканоміка Вялікабрытаніі.

У другой палове 1920-х гг. у прамысловасці на першы план выйшлі найбольш сучасныя галіны: аўтамабілебудаўніцтва, электратэхнічная, хімічная. Новы тэхнічны ўзровень вытворчасці, яе масавы характар цяпер увасабляла аўтамабільная прамысловасць.

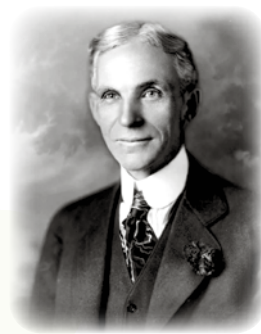
Генры Форд вядомы тым, што ўпершыню пачаў выкарыстоўваць прамысловы канвеер для паточнай вытворчасці аўтамабіляў. Канвеер выкарыстоўвалі і да гэтага, у тым ліку для масавай вытворчасці. Аднак Г. Форд першы «паставіў на канвеер» аўтамабіль — тэхнічна складаную прадукцыю, якая патрабавала тэхнічнай падтрымкі на працягу ўсяго тэрміну эксплуатацыі.

Прадпрыемствы Г. Форда былі ўзорам навуковай арганізацыі працы. На адным з заводаў брыгада работнікаў атрымлівала грошы за тое, што адпачывала. Гэта была сэрвісная брыгада, якая адказвала за бесперапынную работу канвеера.

1. Як вы лічыце, якія перспектывы мела ўкараненне канвеера ў вытворчасць?
2. Чаму Г. Форд плаціў грошы супрацоўнікам сэрвіснай брыгады толькі тады, калі яны адпачывалі? Як гэта, на вашу думку, адбівалася на якасці іх работы?

Новыя з'явы ў эканоміцы

Чаму, на ваш погляд, эканоміка Вялікабрытаніі, самая моцная ў першай палове XIX ст., у гэты перыяд дэманструе адставанне ў тэмпах росту ад самых развітых дзяржаў свету?



Г. Форд

Разам з эканамічным ростам у другой палове 1920-х гг. у краінах Захаду адбывалася і палітычная стабілізацыя. Гэта праявілася ў замацаванні парламенцкай сістэмы. Яе ўмацаванню спрыяла павелічэнне колькасці выбаршчыкаў. У Германіі і Вялікабрытаніі выбарчае права зрабілася ўсеагульным, у тым ліку і для жанчын.

Парламенцкі шлях развіцця актыўна падтрымлівалі сацыялістычныя і сацыял-дэмакратычныя партыі,

Палітычная стабілізацыя

Растлумачце прычына-выніковую сувязь паміж эканамічнай і палітычнай стабілізацыяй грамадства.

Як вы лічыце, чаму ў гады стабілізацыі (1924–1929 гг.) у краінах Захаду аслабнуў уплыў камуністычных і фашысцкіх партый?

Палітыка рэфармізму

за якімі ішла асноўная маса рабочага класа. Гэтыя партыі робяцца кіруючымі ў шэрагу краін. У сярэдзіне 1920-х гг. значна аслабнуў уплыў камуністычных і фашысцкіх партый.

Урады заходніх дзяржаў правялі рэформы, у тым ліку і ў інтарэсах рабочага класа, бо разумелі, што паляпшэнне ўмоў працы рабочых, пашырэнне іх палітычных правоў будучы спрыяць устойліва-сці буржуазнага грамадства. Палітыка рэфармізму была характэрная ў першую чаргу для дзяржаў са стабільнай парламенцкай сістэмай: Вялікабрытаніі, Францыі, скандынаўскіх краін.

Фактары стабілізацыі заходняга грамадства ў 1924–1929 гг.

Пераадоленне эканамічнага крызісу і рост вытворчасці

Дэмакратызацыя палітычнага жыцця

Павышэнне ўзроўню жыцця насельніцтва

Скарачэнне колькасці сацыяльных канфліктаў

Зніжэнне напружанасці ў міжнародных адносінах

Перадумовы сусветнага эканамічнага крызісу

5. Сусветны эканамічны крызіс і яго наступствы. Эканамічны рост 1920-х гг. аказаўся няўстойлівым. Галоўная прычына гэтага была ў тым, што фарміраванне масавай вытворчасці не суправаджалася фарміраваннем адпаведнага попыту на тавары. Заробкі і даходы асноўнай масы насельніцтва не раслі такімі тэмпамі, якія дазволілі б раскупляць велізарную колькасць вырабленай прадукцыі. У выніку ўтварыўся вялікі лішак тавараў. Гэта вяло да падзення цэн і рабіла непазбежным скарачэнне вытворчасці.

Пачаткам сусветнага эканамічнага крызісу выступіла абвальнае падзенне курсу каштоўных папер

Вялікая дэпрэсія

на Нью-Ёркскай фондавай біржы 24 кастрычніка 1929 г. Гэты крызіс не меў роўных у гісторыі сваёй працягласцю і маштабамі і атрымаў назву *Вялікай дэпрэсіі*. Крызіс зацягнуўся да 1933 г., а ў асобных краінах — да 1935 г.

Эканамічныя паказчыкі краін Захаду ў 1929–1930 гг.				
	ЗША	Вялікабрытанія	Францыя	Германія
Спад прамысловай вытворчасці	50 %	25 %	44 %	50 %
Зніжэнне знешняга гандлю	70 %	60 %	54 %	61 %
Беспрацоўе	32 %	22 %	11 %	44 %

1. Прааналізуйце эканамічныя паказчыкі краін Захаду. Якія з іх сведчаць пра крызісныя з’явы?
2. Якія краіны найбольш пацярпелі ад крызісу? Як вы лічыце, чым гэта абумоўлена?

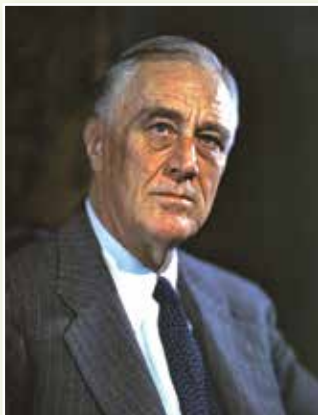
Крызіс 1929–1933 гг. аказаўся настолькі глыбокім, што выхад з яго праз рыначнае зніжэнне цэн быў немагчымы. Буйныя карпарацыі ўтрымлівалі цэны на высокім узроўні. У выніку не раскупляліся лішкі тавараў. Гэта вымусіла ўрады актыўна звяртацца да дзяржаўнага рэгулявання эканомікі і сацыяльных адносін.

У палітычнай сферы вынікам крызісу было масавае расчараванне людзей у парламенцкай дэмакратыі. Вырас уплыў радыкальных палітычных сіл, што імкнуліся да знішчэння парламенцкай сістэмы. У шэрагу краін рэальнай зрабілася фашысцкая пагроза. У Германіі ў 1933 г. да ўлады прыйшла НСДАП. Камуністычныя партыі разглядалі Вялікую дэпрэсію як пачатак краху сусветнага капіталізму. Аднак курс кампартый на ажыццяўленне

Фарміраванне сістэмы дзяржаўнага рэгулявання эканомікі

Змены ў палітычнай сферы

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

**З выступлення Ф. Д. Рузвельта
падчас выбарчай кампаніі 1932 г.**

Ф. Д. Рузвельт

«Нядаўна было праведзена дэталёнае даследаванне канцэнтрацыі бізнесу ў ЗША. Высветлілася, што над нашым эканамічным жыццём пануе крыху больш за шэсцьсот карпарацый, якія кантралююць дзве траціны амерыканскай прамысловасці. Астатняя траціна належыць дзесяці мільёнам дробных бізнесменаў. Яшчэ больш важна тое, што, калі гэты працэс будзе развівацца такімі самымі тэмпамі, да канца цяперашняга стагоддзя намі будзе кіраваць, імаверна, сотня чалавек.

Свабода асобных людзей займацца сваім бізнесам не павінна адмяняцца, калі не закранаюцца шырэйшыя інтарэсы многіх. Мэта ўрада — сачыць за тым, каб не толькі бараніліся законныя інтарэсы нямногіх, але і каб дабрабыт і правы многіх былі захаваныя. Наколькі я разумею, гэта разумнае кіраванне, а не палітыка».

1. Якую небяспеку для эканомікі ЗША бачыў Ф. Д. Рузвельт?
2. У чым, на яго думку, палягае роля дзяржавы ў эканамічных адносінах?
3. Успомніце, якую назву атрымала эканамічная палітыка, што праводзіў Ф. Д. Рузвельт. Ці меў ён рацыю, адстойваючы сваю пазіцыю?

**Змены ў сацыяльнай
сферы**

Успомніце, што такое Народны фронт. У якіх яшчэ краінах Еўропы былі падобныя з'явы?

сацыялістычнай рэвалюцыі не знайшоў падтрымкі сярод рабочых. Асноўная маса рабочых падтрымлівала сацыял-дэмакратаў, якія стаялі на пазіцыях абароны парламенцкай дэмакратыі.

Большасць вядучых заходніх дзяржаў выйшла з крызісу, захаваўшы парламенцкую сістэму. Шмат у чым гэта было звязана з тым, што яны сталі на шлях дзяржаўнага рэгулявання эканомікі і сацыяльнага жыцця. Былі праведзены рэформы, накіраваныя на паляпшэнне жыцця людзей. Значна павялічылася колькасць тых, хто атрымліваў дапамогу па беспрацоўі, развівалася сістэма сацыяльна-

га страхавання па старасці, хваробе. Звычайнай з'явай сталі аплатныя адпачынкі. У Францыі вялікую ролю ў ліквідацыі пагрозы прыходу фашыстаў да ўлады адыграў Народны фронт.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Прыйшоўшы да ўлады ў Францыі, Народны фронт пачаў шырокамашабную праграму рэформаў. Так, 20 чэрвеня 1936 г. быў прыняты закон, які ўстанавіў штогадовы аплатны адпачынак. 27 чэрвеня 1936 г. быў прыняты закон, які замацаваў 40-гадзінны рабочы тыдзень на прамысловых, гандлёвых і рамесных прадпрыемствах. У 1937 г. была праведзена падатковая рэформа, у адпаведнасці з якой уводзіўся падатак для дробных прадпрыемстваў у памеры 2% з абароту, а для буйных — 6%. Былі павялічаны падаткі на вялікія спадчыны і даходы, у тым ліку на прыбытак акцыянерных кампаній.

Сярод іншых рэформаў, праведзеных з ініцыятывы Народнага фронту, былі:

- увядзенне абавязковых працоўных дагавораў;
- укараненне праграмы асноўных грамадскіх работ;
- частковая нацыяналізацыя ваеннай прамысловасці і поўная нацыяналізацыя чыгунак.

1. *Калі і як Народны фронт прышоў да ўлады ў Францыі? Якія палітычныя партыі ўваходзілі ў склад Народнага фронту?*
2. *У інтарэсах якіх пластоў насельніцтва праводзіліся згаданыя рэформы?*
3. *Якія пласты насельніцтва былі незадаволеныя палітыкай Народнага фронту?*
4. *Якія рашэнні ўрада Народнага фронту ліквідавалі пагрозу прыходу фашыстаў да ўлады ў Францыі?*

Вялікая дэпрэсія прывяла да крызісу Версальска-Вашынгтонскай сістэмы міжнародных адносін. Эканамічны крызіс абвастрыў супярэчнасці паміж вядучымі дзяржавамі свету. Стабільнасць міжнародных адносін, дасягнутая ў сярэдзіне 1920-х гг., была парушаная. Фашысцкія і мілітарысцкія рэжымы, што ўсталяваліся пад уплывам крызісу ў шэрагу краін, узялі курс на пераезд свету ў сваіх інтарэсах з дапамогаю сілы. Гэта адкрывала шлях да Другой сусветнай вайны.

Крызіс Версальска-Вашынгтонскай сістэмы міжнародных адносін



Міжваенны перыяд характарызаваўся нераўнамерным развіццём краін Захаду: крызісы змяняліся перыядамі эканамічнага росту. З развіццём эканомікі былі звязаныя палітычнае развіццё, актыўнасць рабочага руху, уплыў палітычных партый. Сусветны эканамічны крызіс 1929–1933 гг. абвастрыў супярэчнасці паміж дзяржавамі, прывёў да нарастання пагрозы новай сусветнай вайны.

калі ў свеце...

1929 г. — пачатак сусветнага эканамічнага крызісу

на тэрыторыі Беларусі...

1928 г. — увядзенне дзяржаўнага планавання развіцця гаспадаркі па пяцігодках. Пачатак першай пяцігодкі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце асноўныя этапы развіцця краін Захаду ў міжваенны перыяд. Дайце кароткую характарыстыку кожнаму з іх. Канкрэтызуйце фактамі вывад на конт узаемасувязі сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця заходняга грамадства ў гэты перыяд.
2. Прывядзіце прыклады рэвалюцыйнага і эвалюцыйнага развіцця краін Захаду ў міжваенны перыяд. Вылучыце перадумовы эвалюцыйнай і рэвалюцыйнай мадэляў развіцця заходніх краін у 1918–1939 гг.
3. У чым праявілася нераўнамернасць эканамічнага развіцця краін Захаду ў міжваенны перыяд? Вылучыце краіны, эканамічнае развіццё якіх было найбольш паспяховае. Якія фактары на гэта паўплывалі?
4. У чым заключаліся прычыны сусветнага эканамічнага крызісу 1929–1933 гг.? Чым ён адрозніваўся ад іншых эканамічных крызісаў? Якія дзяржавы найбольш пацярпелі ад крызісу? Як вы лічыце, ці паўплываў ён на эканоміку СССР? Сваё меркаванне патлумачце.
5. Вызначце палітычныя, эканамічныя і сацыяльныя наступствы сусветнага эканамічнага крызісу.

§ 20. Краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі ў міжваенны перыяд

КАЛАНІЯЛІЗМ НАЦЫЯНАЛЬНА-ВЫЗВАЛЕНЧЫ РУХ ШАРЫЯТ ГАНДЫЗМ РЭВАЛЮЦЫЯ КЕМАЛІЗМ САЦЬЯГРАХА ВАЕННАЯ ДЫКТАТУРА

1. Тэрытарыяльны перадзел свету пасля Першай сусветнай вайны. Пасля Першай сусветнай вайны адбыўся тэрытарыяльны перадзел свету. Пераможаная Германія засталася без каланіяльных уладанняў, а Асманская імперыя спыніла сваё існаванне.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 арт. 22 Статута Лігі Нацый

Наступныя прынцыпы прымяняюцца да калоній і тэрыторый, якія ў выніку вайны перасталі быць пад суверэнітэтам Дзяржаў, што кіравалі імі перад тым, і якія населены народамі, яшчэ не здольнымі самастойна кіраваць сабой у надзвычай цяжкіх умовах сучаснага свету. Добрабыт і развіццё гэтых народаў складае свяшчэнную місію цывілізацыі, і належыць уключыць у дадзены Статут гарантыі ажыццяўлення гэтай місіі.

Найлепшы метадад практычна ажыццявіць гэтую місію — гэта даверыць апеку над гэтымі народамі перадавым нацыям, якія, згодна са сваімі рэсурсамі, сваім досведам або сваім геаграфічным становішчам, лепш за ўсё ў стане ўзяць на сябе гэтую адказнасць і якія згодны яе прыняць: яны ажыццяўлялі б гэтую апеку ў якасці Мандатарыяў і ад імя Лігі.

1. З якой мэтай апеку над насельніцтвам былых калоній перадавалі «перадавым» нацыям?
2. Як вы лічыце, у інтарэсах якіх дзяржаў была распрацаваная мандатная сістэма? Ці сапраўды яна спрыяла добрабыту і развіццю насельніцтва калоній?

Стварэнне мандатнай
сістэмы

У 1918 г. вялікія дзяржавы-пераможцы дэкларатыўна абвясцілі *права народаў на самавызначэнне*, г. зн. права кожнага народа самастойна вырашаць пытанне наконт формы свайго дзяржаўнага існавання, свабодна вызначаць без умяшання звонку свой палітычны статус і ажыццяўляць сваё эканамічнае і культурнае развіццё. Для яго рэалізацыі была створана *мандатная сістэма*. Некаторым з краін — пераможцаў у Першай сусветнай вайне *Ліга Нацый* давала паўнамоцтвы на кіраванне былымі калоніямі Германіі і Турцыі.

Ідэалогія «белага
каланіялізму»

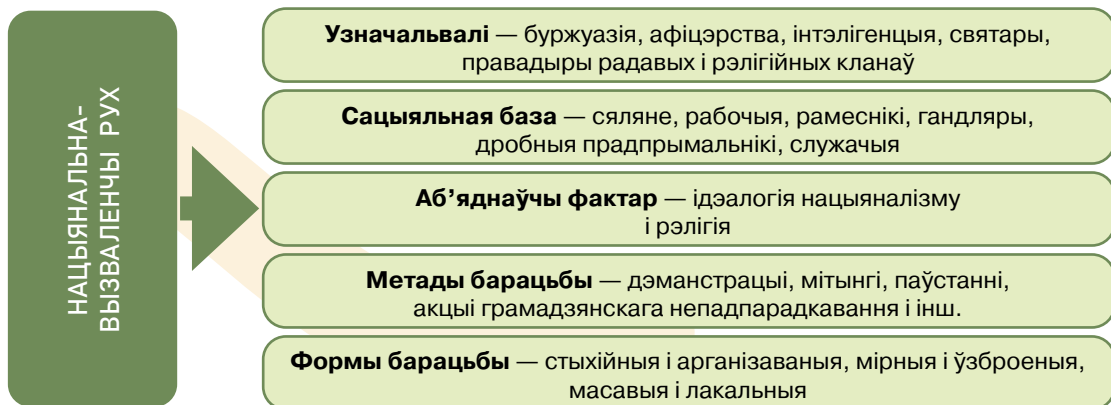
Мандатная сістэма адлюстроўвала ідэалогію «белага каланіялізму», якой прытрымліваліся кіраўнікі еўрапейскіх дзяржаў. Мандаты на кіраванне атрымалі галоўным чынам Вялікабрытанія і Францыя — традыцыйныя каланіяльныя дзяржавы. Падмандатнымі тэрыторыямі зрабіліся Сірыя, Ліван, Ірак, Палесціна, Того, Паўднёва-Заходняя Афрыка і Самоа.

Становішча калоній пасля Першай сусветнай вайны істотна не змянілася. Метраполіі навязвалі падушадным народам мадэль развіцця, якая капіравала еўрапейскія ўзоры і парушала мясцовыя гістарычныя традыцыі, што выклікала заканамерны адпор і супраціўленне.

2. Асаблівасці развіцця краін Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі. У міжваенны перыяд краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі зазналі вялікія змены. Расла нацыянальная самасвядомасць, мацнелі рухі за незалежнасць, адбываліся сацыяльныя і эканамічныя рэформы.

Нацыянальна-
вызваленчы рух
у Кітаі

Кітай быў фармальна незалежнай дзяржавай, але за ўплыў у гэтай краіне вялі барацьбу краіны Захаду, Расія і Японія. Працэс *мадэрнізацыі* ў Кітаі ўскладняўся ўнутрыпалітычнай барацьбой пасля звяржэння Цынскай дынастыі, якая раскалола краіну на шэраг самастойных абласцей.



Нацыянальная партыя (Гаміньдан), створаная Сунь Ятсенам яшчэ ў 1912 г., паставіла сваёй задачай усталяванне *нацыянальнага суверэнітэту*, аб'яднанне краіны і ліквідацыю рэшткаў феадалізму. Сунь Ятсен распрацаваў «тры народныя прынцыпы» (нацыяналізм, народаўладдзе і народны дабрабыт), якія меліся прывесці да ўсталявання дэмакратычнай рэспублікі і грамадства «дзяржаўнага сацыялізму».

Гаміньдан, які дзейнічаў у саюзе са створанай у 1921 г. КПК, пры падтрымцы СССР здолеў стварыць Нацыянальна-рэвалюцыйную армію і базу для ваенных дзейняў на поўдні краіны, што выступіла важнай ваенна-палітычнай перадумовай рэвалюцыі.

Нацыянальная рэвалюцыя супраць ваенна-феадальных клік пачалася з патрыятычнага «руху 30 мая» 1925 г., а завяршылася ўлетку 1928 г. паспяховым заканчэннем Паўночнага паходу Нацыянальна-рэвалюцыйнай арміі і аб'яднаннем краіны пад уладаю Гаміньдана. Да 1949 г. афіцыйным кіраўніком Кітая быў Чан Кайшы. Але раскол паміж камуністамі і Гаміньданам прывёў да працяглай грамадзянскай вайны. КПК змагалася за ператварэнне нацыянал-дэмакратычнай

Успомніце, што такое суверэнітэт.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, што азначалі «тры народныя прынцыпы».



Чан Кайшы і Сунь Ятсен. 1924 г.

рэвалюцыі ў сацыялістычную, а Гаміньдан — за буржуазна-дэмакратычны шлях развіцця краіны.

Раскол у кітайскім рэвалюцыйным лагеры выкарыстала Японія, акупаваўшы ў 1931–1932 гг. паўночна-ўсходнюю тэрыторыю Кітайскай Рэспублікі — Маньчжурію. У сярэдзіне 1930-х гг. Чан Кайшы быў вымушаны звярнуцца да СССР з просьбай аб дапамозе. Пасля таго як у 1937 г. Японія развязала поўнамаштабную вайну супраць Кітая, ён і яго прыхільнікі аб'ядналіся з камуністамі для супольнай барацьбы супраць японскай агрэсіі.

Індыя была найбуйнейшай калоніяй Вялікабрытаніі. Нацыянальна-вызваленчы рух тут узначаліла палітычная партыя *Індыйскі нацыянальны кангрэс (ІНК)*, ідэолагам і духоўным лідарам якога быў М. Гандзі. Створаная ім сістэма палітычных, філасофскіх і маральна-этычных поглядаў — *гандызм* — вырасла з сялянскай спецыфікі Індыі і асаблівасцей індуізму і зрабілася афіцыйнай ідэалогіяй ІНК. У аснову гандызму быў пакладзены *прынцып негвалтоўнасці*.

Нацыянальна-вызваленчы рух у Індыі



Нават у тых выпадках, калі англійскія войскі адкрывалі агонь па дэманстрантах або мітынгуючых, Гандзі настойваў на выкананні прынцыпу негвалтоўнасці. Гэтыя формы барацьбы адыгралі значную ролю ў дасягненні незалежнасці Індыі пасля Другой сусветнай вайны. Але ў 1930-я гг. краіна па-ранейшаму заставалася брытанскай калоніяй.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



М. Гандзі за прасніцай



Сцяг ІНК (1934 г.)



Сцяг сучаснай Індыі

Адным з галоўных сімвалаў гандызму з'яўляецца прасніца. Прадзільны калаўрот быў выяўлены на сцягу ІНК. На першым варыянце сцяга будучай незалежнай Індыі прапаноўвалі намаляваць прасніцу, якую потым замяніла кола чакра (як сімвал вечнага руху).

- 1. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, чаму прасніца ператварылася ў адзін з сімвалаў гандызму. У чым, на думку М. Гандзі, была важнасць прадзення?*
- 2. Якую ролю прадзенне адыграла ў нацыянальна-вызваленчай барацьбе індыйскага народа?*

Паражэнне Асманскай імперыі ў Першай сусветнай вайне прывяло да таго, што яе тэрыторыя была акупаваная замежнымі войскамі. У жніўні 1920 г. краіны Антанты навязалі ёй Сеўрскую мірную дамову. Краіна фактычна аказалася падзелена паміж Вялікабрытаніяй, Францыяй, Італіяй і Грэцыяй. У адказ на пагрозу страты дзяржаўнага суверэнітэту разгарэлася вайна за незалежнасць (1918–1923 гг.), якую

Нацыянальна-вызваленчы рух у Турцыі

ўзначаліў генерал М. Кемаль. Створаныя ім узброеныя сілы вялі барацьбу на два фронты — супраць султана Мехмета VI і інтэрвентаў. Коштам вялікіх ахвяр яны здолелі атрымаць перамогу.

1 лістапада 1922 г. Вялікі нацыянальны сход Турцыі прыняў закон аб скасаванні султанату. 23 кастрычніка 1923 г. Турцыя была абвешчана *рэспублікай*.

Успомніце, што такое рэспубліка.



М. Кемаль

Калі стваралася рэспубліка, М. Кемаль сказаў: «Нам неабходна радыкальна змяніць сістэму. Таму я вырашыў, што Турцыя будзе аўтарытарнай рэспублікай, кіраванай прэзідэнтам, які мае ў руках усю выканаўчую ўладу і частку заканадаўчай улады таксама. Форма праўлення турэцкай дзяржавы з'яўляецца рэспублікай. Яна знаходзіцца ў веданні Вялікага Нацыянальнага Сходу, які кіруе рознымі ведамствамі, кабінетам міністраў і выбірае са сваіх членаў Прэзідэнта Рэспублікі. Спіс членаў урада павінен быць прадстаўлены Прэзідэнту Рэспублікі для зацвярджэння Асамблеяй».

1. Пабудуйце схему «Сістэма дзяржаўнага кіравання Турцыі».
2. Які палітычны рэжым М. Кемаль лічыў найлепшым для Турцыі? Як вы лічыце, ці была яго пазіцыя на гэты конт гістарычна абумоўленай?

Мадэрнізацыя Турцыі

У другой палове 1920–1930-х гг. у Турцыі ажыццяўлялася мадэрнізацыя культурнага, сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця. У ходзе рэформаў канчаткова аформілася *ідэалогія кемалізму*, што складалася з 6 прынцыпаў.

У 1924 г. быў ліквідаваны халіфат, скасоўвалася міністэрства па справах рэлігій, былі закрытыя медрэсэ (рэлігійныя навучальныя ўстановы), з ведання духавенства забіралася судаводства. Уводзіўся новы адміністрацыйны падзел на вілаеты (губерні), падпарадкаваныя непасрэдна цэнтру. Гэтыя рэформы заклалі аснову першай рэспубліканскай канстытуцыі, прынятай 20 красавіка 1924 г., якая аформіла панаванне нацыянальнай буржуазіі і звязаных з ёю

Складзіце схему «Асноўныя кірункі мадэрнізацыі Турцыі ў 1920–1930-я гг.».

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, вызначце змест прынцыпаў кемалізму.
2. Наколькі гэтыя прынцыпы актуальныя ў наш час?



памешчыкаў. У 1925–1928 гг. былі прынятыя новыя, на еўрапейскі ўзор, крымінальны і грамадзянскі кодэксы. Забаранялася мнагажонства, уводзіліся еўрапейскі каляндар, еўрапейскае адзенне і новы лацінскі алфавіт замест ранейшага арабскага. У 1934 г. быў выдадзены закон аб увядзенні прозвішчаў. М. Кемаль прыняў прозвішча Атацюрк, якое значыла «бацька туркаў». Галоўным зместам эканамічнай палітыкі з’яўляўся *этатызм*, які прадугледжваў актыўнае ўмяшанне дзяржавы ў жыццё грамадства.

Рэформы Кемаля Атацюрка паслужылі прыкладам для многіх краін Усходу, якія імкнуліся да мадэрнізацыі і незалежнасці. Яны палепшылі ўзровень жыцця і адукацыі, але таксама прывялі да адмовы ад шэрагу традыцыйных каштоўнасцей.

З пачаткам Другой сусветнай вайны Турцыя заявіла пра свой нейтралітэт, пасля яна лавіравала паміж варожымі дзяржавамі. Толькі ў лютым 1945 г. краіна абвясціла вайну Германіі і Японіі.

Турцыя падчас Другой сусветнай вайны

Нацыянальна- вызваленчы рух у Іране

Пасля акупацыі ў 1918 г. Ірана англійскімі войскамі пачалося ўзброенае супраціўленне інтэрвентам. У 1925 г. да ўлады прыйшоў Рэза-шах, заснавальнік новай шахскай дынастыі Пехлеві. Пасля ўсталявання рэжыму асабістай дыктатуры шаха ў краіне пачаліся рэформы, накіраваныя на мадэрнізацыю дзяржавы і кансалідацыю нацыі. Аднак барацьба паміж прыхільнікамі манархіі і іранскай буржуазіяй прывяла да таго, што ў Іране ўзмацніўся ўплыў больш развітых краін.

Японія

Японія прайшла шлях ад дэмакратызацыі грамадства ў 1920-я гг. да яго *мілітарызацыі* ў 1930-я гг. Рубежнай падзеяй выступіў сусветны эканамічны крызіс 1929–1933 гг. Рост інфляцыі і беспрацоўя прывёў да ўзмацнення ролі вайскоўцаў у палітычным жыцці краіны. Японія абрала шлях знешняй агрэсіі ў Азіі і ўступіла ў саюз з нацыскай Германіяй і Італіяй.

Нацыянальна- вызваленчы рух у Афрыцы

Пасля Першай сусветнай вайны ў Афрыцы ўзмацніліся антыкаланіяльныя настроі. Найбольш актыўныя формы нацыянальна-вызваленчы рух набыў у Егіпце і Марока. У Егіпце рух за незалежнасць узначаліла ліберальная партыя Вафд. Пасля двух антыкаланіяльных паўстанняў Вялікабрытанія ў 1922 г. падпісала дэкларацыю аб наданні Егіпту «незалежнасці». У 1923 г. у краіне была прынятая канстытуцыя, якая ўсталявала канстытуцыйную манархію, але ўплыў Вялікабрытаніі яшчэ доўга захоўваўся.

У Марока, у горнай мясцовасці Рыф, у 1921–1926 гг. плямёны рыфаў пад правадырствам Абд аль-Керыма абвясцілі рэспубліку і аказалі ўпартае супраціўленне Францыі і Іспаніі.

На поўдзень ад Сахары таксама назіраўся рост антыкаланіяльнага руху. У Заходняй і Усходняй Афрыцы мясцовыя лідары пачалі патрабаваць пашырэння палітычных правоў і ўдзелу ў кіраванні. У Паўднёвай Афрыцы ўзмацніліся пратэсты супраць расавай дыскрымінацыі, што зрабілася прадвеснікам будучай барацьбы за незалежнасць і ліквідацыю апартэіду.



- Дакар Сталіцы дзяржаў, цэнтры каланіяльных валоданняў
- Бенгазі Іншыя населеныя пункты
- Граніцы дзяржаў да 1939 г.

Лічбамі на карце пазначаны:

- 1 – Партугалія; 2 – Іспанія; 3 – Іспанскае Марока;
- 4 – Палесціна (Брыт. мандат); 5 – Трансіарданія (Брыт. мандат); 6 – Залаты Бераг (Брыт.); 7 – Тога (Брыт. мандат); 8 – Тога (Фр. мандат); 9 – Камерун (Брыт. мандат); 10 – Іспанская Гвінея; 11 – Руанда-Урундзі (Бельг. мандат); 12 – Брытанскае Самалі; 13 – Ньясаленд (Брыт.); 14 – Свазіленд (Брыт.); 15 – Басуталенд (Брыт.).

Тэрытарыяльныя дамаганні дзяржаў-агрэсараў



нацыскай Германіі



фашыскай Італіі

Каланіяльныя валоданні еўрапейскіх дзяржаў у Афрыцы ў міжваенны перыяд

Францыі

Вялікабрытаніі

Іспаніі

Партугаліі

Італіі

Бельгіі

Незалежныя дзяржавы

Африка ў міжваенны перыяд

Лацінская Амерыка

Міжваенны перыяд у Лацінскай Амерыцы быў часам значных змяненняў і сацыяльна-палітычнай нестабільнасці. Актывізаваўся рабочы рух, прафсаюзы патрабавалі 8-гадзіннага працоўнага дня і павелічэння зароботнай платы. Вялікая дэпрэсія 1929–1933 гг. ударыла па эканоміцы краін Лацінскай Амерыкі, аснову якой складаў экспарт сыравіны і прадукцыі сельскай гаспадаркі. Экспартныя цэны ўпалі амаль у тры разы, гэта пацягнула за сабой скарачэнне вытворчасці, рост беспрацоўя. Сітуацыя, якая склалася, падштурхнула краіны рэгіёна да правядзення палітыкі індустрыялізацыі, каб паменшыць залежнасць эканомікі ад экспарту сыравіны. Вялікую ролю ў ажыццяўленні індустрыялізацыі адыгрывала дзяржава. Вырас дзяржаўны сектар, дзяржава ўкладвала вялікія грошы ў развіццё прамысловасці, транспарту.

Эканамічны крызіс адбіўся на палітычным жыцці. У Аргенціне адбыўся дзяржаўны пераварот і ўсталявалася ваенная дыктатура. У Мексіцы і Бразіліі ўмацаваліся рэжымы нацыяналістычнай арыентацыі, яны пачалі праводзіць рэформы, каб паменшыць залежнасць сваіх дзяржаў ад замежнага капіталу. У Чылі напрыканцы 1930-х гг. да ўлады прыйшоў Народны фронт, які аб'ядноўваў Сацыялістычную і Камуністычную партыі і іншыя дэмакратычныя сілы. У Нікарагуа ў гады сусветнага эканамічнага крызісу разгарнулася нацыянальна-вызваленчая вайна пад кіраваннем А. Сандзіна. Яе ўдзельнікі ставілі за мэтаў ўмацаваць суверэнітэт сваёй краіны.

На развіццё Лацінскай Амерыкі вялікі ўплыў аказвала суседства з ЗША, якія абвясцілі «палітыку добрага суседа». У яе рамках ЗША адмовіліся ад умяшання ў справы краін рэгіёна пры дапамозе ваеннай сілы, але імкнуліся ўзмацніць эканамічную залежнасць Лацінскай Амерыкі ад амерыканскага капіталу.



- МАНІЛА Сталіцы дзяржаў
- Осака Іншыя гарады
- ГРАНІЦЫ
- дзяржаў да 1939 г.
- аўтаномных утварэнняў тэрыторый, акупаваных Японіяй у 1931–1933 гг.
- тэрыторый, акупаваных Японіяй да 1939 г.
- раёнаў, якія знаходзіліся пад кантролем кітайскіх камуністаў у 1930–1934 гг.
- 🔥 1921 Раёны антыкаланіяльных паўстанняў
- ✂ Расстрэл у Амрытсары 13 красавіка 1919 г.
- ➡ «Саліяны паход» у Індыі вясной 1930 г.

ТЭРЫТОРЫІ

- акупаваныя Японіяй у 1918–1922 гг.
- падкантрольныя гаміньданаўскаму ўраду да 1926 г.
- асноўнага раёна базіравання кітайскіх камуністаў з 1935 г.
- Індыі з пераважным мусульманскім насельніцтвам
- найбольшай падтрымкі Індыйскага нацыянальнага кангрэса
- Паўночны паход Нацыянальна-рэвалюцыйнай арміі Чан Кайшы ў 1926–1928 гг.
- Паўночна-Заходні паход Чырвонай арміі Кітая на чале з Маа Цзэдунам (1934–1935)

Азія ў міжваенны перыяд



У міжваенны перыяд большасць краін Азіі і Афрыкі знаходзіліся ў рознай ступені залжнасці ад вядучых еўрапейскіх дзяржаў. Асаблівасцю ўсходніх цывілізацый (за выключэннем Японіі) было захаванне аграрна-традыцыйнага ладу жыцця. Новыя формы ў параўнанні з папярэднім перыядам набывалі нацыянальна-вызваленчыя рухі. Краіны Лацінскай Амерыкі, хоць і здабылі незалежнасць, былі пад велізарным уплывам Еўропы і ЗША.

калі ў свеце...

1924 г. — прыняцце Канстытуцыі ў Турцыі

на тэрыторыі Беларусі...

1927 г. — прыняцце Канстытуцыі ў БССР

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Як змянілася становішча калоній пасля Першай сусветнай вайны? Што ўяўляла сабой мандатная сістэма? З якою мэтай яна ўводзілася?
2. Ахарактарызуйце тэндэнцыі ў развіцці нацыянальна-вызваленчага руху краін Усходу ў міжваенны перыяд. Якія яго асаблівасці ў гэтых краінах?
3. У міжваенны перыяд многія краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі сталі на шлях мадэрнізацыі. Якіх вынікаў яны дасягнулі?
4. Чаму Японія ў міжваенны перыяд стала на шлях мілітарызацыі і захопніцкай палітыкі?
5. Назавіце асаблівасці развіцця краін Лацінскай Амерыкі ў міжваенны перыяд.

§ 21. Савецкае дзяржаўнае будаўніцтва ў 1917–1939 гг.

ГРАМАДЗЯНСКАЯ ВАЙНА «ЧЫРВОНЫЯ» «БЕЛЫЯ» ПАЛІТЫКА «ВАЕННАГА КАМУНІЗМУ» ХАРЧРАЗВЁРСТКА НЭП ХАРЧПАДАТАК ІНДУСТРЫЯЛІЗАЦЫЯ КАЛЕКТЫВІЗАЦЫЯ СССР АЎТАНОМІЯ ФЕДЭРАЦЫЯ

1. Грамадзянская вайна ў Расіі: удзельнікі і іх мэты, асноўныя этапы, наступствы. Кастрычніцкая рэвалюцыя і выкліканыя ёю радыкальныя перамены сутыкнуліся з жорсткім супрацьстаяннем, якое прыняло форму *грамадзянскай вайны*. Асноўнымі сіламі ў гэтым проціборстве былі «чырвоныя» і «белыя».

Удзельнікі
Грамадзянскай вайны
і іх мэты

ЧЫРВОНЫЯ

БЕЛЫЯ

Барацьба за ліквідацыю буржуазных парадкаў, усталяванне ўлады рабочых і сялян у форме Саветаў, будаўніцтва сацыялізму і камунізму



Звяржэнне ўлады бальшавікоў, аднаўленне рускай дзяржаўнасці, буржуазна-дэмакратычных свабод і ліберальнай эканомікі

Бальшавікі і іх прыхільнікі — пралетарыят, бяднейшае сялянства і нязначная частка інтэлігенцыі

Антыбальшавіцкія сілы — буржуазія, афіцэрскі склад царскай арміі, заможнае сялянства, казацтва, а таксама рабочыя і сяляне, якія пацярпелі ад Савецкай улады

Этапы Грамадзянскай вайны

У гэты канфлікт, трымаючыся ўласных інтарэсаў, умяшаліся 14 дзяржаў. Апроч таго, удзельнікамі Грамадзянскай вайны ў Расіі былі нацыяналістычныя партыі і рухі, разнастайныя ваенна-палітычныя сілы і проста бандыцкія фарміраванні.

Перыяд вайны	Храналагічныя рамкі	Змест і асноўныя падзеі
1	Восень 1917 — лістапад 1917 г.	Фарміраванне сіл супрацьстаяння і асноўных франтоў Усталяванне Савецкай улады восенню 1917 — вясной 1918 г. суправаджалася мноствам антыбальшавіцкіх выступленняў у розных гарадах Расіі. Яны не набылі сур'ёзнага маштабу, як і іншаземная інтэрвенцыя. Заключэнне Брэсцкага міру ў сакавіку 1918 г. з Германіяй сфарміравала сур'ёзную апазіцыю савецкаму ўраду, якая была ўзмоцнена ўвядзеннем харчовай дыктатуры (харчразвёрсткі). У маі-чэрвені 1918 г. палітычная барацьба паміж бальшавікамі і іх праціўнікамі пачала перарастаць у адкрытае ваеннае супрацьстаянне. Адбылося выступленне чэхаславацкага корпуса. Паўсталі сяляне, незадаволеныя харчразвёрсткай. У той жа час адбываецца масавая мабілізацыя рабочых у Чырвоную армію
2	Лістапад 1918 — сакавік 1920 г.	Этап вырашальных бітваў Адбылася кансалідацыя антыбальшавіцкіх сіл. Адмірал А. В. Калчак абвясціў сябе Вярхоўным правіцелем Расіі. На поўдні Расіі ў студзені 1919 г. белыя арміі былі аб'яднаны пад камандаваннем генерала А. І. Дзянікіна. Савецкая ўлада трапіла ў кольца белых армій і інтэрвентаў. Разам з тым адыход германскіх войскаў з тэрыторыі краіны дазволіў РСФСР вярнуць пад свой кантроль значную частку Прыбалтыкі, Беларусі і Украіны. У маі 1919 г. часці Чырвонай арміі, папоўненыя рабочымі, пачалі контрнаступ, у выніку якога арміі А. В. Калчака і А. І. Дзянікіна былі разгромленыя
3	Сакавік 1920 — кастрычнік 1922 г.	Этап ваеннага паражэння белых армій Заключэнне перамір'я з Польшчай у кастрычніку 1920 г. дазволіла бальшавікам засяродзіць усе сілы на Паўднёвым фронце. Чырвоная армія да сярэдзіны лістапада 1920 г. канчаткова разбіла белых у Крыме. Ва Усходняй Сібіры і на Далёкім Усходзе баі цягнуліся да кастрычніка 1922 г.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Вядомы расійскі гісторык, даследчык Грамадзянскай вайны І. С. Рацькоўскі найважнейшым фактарам перамогі чырвоных назваў іх умённым бачыць «сацыяльны» бок вайны, які адрозніваў Грамадзянскую вайну ад іншых канфліктаў. Вучоны адзначае, што «яны (большавікі) як ніхто ўлічвалі сацыяльны складнік Грамадзянскай вайны. Гэта зрабілася часткай іх палітычнай праграмы, якая была данесена да большасці насельніцтва шляхам найлепшай у вайне прапаганды...»

1. Ці згодныя вы з прадстаўленым пунктам погляду? Сваю думку аргументуйце.
2. Назавіце яшчэ прычыны, якія абумовілі перамогу большавікоў. Якія фактары вызначылі паражэнне белага руху?



Плакат часоў
Грамадзянскай вайны

Грамадзянская вайна каштавала Расіі велізарных ахвяр. Вайна прывяла да далейшага пагаршэння эканамічнай сітуацыі ў краіне, да поўнай гаспадарчай разрухі. У выніку ваенных дзеянняў, ад холаду, хвароб і тэрору загінула, паводле розных падлікаў, ад 8 да 13 млн чалавек.

2. Першыя сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні Савецкай улады. Першыя дэкрэты Савецкай улады былі вынікам барацьбы большавікоў за ўладу і дапамаглі перацягнуць на іх бок значную частку салдат, сялян, рабочых, нацыянальнай інтэлігенцыі. Імклівае «шэсце Савецкай улады» сфарміравала шмат у каго з большавікоў ілюзію магчымасці непасрэднага пераходу да камунізму. Апроч таго, рост ваеннага супрацьстаяння з «белымі» патрабаваў бесперапыннага забеспячэння Чырвонай арміі ўзбраеннем, боепрыпасамі і харчаваннем. У гэтых умовах Савецкая ўлада намагалася падпарадкаваць эканоміку патрэбам вайны, максімальна мабілізаваць усе людскія і матэрыяльныя рэсурсы. У выніку

Пераход да палітыкі
«ваеннага камунізму»

Успомніце змест
першых дэкрэтаў
Савецкай улады.

сфарміравалася сістэма надзвычайных захадаў, якую У. І. Ленін пазней назваў «*ваенным камунізмам*».

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ



Бедна надвигается на наше
Советское Отечество!

Царь-голод спешит на по-
мощь польской шляхте и гене-
ральским шайкам Врангеля.

Крестьянин! Допустишь-ли
ты голод в окопы твоих за-
щитников?..

Отдашь-ли ты во власть
голода рабочих, кующих ору-
жие?..

Оставишь-ли ты без куска
хлеба детей и женщин?..

Тот, кто прячет хлеб, по-
собник царя и помещиков!

Тот, кто изводит зерно на
самогонку, пьет кровь голод-
ных братьев!

Никакой милости утайщикам
хлеба!

Никакой пощады спеку-
лянтам!

Выполнил-ли ты, брат кре-
стьянин, разверстку?.

Спеш! Немедли!..



1. Разгледзьце савецкія агітацыйныя плакаты, прысвечаныя палітыцы «ваеннага камунізму». Да чаго яны заклікалі? Да каго былі звернуты?
2. Як бальшавікі тлумачылі неабходнасць увядзення харчовай развёрсткі?
3. Хто, на думку бальшавікоў, быў галоўным праціўнікам такой палітыкі?

Мерапрыемствы і вынікі палітыкі «ваеннага камунізму»

Як сістэма сацыяльна-эканамічных мерапрыемстваў «ваенна камунізм» склаўся ў другой палове 1918 — пачатку 1919 г. Яго тэарэтычную аснову складалі ўяўленні аб магчымасці непасрэднага ўва-



дзення камунізму, ідэі абагульнення сродкаў вытворчасці і працы.

3. Савецкая мадэрнізацыя. Найвастрэйшы сацыяльна-эканамічны і палітычны крызіс пачатку 1920-х гг. прымусіў бальшавіцкае кіраўніцтва адмовіцца ад палітыкі «ваеннага камунізму».

У сакавіку 1921 г. на X з'ездзе РКП(б) быў абвешчаны пераход да *новай эканамічнай палітыкі* (НЭП). Мэтамі НЭПу былі зніжэнне сацыяльнай

Пачатак новай эканамічнай палітыкі

Успомніце, у чым праяўляўся эканамічны і палітычны крызіс напачатку 1920-х гг.

напружанасці, умацаванне сацыяльнай базы Савецкай улады, выхад з крызісу і аднаўленне эканомікі.

Першапачаткова НЭП абмежаваўся заменай харчразвёрсткі на харчпадатак і спробай прадуктаабмену.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Са звароту УЦВК і СНК «Да сялянства РСФСР» 23 сакавіка 1921 года

Пастановай УЦВК і СНК развёрстка адмяняецца і замест яе ўводзіцца падатак на прадукты сельскай гаспадаркі. Гэты падатак павінен быць меншы, чым хлебная развёрстка. Ён павінен прызначацца яшчэ да вяснянай сяўбы, каб кожны селянін мог загадзя ўлічыць, якую долю ўраджаю ён мае аддаць дзяржаве і колькі застанецца ў яго поўным распараджэнні. Падатак належыць спаганяць без кругавой парукі, іншымі словамі, ён павінен прыпадаць на асобнага гаспадара, каб рупліваму і працавітаму гаспадару не даводзілася плаціць за неахайнага аднавяскоўца. Пасля выканання падатку лішкі, якія застаюцца ў селяніна, паступаюць у ягонае поўнае распараджэнне. Ён мае права абмяняць іх на прадукты і прылады, якія будзе дастаўляць на вёску дзяржава з-за мяжы і з сваіх фабрык і заводаў; ён можа выкарыстоўваць іх для абмену на патрэбныя яму прадукты праз кааператывы і на мясцовых рынках і кірмашах...



1. Вызначце перавагі харчпадатку ў параўнанні з харчразвёрсткай.
2. Якія магчымасці для развіцця сялянскай гаспадаркі дало ўвядзенне харчпадатку?

Мерапрыемствы новай эканамічнай палітыкі

Нарастанне сялянскай вайны выступіла вызначальным фактарам паступовага змянення кірунку ў бок рыначных адносін. На аснове рашэнняў IX Усерасійскага з'езда Саветаў (снежань 1921 г.) дазваляліся рыначныя адносіны, невялікія прыватныя прадпрыемствы, найманне рабочай сілы, свабода гандлю, прыцягненне замежнага капіталу, адмяняліся



Савецкі чырвонец 1923 г.

картачная сістэма і ўраўняльнае размеркаванне, працоўныя арміі і працоўная павіннасць. Пры гэтым дзяржава захоўвала свае пазіцыі ў банкаўскай сферы, на буйных і частцы сярэдніх прадпрыемстваў. Гэта запатрабавала развіцця кааперацыі, удасканалення падатковай сістэмы і правядзення грашовай рэформы, якая стварыла канверсоўную валюту (чырвонец).

На 1926 г. па асобных паказчыках быў дасягнуты ўзровень эканамічнага развіцця 1913 г., а асноўны аб'ём даваенных паказчыкаў — у 1929 г. Аднак да гэтага часу вядучыя краіны свету ў сваім развіцці сягнулі далёка наперад. Неабходна было стварыць магутную эканоміку, якая дазволіла б адбіць агрэсію любога праціўніка.

Індустрыялізацыя была заклікана забяспечыць хуткае развіццё цяжкай прамысловасці, абапіраючыся на якую, меркавалася павялічыць вытворчасць ваеннай тэхнікі ва ўмовах супрацьстаяння СССР усяму капіталістычнаму свету. Першапачатковая стратэгія, прынятая ў снежні 1925 г. на XIV з'ездзе ВКП(б), прадугледжвала збалансаванае развіццё ўсіх галін прамысловасці. Напрыканцы 1920-х гг. яна была скарэктавана і пастаўлена задача першачарговага развіцця цяжкай прамысловасці. Апошняя мела задачай забяспечыць у далейшым спрыяльныя ўмовы для развіцця лёгкай прамысловасці.

Індустрыялізацыя

Чаму, нягледзячы на ўсе цяжкасці, савецкая індустрыялізацыя спарадзіла ў грамадстве велізарны энтузіязм і творчую энергію і выклікала захапленне ва ўсім свеце?



Савецкія плакаты, прысвечаныя індустрыялізацыі

Калектывізацыя

Успомніце, каго ў СССР называлі кулакамі.

На фоне сусветнага эканамічнага крызісу 1929–1933 гг. у заходніх краінах савецкія людзі імкнуліся радыкальнымі метадамі ў сціслыя тэрміны ліквідаваць адставанне Савецкай дзяржавы ад развітых краін, даказаць перавагі сацыялістычнага ладу над капіталістычным. Прапаноўваліся і прымаліся «сустрэчныя планы», хоць пад іх часам не было ніякага матэрыяльнага забеспячэння.

Калектывізацыя, ухваленая XV з’ездам ВКП(б) у 1927 г., першапачаткова меркавала паступовае развіццё разнастайных формаў кааперацыі, у тым ліку калектывных гаспадарак (таварыствы па супольнай апрацоўцы зямлі, арцелі і камуны). Планавалася істотна ўзмацніць механізацыю сельскагаспадарчых работ, для чаго ствараліся машына-трактарныя станцыі (МТС). Па меры ўзнікнення цяжасцей з адабраннем збожжа ў сялян у 1930 г. фарміруецца ўстаноўка на суцэльную калектывізацыю. Кулакі — арганізатары буйных прыватных гаспадарак на вёсцы — падлягалі раскулачванню і пазбаўленню ўсёй уласнасці. Аднак праз самаўпраўства мясцовых улад былі раскулачаныя многія сярэдніякі. Дзясяткі тысяч раскулачаных былі выселеныя ў Казахстан і Сібір, частка з іх загінула падчас гэтага перасялення. У выніку суцэльнай калектывізацыі была створана сістэма перапампоўвання фінансавых, матэрыяльных, працоўных рэ-

сурсаў з аграрнага сектара эканомікі ў індустрыяльны.

Ад пачатку ажыццяўлення сацыялістычных пераўтварэнняў кіраўніцтва бальшавікоў разумела, што новы лад перамагае толькі тады, калі яго шырока падтрымлівае народ. Савецкая ўлада вялікую ўвагу надавала навучанню і выхаванню маладога пакалення. Усё рабілася дзеля таго, каб моладзь прасякнулася ідэямі стварэння лепшага свету.

Змены ў грамадскім жыцці

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Кастрычніцкая рэвалюцыя паспрыяла павелічэнню грамадска-палітычнай актыўнасці моладзі, што прывяло да стварэння 29 кастрычніка 1918 г. Расійскага камуністычнага саюза моладзі, пазней перайменаванага ва Усесаюзнаы Ленінскі Камуністычны Саюз Моладзі (УЛКСМ). Камсамольцы актыўна ўдзельнічалі ў будаўніцтве сацыялістычнага грамадства (індустрыялізацыі, калектывізацыі, культурнай рэвалюцыі).

19 мая 1922 г. на II Усерасійскай канферэнцыі камсомола было прынятае рашэнне стварыць адзін з найбольш масавых рухаў падлеткаў — піянерскія атрады. У першыя гады піянерскі рух насіў імя Спартака, а ў 1926 г. назву змянілі на Усесаюзную піянерскую арганізацыю імя У. І. Леніна.

Сярод галоўных сімвалаў піянераў — піянерскі сцяг, піянерскі гальштук, значок. Асноўнымі атрыбутамі былі форма, якая ўключала абазначэнне звання, барабан і горн. Гукі горна і барабана мелі пэўны сэнс, яны заклікалі да супольнай дзейнасці на карысць грамадства і краіны.



1. Як вы лічыце, з якой мэтай ствараліся маладзёжныя арганізацыі? Прывядзіце прыклады мастацкіх фільмаў, літаратурных твораў, у якіх галоўнымі героямі з'яўляюцца камсамольцы і піянеры. Якімі якасцямі валодаюць галоўныя героі гэтых твораў? Як у творах мастацтва паказаная роля піянераў і камсамольцаў у грамадстве?
2. Якая беларуская маладзёжная арганізацыя з'яўляецца пераемніцай УЛКСМ?
3. Параўнайце сімваліку, кірункі дзейнасці Усесаюзнай піянерскай арганізацыі імя У. І. Леніна, УЛКСМ і сучасных беларускіх маладзёжных арганізацый. Што змянілася, а што засталася як раней?

У рэчышчы культурнай рэвалюцыі, якую право-дзіла Савецкая ўлада, была створана сістэма дзяржаўных бясплатных школ, пазашкольных і дашкольных устаноў, бібліятэк, музеяў.

Варыянты ўтварэння СССР

Параўнайце варыянты ўтварэння СССР. Які з іх даваў большую самастойнасць саюзным рэспублікам?

Прыняцце Канстытуцыі СССР

4. Утварэнне СССР. Асноўныя рысы савецкай палітычнай сістэмы. У 1919–1921 гг., у гады Грамадзянскай вайны, склаўся ваенна-палітычны саюз савецкіх рэспублік. Наркам па справах нацыянальнасцей СССР І. В. Сталін прапанаваў, каб Расійская Федэрацыя змяніла сваю назву на СССР, а савецкія рэспублікі ўвайшлі ў яе склад на правах *аўтаномных* рэспублік. У сувязі з тым, што гэты план не быў падтрыманы ўсімі рэспублікамі, У. І. Ленін выказаў ідэю дзяржаўнага саюзу самастойных раўнапраўных рэспублік на аснове добраахвотнага і роўнага аб'яднання (федэрацыі). Усім рэспублікам гарантаваліся роўныя правы ўнутры СССР і давалася права на свабодны выхад з саюзу.

30 снежня 1922 г. у Маскве адбыўся І Усеаюзны з'езд Саветаў, на якім прадстаўнікамі чатырох рэспублік — УССР, БССР, РСФСР, Закаўказскай СФСР — былі падпісаныя Дэкларацыя аб стварэнні СССР і Саюзнае дагавор. Ад БССР гэтыя дакументы падпісаў А. Р. Чарвякоў. **31 студзеня 1924 г.** II Усеаюзны з'езд Саветаў зацвердзіў Канстытуцыю СССР. Такім чынам, БССР выступіла краінай-заснавальніцай СССР.

Першая Канстытуцыя СССР уключала Дэкларацыю і Саюзную дамову. Дэкларацыя ўтрымлівала прычыны і прынцыпы аб'яднання. У дамоўе вызначаліся асновы аб'яднання: кампетэнцыя СССР, структура органаў улады і кіравання, адзінае грамадзянства і інш. У кампетэнцыю саюзных органаў перадаваліся пытанні знешняй палітыкі, знешняга гандлю, фінансаў, абароны, шляхоў зносін. Усе іншыя пытанні заставаліся ў веданні саюзных рэспублік.

Органы ўлады СССР

Згодна з Канстытуцыяй СССР вышэйшым органам краіны абвешчаны *Усеаюзны з'езд Саветаў*, а ў перапынках паміж яго скліканнямі — *Цэнтральны выканаўчы камітэт (ЦВК) СССР*, які складаўся



Разгледзьце дзяржаўныя сімвалы СССР. Як вы лічыце, што сімвалізуюць чырвоны колер сцяга, зорка, серп і молат на гербе і сцягу?

з дзвюх палат: *Савета Саюза і Савета Нацыянальнасцей*.

Другая Канстытуцыя СССР (1936 г.) замацавала палажэнне аб аднолькавай сіле агульнасаюзных законаў на тэрыторыі ўсіх саюзных рэспублік. Для грамадзян СССР усталёўвалася адзінае саюзнае грамадзянства. Уводзілася ўсеагульнае прамое роўнае выбарчае права. Вышэйшым кіроўным органам краіны зрабіўся Вярхоўны Савет СССР.

Савецкая палітычная сістэма склалася ў другой палове 1920-х — 1930-я гг. Вялікі ўплыў на яе фарміраванне аказалі такія фактары, як шматвяковая традыцыя моцнай цэнтралізаванай улады, вярхоўнае стаўленне да Савецкай дзяржавы большасці развітых капіталістычных дзяржаў, задачы эканамічнай і культурнай мадэрнізацыі, якія краіна мусіла вырашаць у жорсткіх знешнепалітычных умовах.

У перыяд станаўлення Савецкай улады ў Расіі ўсталявалася ўлада адной партыі — Расійскай Камуністычнай партыі (бальшавікоў) (РКП(б)) (ад 1925 г. — Усесаюзная Камуністычная партыя

Савецкая палітычная
сістэма

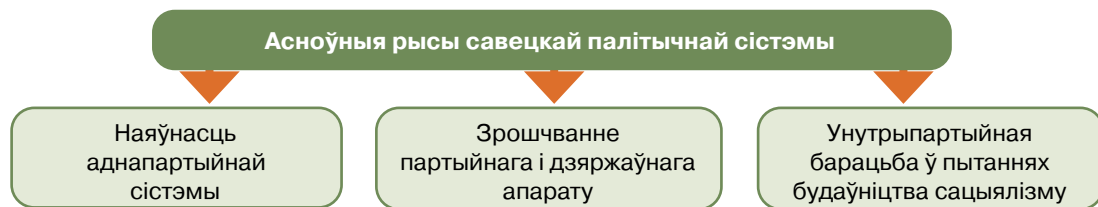
ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Утварэнне Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік



1. Якія дзяржавы падпісалі Дэкларацыю аб стварэнні СССР і Саюзную дамову?
2. Складзіце схему «Фарміраванне тэрыторыі СССР у міжваенны перыяд».
3. Якія геапалітычныя падзеі аказалі ўплыў на працэс фарміравання тэрыторыі СССР?

(бальшавікоў) (ВКП(б))). У 1920–1930-я гг. у СССР адбывалася паступовае зліццё дзяржаўнага і партыйнага апарату. Рашэнні партыі разумеліся як дзяржаўныя рашэнні, мелі значэнне нарматывных актаў і з’яўляліся абавязковымі для выканання. Дзяржаўныя органы ўлады — Саветы — трацілі



сваё значэнне. Ад 1930-х гг. рэальная вярхоўная ўлада перайшла да вышэйшых партыйных органаў — Палітбюро, Сакратарыята ЦК. Менавіта яны вырашалі ўсе пытанні і вызначалі дзяржаўную палітыку ў краіне.

Сярэдзіна 1920-х гг. характарызуецца абвастрэннем унутрыпалітычнай барацьбы ў партыі. Яна была выкліканая не толькі супрацьстаяннем паміж прыхільнікамі Л. Троцкага і І. Сталіна, але і розным разуменнем умоў будаўніцтва сацыялістычнага грамадства. Л. Троцкі выступаў за ідэю сусветнай сацыялістычнай рэвалюцыі. Ён лічыў, што без падтрымкі міжнароднага пралетарыяту Савецкая Расія не мае шанцаў, таму актыўна абараняў падтрымку камуністычных рухаў за мяжой, у тым ліку праз Камінтэрн. І. Сталін выказаў ідэю пабудовы «сацыялізму ў асобна ўзятай краіне». Ён сцвярджаў, што неабходна засяродзіцца на ўнутраным будаўніцтве сацыялізму, незалежна ад знешніх фактараў. Перамога ў гэтай барацьбе сталінскага кіраўніцтва выступіла перадумовай новага этапу мадэрнізацыі канца 1920-х — 1930-х гг.

5. Вынікі палітычнай і эканамічнай трансфармацыі савецкага грамадства. Дзякуючы прадуманай палітыцы кіраўніцтва СССР удалося заняць адну з галоўных пазіцый у свеце. Коштам гераічных намаганняў савецкі народ у надзвычай сціслыя гістарычныя тэрміны здзейсніў пераход ад аграрнага да індустрыяльнага грамадства.

Вынікі індустрыялізацыі

У сваім дакладзе на XVII З'ездзе ВКП(б) у студзені 1934 г. І. В. Сталін прывёў наступныя лічбы са словамі: «Гэта значыць, што краіна наша стала трывала і канчаткова — індустрыяльнай краінай».

Суадносіны, %	1913 г.	1929 г.	1930 г.	1931 г.	1932 г.	1933 г.
Прамысловасць	42,1	54,5	61,6	66,7	70,7	70,4
Сельская гаспадарка	57,9	45,5	38,4	33,3	29,3	29,6

1. Пра які працэс, што адбываўся ў СССР, сведчаць гэтыя лічбы?
2. Якое значэнне ператварэнне краіны ў індустрыяльную мела для наступнай гісторыі СССР?

Значны прамысловы патэнцыял быў створаны на ўсходзе краіны, у нацыянальных рэспубліках. Паводле аб'ёму вырабу прамысловай прадукцыі СССР выйшаў на другое месца ў свеце пасля ЗША. Узнік шэраг новых галін: авіяцыйная, аўтамабільная, алюмініевая, падшыпнікавая, авіябудаўніцтва і інш. Рэзка знізіўся імпорт. Хутка ішло развіццё гарадоў. У іх з'явіліся новыя віды грамадскага транспарту — метро і тралейбус.

Змены ў грамадскім жыцці

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, якія грамадскія аб'яднанні былі створаны ў СССР у 1930-х гг.

Для мільёнаў маладых людзей будаўніцтва новага грамадства адкрыла перспектыву, сэнс жыцця. Светаадчуванне пераважнай большасці савецкіх людзей таго часу было пазітыўнае, яны ганарыліся сваёй дзяржавай. Масавыя грамадскія аб'яднанні, створаныя рашэннямі Камуністычнай партыі, ахоплівалі мільёны грамадзян СССР.

У нацыянальнай палітыцы кіраўніцтва СССР у 1930-я гг. перайшло да рэалізацыі плана паскоранага збліжэння і зліцця ўсіх народаў СССР у адзіную савецкую нацыю.



Пасля перамогі ў Грамадзянскай вайне савецкі ўрад хуткімі тэмпамі ажыццяўляў мадэрнізацыю грамадства і дзяржавы. Вынікам гэтага было з'яўленне на палітычнай карце свету новай дзяржавы — СССР, у якой у выніку індустрыялізацыі быў створаны магутны ваенна-прамысловы комплекс. Змяніўся сацыяльны склад насельніцтва, удвая вырасла колькасць рабочых. Сацыялізм савецкага ўзору зрабіўся альтэрнатыўнай капіталізму мадэллю індустрыяльнага развіцця грамадства.

калі ў свеце...

1918 г. — утварэнне Польшчы і Чэхаславакіі

на тэрыторыі Беларусі...

1919 г. — утварэнне ССРБ

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Чаму пасля перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Расіі пачалася Грамадзянская вайна? Назавіце яе ўдзельнікаў і іх мэты. Ахарактарызуйце этапы Грамадзянскай вайны. Якія яе асноўныя наступствы? Як вы лічыце, чаму большавікі перамаглі?
2. Вызначце прычыны ўвядзення палітыкі «ваеннага камунізму». Чаму яе замянілі на новую эканамічную палітыку?
3. Ахарактарызуйце мэты, этапы і вынікі палітычнай і эканамічнай трансфармацыі СССР у 1920–1930-я гг.
4. Якія варыянты ўтварэння СССР былі прапанаваныя? Які быў прыняты?
5. Назавіце асноўныя рысы савецкай палітычнай сістэмы. Чым яны былі абумоўлены?

§ 22. Нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў Беларусі

БНР БЕЛНАЦКАМ А. Р. ЧАРВЯКОЎ Д. Ф. ЖЫЛУНОВІЧ ССРБ ЛІТБЕЛ РЫЖСКАЯ МІРНАЯ ДАМОВА ПОЛЬСКА-САВЕЦКАЯ ВАЙНА

Абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі

Сучасныя гісторыкі называюць БНР «дзяржавай на паперы». Як вы лічыце, чаму БНР атрымала такую назву?

1. Гістарычныя ўмовы стварэння беларускай дзяржавы. Пасля разгону Усебеларускага з'езда частка яго дэлегатаў стварыла Выканаўчы камітэт Рады Усебеларускага з'езда.

У сувязі з пагрозай наступу германскіх войскаў кіраўнікі Аблвыканкамзаха пакінулі Мінск. У гэтых умовах Выканаўчы камітэт Рады 21 лютага 1918 г. абвясціў сябе вышэйшай уладай на тэрыторыі Беларусі. 9 сакавіка 1918 г. была абвешчана Беларускай Народнай Рэспубліка (БНР). Аднак германскія акупацыйныя ўлады не бралі пад увагу заявы Рады. Дзеючых кіроўных органаў на месцах урад (Народны сакратарыят) БНР сфарміраваць не змог. Перамовы з кіраўніцтвам Германіі і адносіны з акупацыйнымі войскамі толькі кампраметавалі БНР.

У германскіх войсках беларусы бачылі прыгнятальнікаў і ворагаў, якія неслі голад і разбурэнні. 3-я Устаўная грамата, якая абвешчала незалежнасць БНР, сваёй мэты (міжнароднага прызнання) не дасягнула.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

25 красавіка 1918 г. з ініцыятывы Р. Скірмунта на імя кайзера Германіі Вільгельма II Радай БНР была накіравана тэлеграма:

«Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, як выбраная прадстаўніца беларускага народу, зварачаецца да Вашай Імператарскай Вялікасці з словамі глыбокай падзякі за вызваленне Беларусі нямецкімі войскамі з цяжкага ўціску, чужога пануючага здзеку і анархіі.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі дэкларавала незалежнасць цэлай і непадзельнай Беларусі і просіць Вашую Імператарскую Вялікасць аб абароне ў яе кіраваннях дзеля ўмацавання дзяржаўнай незалежнасці і непадзельнасці краю ў сувязі з Германскай Імперыяй.

Толькі пад абаронай Германскай Імперыі бачыць край сваю добрую долю ў будучыні.

*Прэзідэнт Рады — Іван Серада,
Прэзідэнт Сакратарыяту — Язэп Варонка,
Сябры Рады — Раман фон-Скірмунт, Антон Аўсянік,
Паўлюк Аляксук, Пётра Крачэўскі, Язэп Лёсік».*

Дайце сваю ацэнку гэтаму дзеянню Рады БНР.

Вызваленне Беларусі ад германскіх войскаў і аднаўленне Савецкай улады пацягнулі за сабой узмацненне руху за *нацыянальнае самавызначэнне*.

Ініцыятыва ў барацьбе за беларускую дзяржаўнасць перайшла да той часткі ўдзельнікаў Усебеларускага з'езда, якія захавалі трывалыя кантакты з урадам Савецкай Расіі. Яшчэ 31 студзеня 1918 г. У. І. Ленін падпісаў дэкрэт аб стварэнні *Беларускага нацыянальнага камісарыята (Белнацкам)* на правах аддзела Народнага камісарыята па справах нацыянальнасцей РСФСР, які ўзначаліў **А. Р. Чарвякоў**. Белнацкам зрабіўся галоўным цэнтрам, які змагаўся за станаўленне беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове.



А. Р. Чарвякоў

Утварэнне Беларускага нацыянальнага камісарыята

Успомніце, якімі былі прэтэнзіі Польшчы на этнічныя землі Беларусі.

2. Утварэнне Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі (ССРБ). Важным для лёсу савецкай беларускай дзяржаўнасці быў знешні фактар. Пасля набыцця Польшчай незалежнасці ўзніклі прэтэнзіі польскай дзяржавы на этнічныя землі Беларусі.

30 снежня 1918 г. у Смаленску была склікана VI Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя РКП(б), якая абвясціла сябе I з’ездам Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі (КП(б)Б).

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 Пастаноў VI Паўночна-Заходняй абласной канферэнцыі РКП(б)

Беручы пад увагу, што на чарговай VI Паўночна-Заходняй абласной канферэнцыі РКП (бальшавікоў) прадстаўленыя цалкам усе камуністычныя арганізацыі, якія знаходзяцца на тэрыторыі Беларусі, Канферэнцыя абвясчае сябе Першым з’ездам Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларускай рэспублікі.

...VI абласная канферэнцыя бальшавікоў лічыць неабходным абвясціць самастойную сацыялістычную рэспубліку Беларусь з тэрыторый Мінскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Віцебскай і Смаленскай губерняў.

1. Якія рашэнні былі прынятыя на VI Паўночна-Заходняй абласной канферэнцыі РКП(б)?
2. Якія тэрыторыі, на думку ўдзельнікаў канферэнцыі, мелі ўваходзіць у склад беларускай дзяржавы?
3. Як вы лічыце, чым кіраваліся ўдзельнікі канферэнцыі, калі вызначалі менавіта гэтыя тэрыторыі ў склад беларускай дзяржавы?

Абвясчэнне ССРБ

Назавіце прычыны стварэння ССРБ.

1 студзеня 1919 г. быў апублікаваны Маніфест Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі аб утварэнні Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі. У склад ССРБ увайшлі тэрыторыі Мінскай, Гродзенскай, Віцебскай, Магілёўскай, а таксама часткі Смаленскай, Віленскай, Ковенскай і Чарнігаўскай губерняў.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

З Маніфеста Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўрада Беларусі

Таварышы і браты рабочыя, бедныя сяляне і чырвонаармейцы Беларусі!

<...> Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расіі... заклала падмурак новага ўкладу жыцця з уладай працоўнага народа. Пачаўшыся з Расіі, яна запаліла таксама агонь усясветнага вызвалення працоўнага народа ад эксплуатацыі...

<...> Сярод працоўных народаў Расіі, Літвы, Украіны і Латвіі ад сённяшняга дня рабіцеся і вы вольнымі і паўнапраўнымі гаспадарамі свабоднай незалежнай Беларускай сацыялістычнай рэспублікі. Ад сённяшняга дня Беларусь — Савецкая Рэспубліка — робіцца рэспублікай працоўнага народа, рабочых, сялянскай беднаты, чырвонаармейцаў Беларусі.

Часовы Рабоча-Сялянскі ўрад... абвяшчае ўсяму свету: ад гэтага моманту ўся ўлада ў Беларусі належыць толькі Саветам рабочых, сялянскіх, батрацкіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў.

1. Якая падзея была гістарычнай перадумовай абвяшчэння ССРБ?
2. Чаму беларуская дзяржава называлася савецкай? Свой адказ падмацуйце цытатай з прадстаўленай крыніцы.



Для заканчэння працэсу дзяржаўнага будаўніцтва было вырашана склікаць *Усебеларускі з'езд Саветаў*. Нягледзячы на пратэсты беларускага партыйнага і савецкага кіраўніцтва, ЦК РКП(б) прыняў рашэнне аддзяліць ад ССРБ Віцебскую, Смаленскую і Магілёўскую губерні і перадаць іх РСФСР. На I Усебеларускім з'ездзе Саветаў, які прайшоў 2–3 лютага 1919 г., старшыня УЦВК і сакратар ЦК РКП(б) Я. М. Свядлоў зачытаў пастанову УЦВК РСФСР аб прызнанні незалежнасці ССРБ у змененых межах. З'езд прыняў Канстытуцыю ССРБ, дэкларацыю аб усталяванні федэратыўных сувязей з РСФСР.

I Усебеларускі з'езд Саветаў

Дэлегаты I Усебеларускага
з'езда Саветаў. Мінск,
2–3 лютага 1919 г.



Канстытуцыя ССРБ

Канстытуцыя ССРБ уключала ўсяго 32 артыкулы. У якасці прэамбулы выступала «Дэкларацыя правоў працоўных і эксплуатаванага народа». Канстытуцыя 1919 г. замацоўвала найважнейшыя палажэнні новай дзяржавы: вышэйшыя органы ўлады (з'езд Саветаў, ЦВК, Прэзідыум ЦВК), асноўныя правы і абавязкі грамадзян, *герб і сцяг ССРБ* і г. д.

Стварэнне ЛітБел

На I Усебеларускім з'ездзе Саветаў было таксама прынятае рашэнне аб аб'яднанні Савецкіх Сацыялістычных рэспублік Літвы і Беларусі ў адну дзяржаву — Літоўска-Беларускую Рэспубліку (ЛітБел). 27 лютага 1919 г. у Вільні на сумесным пасяджэнні ЦВК Літоўскай і Беларускай рэспублік пастанавілі стварыць агульны ўрад. У выніку наступу польскіх войскаў улетку 1919 г. і захопу Вільні гэтае дзяржаўнае ўтварэнне (ЛітБел) спыніла сваё існаванне.

Пачатак вайны

3. Польска-савецкая вайна 1919–1920 гг. Польскі ўрад на чале з Ю. Пілсудскім намагаўся аднавіць Рэч Паспалітую ў межах 1772 г. За кароткі тэрмін Польшча пры падтрымцы краін *Антанты* стварыла магутную армію і ў лютым 1919 г. пачала захоп этнічнай беларускай тэрыторыі.

Вайна разгарнулася на фоне Грамадзянскай вайны ў Расіі. У 1919 г. польскія войскі занялі значную частку Заходняй Беларусі. Фронт стабілізаваўся да вясны 1920 г. па лініі ракі Бярэзіны. На захопленых тэрыторыях польскія ўлады ўсталявалі жорсткі *акупацыйны рэжым*, падаўлялі мясцовы нацыянальны рух і праводзілі *рэквізіцыі*. Барацьбой партызан на акупаванай польскімі войскамі тэрыторыі Беларусі кіравалі бальшавікі і партыя беларускіх эсэраў. Яшчэ адной сілай супраціўлення была Беларуская Камуністычная арганізацыя (БКА) на чале з У. Ігнатоўскім, якая адкалолася ад партыі беларускіх эсэраў і мела за мэту адраджэнне Савецкай улады ў Беларусі. Для барацьбы з польскай інтэрвенцыяй бальшавікі стварылі Заходні фронт.

Увесну 1920 г. пачаўся новы наступ войскаў Польшчы. Але да гэтага часу былі пераможаны генералы Калчак і Дзянікін. Савецкае кіраўніцтва перакінула частку сіл, у тым ліку Першую конную армію С. Будзённага, на адпор палякам. Заходні фронт узначаліў М. Тухачэўскі. Увесну 1920 г., калі польскія войскі наступалі на Палессе, пачаўся контрнаступ Чырвонай арміі. 11 ліпеня 1920 г. быў вызвалены Мінск, затым Вільня, Гродна і Брэст.

З'явілася рэальная магчымасць аднавіць беларускую дзяржаву. **31 ліпеня 1920 г.** апублікаваная «Дэкларацыя аб абвясчэнні незалежнай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі» (ССРБ). Беларусь набывала міжнародную правасуб'ектнасць і магла ўдзельнічаць ва ўсіх міжнародных перамовах, у тым ліку на конт аднаўлення сваёй тэрытарыяльнай цэласнасці.

Вайна перайшла на тэрыторыю Польшчы. Аднак пасля паражэння ў Варшаўскай бітве, знаходзячыся пад пагрозай акружэння, войскі Чырвонай арміі вымушаны былі з вялікімі стратамі адступіць не толькі з тэрыторыі Польшчы, але і з Заходняй Беларусі.

Контрнаступ
Чырвонай арміі

Дэкларацыя аб абвясчэнні ССРБ

Контрнаступ польскай
арміі



Польска-савецкая вайна 1919–1921 гг.

4. Рыжская мірная дамова. Ва ўмовах наступу польскіх войскаў савецкі ўрад пагадзіўся на перамовы, якія праходзілі ад сярэдзіны жніўня 1920 г. у Мінску і працягнуліся ў Рызе. У Рыгу выехаў старшыня Саўнаркама ССРБ А. Р. Чарвякоў. Польская дэлегацыя не прызнала яго паўнамоцтваў. Лёс Беларусі вырашаўся без беларусаў.

Перамовы з польскім бокам вяла расійска-ўкраінская дэлегацыя. **18 сакавіка 1921 г.** у Рызе была падпісана мірная дамова. Паводле яе да Польшчы адышла заходняя частка Беларусі агульнай плошчай 110 тыс. км². Беларускі народ быў падзелены на працягу двух дзесяцігоддзяў. ССРБ як дзяржава працягвала сваё існаванне толькі на тэрыторыі шасці павеятаў былой Мінскай губерні.

5. Удзел ССРБ ва ўтварэнні СССР. Першыя гады пасля Грамадзянскай вайны паказалі, што для паспяховага аднаўлення гаспадаркі, супрацьстаяння капіталістычнаму акружэнню неабходна аб'яднаць сілы ўсіх савецкіх рэспублік. Заключаных раней ваенна-палітычнай (1919 г.) і ваенна-эканамічнай (1921 г.) дамоў было недастаткова. На парадак дня было пастаўлена пытанне наконт стварэння адзінай дзяржавы.

IV Усебеларускі з'езд Саветаў, які адбыўся **18 снежня 1922 г.**, ухваліў *ленінскі план стварэння Саюза ССР* і падтрымаў уваходжанне Беларусі ў яго склад. Пасля стварэння СССР за нашай рэспублікай замацавалася назва — Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка (БССР).

Уваходжанне БССР у склад СССР мела важнае значэнне для нашай рэспублікі. Яно паспрыяла эканамічнаму і культурнаму развіццю БССР. З уваходжаннем БССР у склад СССР звязана і вырашэнне пытання аб узбуйненні тэрыторыі рэспублікі. Аб'яднанне рэспублік у складзе СССР выступіла таксама важным фактарам Перамогі над нацысцкай

Пачатак перамоў



Падпісанне Рыжскай мірнай дамовы

Вынікі Рыжскай мірнай дамовы

Перадумовы аб'яднання савецкіх рэспублік

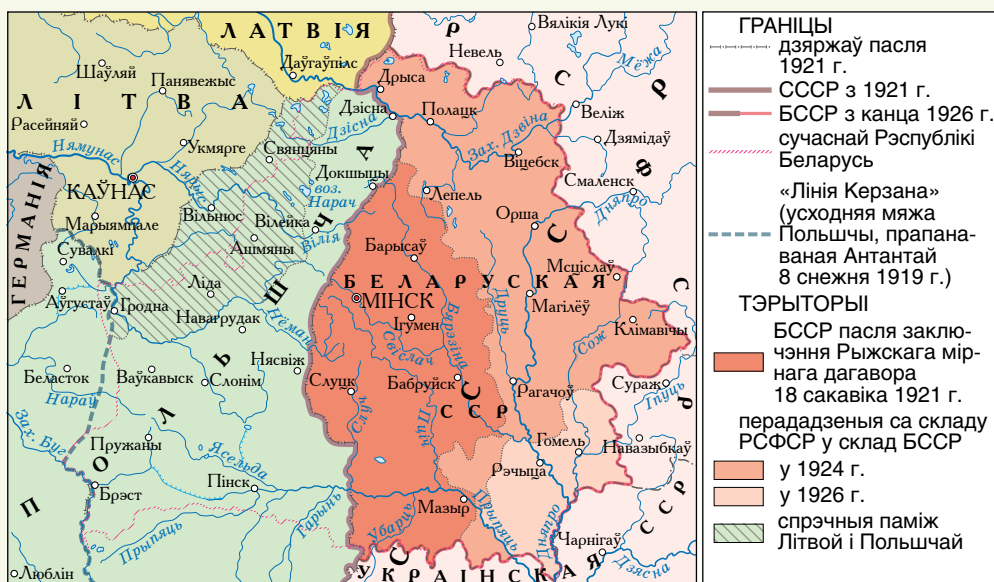
Стварэнне СССР

Узбуйненні БССР

Германіяй і яе саюзнікамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

6. Фарміраванне тэрыторыі Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. У 1921 г. пасля падпісання Рыжскага мірнага дагавора тэрыторыя ССРБ складала толькі шэсць павеятаў Мінскай губерні. Пасля падпісання Дамовы аб стварэнні СССР у склад БССР былі вернуты этнічныя ўсходнебеларускія тэрыторыі. Гэта адбывалася ў **1924 і 1926 гг.**

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ



Фарміраванне тэрыторыі БССР у 1921–1926 гг.

1. Якая была тэрыторыя ССРБ пасля заключэння Рыжскага мірнага дагавора?
2. Як змянілася тэрыторыя БССР у 1924 і 1926 гг.?
3. У якім годзе і ў выніку якіх падзей Заходняя Беларусь была ўз'яднаная з БССР?

У выніку вызваленчага паходу Чырвонай Арміі, што пачаўся 17 верасня 1939 г., Заходняя Беларусь уз'ядналася з БССР. Тэрыторыя рэспублікі павялічылася ўдвая, да 225,7 тыс. км². Колькасць насельніцтва вырасла прыблізна ў два разы і напрыканцы 1940 г. склала больш за 10 млн чалавек.

У 1927 г. VIII Усебеларускі з'езд Саветаў прыняў новую Канстытуцыю БССР. У ёй БССР абвешчалася дзяржавай дыктатуры пралетарыяту, у якой уся ўлада належыць Саветам рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў. Замацоўвалася ўваходжанне БССР у СССР з правам свабоднага выхаду з Саюза. БССР мела права прымаць сваю Канстытуцыю, уносіць у яе змены, ствараць органы дзяржаўнай улады.

Змены, якія адбыліся ў рэспубліцы ў 1930-я гг., былі замацаваныя ў Канстытуцыі БССР 1937 г. У ёй адзначалася, што БССР з'яўляецца *сацыялістычнай* дзяржавай рабочых і сялян. Палітычную аснову БССР, згодна з Канстытуцыяй, складалі Саветы дэпутатаў працоўных, эканамічную аснову — сацыялістычная ўласнасць у дзвюх формах: дзяржаўнай і калгасна-кааператыўнай.



Беларуская дзяржава прайшла складаны шлях свайго станаўлення. Абвешчаная БНР рэальнай дзяржавай не з'яўлялася, бо цалкам падпарадкоўвалася нямецкай акупацыйнай адміністрацыі. Вызваленне Беларусі ад германскіх захопнікаў і аднаўленне Савецкай улады стварылі ўмовы для рэалізацыі права беларускага народа на нацыянальнае самавызначэнне, вынікам якога стала ўтварэнне ССРБ.

калі ў свеце...

1921–1922 гг. — Вашынгтонская канферэнцыя

на тэрыторыі Беларусі...

1921 г. — падпісанне Рыжскай мірнай дамовы

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якім чынам беларускі народ рэалізаваў сваё права на самавызначэнне? Што азначае выраз «стварэнне беларускай дзяржавы на савецкай аснове»?
2. Назавіце перадумовы стварэння ССРБ. Дайце ацэнку гэтай гістарычнай падзеі.
3. Ахарактарызуйце асноўныя этапы польска-савецкай вайны. Як змянілася тэрыторыя ССРБ у выніку Рыжскай мірнай дамовы?
4. Якое гістарычнае значэнне для БССР мела ўваходжанне ў склад СССР? Ці згодныя вы з тым, што ўтварэнне СССР адпавядала геапалітычным інтарэсам БССР?
5. Ахарактарызуйце змяненні тэрыторыі Беларусі ў 1921–1939 гг. Вызначце прычыны і вынікі гэтых змяненняў.

§ 23. Сацыяльна-эканамічнае развіццё БССР у 1920–1930-я гг.

ССРБ

НОВАЯ ЭКАНАМІЧНАЯ ПАЛІТЫКА

ХАРЧПАДАТАК

ІНДУСТРЫЯЛІЗАЦЫЯ

КАЛЕКТЫВІЗАЦЫЯ

БЕЛАРУСІЗАЦЫЯ

КАРАНІЗАЦЫЯ

1. Новая эканамічная палітыка і савецкая мадэрнізацыя ў БССР. Аднаўленне прамысловасці і сельскай гаспадаркі Беларусі, тэрыторыя якой у 1914–1920 гг. знаходзілася ў эпіцэнтры Першай сусветнай вайны і польскай інтэрвенцыі, ускладнялася не толькі велізарнымі разбурэннямі, але і ростам бандытызму. Ваеннае становішча ў ССРБ было адменена толькі ў лютым 1922 г.

Ад 1921 г. у ССРБ праводзілася новая эканамічная палітыка. У першай палове 1920-х гг. адбывалася фарміраванне палітычнага саюзу савецкіх рэспублік, ішлі дыскусіі наконт кірункаў і формаў пераўтварэння грамадства. У гэтых умовах кіраўніцтва Савецкай Беларусі спрабавала рэалізаваць сваё бачанне мадэрнізацыі, якое абапіралася б на традыцыі, што склаліся, і асаблівасці эканамічнага развіцця. Фарміравалася беларускае зямельнае заканадаўства. Акцэнт быў зроблены на максімальным выкарыстанні ўласных рэсурсаў, кааперацыі і перапрацоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі. У сацыяльна-культурнай сферы важным фактарам зрабілася беларусізацыя.

НОВАЯ ЭКАНАМІЧНАЯ ПАЛІТЫКА

Мерапрыемствы ў горадзе

- частковая прыватызацыя сярэдніх і дробных прадпрыемстваў;
- перавод прадпрыемстваў на гаспадарчы разлік;
- дапушчэнне замежнага капіталу;
- адмена «ўраўнілаўкі» ў аплаце працы;
- барацьба з беспрацоўем;
- грашовая рэформа;
- суіснаванне трох відаў гандлю: прыватнага, кааператыўнага і дзяржаўнага

Мерапрыемствы на вёсцы

- замена харчразвёрсткі на харчпатадак;
- свабодны выбар формаў землекарыстання (таварыства, водруб, хутар);
- дазвол на найманне рабочай сілы, арэнду зямлі;
- кааперацыя

1. Успомніце, якія былі мэты ўвядзення новай эканамічнай палітыкі. Выявіце сувязі паміж мерапрыемствамі НЭПу і яго мэтамі. На дасягненне якіх мэт было накіраванае кожнае мерапрыемства?
2. Як вы лічыце, чаму ў гады НЭПу Савецкая дзяржава дазволіла прыватызаваць толькі дробныя і часткова сярэднія прадпрыемствы?

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



Д. Ф. Прышчэпаў

Народны камісар земляробства БССР у 1924–1929 гг. Д. Ф. Прышчэпаў прытрымліваўся прынцыпу свабоды выбару сялянамі формаў землекарыстання. Ён лічыў, што «...сацыялістычныя элементы, асабліва ў сельскай гаспадарцы, нельга стварыць адразу, у адзін-два гады... Асноўная форма, якая будзе аб'ядноўваць дробныя сялянскія гаспадаркі... гэта вытворчая кааперацыя». Ён адзначаў, што «няма дрэннай зямлі, ёсць дрэнныя гаспадары. І тое, колькі збожжа здыме мужык са свайго поля, колькі і якога малака дасць ягоная карова, перадусім залежыць ад яго самога, нарэшце, ад яго стаўлення да працы. У цяперашніх умовах сялянская гаспадарка носіць таварны характар, і чым больш яна будзе прадаваць прадуктаў сваёй вытворчасці на рынак, тым яна [будзе] мацнейшая і даходнейшая».

1. Ад якіх фактараў, на думку Д. Ф. Прышчэпава, залежала паспяховасць сялянскай гаспадаркі?
2. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, што такое «вытворчая кааперацыя». У чым палягала выгада вытворчай кааперацыі для сялян?

У 1926 г. валавая прадукцыя БССР значна перавысіла сярэднегадавыя паказчыкі даваеннага часу. Да 1927 г. быў адноўлены і даваенны аб'ём прамысловасці. Але ў індустрыяльным плане рэспубліка заставалася слаба развітой. Удзельная вага БССР у прамысловасці СССР складала менш за 1 %. Адчуваўся востры недахоп будаўнічых матэрыялаў і абсталявання, а таксама інжынерна-тэхнічных кадраў.

Ад канца 1920-х гг. савецкая мадэрнізацыя рэалізоўвалася ў рамках агульных для ўсяго Саюза кірункаў: *індустрыялізацыі* (рост гарадской прамысловасці), *калектывізацыі* (адзіная форма — сельскагаспадарчая арцель) і *культурнай рэвалюцыі* (фарміраванне грамадзяніна адзінай сацыялістычнай дзяржавы).

У Савецкай Беларусі развіваліся пераважна лёгкая, перапрацоўчая і будаўнічая галіны прамысловасці. Разам з тым беларусы зрабілі пасільны ўнёсак у індустрыялізацыю СССР.

Кірункі мадэрнізацыі

АСАБЛІВАСЦІ ІНДУСТРЫЯЛІЗАЦЫІ Ў БССР

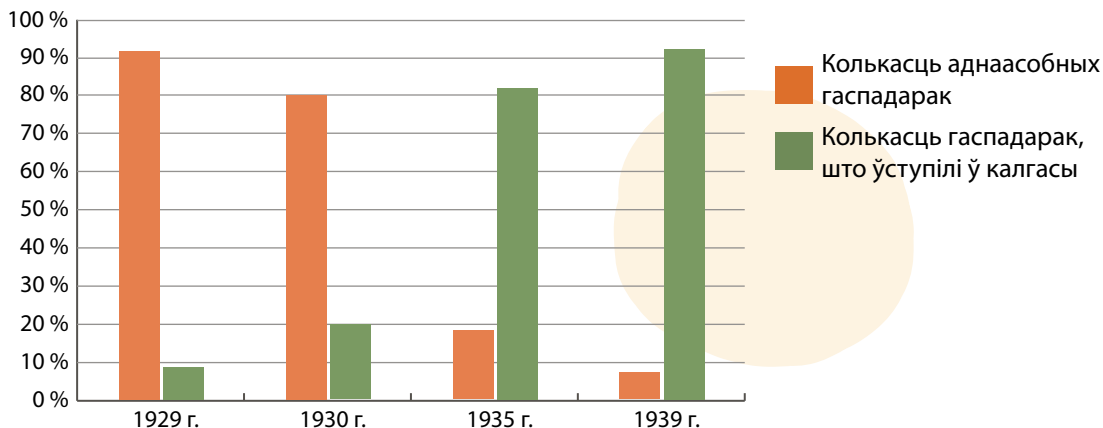
Прыгранічнае размяшчэнне БССР рабіла немэтазгодным будаўніцтва прадпрыемстваў цяжкай прамысловасці

Развіваліся пераважна перапрацоўчая, лёгкая і будаўнічая галіны прамысловасці

Шырока выкарыстоўваліся запасы лесу і торфу

Развіваліся галіны па перапрацоўцы мінеральнай сыравіны (паліўная і хімічная прамысловасць)

Успомніце, якая галіна прамысловасці ў першую чаргу развівалася ў СССР у ходзе індустрыялізацыі. Чаму?



Выкарыстоўваючы дыяграму, ахарактарызуйце вынікі правядзення калектывізацыі ў БССР. Як вы лічыце, якія фактары абумовілі такі вынік?

Успомніце, за кошт якіх крыніц праводзілася індустрыялізацыя ў краінах Заходняй Еўропы.

Калектывізацыя

Для правядзення індустрыялізацыі неабходныя былі рэсурсы (фінансавыя, матэрыяльныя, працоўныя). Здабыць іх трэба было ўнутры краіны. Асноўнай крыніцай індустрыялізацыі зрабіліся даходы ад розных галін эканомікі — прамысловасці, гандлю, сельскай гаспадаркі.

Ад 1929 г. у БССР праводзілася суцэльная калектывізацыя, якая суправаджалася раскулачваннем часткі сялян.

З мэтай забеспячэння калгасаў тэхнікай ствараліся машынна-трактарныя станцыі (МТС). Аднак прымяненне тэхнікі стрымлівалася забалочанасцю значнай часткі тэрыторыі БССР.

Нацыянальная палітыка РКП(б)

2. Рэалізацыя нацыянальнай палітыкі. Праграма большавікоў па нацыянальным пытанні дэкларавала права ўсіх нацый на самавызначэнне, аж да ўтварэння самастойных дзяржаў. Нацыянальнае пытанне, у тым ліку і беларускае, абмяркоўвалася на X з'ездзе РКП(б) у 1921 г. У дакладзе І. В. Сталіна па дадзеным пытанні было адзначана: думка наконт таго, што камуністы насаджаюць беларускую нацыяналь-

насць штучна, несправядлівая. «...Існуе беларуская нацыя, якая мае сваю мову, адрозную ад рускай, а таму ўзняць культуру беларускага народа можна толькі на роднай яго мове».

XII з'езд РКП(б) у 1923 г. вызначыў канкрэтныя задачы ў галіне нацыянальнай палітыкі.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

З Рэзалюцыі XII з'езда РКП(б) па нацыянальным пытанні.

25 красавіка 1923 г.

З'езд рэкамендуе членам партыі ў якасці практычных захадаў дабіцца таго, каб:

а) пры пабудове цэнтральных органаў Саюза была забяспечана роўнасць правоў і абавязкаў асобных рэспублік як ва ўзаемных паміж імі адносінах, так і ў дачыненні да цэнтральнай улады Саюза;

б) у сістэме вышэйшых органаў Саюза быў заснаваны спецыяльны орган прадстаўніцтва ўсіх без выключэння нацыянальных рэспублік і нацыянальных абласцей на пачатках роўнасці, з магчымым улікам прадстаўніцтва ўсіх нацыянальнасцей, што ўваходзяць у склад гэтых рэспублік;

в) выканаўчыя органы Саюза былі сканструяваны на пачатках, якія забяспечаць рэальны ўдзел у іх прадстаўнікоў рэспублік і задавальненне патрэб і запатрабаванняў народаў Саюза;

г) былі дадзены рэспублікам досыць шырокія фінансавыя і, у прыватнасці, бюджэтныя правы, якія забяспечаць магчымасць праяўлення іх уласнай дзяржаўна-адміністрацыйнай, культурнай і гаспадарчай ініцыятывы;

д) органы нацыянальных рэспублік і абласцей будаваліся пераважна з людзей мясцовых, якія ведаюць мову, побыт, норавы і звычаі адпаведных народаў;

е) былі выдадзеныя спецыяльныя законы, якія б забяспечылі ўжыванне роднай мовы ва ўсіх дзяржаўных органах і ва ўсіх установах, якія абслугоўваюць мясцовае іншанацыянальнае насельніцтва і нацыянальныя меншасці, — законы, якія маюць пераследаваць і караць з усёй рэвалюцыйнай суровасцю ўсіх парушальнікаў нацыянальных правоў і асабліва правоў нацыянальных меншасцей;

ж) была ўзмоцнена выхаваўчая работа ў Чырвонай Арміі ў духу насаджэння ідэй братэрства і салідарнасці народаў Саюза і былі здзейснены практычныя захады па арганізацыі нацыянальных вайсковых часцей, з выкананнем усіх мер, неабходных для забеспячэння поўнай абараназдольнасці рэспублік.

1. *Вызначце асноўныя кірункі нацыянальнай палітыкі РКП(б).*

2. *Выкарыстоўваючы тэкст параграфу, канкрэтызуйце прыкладамі рэалізацыю нацыянальнай палітыкі РКП(б) у БССР.*

Развіццё беларускай
мовы і культуры

У. І. Пічэта

Каранізацыя

Адной з праяў нацыянальнай палітыкі, што праводзілася ў БССР у 1920-я гг., зрабілася палітыка нацыянальна-культурнага і нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва — *беларусізацыя*.

Узбуйненне тэрыторыі БССР і развіццё беларускай дзяржаўнасці ў сярэдзіне 1920-х гг. спрыялі пашырэнню нацыянальнага будаўніцтва. У 1924 г. была створана Цэнтральная камісія па ажыццяўленні нацыянальнай палітыкі. Ставілася задача перавесці дзяржаўны апарат, школы на беларускую мову. На 1928 г. 80 % агульнаадукацыйных школ перайшлі на беларускую мову навучання. З ініцыятывы рэктара БДУ У. І. Пічэты, які сам чытаў лекцыі на беларускай мове, пашыралася выкладанне беларускай мовы і гісторыі на ўсіх факультэтах універсітэта.

Беларусізацыя, якую разглядалі пачаткова як кампанію па пашырэнні сферы ўжывання беларускай мовы, неўзабаве ахапіла ўсе бакі жыцця дзяржавы і грамадства. Гэты працэс у большай ступені насіў характар *каранізацыі* — развіцця мовы і культуры

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Паводле вынікаў перапісу 1926 г. у БССР жыло 80,6 % беларусаў, 8,2 % яўрэяў, 7,7 % рускіх і 2 % палякаў. Пры гэтым 67 % назвалі сваёй роднай мовай беларускую, 23,5 % — рускую, 7,5 % — ідыш і каля 1 % — польскую. У гарадах суадносіны былі іншыя: 40,2 % гараджан складалі яўрэі, пасля ішлі беларусы (39%) і рускія (15,6%). Для 19% гараджан беларуская была роднай мовай.

1. Вызначце фактары, якія спрыялі фарміраванню такога нацыянальнага і моўнага складу насельніцтва БССР.
2. Параўнайце пададзеныя звесткі з вынікамі перапісу насельніцтва Рэспублікі Беларусь 2019 г. Вылучыце агульнае і адметнае ў выніках гэтых перапісаў насельніцтва.



ўсіх нацыянальнасцей, якія жылі ў Савецкай Беларусі, а таксама прыцягнення ў органы кіравання жыхароў — ураджэнцаў Беларусі. Дзяржаўнымі былі 4 мовы: беларуская, руская, польская і ідыш.

У месцах кампактнага пражывання прадстаўнікоў той ці іншай нацыянальнасці ствараліся нацыянальныя сельскія саветы. На шматэтнічнай аснове фарміравалася і партыйна-гаспадарчае кіраўніцтва рэспублікі.

Напрыканцы 1920-х гг. адбылося змяненне нацыянальна-дзяржаўнай палітыкі СССР. Развіццё адзінай савецкай дзяржавы патрабавала згуртавання савецкага грамадства, фарміравала патрэбу ў статусе рускай мовы як мовы міжнацыянальных зносін. Быў зроблены акцэнт на выхаванні новага савецкага чалавека.

3. Вынікі сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў. У 1920–1930-я гг. сфарміравалася беларуская савецкая дзяржава, яе тэрыторыя і асноўныя інстытуты.

Дзякуючы актыўнаму росту прамысловасці ўжо ў 1931 г. аб'ём яе прадукцыі перасягнуў аб'ём валавой прадукцыі сельскай гаспадаркі. З аграрнай рэспублікі БССР ператварылася ў аграрна-індустрыяльную.

Дасягненні БССР забіліся магчымымі дзякуючы высокаму працоўнаму энтузіязму, патрыятычнаму ўздыху ўдзельнікаў індустрыялізацыі, асабліва моладзі. Развіваўся стаханаўскі рух, прыняцце павышаных планаў з ініцыятывы рабочых.

Прыгранічнае становішча БССР, неразведанасць яе прыродных багаццяў, недахоп сыравіны, інжынерна-тэхнічных і рабочых кадраў не дазвалялі разгарнуць буйнамаштабнае будаўніцтва аб'ектаў цяжкай прамысловасці, як гэта рабілася ў іншых рэгіёнах СССР. Тым не менш частка капіталаўкладанняў накіроўвалася на развіццё энергетыкі, машынабудаўніцтва і прамысловасці будаўнічых матэрыялаў.

Вынікі эканамічных пераўтварэнняў

ПРАДПРЫЕМСТВЫ, ПАБУДАВАННЯ Ў БССР У ГАДЫ ПЕРШЫХ ПЯЦІГОДАК

Першая пяцігодка (1928–1932 гг.)

- швейная фабрыка «Сцяг індустрыялізацыі» ў Віцебску;
- панчошна-трыкатажная фабрыка «KIM» у Віцебску;
- фабрыка штучнага валакна ў Магілёве;
- трубаліцейны завод у Магілёве;
- завод сельскагаспадарчых машын у Гомелі;
- станкабудаўнічы завод «Станкатрэст» у Мінску

Другая пяцігодка (1933–1937 гг.)

- Гомельскі шклозавод;
- Крычаўскі цэментны завод;
- Аршанскі льнокамбінат;
- Быхаўскі ацэтонавы завод

Трэцяя пяцігодка (1938–1941 гг.)

- Мінскі радыёзавод;
- Мазырская электрастанцыя;
- Гомельскі рачны порт;
- Дняпроўска-Дзвінскае рачное паравозства

1. Выкарыстоўваючы інфармацыю схемы, вызначце, якія галіны прамысловасці развіваліся ў БССР у той час.
2. Даведайцеся, якія з гэтых прадпрыемстваў працуюць у цяперашні час.
3. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, якія прамысловыя прадпрыемствы былі пабудаваныя ў гады першых пяцігодак у вашым рэгіёне.



Пераход да новай эканамічнай палітыкі быў спробай выкарыстаць прыватны капітал і рыначную сістэму ў інтарэсах сацыялістычнага будаўніцтва. За перыяд НЭПу былі адноўленыя прамысловасць і сельская гаспадарка БССР. Адначасова рэалізавалася палітыка нацыянальна-культурнага будаўніцтва — беларусізацыя. Развіццё працэсаў індустрыялізацыі спрыяла ператварэнню БССР у аграрна-індустрыяльную дзяржаву.

калі ў свеце...

1929–1933 гг. — сусветны эканамічны крызіс

на тэрыторыі Беларусі...

1928–1932 гг. — першая пяцігодка

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. У чым заключалася роля новай эканамічнай палітыкі ў аднаўленні гаспадаркі БССР? Якія яе захады вы лічыце найбольш дзейснымі? Як вы лічыце, чаму НЭП з'яўляўся толькі часовай мерай у палітыцы бальшавікоў?
2. Ахарактарызуйце асноўныя кірункі эканамічнай мадэрнізацыі БССР у 1930-я гг. Назавіце асаблівасці правядзення індустрыялізацыі ў БССР. Чым яны былі абумоўлены?
3. Назавіце асноўныя мерапрыемствы палітыкі беларусізацыі. Вызначце вынікі рэалізацыі гэтай палітыкі.
4. Ахарактарызуйце вынікі эканамічных пераўтварэнняў у БССР напрыканцы 1930-х гг. Што азначала ператварэнне рэспублікі з аграрнай у аграрна-індустрыяльную? Якое значэнне гэта мела для рэспублікі?

§ 24. Заходняя Беларусь у 1921–1939 гг.

РЫЖСКАЯ МІРНАЯ ДАМОВА ЗАХОДНЯЯ БЕЛАРУСЬ ВАЯВОДСТВА АСАДНІКІ ПАЛАНІЗАЦЫЯ САНАЦЫЯ КАМУНІСТЫЧНАЯ ПАРТЫЯ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ БЕЛАРУСКАЯ СЯЛЯНСКА-РАБОЧАЯ ГРАМАДА

«Крэсы ўсходнія»

Успомніце, калі і паміж
кім была заключана
Рыжская мірная дамова.

Адміністрацыйна-
тэрытарыяльны падзел
Заходняй Беларусі

Эканамічнае
становішча Заходняй
Беларусі

1. Тэрыторыя, насельніцтва. Паводле ўмоў *Рыжскай мірнай дамовы* да Польшчы адышлі Гродзенская, усходнія раёны Віленскай і заходнія раёны Мінскай губерняў. У афіцыйных польскіх дакументах гэтыя землі называліся «крэсы ўсходнія», г. зн. усходнія ўскраіны Польшчы.

На іх уводзіўся агульны з Польшчай адміністрацыйны падзел. Заходняя Беларусь была падзелена на чатыры ваяводстваў: Палескае, Навагрудскае, Віленскае і Беластоцкае. Ваяводства дзяліліся на паветы і гміны.

У 1931 г. на гэтай тэрыторыі жыло звыш 4,6 млн чалавек. Беларусы складалі большасць (каля 70 %), аднак на дзяржаўным узроўні іх лічылі нацыянальнай меншасцю.

2. Аграрна-сыравінны характар эканомікі Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы. Заходняя Беларусь з'яўлялася аграрнай ускраінай Польскай дзяржавы, выкарыстоўвалася як крыніца сыравіны і таннай рабочай сілы, рынак збыту для польскай прамысловасці. У параўнанні з БССР тут выраблялася прамысловай прадукцыі ў 9 разоў менш, хоць тэрыторыя і колькасць насельніцтва ў Заходняй і Савецкай Беларусі былі прыблізна

роўныя. Адзінай галіной прамысловасці, якая атрымала развіццё, была дрэваапрацоўчая. Гэта тлумачылася нястрымнай эксплуатацыяй лясога багацця Заходняй Беларусі польскімі і замежнымі кампаніямі.

Працоўны дзень складаў 10–12 гадзін на суткі, а заробную плату рабочыя прадпрыемстваў Заходняй Беларусі атрымлівалі ўдвая меншую, чым у цэнтральных раёнах Польшчы. Пастаяннай з’явай зрабілася беспрацоўе, якое значна абвастрылася ў 1930-я гг.

Больш за палову ўсёй зямлі краю належала памешчыкам, якія складалі менш за 1 % насельніцтва. Сяляне Заходняй Беларусі, каля 82 % насельніцтва, адчувалі вострую нястачу зямлі. Пры гэтым былыя польскія ваенаслужачыя атрымлівалі зямлю на тэрыторыі краю на ільготных падставах. Да 1939 г. на тэрыторыі Заходняй Беларусі было рассялена да 10 тыс. *асаднікаў*. У той жа час больш за 120 тыс. сялян у пошуках лепшай долі выехалі ў краіны Заходняй Еўропы і Амерыку.

3. Нацыянальная і канфесійная палітыка польскіх улад. Пры заключэнні Рыжскай мірнай дамовы Польшча гарантавала нацыянальным меншасцям права на развіццё ўласных мовы і культуры. Аднак у дачыненні да беларусаў улады праводзілі палітыку прымусовай *паланізацыі*.

Закрываліся беларускія школы, гімназіі, культурна-асветныя ўстановы, бібліятэкі і выдавецтвы. Не дазвалялася выкарыстоўваць беларускую мову ў дзяржаўных установах. З 400 беларускіх школ, якія існавалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі перад польскай акупацыяй, на 1939 г. не засталася ніводнай. У Віленскім універсітэце доля беларускіх студэнтаў складала 1–2 %. Больш за траціну насельніцтва Заходняй Беларусі заставала непісьменным.

Становішча рабочых

Як вы лічыце, з чым магло быць звязанае павелічэнне беспрацоўя ў 1930-я гг.?

Становішча сялян

Нацыянальная палітыка

Успомніце, што такое паланізацыя.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 Рыжскай мірнай дамовы РСФСР і УССР
з Польшчай

Асобы рускай, украінскай і беларускай нацыянальнасцей у Польшчы маюць права ў межах унутранага заканадаўства культываваць сваю родную мову, арганізоўваць і падтрымліваць свае школы, развіваць сваю культуру і ствараць з гэтай мэтай таварыствы і саюзы. Гэтымі ж правамі, у межах унутранага заканадаўства, будуць карыстацца асобы польскай нацыянальнасці, што знаходзяцца ў Расіі, Украіне і Беларусі.

1. *Якія правы беларускаму насельніцтву абавязвалася даць Польшча ў адпаведнасці з умовамі Рыжскай мірнай дамовы?*
2. *Выкарыстоўваючы тэкст параграфу, дакажыце, што палітыка польскага ўрада ў галіне адукацыі і культуры парушала палажэнні Рыжскай мірнай дамовы.*

У органах мясцовага самакіравання засядалі прызначаныя польскімі ўладамі памешчыкі, асаднікі, чыноўнікі польскай нацыянальнасці.

У Польшчы праводзілася палітыка рэлігійнай нецярпімасці ў дачыненні да праваслаўнага беларускага насельніцтва; большасць праваслаўных цэркваў, што існавалі ў Заходняй Беларусі, былі пераўтвораныя ў каталіцкія касцёлы.

У 1926 г. у Польшчы ўсталяваўся аўтарытарны рэжым Ю. Пілсудскага, які атрымаў назву «*санатыя*» («*аздараўленне*»). Па сутнасці, гэта была ваенная дыктатура з некаторымі рысамі дэмакратычнага ладу — захоўваліся парламент, шматпартыйнасць, легальная апазіцыя.

На тэрыторыі Заходняй Беларусі шырока практыкаваўся паліцэйскі тэрор. Важнае месца ў рэпрэсіўнай палітыцы польскіх улад займала тайная палітычная паліцыя — *дэфензіва*. Звычайнай рэччу былі карныя аперацыі, якія называліся



Канфесійная палітыка

Рэжым санацыі

Дэфензіва

пацыфікацыямі (супакаенне). Праводзячы такія аперацыі, паліцэйскія спускашалі дамы сялян, знішчалі іх маёмасць і г. д.

Значную ролю ў кіраванні краем польскія ўлады адводзілі асаднікам. Яны былі добра арганізаваныя, узброеныя і выконвалі паліцэйскія функцыі ў дачыненні да мясцовага насельніцтва, удзельнічалі ў падаўленні яго супраціўлення.

У 1930-я гг. палітыка польскіх улад, накіраваная на апалячванне насельніцтва Заходняй Беларусі, зрабілася больш аўтарытарная і агрэсіўная. У дачыненні да ўдзельнікаў нацыянальна-вызваленчага руху арганізаваліся масавыя судовыя і палітычныя працэсы, выносіліся суровыя прысуды, дзейнічалі надзвычайныя ваенна-палявыя суды. У 1934 г. у Бярозе-Картузскай быў створаны адзін з самых жорсткіх у гісторыі XX ст. канцлагер. За 5 гадоў існавання канцлагера праз яго прайшлі 10 тысяч беларусаў, украінцаў, яўрэяў і прадстаўнікоў іншых народаў.

4. Нацыянальна-вызваленчы, сялянскі і рабочы рух. Палітычнае і нацыянальнае бяспраўе беларускага народа зрабілася прычынай нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі. Яго асноўнымі сіламі былі палітычна актыўная частка рабочага класа, сялянства і дэмакратычная інтэлігенцыя. На вызваленчую барацьбу ў краі істотна ўплывала нацыянальна-культурнае адраджэнне, якое адбывалася ў Савецкай Беларусі.

У першай палове 1920-х гг. нацыянальна-вызваленчы рух у Заходняй Беларусі набыў характар узброенай партызанскай барацьбы. Партызаны нападалі на паліцэйскія ўчасткі, палілі памешчыцкія сядзібы і хутары асаднікаў. У заходняй частцы краю (Гродна, Беласток) партызанскія атрады ўзначальвалі беларускія эсэры, на ўсходзе — камуністы. Вядомымі кіраўнікамі партызанскіх атрадаў былі К. П. Арлоўскі, С. А. Ваўпшасаў.

Пацыфікацыя



Канцлагер
у Бярозе-Картузскай

Прычыны нацыянальна-вызваленчага руху

Партызанскі рух



К. П. Арлоўскі



С. А. Ваўншасаў

Беларускі пасольскі клуб

Развіццю нацыянальна-вызваленчага руху ў першай палове 1920-х гг. спрыяла ўтварэнне ў польскім сейме *Беларускага пасольскага клуба*. Яго прадстаўнікі выкарыстоўвалі трыбуну сейма і выступалі ў абарону нацыянальна-сацыяльных правоў беларускага народа.

Забастовачная барацьба рабочых у першай палове 1920-х гг. ахапіла прамысловыя прадпрыемствы.

Ва ўмовах росту нацыянальна-вызваленчага руху ў **1923 г.** утварылася *Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ)*. Партыя выступала за ажыццяўленне сацыялістычнай рэвалюцыі ў Польшчы, права на самавызначэнне для Заходняй Беларусі, аб'яднанне ўсіх беларускіх зямель у адзіную Беларускаю савецкую рэспубліку, ліквідацыю памешчыцкага землеўладання і перадачу зямлі сялянам без выкупу.

Пасля разгрому паліцэйскімі ўладамі паўстанцкай арганізацыі эсэраў КПЗБ узначаліла партызанскі рух.

Аднак ва ўмовах спаду рэвалюцыйнага руху ў Польшчы ўзброеная барацьба зрабілася бесперспектыўнай і партызанскі рух быў спынены.

Успомніце, што такое забастоўка.

Утварэнне Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі



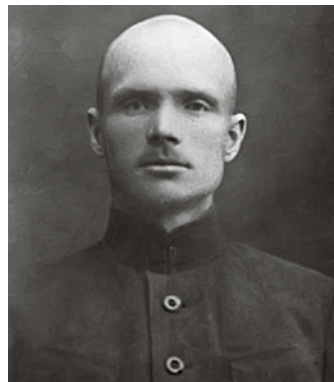
Сцяг КПЗБ



Б. А. Тарашкевіч



С. А. Рак-Міхайлоўскі



П. П. Валашын

Пад уплывам КПЗБ дэпутаты сейма Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі, П. Валашын у 1925 г. выйшлі з Беларускага пасольскага клуба і стварылі арганізацыю рэвалюцыйна-дэмакратычнага характару — *Беларускую сялянска-рабочую грамаду (БСРГ)*.

Напачатку 1927 г. БСРГ аб'ядноўвала звыш 2 тыс. гурткоў, у якіх налічвалася каля 120 тыс. чалавек. Гэта напалохала польскія ўлады. У сакавіку 1927 г. БСРГ была забаронена, а яе кіроўны актыў аддадзены пад суд.

Пра высокі аўтарытэт КПЗБ сведчыць той факт, што падчас выбараў у польскі сейм у 1928 г. за яе кандыдатаў прагаласавала амаль траціна выбаршчыкаў Заходняй Беларусі. У выніку быў створаны пасольскі клуб «Змаганне», прадстаўнікі якога адстойвалі інтарэсы рабочых і сялян, а таксама нацыянальныя правы беларусаў. Аднак у жніўні 1930 г. польскія ўлады арыштавалі кіраўнікоў клуба.

Напачатку 1930-х гг. адметнай рысай рабочага руху быў рост забастовачнай барацьбы. Гэта было звязана з пагаршэннем эканамічнага становішча беларусаў падчас сусветнага эканамічнага крызісу

Утварэнне Беларускай
сялянска-рабочай
грамады

Пасольскі клуб
«Змаганне»

Забастовачны рух

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

**З палітычнай платформы Беларускай
сялянска-рабочай грамады**

Стоячы на глебе самавызначэння народаў, Грамада лічыць, што ўсе беларускія землі павінны быць сабраныя і аб'яднаныя ў незалежную рэспубліку пад уладаю сялян і рабочых...

Ведучы барацьбу за самавызначэнне народаў, за сялянска-рабочы ўрад, Грамада разам з тым нястомна змагаецца за задавальненне самых пякучых і надзённых патрэб сялян і рабочых — за зямлю без выкупу, за памяншэнне непасільных падаткаў, за ахову рабочых заканадаўчым шляхам, за родную школу, за палітычныя свабоды і інш.

Усе памешчыцкія землі і землі духавенства павінны быць без выкупу адабраны ад паноў-памешчыкаў і духавенства і разам з казённымі ўладаннямі павінны быць падзелены сялянскімі камітэтамі паміж мясцовымі сялянамі і парабкамі бясплатна.

1. Якой БСРГ бачыла будучыню беларускай дзяржавы? Як яна прапаноўвала вырашыць аграрнае пытанне?
2. Параўнайце праграмныя ўстаноўкі БСРГ і КПЗБ. Што ў іх агульнага? Чым яны адрозніваюцца?

1929–1933 гг. Колькасць забастовак вырасла ўтрая. Асабліва ўпартыя былі забастоўкі лесарубаў на лесанарыхтоўках у Белавежскай пушчы, беларускіх тэкстыльшчыкаў. Улетку 1935 г. пачалося паўстанне нарачанскіх рыбакоў, у якім удзельнічала каля 5 тыс. чалавек.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, чым было выклікана паўстанне. Ці дасягнулі паўстанцы сваіх мэт?



Паўстанне рыбакоў
на возеры Нарач.
Мастак В. Цвірко. 1957 г.

5. Стан беларускай культуры. Калі ў БССР ідэя нацыянальна-культурнага адраджэння была падтрымана партыйным кіраўніцтвам, дык у Заходняй Беларусі даводзілася змагацца за магчымасць навучаць сваіх дзяцей на роднай мове.

Супраць паланізацыі выступіла *Таварыства Беларускай школы (ТБШ)*, якое было заснаванае ў 1921 г. Як легальная арганізацыя, ТБШ мела права адкрываць і падтрымліваць народныя школы, настаўніцкія семінарыі, бібліятэкі. У 1920-я гг. ТБШ ператварылася ў самую масавую беларускую арганізацыю, але ў 1937 г. яго дзейнасць была забаронена.

Адметнай з’явай для Заходняй Беларусі было развіццё публіцыстыкі. Свае газеты і часопісы выдавалі БСРГ, клуб «Змаганне», ТБШ, КПЗБ і іншыя арганізацыі. Паэзія дазваляла хутка і эмацыйна рэагаваць на грамадска-палітычныя падзеі.

Заходнебеларуская літаратура развівалася ва ўмовах нацыянальнага прыгнёту. І. Канчэўскі (І. Абдзіраловіч) у сваім філасофскім эсэ «Адвечным шляхам» раскрыў драматызм гістарычнага лёсу беларусаў, іх неадольнае імкненне захаваць сваю незалежнасць.

Пісьменнік, крытык, выкладчык Віленскай гімназіі М. Гарэцкі ў 1920 г. напісаў першую «Гісторыю беларускай літаратуры». Кніга прызначалася для шырокага кола чытачоў.

Творчасць паэтаў і пісьменнікаў Заходняй Беларусі (В. Таўлая, П. Пестрака, М. Танка і інш.) адлюстроўвала барацьбу беларускага народа за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне.

У Заходняй Беларусі стваралі свае палотны выдатныя мастакі. Я. Драздовіч адзін з першых сярод еўрапейскіх жывапісцаў стварыў карціны на касмічную тэму. У залаты фонд беларускага жывапісу ўвайшлі карціны П. Сергіевіча і М. Сеўрука.

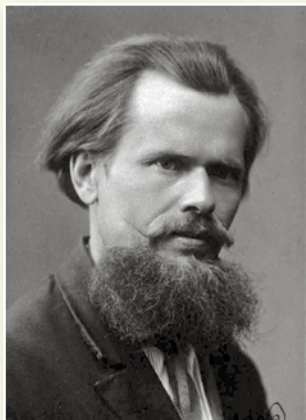
Таварыства
Беларускай школы

Публіцыстыка

Літаратура

Жывапіс

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



Я. Драздовіч

Язэп Драздовіч — адна з найбольш значных, самабытных і незвычайных постацей беларускай культуры і мастацтва. Ён адзін з першых пачаў ствараць карціны на касмічную тэму, пры гэтым нават на чужых планетах ён выяўляў пейзажы роднай беларускай прыроды.

Доўгі час пра яго жыццё і дзейнасць не было вядома. Імя Я. Драздовіча стала яскравым адкрыццём у Беларусі ў 1984 г. дзякуючы выхаду ў свет кнігі «Вечны вандроўнік» вядомага пісьменніка і вучонага А. С. Ліса.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, чаму Я. Драздовіча называюць «беларускім Леанарда да Вінчы».



Дарогай жыцця.
Мастак П. Сергіевіч.
1934 г.



Жніво.
Мастак М. Сеўрук.
1937 г.



Паводле Рыжскай мірнай дамовы тэрыторыя Заходняй Беларусі адышла да Польшчы. Палітыка паланізацыі, якую праводзілі польскія ўлады, нацыянальнае і палітычнае бяспраўе насельніцтва Заходняй Беларусі наспрыялі развіццю шырокага нацыянальна-вызваленчага руху, асноўнымі сіламі якога былі КПЗБ, БСРГ, ТБШ і іншыя палітычныя і культурныя арганізацыі.

калі ў свеце...

1920 г. — утварэнне Французскай камуністычнай партыі

на тэрыторыі Беларусі...

1923 г. — утварэнне Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце сацыяльна-эканамічнае становішча Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы. Чаму Заходняя Беларусь лічылася аграрна-сыравінным прыдаткам Польшчы?
2. Дакажыце, што нацыянальная і канфесійная палітыка польскіх улад у Заходняй Беларусі супярэчыла ўмовам Рыжскай мірнай дамовы. Якую мэту мелі польскія ўлады, праводзячы такую палітыку?
3. Якія формы нацыянальна-вызваленчай барацьбы выкарыстоўвала насельніцтва Заходняй Беларусі? Ахарактарызуйце задачы розных палітычных арганізацый у Заходняй Беларусі.
4. Якіх дзеячаў літаратуры і мастацтва Заходняй Беларусі вы ведаеце? Якія былі асноўныя тэмы ў іх творчасці?

§ 25. Развіццё культуры Савецкай Беларусі ў міжваенны перыяд

КУЛЬТУРНАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ БЕЛАРУСІЗАЦЫЯ КАРАЊІЗАЦЫЯ БДУ ІНБЕЛКУЛЬТ «ЛЯСНАЯ БЫЛЬ» АКАДЭМІЯ НАВУК У. М. ІГНАТОЎСКИ

Усталяванне кантролю
дзяржавы ў галіне
культуры

Як вы разумееце выраз
«зброя сацыялістычнага
будаўніцтва» ў дачынен-
ні да мастацтва?

Стаўленне Савецкай
дзяржавы да Рускай
праваслаўнай царквы

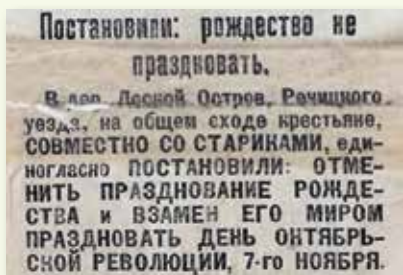
**1. Палітыка Савецкай дзяржавы ў галіне культу-
ры.** У гады Грамадзянскай вайны і першыя паслява-
енныя гады пытанні развіцця культуры былі
другасныя ў палітыцы Савецкай дзяржавы. Але ўжо
ад канца 1920-х гг. мастацтва прызналі «зброяй са-
цыялістычнага будаўніцтва». Адукацыя, навука,
мастацтва развіваліся пад кантролем дзяржаўных
і партыйных органаў.

Галоўным канкурэнтам у галіне ідэалогіі кіраўніц-
тва Савецкай дзяржавы бачыла Рускую праваслаўную
царкву, якая стагоддзямі была духоўнай асновай
жыцця ўсходнеславянскага насельніцтва. Ужо ў сту-
дзені 1918 г. спецыяльным дэкрэтам Савета народных
камісараў царква была аддзеленая ад дзяржавы,
а школа — ад царквы.

Афіцыйнай ідэалогіяй Савецкай дзяржавы быў
абвешчаны *атэізм*, які прадугледжваў адмову іс-
навання Бога, адмову ад рэлігійных вераванняў.
Створаная ў 1922 г. спецыяльная камісія займалася
пашырэннем антырэлігійнай ідэалогіі ў краіне. У гэ-
ты час актыўна праводзіліся канфіскацыі царкоўнай
маёмасці, былі закрытыя манастыры, цэрквы,
царкоўна-прыходскія школы. Па ўсёй краіне рэгу-
лярна ладзіліся антырэлігійныя акцыі, рупарам якіх
была газета «Бязбожнік».

У 1929 г. ЦК ВКП(б) выдаў указ «Аб мерах узмацнення антырэлігійнай барацьбы». Яго вынікам былі масавае закрыццё храмаў і арышт тысяч святароў. Пераследы царквы ўзмацніліся ў 1937–1938 гг.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ



Урыўкі з газеты «Бязбожнік» (1922 г.)

Як вы лічыце, чаму Савецкая ўлада вяла барацьбу супраць рэлігійных свят? Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, як з'явілася традыцыя святкаваць Новы год.

Савецкая дзяржава надавала вялікую ўвагу развіццю навукі. Ад 1918 г. было адноўленае фінансаванне Акадэміі навук. Значна вырасла колькасць навукова-даследчых інстытутаў, лабараторый, навуковых гурткоў. Паспяхова развіваліся прыродазнаўчыя навукі, яны зрабіліся навуковым падмуркам індустрыялізацыі, што праводзілася ў краіне.

У галіне мастацтва афіцыйна рэалізоўваўся **метад сацыялістычнага рэалізму**. Культура развівалася пад кантролем партыі і дзяржавы, абавязковыя былі класавы падыход і прынцып партыйнасці. Літатура і мастацтва былі арыентаваныя на дасягненне агульнай мэты — выхаванне новага чалавека эпохі сацыялізму.

Грандыёзныя культурныя пераўтварэнні, што адбыліся ў СССР у 1920–1930-х гг., атрымалі назву



Метад сацыялістычнага рэалізму — светапоглядны метада мастацкай творчасці. Патрабаваў праўдзівага, гістарычна канкрэтнага выяўлення рэчаіснасці ў яе развіцці, якое павінна было спалучацца з задачай ідэйнага выхавання працоўных у духу сацыялізму.

Ліквідацыя непісьменнасці

«культурная рэвалюцыя». У гэты перыяд была ліквідаваная непісьменнасць, створана новая савецкая школа, падрыхтаваныя кадры народнай інтэлігенцыі, утварылася свая «пралетарская культура». Паспяхова развіваліся навукі, літаратура, мастацтва.

2. Адукацыя ў Савецкай Беларусі. Нягледзячы на існаванне эканамічных цяжкасцей, Савецкая дзяржава ў сярэдзіне 1920-х гг. павялічыла фінансаванне сістэмы адукацыі. Да канца 1930-х гг. у БССР была ліквідавана масавая непісьменнасць. Паводле звестак Усесаюзнага перапісу 1939 г. (без заходніх абласцей) паказчык пісьменнасці склаў амаль 80 %. У 1929–1930 гг. амаль усе дзеці ад васьмігадовага ўзросту навучаліся ў пачатковых школах.

У 1930-я гг. у БССР сфарміравалася сетка пазашкольных дзіцячых устаноў (палацы піянераў, стан-

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Сістэма адукацыі ў БССР у 1920-я гг.	Сістэма адукацыі ў БССР у 1930-я гг.
Масавая чатырохгадовая працоўная школа	Пачатковая агульнаадукацыйная школа (1–4 класы)
Сямігадовая працоўная політэхнічная школа. Школы сялянскай моладзі	Няпоўная сярэдняя агульнаадукацыйная школа (1–7 класы) (абавязковая ад 1932 г.). Сярэдняя агульнаадукацыйная школа (1–10 класы)
Школы фабрычна-заводскага вучнёўства. Тэхнікумы	Школы фабрычна-заводскага навучання. Тэхнікумы
Рабочыя факультэты (рабфакі)	Рабочыя факультэты (рабфакі)
Вышэйшыя навучальныя ўстановы	Вышэйшыя навучальныя ўстановы

Параўнайце сістэму адукацыі ў БССР у 1920-я і 1930-я гг. Якія адбыліся змены? Чым яны былі абумоўлены?

Чым сістэма адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь адрозніваецца ад сістэмы адукацыі БССР у 1930-я гг.?

цыі юных тэхнікаў і натуралістаў, дзіцячыя спартовыя і музычныя школы).

У 1920-я гг. пачала стварацца сістэма вышэйшай адукацыі. Яшчэ ў 1919 г. аднавіў сваю дзейнасць Горацкі сельскагаспадарчы інстытут. У 1925 г. ён быў аб'яднаны з Беларускім інстытутам сельскай і лясной гаспадаркі, у выніку ўтварылася Беларуская дзяржаўная акадэмія сельскай гаспадаркі. 30 кастрычніка 1921 г. пачаліся заняткі ў Беларускім дзяржаўным універсітэце.

Для правядзення індустрыялізацыі і калектывізацыі патрабаваліся кадры з вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыяй. У сувязі з гэтым перад рэспублікай была пастаўлена задача пашырыць сетку ВНУ і тэхнікумаў. На аснове факультэтаў БДУ ствараецца шэраг новых ВНУ (медыцынскі інстытут, педагагічны і інш.).

3. Станаўленне беларускай навукі. Станаўленне беларускай навукі ў 1920-я гг. адбывалася ў сценах не толькі вышэйшых навучальных, але і навукова-даследчых устаноў. Асноўнай задачай Інстытута беларускай культуры (Інбелкульта), заснаванага ў 1922 г., была арганізацыя планамернага вывучэння мовы, літаратуры, гісторыі, эканомікі Беларусі.

Ствараліся і іншыя навукова-даследчыя ўстановы: Віцебскі ветэрынарна-бактэрыялагічны інстытут, навукова-даследчыя інстытуты медыцынскага профілю, даследчыя сельскагаспадарчыя станцыі.

БДУ робіцца цэнтрам даследаванняў у гуманітарных навуках, а таксама ў галіне фізікі і матэматыкі, хіміі.

1 студзеня 1929 г. на аснове рэарганізацыі Інбелкульта адбылося афіцыйнае адкрыццё Беларускай акадэміі навук. Першым прэзідэнтам Беларускай АН і адначасова дырэктарам Інстытута гісторыі Беларускай АН быў Усевалад Макаравіч

Вышэйшыя навучальныя ўстановы



У. М. Ігнатаўскі

Акадэмія навук

Як вы лічыце, якую ролю адыгрывалі гэтыя навуковыя інстытуты ў развіцці БССР?

Ігнатоўскі. У 1941 г. у яе складзе працавала 12 навукова-даследчых устаноў, у тым ліку інстытуты гісторыі, літаратуры і мовы, эканомікі, сельскай гаспадаркі, біялогіі, хіміі, торфу, эксперыментальнай фізіялогіі, а таксама Батанічны сад.

КІРУНКІ РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ НАВУКІ

Юрыспрудэнцыя	Станаўленне прававой навукі. У 1931 г. створаны Інстытут філасофіі і права Беларускай акадэміі навук
Сельскагаспадарчыя навукі	Атрымліваюць новае развіццё ў сувязі з патрэбамі эканомікі і грамадства
Медыцына	Практычныя напрацоўкі ў галіне сацыяльнай гігіены, эпідэміялогіі, бактэрыялогіі
Геаграфія	Вывучэнне формаў землекарыстання і зямельных рэсурсаў рэспублікі. Пачатак сістэмных даследаванняў Палескай упадзіны, на аснове якіх у 1938 г. Г. Багамолаў выказаў здагадку аб наяўнасці там нафты і іншых карысных выкапняў

Музеі

Напачатку 1927 г. функцыянавалі Беларускі дзяржаўны музей у Мінску з філіяламі ў Віцебску, Магілёве і Гомелі і дзясяткі іншых музеяў рознай накіраванасці.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Першым беларускім дзяржаўным музеем быў Мінскі абласны музей (1919–1923 гг.). Ён быў адкрыты ў будынку былога Дваранскага сходу (на скрыжаванні сучасных вуліц Маркса і Энгельса, будынак не захаваўся да нашага часу). Асновай музейнай калекцыі новай установы былі рэчы заможных грамадзян і ўладальнікаў шляхецкіх сядзіб.



Нацыянальны
гістарычны музей

1. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы, даведайцеся, як змянялася назва музея.
2. Якая роля музеяў у справе захавання гістарычнай памяці?
3. Наведайце Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь (рэгіянальны крэйзнаўчы музей), даведайцеся, як ён захоўвае гістарычную памяць пра развіццё БССР у 1920–1930-я гг.

4. Дасягненні ў развіцці беларускай мовы і літаратуры, драматургіі, музыкі, тэатра і кіно. Важным этапам у развіцці беларускай мовы выступіла дзейнасць Беларускай навукова-тэрміналагічнай камісіі, якая распрацавала тэрміналогію ў гуманітарных, прыродазнаўчых і матэматычных галінах.

1920-я гг. былі часам сапраўднага росквіту беларускай літаратуры. Тэматыка твораў была разнастайная: чалавек на вайне, канфлікт новага і старога, бацькі і дзеці, бедныя і багатыя.

Літаратура

ЛІТАРАТУРНЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ І АБ'ЯДНАННІ Ў БССР

«Маладняк» (засн. 1923 г.)

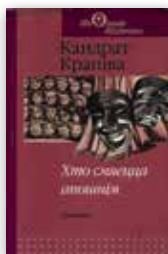
А. Александровіч
М. Чарот і інш.

«Узвышша» (1926–1931 гг.)

К. Чорны
П. Глебка
К. Крапіва і інш.

«Полымя» (ад 1922 г.)

Я. Купала
Я. Колас
Ц. Гартны і інш.



Якія з прадстаўленых кніг беларускіх пісьменнікаў вы чыталі? Якія бакі (асаблівасці) жыцця Беларусі ў 1920–1930-я гг. у іх паказаныя?

Тэатр



Тэатр оперы і балета быў
адкрыты ў 1933 г. прэм'ерай
оперы «Кармэн»
Ж. Бізэ

Радыёвяшчанне

У 1930-я гг. асноўнымі тэмамі прозы і паэзіі былі падзеі рэвалюцыі і Грамадзянскай вайны, калектывізацыя, трансфармацыя чалавека горада і вёскі. Мастацкая літаратура гэтага часу пазбягала адлюстравання цяжкасцей, супярэчнасцей, што назіраліся ў жыцці. Вершы былі поўныя аптымізму. З'явілася мноства займальных твораў для дзяцей.

У драматургіі пераважалі тэмы рэвалюцыі і Грамадзянскай вайны, сацыялістычнага будаўніцтва. На сцэне шчыравалі бліскучыя акцёры (У. Крыловіч, Г. Глебаў, Б. Платонаў, П. Малчанав).

У 1930-я гг. пачалі сваю дзейнасць Тэатр юнага глядача, Беларускі дзяржаўны тэатр лялек, Дзяржаўны тэатр оперы і балета. У 1932 г. у Бабруйску з перасоўнай трупы быў створаны Дзяржаўны рускі драматычны тэатр БССР (у наш час — Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя Максіма Горкага). Істотнае месца ў тэатральным жыцці займаў Дзяржаўны яўрэйскі тэатр БССР.

Значнае развіццё атрымала музычнае мастацтва. У 1932 г. была заснаваная Беларуская дзяржаўная кансерваторыя, дзе пачаў творчую дзейнасць вучань М. Рымскага-Корсакава, вядомы беларускі кампазітар В. Залатароў. Вучні В. Залатарова — А. Багатыроў, П. Падкавыраў, У. Алоўнікаў і іншыя — выраслі ў вядомых кампазітараў, стваральнікаў беларускай музычнай школы. У 1937 г. адкрылася Беларуская дзяржаўная філармонія.

У 1920-я гг. пачынае развівацца кіно. У 1926 г. у БССР быў зняты першы мастацкі фільм «Лясная быль» (рэжысёр — Ю. Тарыч).

1920-я гг. — пачатак эпохі радыё. 15 лістапада 1925 г. у 18 гадзін 30 хвілін у Мінску ўпершыню прагучалі словы: «Увага! Гаворыць Мінск!». Неўзабаве радыёстанцыя пачала вяшчанне і ў Гомелі. У другой палове 1920-х гг. у 25 раёнах рэспублікі ўсталявалі гучнагаварыцелі.

У другой палове 1920-х гг. у дамах пачалі ставіць правадныя радыёкропкі. Радыё было платнае. Бясплатна лямпавы апарат усталёўваўся і працаваў у школах, дзіцячых дамах і клубах вайсковых часцей.

5. Тэндэнцыі ў развіцці беларускага мастацтва. Працэсы індустрыялізацыі спрыялі росту гарадоў. Пашырылася жыллёвае будаўніцтва, узводзіліся палацы працы, клубы і санаторыі і г. д.

Адной з яркіх постацей у беларускім мастацтве 1920-х гг. зрабіўся А. Грубэ. Ён выступіў ініцыятарам стварэння Усебеларускага мастацкага аб'яднання і стаў яго старшынёй. Па праектах скульптура былі пастаўленыя помнікі Ф. Дзяржынскаму ў г. Дзяржынск і У. І. Леніну ў г. Барысаў.

Архітэктура

Скульптура

1920-я гг. Канструктывізм



*Дзяржаўная
бібліятэка БССР,
г. Мінск. Арх. Г. Лаўроў*

Максімальная мэтазгоднасць планіровачных і канструктыўных рашэнняў. Па праектах Г. Лаўрова былі пабудаваныя бібліятэка імя Леніна, комплекс будынкаў Політэхнікума ў Мінску, сельскагаспадарчая акадэмія ў Горках (Магілёўская вобласць) і інш.

1930-я гг. «Сталінскі неакласіцызм»



*Акадэмія навук
БССР, г. Мінск.
Арх. І. Лангбард*

Дакладныя прапорцыі, стварэнне парадных плошчаў і выкарыстанне дэкаратыўных элементаў. Упрыгажэннем Мінска з'яўляюцца спраектаваныя І. Лангбардам будынкі Дома ўрада, Тэатра оперы і балета, Акадэміі навук, Дома афіцэраў.

Параўнайце будынкі, пабудаваныя ў 1920-х і 1930-х гг. Знайдзіце падабенствы і адрозненні двух стыляў.

Праца над партрэтам
народнага паэта БССР
Янкі Купалы. Мінск, 1939 г.
З фондаў Мемарыяльнага
музея-майстэрні З. І. Азгура



Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі даведайцеся, дзе ўсталяваная скульптурная выява Я. Купалы работы З. Азгура. Як гэтае месца звязанае з жыццём паэта?

Жывапіс

1930-я гг. — перыяд творчага станаўлення выдатнага беларускага скульптара З. Азгура. Ён стварыў цыкл партрэтаў дзяржаўных дзеячаў і прадстаўнікоў беларускай творчай інтэлігенцыі (Л. Александроўскай, Я. Купалы, Я. Коласа і інш.).

У 1920-я гг. цэнтрам выяўленчага мастацтва ў Беларусі заставаўся Віцебск. Тут у 1923 г. на базе школы народнага мастацтва, заснаванай М. Шагалам, ствараецца мастацкі тэхнікум. Віцебск звязаны і з творчасцю распачынальніка супрэматызму К. Малевіча. Ідэі віцебскіх мастакоў-авангардыстаў прадвызначылі шмат якія адкрыцці і дасягненні сусветнай архітэктуры і дызайну, графікі.

Нацыянальная тэматыка, гістарычныя і культурныя традыцыі беларускага народа, яго побыт знайшлі адлюстраванне ў творчасці М. Станюты,

М. Філіповіча і інш. Барацьба за ўладу Саветаў, падзеі Грамадзянскай вайны і сацыялістычнае будаўніцтва зрабіліся асноўнай тэмай творчасці І. Ахрэмыча.

У 1930-я гг. асноўнымі тэмамі беларускага выяўленчага мастацтва былі падзеі рэвалюцыі і Грамадзянскай вайны, сацыялістычныя пераўтварэнні, фарміраванне новага чалавека, яго працоўныя подзвігі.



Эскіз роснісу
Віцебскага трамвая.
Мастак К. Малевіч. 1920 г.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



Стэфанія Станюта



Партрэт дачкі.
Мастак М. Станюта. 1923 г.

1. З дапамогай дадатковых крыніц інфармацыі даведайцеся, у якім тэатры служыла Стэфанія Станюта.
2. Якую ролю ў жыцці актрысы адыгралі Фларыян Паўлавіч Ждановіч і Першае таварыства беларускай драмы і камедыі?



Развіццё культуры Савецкай Беларусі ў міжваенны перыяд адбывалася ў рэчышчы агульнасаюзных культурных працэсаў: ліквідацыя непісьменнасці, станаўленне савецкай сістэмы адукацыі і навукі, развіццё метаду сацыялістычнага рэалізму ў літаратуры і мастацтве. Дасягненні беларускіх вучоных, пісьменнікаў, жывапісцаў і іншых дзеячаў культуры спрыялі выхаванню савецкага грамадзяніна і фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці.

калі ў свеце...

1937 г. — у Парыжы адкрыўся Музей сучаснага мастацтва ў рамках Суветнай выставы

на тэрыторыі Беларусі...

1939 г. — у Мінску заснавана Дзяржаўная мастацкая галерэя (цяпер — Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь)

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце палітыку Савецкай дзяржавы ў галіне культуры.
2. Складзіце ментальную карту «Культурная рэвалюцыя ў СССР», адлюструйце ў ёй сутнасць, мэты, наступствы і значэнне культурных пераўтварэнняў.
3. Пералічыце асноўныя дасягненні ў развіцці сістэмы адукацыі ў БССР у 1920–1930-я гг. Якое з іх вы лічыце асноўным і чаму?
4. Падрыхтуйце кароткае паведамленне пра аднаго з дзеячаў беларускай навукі міжваеннага перыяду і яго ўнёсак у развіццё БССР.
5. Назавіце асноўныя тэндэнцыі ў развіцці культуры БССР 1920–1930-х гг.

§ 26. Міжнароднае становішча напярэдадні Другой сусветнай вайны

ПАЛІТЫКА «ЗАМІРЭННЯ АГРЭСАРА» МЮНХЕНСКАЕ ПАГАДНЕННЕ СІСТЭМА КАЛЕКТЫЎНАЙ БЯСПЕКІ ДАМОВА АБ НЕНАПАДЗЕ ВЕРСАЛЬСКА-ВАШЫНГТОНСКАЯ СІСТЭМА МІЖНАРОДНЫХ АДНОСІН ЛІГА НАЦЫЙ ПАЛІТЫКА ІЗАЛЯЦЫЯНІЗМУ

1. Агрэсіўная палітыка Германіі, Італіі і Японіі ў 1930-я гг. У 1922 г. у Італіі да ўлады прыйшлі фашысты, а ў Германіі нацысты прыйшлі да ўлады ў 1933 г. Імкненне ўзяць рэванш за вынікі Першай сусветнай вайны вызначала агрэсіўныя знешнепалітычныя памкненні ўрадаў гэтых краін. *Ліга Нацый* не змагла забяспечыць палітычную стабільнасць у свеце.

Першая на шлях агрэсіўнай палітыкі пасля Першай сусветнай вайны стала Японія. У 1931–1932 гг. яна ўварвалася ў Маньчжурыю і захапіла гэтую паўночна-ўсходнюю тэрыторыю Кітайскай рэспублікі. У адказ на крытыку з боку Лігі Нацый Японія выйшла з гэтай міжнароднай арганізацыі.

У 1937 г. Японія распачала шырокакаштабную вайну супраць Кітая, імкнучыся дабіцца поўнага яго падпарадкавання. У 1937–1938 гг. Японія захапіла вялікія тэрыторыі Кітая, у тым ліку найбуйнейшыя гарады Шанхай, Нанкін, Пекін. Але вымусіць Кітай капітуляваць яна не здолела. Кітайскі народ узняўся на барацьбу з японскімі захопнікамі,

Захоп Маньчжурый Японіяй



Японскія войскі
ў Маньчжурый. 1931 г.

у канцы 1938 г. японскі наступ быў спынены. Важную ролю ў гэтым адыграла дапамога Кітаю з боку СССР. Пасля падпісання ў 1937 г. савецка-кітайскай дамовы аб ненападзе пачаліся пастаўкі Кітаю савецкай зброі, у баях супраць Японіі ўдзельнічалі савецкія лётчыкі, іншыя ваенныя спецыялісты.

Захоп Японіяй Маньчжурый стварыў пагрозу для Савецкага Саюза. У 1938 г. японскія войскі ўварваліся на савецкую тэрыторыю каля возера Хасан. У наступным годзе Чырвоная армія прыйшла на дапамогу саюзнай Манголіі, каб адбіць уварванне японцаў на яе тэрыторыю каля ракі Халхін-Гол. У абодвух выпадках японская армія пацярпела паражэнне.

Паражэнне японскіх войскаў на Халхін-Голе і падпісанне савецка-германскай дамовы аб ненападзе 23 жніўня 1939 г. на некаторы час знялі пагрозу агрэсіі Японіі супраць СССР.

Пасля прыходу да ўлады ў Германіі нацыяналісты абвясцілі сваёй мэтай заваёву «жыццёвай прасторы» для нямецкай нацыі. У кастрычніку 1933 г. Германія выйшла з Лігі Нацый.

Насуперак Версальскай дамоў А. Гітлер абвясціў, што Германія ўводзіць усеагульную вайсковую павіннасць, аднаўляе сваю армію і стварае ваенна-паветраныя сілы. Аднак замест пратэсту Вялікабрытанія падпісала ваенна-марское пагадненне з Германіяй. Яна, як і Францыя, апасалася магчымай вайны з Германіяй. ЗША, занятыя ў гэты час унутранымі эканамічнымі праблемамі, вярнуліся да традыцыйнай *палітыкі ізаляцыянізму*.

У 1935 г. Італія акупавала Абісінію (Эфіопію) — апошняю незалежную дзяржаву ў Афрыцы, што ўваходзіла ў Лігу Нацый. Ліга Нацый і дэмакратычныя дзяржавы выказалі пратэст, але адмовіліся прыпыніць італьянскую кампанію шляхам закрыцця Суэцкага канала для італьянскіх караблёў і ўвядзення нафтавага эмбарга супраць Італіі.

Успомніце, у чым заключалася палітыка ізаляцыянізму ЗША.

Акупацыя Эфіопіі

Знайдзіце значэнне слова «эмбарга». Якім чынам увядзенне нафтавага эмбарга супраць Італіі ў 1935 г. магло паўплываць на яе дзеянні?

У 1936 г. А. Гітлер увёў войскі ў Рэйнскую дэмілітарызаваную зону на мяжы з Францыяй і Бельгіяй. Вядучыя еўрапейскія краіны зноў абмежаваліся толькі дыпламатычнымі пратэстамі.

У ліпені 1936 г. частка іспанскай арміі на чале з Ф. Франка ўзняла мяцеж супраць урада рэспубліканскай Іспаніі. У гэтай краіне распачалася грамадзянская вайна, у якой Італія і Германія дапамагалі нацыяналістам (так называлі сябе прыхільнікі Ф. Франка), а СССР падтрымліваў рэспубліканцаў. Іспанская рэспубліка пала. Ад 1939 г. у Іспаніі ўсталявалася дыктатура Ф. Франка.

У 1936 г. А. Гітлер і Б. Мусаліні сфарміравалі альянс (саюз), які меў мэтай задавальненне тэрытарыяльных амбіцый абодвух фашысцкіх дыктатараў. Альянс атрымаў назву «*Вось Берлін — Рым*».

У сакавіку 1938 г. Германія акупавала Аўстрыю. Гэтая падзея ўвайшла ў гісторыю як «аншлюс Аўстрыі». Большасць яе жыхароў прынялі далучэнне сваёй краіны да гітлераўскага рэйха без пратэсту.

Грамадзянская вайна ў Іспаніі

Стварэнне саюзу Германіі і Італіі

Аншлюс Аўстрыі

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, адкажыце на пытанне: як было патлумачана далучэнне Аўстрыі да Германіі?



Апалчэнцы рэспубліканскай арміі Італіі

Нямецкія войскі ўступаюць
у Судэцкую вобласць
Чэхаславакіі. 1938 г.



Пазіцыя вядучых краін Еўропы ў дачыненні да Германіі

2. Палітыка «замірэння агрэсара». Кіроўныя колы Вялікабрытаніі і Францыі ў 1930-х гг. узялі курс на «замірэнне» Гітлера, задавальняючы яго прэтэнзіі, якія ўвесь час раслі. Галоўнай мэтай гэтай недальнабачнай і надзвычай небяспечнай палітыкі лідары абедзвюх краін абвясцілі падтрыманне міру любым коштам. Пры гэтым яны тайна меркавалі накіраваць нарастаючую нямецкую агрэсію на Усход, супраць Савецкага Саюза.

Рэалізуючы планы заваяваць «жыццёвую прастору» для арыйскай расы, А. Гітлер пачаў выказваць прэтэнзіі на далучэнне тэрыторый, населеных пераважна немцамі. Адным з такіх раёнаў была развітая ў прамысловых адносінах Судэцкая вобласць Чэхаславакіі.

Спачатку А. Гітлер запатрабаваў для яе *аўтаноміі*, а пасля — далучэння да Германіі. На працягу лета 1938 г. ён пагражаў Чэхаславакіі вайной.

У верасні 1938 г. на канферэнцыі ў Мюнхене А. Гітлер і Б. Мусаліні сустрэліся з кіраўнікамі ўрадаў Вялікабрытаніі і Францыі Н. Чэмберленам і Э. Даладзье. Прадстаўнікі ўрада Чэхаславакіі

Мюнхенская дамова

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ



Падзел Чэхаславакіі пасля Мюнхенскай канферэнцыі

1. Выкарыстоўваючы картасхему, апішыце храналогію падзей, што прывялі да знікнення Чэхаславакіі з палітычнай карты свету.
2. Вызначце, якія краіны акрамя Германіі атрымалі тэрыторыі Чэхаславакіі.
3. Дайце сваю ацэнку дзеянням урадаў гэтых дзяржаў.

не былі дапушчаны да ўдзелу ў канферэнцыі. Дэлегатыю СССР таксама не запрасілі на сустрэчу.

Лідары дэмакратычнай Еўропы пагадзіліся са ўсімі патрабаваннямі А. Гітлера без ніякіх кансультацый з урадам Чэхаславакіі. Судэцкая вобласць перадавалася Германіі ў 10-дзённы тэрмін, узамен Гітлер абяцаў вырашаць усе спрэчныя пытанні мірным шляхам. Урад Чэхаславакіі абавязаны быў у 3-месячны тэрмін задаволіць тэрытарыяльныя прэтэнзіі Польшчы і Венгрыі. Лідары краін — удзельніц Мюнхенскай канферэнцыі пры гэтым таксама гарантавалі недатыкальнасць новых межаў

чэхаславацкай дзяржавы. Фактычная капітуляцыя Вялікабрытаніі і Францыі ў Мюнхене прадэманстравала А. Гітлеру, што сур'ёзных праціўнікаў у Еўропе ён не мае, і канчаткова развязаła яму рукі. Пасля Мюнхена Вялікабрытанія і Францыя — з розніцай некалькі месяцаў — падпісалі з Германіяй пагадненні аб ненападзе, даверыўшыся абяцанням А. Гітлера і мяркуючы, што такім чынам гарантавалі бяспеку ў Еўропе.

Тэрыторыі Чэхаславакіі былі лёгкай здабычай: ужо ў кастрычніку 1938 г. Польшча акупавала частку Цешынскай Сілезіі, а ў лістападзе ў склад Венгрыі былі перададзены паўднёвыя раёны Славакіі і Закарпацця. Увесну 1939 г. германскія войскі акупавалі Чэхію, а Славакія была абвешчана «незалежнай дзяржавай, унутраная і знешняя палітыка якой кантралюецца Германіяй». Чэхаславакія як незалежная дзяржава знікла з палітычнай карты свету.

Ліквідацыя чэхаславацкай дзяржавы ўвесну 1939 г. значыла парушэнне Германіяй Мюнхенскага пагаднення і была крокам да пачатку Другой сусветнай вайны.

Наступствы Мюнхенскага пагаднення былі катастрофічныя не толькі для Чэхаславакіі, але і для краін — удзельніц Мюнхенскай канферэнцыі: праз усяго паўгода — 1 верасня 1939 г. — Трэці рэйх уварваўся на тэрыторыю Польшчы, у верасні таго ж года Францыя і Вялікабрытанія апынуліся ў стане вайны з нацысцкай Германіяй. Такім чынам, англа-французская палітыка «замірэння» Гітлера, вянцом якой была «Мюнхенская змова», пацярпела фіяска, бо так і не здолела адвесці пагрозу вайны ад краін Заходняй Еўропы і накіраваць германскую ваенную машыну супраць СССР.

Палітыка «замірэння», якую праводзілі дэмакратычныя краіны Еўропы ў 1930-я гг., дагэтуль выклікае пытанні. Яе сутнасць палягала ў тым,

каб «улагодзіць» Германію пасля відавочнай несправядлівасці Версальскай дамовы і накіраваць нямецкую агрэсію на Усход, супраць СССР. Палітычныя лідары дэмакратычнай Еўропы сваімі дзеяннямі паспрыялі развязванню Другой сусветнай вайны.

3. Дзейнасць СССР у кантэксце геапалітычнай сітуацыі ў свеце. Савецкае кіраўніцтва ў 1930-я гг. неаднаразова прапаноўвала заходнім дзяржавам стварыць *сістэму калектыўнай бяспекі*, г. зн. заключыць дамовы аб узаемадапамозе ў выпадку агрэсіі з боку Японіі, Італіі або Германіі. Першыя прапановы на гэты конт былі зроблены яшчэ ў 1934 г. Аднак ад падпісання дагавора, які прадугледжваў стварэнне сістэмы калектыўнай бяспекі, адмовіліся Германія і Польшча, а Вялікабрытанія заставалася пасіўнай у гэтым пытанні.

Савецкі Саюз рашуча асудзіў вынікі Мюнхенскай канферэнцыі 1938 г. У паведамленні ТАСС ад 2 кастрычніка 1938 г. сцвярджалася, што савецкі ўрад «не меў і не мае ніякага дачынення да канферэнцыі ў Мюнхене і яе рашэнняў».

Пасля акупацыі Чэхаславакіі Германіяй пагроза вайны ў Еўропе ўзмацнілася. Савецкі ўрад не выключаў магчымасці заключэння пагаднення Германіі з Вялікабрытаніяй і Францыяй супраць СССР. У гэтай няпростай сітуацыі ўвесну 1939 г. І. В. Сталін пачаў шукаць магчымасці заключэння саюзу з Вялікабрытаніяй і Францыяй на выпадак нямецкай агрэсіі ў Еўропе. Але англа-французская дыпламатыя па-ранейшаму прытрымлівалася палітыкі «замірэння».

Між тым А. Гітлер настойліва прапаноўваў І. В. Сталіну заключыць пакт аб ненападзе. **23 жніўня 1939 г.** міністр замежных спраў Германіі І. фон Рыбентроп і наркам замежных спраў СССР В. М. Молатаў падпісалі ў Маскве *Дамову аб ненападзе паміж СССР і Германіяй* і сакрэтны пратакол

Пазіцыя СССР у адносінах да агрэсіўнай палітыкі Германіі, Італіі, Японіі

Дамова аб ненападзе

да яе. Бакі дамаўляліся не дапусціць ваеннага сутыкнення і размяжоўвалі «сферы дзяржаўных інтарэсаў» паміж Германіяй і СССР. «Сферай інтарэсаў» Германіі былі прызнаныя Заходняя і Цэнтральная Польшча, Літва, а СССР — Заходняя Украіна, Заходняя Беларусь, Латвія, Эстонія, Фінляндыя і Бесарабія.

Значэнне дамовы з Германіяй заключаецца ў тым, што савецкае кіраўніцтва, якое не сумнявалася ў будучым ваенным сутыкненні з гэтай краінай, атрымала два гады, якія імкнулася з максімальнай выгадай выкарыстаць для падрыхтоўкі да вайны.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ



«Што выйгралі мы, заключыўшы з Германіяй пакт аб ненападзе? Мы забяспечылі нашай краіне мір на працягу паўтара гадоў і магчымасць падрыхтоўкі сваіх сіл для адпору, калі фашысцкая Германія рызыкнула б напасці на нашу краіну насуперак пакту».

І. В. Сталін, прамова па радыё
3 ліпеня 1941 г.



«На карысць Саветаў трэба сказаць, што Савецкаму Саюзу было жыццёва неабходна адсунуць чым далей на захад зыходныя пазіцыі германскіх армій, з тым каб рускія атрымалі час і маглі сабраць сілы з усіх канцоў сваёй каласальнай імперыі. Калі іх палітыка і была халодна-пралічаная, дык яна была таксама ў той момант у высокай ступені рэалістычная».

У. Чэрчыль, прэм'ер-міністр
Вялікабрытаніі (1940–1945 гг.)

Параўнайце погляды І. В. Сталіна і У. Чэрчыля на значэнне Дамовы аб ненападзе. Якія знешнепалітычныя падзеі абумовілі яе заключэнне?



Версальска-Вашынгтонская сістэма не толькі не згладзіла супярэчнасці паміж вядучымі еўрапейскімі дзяржавамі, але, наадварот, абвастрыла іх. Палітыка «замірэння агрэсара», якую праводзілі ў 1930-я гг. Вялікабрытанія і Францыя, прывяла да аслаблення геапалітычных пазіцый гэтых дзяржаў, пасля чаго Другая сусветная вайна стала непазбежнай. «Мюнхенскую змову» большасць гісторыкаў лічыць перадпачаткам Другой сусветнай вайны, бо менавіта гэты акт выступіў адпраўным пунктам непрыхаванай агрэсіі нацысцкай Германіі ў дачыненні да суседніх еўрапейскіх дзяржаў.

калі ў свеце...

1937 г. — заключэнне савецка-кітайскай дамовы аб ненападзе

на тэрыторыі Беларусі...

1937 г. — прыняцце трэцяй Канстытуцыі БССР

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія перадумовы і прычыны агрэсіўнай знешняй палітыкі Германіі, Італіі і Японіі ў 1930-я гг.?
2. Чаму Версальская мірная дамова 1919 г. не ўратавала чалавецтва ад новай сусветнай вайны?
3. Складзіце храналагічную табліцу «Свет на шляху да Другой сусветнай вайны».

Дата	Падзея	Значэнне падзеі

4. Прааналізуйце з'яву «палітыка замірэння агрэсара ў 1930-я гг.» паводле плана: прычыны, сутнасць, наступствы.
5. Якую ролю ў развязванні Другой сусветнай вайны адыграла заключэнне Мюнхенскай дамовы?
6. Ахарактарызуйце палітыку СССР напярэдадні Другой сусветнай вайны.
7. Складзіце схему «Перадумовы Другой сусветнай вайны».
8. Паразважайце, ці можна было пазбегнуць Другой сусветнай вайны. Калі так, то на якім этапе? Абгрунтуйце сваю думку.

ПАКАЗАЛЬНІК ТЭРМІНАЎ І ПАНЯЦЦЯЎ

Раздзелы I, II

Аўтаномія.....	115
Аўтарытарны рэжым	201
Беларусазнаўства	137
Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін	198
Водруб.....	90
Выкупныя плацяжы	89
Глабалізацыя	10
Забастоўка (стачка).....	108
Заходнерусізм	118
Ідэалогія	42
Імперыялізм	57
Індустрыяльнае грамадства	18
Манаполія	57
Метад сацыялістычнага рэалізму.....	289
Мілітарызм.....	202
Нацызм	202
Нацыя.....	135
Нацыянальная ідэя.....	139
Нацыянальная самасвядомасць	139
Нацыянальны рух	46
Рэкруцкая павіннасць	79
Сусветная вайна	162
Хутар	90
Часоваабавязаныя сяляне.....	89

ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА (КАНЕЦ XVIII ст. — 1939 г.)

Дата	Падзея
1812 г.	Айчынная вайна
1820-я гг.	Будаўніцтва першых фабрык у Беларусі
1830–1831 гг.	Паўстанне ў Польшчы, Літве, заходніх рэгіёнах Беларусі з мэтай аднаўлення Рэчы Паспалітай
1839 г.	Пачатак рэформы П. Д. Кісялёва ў дзяржаўнай вёсцы
1839 г.	Полацкі царкоўны сабор
1844 г.	Пачатак інвентарнай рэформы, увядзенне інвентароў у памешчыцкіх маёнтках
19 лютага 1861 г.	Маніфест аб адмене прыгоннага права
1862 г.	Адкрыццё першай чыгуначнай лініі на тэрыторыі Беларусі
1863–1864 гг.	Паўстанне ў Польшчы, Літве, заходніх рэгіёнах Беларусі з мэтай аднаўлення Рэчы Паспалітай
1863 г.	Змены ў правядзенні аграрнай рэформы для сялян Беларусі
1884 г.	Стварэнне суполкі «Гоман»
1897 г.	Утварэнне Усеагульнага яўрэйскага саюза ў Літве, Польшчы і Расіі (Бунд)
1897 г.	Першы перапіс насельніцтва на тэрыторыі Беларусі
1898 г.	Утварэнне Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі (РСДРП)
1903 г.	Утварэнне Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ)
1905–1907 гг.	Першая расійская рэвалюцыя
17 кастрычніка 1905 г.	Выданне Маніфеста, які прадугледжваў стварэнне Дзяржаўнай думы і дараванне палітычных правоў і свабод у Расіі
3 чэрвеня 1907 г.	Маніфест аб роспуску Дзяржаўнай думы, заканчэнне першай расійскай рэвалюцыі
1 жніўня 1914 г.	Германія абвешчае вайну Расійскай імперыі. Пачатак Першай сусветнай вайны

Дата	Падзея
1915 г.	Пачатак ваенных дзеянняў на тэрыторыі Беларусі
27 жніўня — 19 верасня 1915 г.	Свянцянскі прарыў
Верасень 1915 г. — люты 1918 г.	Абарона Смаргоні
5–15 сакавіка 1916 г.	Нарачанская аперацыя
19 чэрвеня — 16 ліпеня 1916 г.	Баранавіцкая аперацыя
Люты 1917 г.	Лютаўская рэвалюцыя ў Расіі
Кастрычнік 1917 г.	Кастрычніцкая рэвалюцыя
5–17 снежня 1917 г.	Усебеларускі з’езд
31 студзеня 1918 г.	Стварэнне Беларускага нацыянальнага камітэта (Белнацкама)
3 сакавіка 1918 г.	Брэсцкі мірны дагавор
30 снежня 1918 г.	Пачатак работы ў Смаленску VI Паўночна-заходняй абласной канферэнцыі РКП(б)
1 студзеня 1919 г.	Маніфест Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі аб утварэнні ССРБ
2–3 лютага 1919 г.	I Усебеларускі з’езд Саветаў. Прыняцце Канстытуцыі ССРБ
Люты 1919 г.	Стварэнне Літоўска-Беларускай ССР
1919–1920 гг.	Польска-савецкая вайна
31 ліпеня 1920 г.	«Дэкларацыя аб абвясчэнні Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі»
Сакавік 1921 г.	X з’езд РКП(б) абвясціў пераход да новай эканамічнай палітыкі
18 сакавіка 1921 г.	Рыжская мірная дамова
30 кастрычніка 1921 г.	Пачатак заняткаў у Беларускім дзяржаўным універсітэце (БДУ)
1921–1937 гг.	Дзейнасць Таварыства Беларускай школы (ТБШ) у Заходняй Беларусі
1922 г.	Заснаванне Інстытута беларускай культуры (Інбелкульт)
18 снежня 1922 г.	IV Усебеларускі з’езд Саветаў

Дата	Падзея
30 снежня 1922 г.	I Усесаюжны з'езд Саветаў. Утварэнне СССР
1923 г.	Утварэнне Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ)
31 студзеня 1924 г.	II Усесаюжны з'езд Саветаў зацвердзіў Канстытуцыю СССР
1924 г.	Першае ўзбуйненне тэрыторыі БССР
1925 г.	Пачатак індустрыялізацыі ў СССР
1925–1927 гг.	Дзейнасць Беларускай сялянска-рабочай грамады (БСРГ) у Заходняй Беларусі
1926 г.	Другое ўзбуйненне тэрыторыі БССР
1927 г.	Прыняцце Канстытуцыі БССР
1927 г.	Пачатак калектывізацыі ў БССР
1 студзеня 1929 г.	Афіцыйнае адкрыццё Беларускай акадэміі навук
1937 г.	Прыняцце Канстытуцыі БССР

(Назва ўстановы адукацыі)

Вучэбны год	Імя і прозвішча навучэнца	Клас	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака навучэнцу за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				

Вучэбнае выданне

Каханоўскі Аляксандр Генадзевіч
Кошалеў Уладзімір Сяргеевіч
Цемушаў Сцяпан Мікалаевіч і інш.

**ГІСТОРЫЯ
БЕЛАРУСІ**

ў кантэксте
сусветнай гісторыі

Вучэбны дапаможнік для **11** класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі, з беларускай мовай навучання і выхавання (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню)

У дзвюх частках
Частка 1

Адказны за выпуск *Т. Ф. Рослік*
Рэдактар *А. М. Краўчанка*
Дызайн вокладкі *Н. Ф. Овад*
Картасхемы *С. М. Цемушава*
Тэхнічнае рэдагаванне і камп’ютарная вёрстка *І. П. Грышынай*
Карэктар *Н. Б. Кучмель*

Падпісана ў друк 20.08.2025. Фармат 70×90 1/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 22,82+0,29 форз. Ул.-выд. арк. 16,3+0,4+8,0 (электрон. дадат.).
Тыраж 7 860 экз. Заказ

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных
выданняў № 1/159 ад 27.01.2014. Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.
Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.